

કાવ્યવિલાસ—પુસ્તક ૧૬

(પદની શુદ્ધિ સહિત)

આવૃત્તિ બીજી

ઈ. સ. ૧૯૩૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૪૭

વર્ગીકૃત

પુસ્તકનું નામ ડાબા પિનાશ પુ-૧૮૩

વિષય મૃત્યુ : ૮૪૪ : ૬ : ૧૪

શ્રી કાવ્યવિલાસ.

પુસ્તક પહેલું—આવૃત્તિ બીજી.

(મૂળની પૂરવણી-૩૫ વધારાના બીજા બે વિલાસસહિત.)

રચી

પ્રસિદ્ધ કરનાર

ભગવાન શિવશંકર ભટ્ટ

“ ગુજરાતી આકરણનાં મૂળતત્ત્વ ”ના કર્તા.

માજી ગુજરાતી શિક્ષક, મિશન હાઇ સ્કૂલ,

સુરત.

હાલ નિવાસ : રાંદેર—અંગ્રેજી મહાલ્લો

સુરત :

આધરિશ મિશન પ્રેસમાં

આર. એસ. ડીકીએ છાપ્યું.

ગ્રામીણ સિધાપીઠ ગ્રંથાલય
 રામદાસદાદ
 ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૯૬૫

સને ૧૮૬૭ના ૨૫ મા ઐક્ય પ્રમાણે રજિસ્ટર થયું છે.
 સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અર્પણપત્રિકા.

પદમસ્નેહી માન્યવર

રેવ. આર. એસ. ડીકી સાહેબ

વસંતતિલકા.

જેની સદાય મુજને અતિ લાભકારી,
દીસે સદાય પ્રીતિભાવ વધારનારી;
જેના પ્રયાસ પ્રતિદિન થતા સુખાળા,
તે કઠ અર્પણ કરું ગૃધિ કાવ્યમાળા.

આપે ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં સુરત આઈ. પી. મિશન હાઇ સ્કૂલના મેનેજર સાહેબનું પદ ધારણ કર્યું, જે વખતે હું એ સ્કૂલમાં ઉપલાં ધોરણોમાં વર્નાક્યુલર શિક્ષક તરિકે કામ કરતો હતો. એ વખતે આપનો ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રતિ આગ્રહપૂર્વક લક્ષ તથા અભિરૂચી જોઈ મને ધણો આનંદ થતો હતો. તેમજ આપનાં ધર્મપરાયણતા, એકનિષ્ઠ નિર્મલવૃત્તિ, વગેરે સદગુણોને લઈને આપની મારા પ્રતિ સપ્રેમ લાગણી થઈ. પરંતુ કમનસીબે મારી દષ્ટિમાં ઝાંખાશ શરૂ થવાને લીધે મારે મારી નોકરી પરથી નિવૃત્ત થવાની જરૂર પડી. તે સમયે તેમજ મારાં અમુક અમુક કાર્યોમાં મને સહાયજૂત થવાને આપે આલતા પ્રયાસ કરવામાં ઉણપ રાખેલી નહિ. આવા આપણા બિની વચ્ચે બંધાયેલા ગાઠ સંબંધના સ્મરણાર્થે, આ મારા “કાવ્યવિલાસ” નામના પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ આપને અર્પણ કરું છું તે સ્વીકારી મને કૃતકૃત્ય કરશે. એવી સંપૂર્ણ આશા છે.

ગીતિ.

અતિ વહાલી વસ્તુથી, આપ સદ્ય છેા વિશેષ મુજ બહાલા;
સપ્રેમ સ્વીકાર કરશે, આદરસહ આ કાવ્યકુસુમમાળા.
રહે જે સદા ખોલેલી, જે તે સમયે જોઈ હર્ષ થારો;
અર્પેલી કદી ઉત્તમ, પુણ્યમાળ તે જરૂર કરમારો.
મુજ પ્રતિ મમત્વ જેવું, રાખો હૃદયે વિમલ વૃત્તિધારી;
અર્પણ આ પુસ્તકનું, સ્વીકારી કરશે કત્તા ઉપકારી.

આપનો સ્નેહાધીન,

માસ્તર ભગવાન શિવશંકર ભટ્ટ,

ભન્યુઆરી, ૧૯૩૧.

રાંદેર-અંગ્રેજ મહોલ્લો.

કાવ્યવિલાસ—પુસ્તક પહેલું.

આવૃત્તિ બીજી.

પ્રસ્તાવના—મૂળની પૂરવણી.

કાવ્યવિલાસ પુસ્તક પહેલાની પ્રસ્તાવનામાં તેમાં આવેલા બે વિલાસ વિષે પૂરતું વિવેચન આવી ગયું છે.

આ બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરતાં એજ પુસ્તકમાં બીજા બે વિલાસનો સમાવેશ કર્યો છે.

આ પ્રમાણે આ બીજી આવૃત્તિમાં તૃતીય વિલાસમાં વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક કાવ્યકૃતિયો છે; અને ચતુર્થ વિલાસમાં એક કલ્પિત સામાજિક વાર્તા છે.

શાલોપયોગીને ઉદ્દેશે પહેલા બે વિલાસને અનુસરી કુટનોટ તેમજ પાછળથી ટીકા વગેરે જોડતાં રાખ્યાં છે.

આ પ્રમાણે ત્રીજા ચોથા વિલાસને જુદા રાખી ન્હાનાં ન્હાનાં બે વાંચ્ય પુસ્તક નહીં બનાવતાં, પુસ્તક પહેલાનું આ બીજી આવૃત્તિરૂપે ચાર વિલાસવાળું એક આખું પુસ્તક કરી બહાર પાડ્યું છે; જે વાંચકની સેવામાં વિચરે છે.

દ્રુતવિલાસિત.

અતિ વિશાલજ્ઞ કાવ્યપ્રદેશમાં,
રસિક વાસિત કાવ્યતર ધણાં;
નહિ શકે કરો તે તણી તૂલના,
લઘુક નિરસ કાવ્યવિલાસ આ.
તદપિ તે મહિં કાંઈક યોગ્યતા,
રહી હશે— નહિ જન્મ ધર્યો વૃથા;
સહજ ભાવિ થવાનુંજ તે થશે,
જરૂર જે ભગવાન નિમ્યું હશે.

ગીતિ.

વિદ્વદ્ગર વિરલાજન કાવ્ય રસાગ્રહ ધરતા શુદ્ધ મતિ;
કૃતાર્ય કવિપદરજને કરશે ધારી કર આ કાવ્યકૃતિ.

કવિપદરજ,

માસ્તર ભગવાન શિવશંકર ભટ્ટ,
રાંદેર.

મૂળની પ્રસ્તાવના.

હાહારો.

- કાવ્યપ્રદેશે વિલસવા, ઉપજ્યે ઉર અભિલાષ ;
 યોગ્ય સંધિ આવી મળે, પ્રગટે કાવ્યવિલાસ. ૧
- પૂર્ણ પ્રભુ ને પ્રભુકૃતિ, અપૂર્ણ જનકૃતિ સર્વ ;
 જગમાં જે માન્યજ છતે, મિથ્યા તેનો ગર્વ. ૨
- તોપણ કંઈ ઉદ્દેશથી, કાર્ય કરે સહુ કોય ;
 રચિકર થાય રસજ્ઞને, સાર્થક તે શ્રમ હોય. ૩

આવા એક કાવ્યગ્રંથને પ્રસ્તાવનાનું ધાણું અગત્ય નહિ, તથાપિ એના ઉદ્ભવ વિષે કંઈક પ્રસ્તાવનાના રૂપમાં કહેવામાં આવે તો તે અનુચિત તો ન કહેવાય.

મૂળથી કવિતાપ્રતિ રચિ હોવાને લીધે—કવિ શ્રી નમદાસંકર લાલસંકરના મરણસમયે, તેમની સાથેના કંઈક સંબંધાનુસાર, તેમના મરણની લાગણી થઈ આવવાથી, પ્રથમ એક લલિતવૃત્ત સહજ લખાયું. તે થતાં પિરંગળ તરફ દૃષ્ટિ ગઈ અને તેનું અવલોકન થયું. પછીથી સામાન્ય વ્યવહારી વિષયો પર પ્રસંગોપાત કંઈ કંઈ કાવ્યકૃતિઓ થઈ માસિકપત્રોમાં જતી થઈ. વળી લાગવત, રામાયણ વગેરે કાવ્યગ્રંથો વાંચતાં, તેમાંના કોઈ પ્રસંગોપર પણ કાવ્યરચના થઈ. આમાં કહિ કહિ ઋતુઓના કોઈ કોઈ દેખાવોનાં વર્ણનના ભાસ થતાં, વરસ ત્રણચારેકની વાતપર, એક ‘ઋતુવર્ણન’ લખાવું શરૂ થયું.

આ દરમિયાન મહારાજાધિરાજ કેસરેહિન્દ એડવર્ડ ઉમાનું ‘રાજ્યાભિષેકગીત’ વાંચતાં, અને ‘આદિક’ નામના એક અંગ્રેજી ચોપાનિયામાં તેમનું જન્મવૃત્તાન્ત અવલોકન થતાં—તેમનું પૂર્વવૃત્તાન્ત તેમજ ચાલતા રાજ્યાભિષેક પ્રસંગની ધામધુમ લક્ષમાં હોવાથી, એક નાનું સરખું પુસ્તક થાય એટલું કાવ્ય, તે સંબંધી રચાયું. આ નિરંતર રખડી ન જાય એ વિચારે યોગ્ય મદદથી છપાઈ, ‘મિ. એ. ડી. ટ્રોન, આઈ. સી. એસ., એક્ટિન્ગ કલેક્ટર અને પોલિટિકલ એજન્ટ, સુરત,’ એક સાહેબની પરવાનગીથી સુરતમાં મળેલા ‘કોરોનેશન દરબાર’માં સર્વ મંડળમાં વહેંચાયું.

પશ્ચાત્, પૂર્વે શરૂ થયેલું ‘ઋતુવર્ણન’ સંપૂર્ણ થતાં, સહજ સુરુણા થઇ કે વર્તમાન રાજ્યકર્તાનું ‘પૂર્વવૃત્તાન્ત અને રાજ્યાભિષેક મહોત્સવપર્વ’ તેમજ ‘ઋતુવર્ણન’ જેવું વર્ણનરૂપ કાવ્ય—શાળાઓમાં શિખવાય વંચાય તેા વિદ્યાર્થી તેમજ શિક્ષકવર્ગને, નવા વિષય હોવાને લીધે, કંઇક વિશેષ રૂચિકર ને આનંદદાયક થઇ પડે ખરાં. ઇ. સ. ૧૯૦૬માં એ બે વિલાસ એક નાનકડા પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

ઉપર કહેલે ઉદ્દેશે—આ લઘુ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થઇ ‘કાવ્યવિલાસ પુસ્તક ૧ હું’—એવું નામ ધારણ કરી વિદ્વાનવર્ગની સેવામાં અનુગ્રહને માટે વિચરે છે. શાળા-પંથોગી થવાને યોગ્ય ગણાવું એ—આ ગ્રંથ પોતે જેવી છાપ પાડે તેના પર રહેલું છે. અમુક અંશે સાક્ષરમંડળમાં માન્ય થયે, ઉદ્દેશ સાર્યક છે, અને કત્તા કૃતકૃત્ય છે.

લેખનશુદ્ધિ વગેરે—ગુજરાતી શબ્દોની જોડણી—ઉચ્ચાર પ્રમાણે, કેળવણી-ખાતાના કેટલાક નિયમો તથા નર્મકોષને અનુસરતી રાખી છે; તેમજ શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોની મૂળ જોડણીજ રહે એમ લક્ષ રાખ્યું છે. અને તેમ થતાં કાવ્યરચનાની સુગમતાને માટે જરૂર પડે ત્યાં સર્વમાન્ય લઘુ ગુરૂ ચિહ્નનો ઉપયોગ લીધો છે.

હકારને માટે—‘લઢાવા, બહોળાં, કહેવું’ અને એવા શબ્દોમાં—કાવ્ય-સરળતાને માટે, જ્યાં હકાર પાછો મૂળમાં ભેળી ખોલાય ત્યાં તેનો લોપ ખતાવવાને—કવિતામાં ચાલતા નિયમ પ્રમાણે, તેમની ઉપરના કાનો, માત્રા વગેરે, પૂર્વે વ્યંજનની સાથે જોડી, તેના ઉપર (’) આવું લોપચિહ્ન રાખ્યું છે.

શુદ્ધોચ્ચારની ખાતર—શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમાં ‘અ’ (જેના ઉપરના અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર, સ્વાભાવિક, પાછળના વ્યંજનના સ્થાનના અનુનાસિક જેવો થાય છે તે) સિવાયના સ્વર—એટલે—આ-ઇ-ઉ વગેરેની ઉપર અનુસ્વાર ન લખતાં, ધણે ભાગે તેને, પછીના વ્યંજનની સાથે—સંસ્કૃતના નિયમ પ્રમાણે—તેના અનુનાસિક રૂપમાં, જોડેલો રાખ્યો છે. [આવા હેતુથી કે—‘કાન્ત, ઈન્દુ, કુણ્ડ’ વગેરે શબ્દોને અનુસ્વાર વાપરી લખતાં, ઉધરતા વિદ્યાર્થી અને પરદેશીઓ, ‘કાંતવું, ઇંદું, કુંદું’ આવા ગુજરાતી શબ્દોમાં જે અનુસ્વારનો સામાન્ય પ્રાકૃત ઉચ્ચાર થાય છે તેવા ઉચ્ચારથી વાંચે છે, તેમ (કાંત, ઈંદુ, કુંડ) ન વંચાય].

પ્રત્યેક પાનાની નીચે, ટિપ્પણ કરી, અંક પ્રમાણે, મચ્છેલા અને અસાધારણ શબ્દોના મૂળરૂપ, અર્થ વગેરે આપ્યું છે. અધરા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ, અર્થ-સમજુતી, પદ્મચંદ્રસૂચના, સમાસ, અલંકાર વગેરે વિશેષ બાબતો જુદી રાખી છે.

શિક્ષણવ્યવસ્થા—પ્રથમ વિલાસમાં, વર્તમાન રાજ્યકર્તા ‘મહારાજાધિરાજ કેસરેહિન્દ એડવર્ડ ઝમાનો હિન્દરાજ્યાભિષેક મહોત્સવપર્વ’ છે, તે એન્ડ્રો-વર્નાક્યુલર ત્રીજ, તેમજ ચોથા ઘોરણમાં—જ્યાં વર્ષોનાં વર્ષ થયાં ‘પદ્માવતિની વાર્તા,’ કે વખતે ‘હુત્રરખાનની ચઢાઈ’ અને ‘શામળભટના છપ્પા’ એજ શિખવ-

વામાં આવે છે તેને બદલે—વધારે નહિ તેા તેટલીજ કૃતેહથી શિખવી શકાય. દ્વિતીય વિલાસમાં—‘ઋતુવર્ણન’ છે. એમાંથી હાલની રૂચિ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓનું સૃષ્ટિસૌન્દર્ય તરફ પણ જરા વળણ થાય, અને વર્ણનરૂપ હોવાને લીધે, ઉપલાં ધોરણોને માટે છૂટાછૂટા સંબંધ વગરના કટકાઓ વાંચ્યા શીખ્યા કરતાં, એ કંઈ ઓછું અનુકૂળ અને લાભદાયક નહિ થાય. કોઈ પણ મધ્યમ્ય ગ્રંથને અમુક અંશે રૂચિર અને આનંદદાયક કરવો એ શિક્ષકવર્ગના વિવેક ને શિક્ષણ ઉપર આધાર રાખે છે, એટલે તે સંબંધે વિરોધ સૂચનાની જરૂર નથી.

ગીતિ.

કાવ્યવિલાસી જન સૌ, કાવ્યવિલાસે વિવેક વાવરશે;
કાવ્યકણ્ઠિકા લધુ આ, ધારી કરે કૃતકૃત્ય કવિ કરશે.

કવિપદ્મજ,

ભ. શિ. ભટ્ટ.

શ્રી કાવ્યવિલાસ.

ઈશ્વરપ્રાર્થના.

ગીત.

વિશ્વેશ્વર વિભુ તુમાં, થઈ વિશ્વાસી વિલંબ કાં રાખું;
વર દે વરદાતા તું, કાવ્યવિલાસે વિમળ વાણી ભાખું.

ભુજંગી.

અહો ! આદિ તું ઇશ્વર^૧ એક દિસે,
ત્રિગુણાત્મ તું રૂપ ત્રિ ભિન્ન મિથે ;
નથી એલ મિથે જીદી વસ્તુ એ તું,
સ્વયંભુ સ્વતઃ આદિ છે દેવ તે તું. ૧

લઈ ભાવ તારો ભગ્ને જોઈ^૨ જોને,
તદા તેહ^૩ રૂપે તું છે એક તેને ;
લહે બુદ્ધિ^૪ દૂંડી જીદાં રૂપ એ તું,
સ્વયંભુ સ્વતઃ આદિ છે દેવ તે તું. ૨

સદાકાળ દેશે બધે એક તું છે,
જીદાં નામ સંજ્ઞા અનુસાર^૫ જીદે ;

૧. ઇશ્વર (સંખ્યાધન.) ૨. જો. ૩. તે. ૪. દૂંડી બુદ્ધિ=દૂંડી
બુદ્ધિવાળા માણસો. ૫. જીદે અનુસારે=જીદાં જીદાં કાશણે કરીને.

અરે બેદ એથી શું છે વસ્તુ ખે તું ?

સ્વયંભુ સ્વત : આદિ છે દેવ તે તું. ૩

રહ્યો એક રૂપે વસી સર્વ ઉરે,

તથાપિ અહંભાવ જ્યાંત્યાંજ સ્ફૂરે ;

નહી કાઢને કાઢ લેખે, દશે શું !

સ્વયંભુ સ્વત : આદિ છે દેવ તે તું. ૪

ટળી 'આત્મવત્સર્વભૂતેષુ' ? હેતુ,

દ્વિધાભાવથી હપી તે થાય છે શું ?

ભગુ વાયતો ટાળ એ ભાવ 'હું તું',

સ્વયંભુ સ્વત : આદિ છે દેવ તે તું. ૫

શાદ્દલવિકીડિત.

આ 'અદ્વાઈત'થી અગાધ રચના દિસે અતિ ગૂઢ જો,

યોજો જોડ વિચાર, ? નિરિમત થમ રે' છે ? ખની મૂઢ તે ;

આ અદ્ભુત અગમ્ય તંત્ર રચવા સત્તા નહિ અન્યને,

એવો એક અનંત શક્તિપતિ તે સાચે સદા વંદ્ય છે. ૧

વંદું દેવ મહંશ ત્યાપક પ્રભુ જ્યાં જોડે ત્યાં તુંજ છે,

નારી શક્તિ અપાર પાર નહિ કો પામે મહા યોગી જો ;

કાર્યો સર્વ વિધે સદાયભૂત હું દિસેજ જ્યાં ત્યાં યથા,

ભાવી આ ભગવાન રંકશિશુનું સુધારજો સર્વથા. ૨

૧. આખી સૃષ્ટિને વિધે યોતાપણાનો ભાવ રાખવો તે--જેવો હું તેવાંજ
અર્થાં. ૨. વિચાર યોજો=વિચારમાં ગુંથાય. ૩. રહે છે.

પ્રથમ વિલાસ.

હિન્દમહારાજ શ્રી એડવર્ડ ૭ મા

નું

હિન્દરાજ્યાભિષેક-મહોત્સવપર્વ.

અભિષેકમુહૂર્ત.

દોહરા.

- આજ દિવસ આનંદનો, પૌષ્ટિક પોષણ માસ ;
મંગળકારી સ્થાનમાં, ધનરાશી^૧ રવિવાસ. ૧
- સામાન્યે તૃતીયા તિથિ, મંગળ મુહૂર્ત મનાય ;
સર્વારંભે શ્રેષ્ઠમાં, ગુરુ એ વાર ગણાય. ૨
- વરસ વડું વિક્રમતણું, ઓગણી ઓગણસાડ ;
એકાએ આવ્યું દિસે, સુખદ સદજ તે માટ. ૩
- અગ્રેજી ગણના વિષે, ઇસવીસન એ રીત ;
ઓગણીસે^૨ ત્રણ ઓપતું, એકા આવ્યું અમિત. ૪
- ગન્યુઆરી જગ નાણિતો, પેલો^૩ માસ પ્રમાણ ;
વર્ષ દસુંનું ખસતાં, પ્રથમ દિવસ શુભ નાણ. ૫
- દિવ્ય તખ્ત દિલ્લીતણે, સૂર ઉગમતે આજ ;
વિધિ^૪ અભિષેકતણે સજે, હિન્દપતિ મહારાજ. ૬

૧. ધનરાશીમાં સૂર્યનો વાસ-સ્થિતિ-સ્થાન. ૨. પેલો=પહેલો. ૩. અભિ-
ષેકનો વિધિ=ગાદી ઉપર બેસવાની રાસોક્ત ક્રિયા.

સૃષ્ટ વસ્તુ શોભી રહી, દિવ્ય દિસે દિગંત; ^૧	
ઉઠ્યા જન આળસ તણ, પ્રેમપૂર ઝીલંત. ^૨	૭
અવનિવિષે આ લોકમાં, વેગે ચાલી વાત ;	
હિન્દપ્રજા પ્રેમી બની, રાજ્યભક્તિ રળિયાત.	૮
આનંદાર્ણવ ^૩ ઉત્પટ્યો, હિન્દે હર્ષ ન માય ;	
વિધવિધ વિનયવિવેકથી, વફાદારી વર્ષાય.	૯
ડાંકો વાગ્યો દેશમાં, વિજયવાદ્ય ^૪ સહ આજ ;	
સુખ સંપત્તિ સદા સજો, આર્થભૂમિ અધિરાજ.	૧૦
પ્રભુના પ્રેમપ્રસાદથી, પામો મહોત્સવ ^૫ માન ;	
સાર્વભૌમપદ ^૬ ભોગવો, ભરતખંડ ભગવાન.	૧૧

શુભ જન્મસમય.

દાહરા.

ઇસુનું વર્ષ અઢારસેં, અને અંકતાળીશ ;	
નિર્મળ માસ નવેમ્બરે, નઉપમ નવમો દીસ. ^૭	૧
પ્રાતઃ સમય વટી થતાં, કામળ કાળ મધ્યાન ;	
બાર કમી અગિયારમાં, અંગ્રેજ દિનમાન. ^૮	૨
શુભ માંગલ્ય મુદ્દર્ત તે, મંગળ રૂડો વાર ;	
જન્મ્યા રાજ્યશિરોમણી, વત્યો જયજયકાર.	૩
બકિન્ગહામ પ્રાસાદ ^૯ ના, ભાગ્યતણો શો પાર ;	
એડવર્ડ જ્યાં અવતર્યા, આર્જુનજન ^{૧૦} આધાર.	૪

૧. દિશાની હદ. ૨. ઝીલંત=ઝીલતા-પ્રેમના પૂરમાં ઝીલે છે. ૩. આનંદનો સાગર. ૪. ફતેહના નાદ-અવાજ સહિત. ૫. પૃથ્વીના તલમાં-પૃથ્વી ઉપર. ૬. રાજધિરાજની પદવી ૭. દીસ=દિવસ. ૮. દિવસના વખતના માપ પ્રમાણે. ૯. મહેલ. ૧૦. ઈંગ્લાન્ડના લોકોને આશ્રયરૂપ એવા.

રાજ્યાભિષેક નમારંમ.

ભુજંગી.

ભૂમિ ખંડ આકાશ ભુવન^૧ જેમાં^૨
દિસે જીવ આત્મા સુહર્ષિત તેમાં^૩;
ભલું ભાગ્ય જેનું દશે દિશ ગાળે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૧

ધરા સર્વ સ્થાને સુધાન્યે ભરેલી,
દિસે સૃષ્ટિ સંતુષ્ટ સર્વે થએલી;
સુખાકારી શિશિરમાં શાન્તિ જાળે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૨

રથાં ડોલો સૌ વાટિકાકુન્જવૃક્ષો,
જડે^૩ રાજ્યભક્તિતણાં ચિહ્ન લક્ષો;
નમે કર્પણો તે ભર્યાં ધાન્ય તાળે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે, ૩

મહારાજાશ્રીનું પૂર્વ વૃત્તાન્ત.

કહું દૂંક વૃત્તાન્ત વાંચ્યું સુણ્યું તે,
જરા કૌતુકી^૪ કાવ્યમાં લાગશે એ;

૧. ભુવન=ભુવન. ૧ લી—ભૂમિખંડ=પૃથ્વીપરના ખંડો એટલે આ લોક, અને આકાશભુવન=ઉપરના લોકો, જેમાં—૨. જીવ અને આત્મા=મનુષ્યાદિ પ્રાણીમાત્ર સારી રીતે આનંદ પામેલાં છે—આ સામાન્ય દેખીતો અર્થ છે. તેમજ (અંકસંજ્ઞા પ્રમાણે)—૧. ભૂમિ=૧, ખંડ=૯, આકાશ=૦. અને ભુવન=૩ એટલે ૧૯૦૩નું વર્ષ, જેમાં—૨.—જીવ=૧ (પહેલો મહિનો જન્યુઆરી) અને આત્મા=૧ (પહેલી તારીખ) એ સારી રીતે હર્ષ પામેલાં દેખાય છે.

૩. જડે=જડમાં—જડ પદાર્થોમાં. ૪. કૌતુક જેવું—અન્યથા જેવું.

તથાપિ હશે લક્ષ્મી કે બાણવાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૪

સુચિહ્નો સજી ભૂમિમાં જન્મ લીધો,
પિતામાતનો કાઠ સંપૂર્ણ કીધો ;
ખરી સાવધાની તજે હૈય્યાં જે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે, ૫

કહો પુણ્યનો શો લહો^૧ પાર એનો,
થયો રાજ્યકુળે જયી જન્મ જેનો ;
ખિતાબો હકે^૨ જન્મથી ધાસ્તા જે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૬

ખડું પુણ્ય શું આપવગે^૩ જણાવું !
લલો જન્મ વિદ્યોરિયા જેવી માતુ ;
સુશિક્ષિત આત્મન^૪ થૈ^૫ છત્ર^૫ છાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૭

વળી લેવું સુભાગ્ય એ શ્રેષ્ઠ માની,
અલૌકિક અર્ધાર્જુના રાજ્યરાણી ;
વિનોદી, વિવેકી, વિલક્ષી સ્વકાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૮

ઘણા સ્તુત્ય ગુણો નહાની વયેથી,
ભવિષ્યે લહે પાતતા જન^૬ જેથી ;
દૌપે દિવ્ય એવા ગુણોએ ભયાં જે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૯

૧. લહો=લેઓ-ગણો. ૨. હકે=રાજ્યકુળમાં જન્મ્યાના હકથી. ૩. સગાં-સંબંધીઓ. ૪. થૈ=થઈ. ૫. ઢાંકણ-પિતા. ૬. જન=જન-માણસ.

કદી જીવ કોને કશું માહું લાગે,
 દિસે બાળચેષ્ટા વિષે સઘ ત્યાગે ;
 લલી લાત ભૂખ્યાતણી ભૂખ લાંજે,
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૦
 કદી દિલ મો'ડું કરે કો કશામાં,
 ખરો ઉર આનંદ ઉદારતામાં :

નહીં કાયકી હારવું ધારણા જે,^૧
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૧

પિતામાત લાણુ વિષે સ્નેહ ધારે,
 લઘુવેશમાં લાધવી લક્ષ સારે ;^૨
 અનુકારી દમ્બા વિષે ઓપતા જે,
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૨

ધરે શીખવે^૩ તીવ્રતા ફીક તાજી,
 ગુરૂ માતપિતા રહે જેમ રાજી ;
 વિવેકી અન્યા કાળ વેંવાર^૪માં જે :
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૩

રૂડું જ્ઞાન લાપાતાણું પ્રાપ્ત કીધું,
 યથેચ્છા કળાશાસ્ત્રનું સાર લીધું :
 અધી વાતમાં બુદ્ધિશાળી અન્યા જે,
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૪

ધરી યોગ્યતા અથ આરૂઢવામાં,
 શિકારે અન્યા શ્રેષ્ઠ નિશાનવામાં ;
 દોષે દેવી કો લશ્કરી હાઠમાં જે,
 લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૫

૧. મો'ડું=મહોડું. ૨. ધારણા જે=જેની ધારણા. ૩. સારે લક્ષે=સધળા લક્ષમાં. ૪. શીખવે=શીખવવામાં. ૫. વેવાર=વ્યવહાર.

કયાં દેશદેશાન્તરે ધર્મ^૧ ધારી,
ખરી માહિતી સર્વ^૨ વાતે વધારી ;
પ્રજા-ઉન્નતિમાં થતી પુષ્ટિદાર^૩ જે,
જલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૬

કયાં પૂર્ણ પ્રેમે પ્રવાસો વિદેશે,
નવી^૪ દુનિયાના અનેકા પ્રદેશે ;
ધસુભૂમિ^૫ને હિન્દ ભાવે કયાં જે,
જલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૭

કયાં હિન્દમાં યોગ્ય સ્થાને પધારી,
કરી રાજ્યસંસ્થાનની ભેટ^૫ સારી ;
ઉમંગી પ્રજા દેખી આનંદતા જે,
જલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૮

રહે રક્ષપાળો ઝુંભી ચો દિશાએ,
સ્થાફેદ થૈ મધ્ય પોતે પળાએ ;
નમે નેત્રનિમેષ સત્કાર કાળે,
જલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૧૯

બની રાજ્યફેળે સત્તાધિકારી,
બ્રહ્માં માનપત્રો સહર્ષે સ્વીકારી ;
નહી લેશ દંભી દિલે દિસતા જે,
જલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૦

સમે અલ્પ જીવોતણી ભેટ કીધી,
કૃપાપાત્ર કોની જલી ભાળ લીધી ;

૧. ધર્મ ધારી=પોતાની ફરજ ધારીને. ૨. પુષ્ટિ આપનારી-જિતેજન આપનારી. ૩. નવી દુનિયા=અમેરિકા. ૪. પાલેસ્ટાઇન—જેરૂસલમ. ૫. ભેટ કરી=મુલાકાત કીધી-મળ્યા.

ભલ્યા ક્યાંહિ દેશોત્તરિ શુભ કાળે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૧

યુવાનીતણો યોગ્ય નિયોગ^૧ કીધો,
યથાશક્તિ સુકાર્યમાં ભાગ લીધો ;
સદા શાન્તિદા શબ્દમાં બોલતા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૨

પ્રજલાગણીમાં પૂરું લક્ષ ઝોનું,
જુઓ એક દષ્ટાન્ત હું ટાંકું તેનું ;
નકી^૨ નીતિએ નેક રાજ્યે નવાજે,^૩
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૩

અભિષેકનો દિન ધાર્યો સ્વદેશે,
હઠા'વો^૪ પડ્યો માંદગીને પ્રવેશે ;
દિલોળની દર્શાવી શું દેશદાઝે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૪

પ્રજમાત્રને લાગતું એક ઝોનું,^૫
નહીં નિજ નુકસાનમાં ચિત્ત જોનું ;
ક્યમે^૬ ભાવીં નિમ્ન્યું બને અન્યથા તે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૫

કદી દૈવીં સિદ્ધાન્ત મિથ્યા ન થાએ,^૭
તથાપિ મુઝાયા ધણું મંન'માંહે ;
પ્રજમાફી માગ્યે નહીં લેશ લાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૬

૧. નિયોગ=ઉપયોગ. ૨. નકી=નક્કી. ૩. નવાજે=સોભો. ૪. હઠા'વો=હઠાવવો. ૫. ઝોનું લાગતું=એમની માંદગી વિષે લાગણી થતી. ૬. ક્યમે=કમે-કાઈપણ પ્રકારે. ૭. થા. ૮. મન.

પ્રજાપ્રેમ પ્રત્યે પૂરું ધ્યાન જેનું,
તપો રાજ્યગાદીતણું પુણ્ય એનું ;
વફાદારી વર્ષાવવા વેળ આજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૭

મહોત્સવસમારંભ.

હવો^૧ હિન્દમાં હવે^૨ પ્રત્યેક ઠામે,
પુરી શેર^૩ કર્યા અને ગામગામે ;
વઢે વા'લ^૪નાં વેણુ એકે અવાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૮

સમારી ગૃહોને રૂડાં રંગીં દીધાં,
વિવિધાકૃતિ ચિત્રવિચિત્ર કાપાં ;
બની રોશની ચંદ્રમા^૫ જેથી લાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૨૯

દિસે દૂરથી દીપમાળો બની જો,
શકે^૬ હોય શું હાર તારાતણી તે ;
જઈ પાસ દગિટ ડરે જાંખતાં જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૩૦

લગ્યાં તોરણો બારણે લે'કતાં^૭ જો,
બહુ પુષ્પ ગાળે^૮ ધર્યાં બે'કતાં^૯ તે ;
રચ્યાં છે કમાતો ભર્યાં પત્ર તાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૩૧

દિસે આંગણે સાથિયા કોક ધામે,
ચતુરાઈથી ચિત્તવૃત્તિ ચિરામે ;

૧. હવો=થયો. ૨. શેર=શહેર. ૩. વા'લ=વહાલ. ૪. ચંદ્રની.
૫. શકે=જણે કે. ૬. લહેકતાં. ૭. ગાળે=ગાળામાં. ૮. બહેકતાં.

પૂંચી રંગ નાનાકૃતિ શોભતા જે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૨

કહું^૧ આળકાની બની ખેલ સારી,
કહું^૨ ગાયકાનો મચ્યો દાદ ભારી ;
અળાપે લઈ તાન ઉંચે અવાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૩

અહીં હસ્તચાતુર્યના ખેલ ખાસા,
તહીરે ગોદગ્યા તંત્રીઓએ^૩ તમાશા ;
પણે^૪ મિષ્ટ વાદિત્રના વાદ્ય વાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૪

પ્રગ્ન સર્વમાં પૂજ્યવૃત્તિ પ્રવેશી,
હિંડે શોભતા મગ્ન થૈને સુવેશી ;
મળે મા'જનો^૫ મો'ટમો'ટા સમાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૫

મળી ચર્ચતા ચે'નમાં^૬ સૌ સુખાળા,
વદે રાજ્ય શ્રિદેશની બોલબાલા ;
બહુ ધન્યવાદોતણા ઘોષ ગાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૬

રચ્યા મંડપો ઓપતા અગ્રભાગે,^૭
સજ્યા રંગસાહિત્યથી રમ્ય લાગે ;
હિંડે વાવટા ખૂબ નિશાન જાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ગિરાજે. ૩૭

૧. કહું=કાઈ ઠેકાણે. ૨. તહીં=ત્યાં. ૩. તંત્રીઓ=તંત્રખેલ કરનારા-
વાદીગરો. ૪. પળે=પેલી જગ્યાએ. ૫. મા'જનો=મહાજનો. ૬. ચે'નમાં=
ચહેનમાં. ૭. આગ્રહા ભાગમાં-ચોગાનમાં.

મળ્યા માનમેળાવડા^૧ મુખ્ય ધામે,
ઠરે સર્વ^૨ શાળા^૩ મળી એક ઠામે ;
ધુમે અર્લકો^૪ હર્ષધેલાં અન્યાં ને,
લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૩૮

ખરે ખેત્ર ખેલી ખુખીમાં જણાતાં,
મધુરે સ્વરે કાવ્યના છંદ ગાતાં ;
મિઠામ્મ મળે^૫ મગ્ન કેવાં થતાં ને,
લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૩૯

અનાશ્રિત અર્થે^૬ રચી અન્નશાળા,
ધસે તેલણી દોડતા સૌ ભૂખાળા ;
પત્રે તૃપ્ત થૈ પેટ પંપાળતા ને,
લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૪૦

નિમ્બા કાર્યકારી^૭ વિવેકી જનો ને,
વ્યવસ્થા કરે ખાસ પ્રત્યેક સ્થાને ;
નહી નિજ કર્તવ્યમાં^૮ ભૂત્રતા ને,
લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૪૧

જુઓ ચોકસી કેવી પ્રત્યેક કામે,
સભાસ્થાન દિસે રચ્યાં સર્વ^૯ ઠામે ;
રૂડી યોજનાઓ^{૧૦} રચી રાચતા ને,
લલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે મિરાજે. ૪૨

લર્યાં ખાસ દર્બાર^{૧૧} મો'ટાં સ્થળોમાં,
પ્રગ્નવર્ગ ને નામદારો મળે ત્યાં ;

૧. માન-મેળાવડા = માન આપવાને મળેલા સમાજો. ૨. નિશાળો.
૩. બાળકો. ૪. મળે = મળ્યે-મળ્યાથી. ૫. કાર્યકારી = ખાસ કામોને માટે નિમેશું
કામ કરનારું મંડળ. ૬. કરવાનું કામ. ૭. યુક્તિ-ગોઠવણી. ૮. દર્બાર = દરબાર.

રૂડો રાજ્યરીતિ તણો રંગ રાજો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૩

પ્રમાણો^૧ દઈ પ્રેક્ષકો ત્યાં પ્રવેશે,
સભામંડપે શોધી આસનરે બેસે ;
સસત્કાર^૩ અન્યોન્ય આનંદતા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૪

ફરે શસ્ત્રધારી ચહુમેર ફેરા,
દિસે દોડતા સ્વાર થૈને ધણેરા ;
અધિકારી દલકાળથી^૪ આપતા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૫

પ્રમુખો મુખે રાજ્યશૈલી પ્રબોધે,
નવી આણુ વર્તીવી આનંદ તો લે ;
સુણે શાન્તિથી સર્વ બેળા મળ્યા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૬

ઠહી ખાસ બેળાવડે સ્ત્રી મળે છે,
મૃદુ મિષ્ટ માધુર્ય મુખે વહે તે ;
સ્ત્રીવર્ગે સદાચાર સંબોધતાં^૫ જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૭

રચ્યો રાત્રિએ કોક મેદાનમાં તો,
રૂડો દારૂખાનાતણો ઘાટ ખાસો ;
દિસે લોક ઘેલા અન્યા દોડતા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે ખિરાજો. ૪૮

૧. સાખિતી-નિમંત્રણ-પત્ર. ૨. આસન=આસન. ૩. સસત્કાર= સત્કારસહિત-એક બીજાને સત્કાર કરીને. ૪. ખિતાબ-ચાંદ વગેરે મળેલા તે વડે. ૫. સારી રીતે બોધ કરતા.

કરી સુસવાટા ઉડે છે હવાઇ,
પુટે કેંક ગોળા ધણી રંગ માંહી ;
ધણો ગાજતો ઘોર ગેબી અવાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૪૯

દીપે ખૂબ નાટયાલયોનો દમામ,
રૂડી રોશની ઝગઝગે હામ હામ ;
જતા આવતા લોકના થોક બાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૫૦

કહું ગાય સ્ત્રીઓ ધણી રાગ તાણી,
વદે વા'લ^૧ વિવેકની પૂજ્ય વાણી ;
કરે હારય વિનોદ કો રૈ^૨ મંત્રાજે,^૩
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૫૧

જુઓ આમ્યલોકો ધરી મન માન,
સજે છે ધરોધેર મિષ્ટાન્ન પાન ;
દિસે રંગ ને તાનમાં ડોલતા જો,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૫૨

મળી મુખીઓએ કર્યો હાડમાદ,
કરે વિપ્ર દેવાલયે રતોત્રપાઠ ;
રૂડી રાત્રિએ રંગીલાં ગાન ગાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૫૩

રમે રાસડા અન્ય ધંધાર્થીઓ કો,
દિવાના બન્યા દિસતા સર્વ લોકો ;
કુદે જોસમાં ગાઈ મો'ટે અવાજે,
ભલા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે બિરાજે. ૫૪

દિશે કેવી તક્લીનતા રાજ્યમાંહી,
લહે સ્વર્ગનાં સુખ શું સર્વ આંહી;
રહ્યો આપ આનંદ રેલાઈ આજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે યિરાજે.

૫૫

દિલીનો દિવ્ય દેસ્વાવ.

અહો દિલી શું ભાગ્ય તારું હું ભાખું,
વચું તું સ્થળે આવી શું વિશ્વ આખું;
પૂરાં પુણ્યશાળી દગો^૧ દેખો રાજે,^૨
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે યિરાજે.

૫૬

દિસે દિલીમાં દિન દિવાળીકરા,
મન્યા ધામધુમે મનુષ્યો સવેળા;
દશે દિશમાં દિલીડિલિડમ^૩ વાજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે યિરાજે.

૫૭

લઈ સૈનિકા શ્રેષ્ઠ ને પાદપાળા,
સહુ સાથમાં અશ્વ હસ્તી રૂપાળા;
મન્યા રાવરાણા સરંગમ સાજે,^૪
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે યિરાજે.

૫૮

હયાં હક્કરો કે રચી અન્ય હામ,
પડાવો પટેલા વસ્યાં હોય ગામ;
ખરો દેખવાજોગ દેખાવ આજે,
ભક્ષા હિન્દભૂપાળ રાજ્યે યિરાજે.

૫૯

સ્થળો સૂચવે ચિત્ર લેખો^૫ ચિત્રંગી^૬,
ઊંડે છે ધ્વજો ઓપતા રંગરંગી^૭;

૧. આખ. ૨. રાજ્ય થાય. ૩. દિલીડિલિડમ = દિલીનું ડિલિડમ એટલે
ટંકા = દિલી દિલી એમજ વાત આલી રહેલી તે. ૪. સાજે = સાજસહિત.
૫. ચિત્રવાળાં રાજ કે હાકોરોનાં નામના લેખો. ૬. વિશેષે રંગથી શોભતા.
૭. તરેહ તરેહના રંગના.

સન્યાં તોરણો દાર સુવર્ણ સાજે,
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૦

જવું દિલ્લી એ ઝંખના ઉર જાગી,
જઈ જોઈ ધરિયા થવા પૂર્ણભાગી;
ભૂલ્યાં ભાન એ તાનમાં કૈંક આજે,
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૧

ખહુ તર્કવિતર્કમાં મન ડોલે,
રણા કૈંક છાં દિલ્લી દેખાવ તોલે;
વળી કૈંક એકેકની બૂલ ભાંજે,
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૨

વિનાસાધને^૧ કૈંક તો એમ ભાખે,
શકે પક્ષી થૈ પેખવા હોંસ રાખે;
પૂર્યાં વાસ પેલાં, ધનિકા ખરા જો,
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૩

ધરં પૂજ્ય પાદામ્બુજે રંક સેવા,
પ્રભૂ પ્રાર્થતો પૂર્ણ કૃપાળુ રે'વા;
લહો લાભ લા'વા^૨ પરિવાર રાજે,^૩
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૪

કવિ નામનો ભટ્ટ કક્ષાવટંકી,^૪
લઘુ નામસંતા ભગુ છે ઉમંગી;
ચિરાયું ચહે ચક્રવર્તિ ભલા જો,
ભલા હિન્દબૂપાળ રાજ્યે ખિરાજે. ૬૫

૧. સાધનવચરના હોવાને લીધે. ૨. લા'વા=લહાવા. ૩. છાકરાછિયાંમાં
અને રાજ્યમાં. ૪. કક્ષાવટંકી='કક્ષા' એવી છે અવટંક-અટક જેની.

દિલીપદ.

મનહરે છંદ.

દિલીપદ પૂર્વ સ્થાન, તવારીખે જેનું માન,
જહાં બલા સત્તાવાન, આરૂઢયા જણાય છે;
મા'ભારતે^૧ મળે વાત, સર્વ સૃષ્ટિમાં સુસાત,
હસ્તિનાપુરી વિખ્યાત, સ્થાન એ ગણાય છે;
પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ નામ, પાંડવો જે પૂર્ણહામ,^૨
કૃષ્ણે રાખી જેની મામ,^૩ કીર્તિ વખણાય છે. ૧

યુધિષ્ઠિર શ્રેષ્ઠ જાણુ, જેની ફરી ધર્મ આણુ,
ચક્રવર્તિમાં પ્રમાણુ, એહનું અણાય છે;
સાર્વભૌમ એ ભૂપાળ, ભોગવી ભૂમિ વિશાળ,
જેહ પદે ચિરકાળ, રહેલા મનાય છે.
તેજ પદે ધર્મરાજ, આર્જુનભૂમિના આજ;
એડવડ^૪ મહારાજ, હિન્દપતિ થાય છે. ૨

દિલી-દરબાર ખીલે, પ્રજા પ્રેમપૂરે ઝીલે,
મંડળીકા મો'ટે દિલે, મંન મલકાય છે.
રાજ્ય ભક્તિતણું સ્ફૂર,^૫ સહજન્ય સ્નેહ શર,
પ્રજામાં પ્રેરીત પૂર, પ્રેમ પરખાય છે.
સિંહાસન દીપી નૂરે, આવેશી^૬ આનંદ-પૂરે;
ધર્મપાદ લેવા હિરે, સ્નેહે છલકાય છે. ૩

વિકટોરિયાતણા સુત, ફુલદીપક સુપુત્ર;
દેખી દિલીરાજ્યસૂત,^૬ હિન્દ હરખાય છે.

૧. મા'ભારતે = મહાભારતમાં. ૨. હામપૂર્ણ. ૩. ટેક. ૪. સ્પૂર-સ્પૂરજું.
૫. આવેશી = આવેશીને-એસમાં આવીને. ૬. રાજ્યમંડળની પદ્ધતિ-વ્યવસ્થા.

ધન્ય ભાગ્ય દિલીતણું, દેશમાં ગણાઓ ધણું ;
 જેમાં એડવડ^૧તણું, અભિષેક થાય છે.
 ભાગ્યવાન ભલા ભૂપ, વેલવ અતિ અનુપ ;
 ભોગવો એ સુખરૂપ, ભગવાન સાય^૨ છે. ૪

આશિષ.

શાહૂલવિઠીડિત.

ધારો વંશપરંપરા હકતણી, સત્તા પૂરી હાથમાં,
 પામો પૂર્ણ પ્રતાપ આપરે પ્રસરી, પ્રીતિ સહુ સાથમાં :
 થૈ નિર્વૈરિ, નિશંક, ન્યાયનીતિમાં, પાળો પ્રજા સર્વને,
 દેવી ભોગ અનુભવો ક્ષિતિતરે,^૩ યાવત શશિસૂર્ય છે.

ગીતિ.

યાવત ઉદ્ધિ વારિ, આ ભોકે સ્થિત રહે ભૂતલધારી :
 તાવત રાજ્ય સુકૃતિ^૪, રહો સર્વદા પ્રવાહ પ્રસ્તારી.

વૃત્તાન્ત ઉપસંહાર—આશિષ લાપિકા.

છંપા.

મળ્યું જેહ^૫ બહુ માન, રાજ્યપદ મળતાં પેલાં,
 હામ ધરી હિય^૬ ધીર, વીર વિદ્વાન બનેલા,
 રાખ્યુંજ નિજ કુળ નામ, વિમળ વાણી વર્ષાવી,
 જાગવિયું જગ માન, ન્યાય નીતિ દર્શાવી,
 ઘિસ્કારજ મિથ્યા માનમાં, નિર્માને જેની મતિ,
 રાજ્યે પણ રૂડા ઓપશેા, એડવડ ઉર્વીપતિ. ૧

૧. સહાય. ૨. આપ પ્રસરી = તેજ ફેલાઈને. ૩. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર.
 ૪. જેહ = જેને. ૫. હિય = હૃદય.

જગજાહેર લક્ષણો, કહું એમાં જે દિસે,
 નેક રહી નહિ કરે, અહિત કાનું કંઈ મિથે,
 પરજન સ્વજન સમાન, કટુતા નહિ જિજ્ઞામાં,
 રહે નિત્ય રણિયાત, રંકને રીઝવામાં,
 મહતા માનીને મન વિષે, સહૃદય તત્પરતા સર્વથી,
 કૃતકૃત્ય કરે જનપાત્રને, એડવર્ડ ઉર્વીપતિ. ૨

પાર લહે સંપૂર્ણ, ગુણ વાતોના મર્મ,
 વાયા મન ને કર્મ,^૧ વર્તતા ધારી ધર્મ,
 નયન વિષે નરમાસ, નિત્ય નિયમમાં રે'વું,
 પ્રજા પાળવા પ્રતિ, પ્રેમથી લક્ષજ દેવું,
 મુજબજથી ભૂલય ભાંગવા, અંતર આતુરતા અતિ,
 જીવ્યું સાર્થક છે જગતમાં, એડવર્ડ ઉર્વીપતિ. ૩

સડળ ફરી સંસ્થાન, નિહાળ્યાં નિપુણ થાવા,
 દાખવો પૂરી હામ, અવર દેશોમાં જાવા,
 સુમતિ પત્નિ-રત્ન, પ્રવાસે સાથે લીધાં,
 સ્ત્રીવિયું^૨ વિલાત, હિન્દ હરખાતા કીધા,
 રાજો આ વિશ્વ વિષે અચળ, નૃપવર એ નિર્મળમતિ,
 નમી આપ ભાગું ભગવાન હું, એડવર્ડ ઉર્વીપતિ. ૪

સમાપ્ત.

ત્રિતોય વિલાસ.

ઋતુવર્ણન.

વર્ષાકાલ.

(વર્ષા-શરદ.)

ઇન્દ્રવજ્રા.

આકાશમાં અબ્રધટાવ થાતો,
આનંદ ઉર્વી ઉર ઉભરાતો,
દિશા દશે સુન્દરતા છવાઇ,
વર્ષાઋતુકેરી રૂડી વધાઇ.

૧

અબ્રો અતિશે ગતિમાન દિશે,
વેગે વહે નિર્મિત કાર્ય મિષે,
ધંધાર્થેઓ જેમ જણાય જતા,
પ્રેરિત કાર્યે પ્રીતિથી પળાતા.

૨

સુરો નિહાળી ધરતા સુઆશ,
છાયા ધડીમાં ધડીમાં પ્રકાશ,
જેથી ધણો છાદિત તાપ ત્રાસે,
વર્ષાઋતુકાળ સમિપ ભાસે.

૩

સુઆશમાં ત્રાસતણો ન ભાસ,
આનંદતાં સૌ અવનિઅવાસ,
હિંસારતાં ત્યાં પશુ આદિ પ્રાણી,
કણે પડે મીઠી વિહંગવાણી.

૪

ઝાઝો કઠે વાદળોંતાપ તાતો,
પ્રત્યેક વેળે વધતો જણાતો,

'ઓ આ પડયો' આશયો જન જતે,
 આતુરતામાં નવ લેખતાં તે. ૫
 કીણો કઠે ઉઝ રવિતણાં તો,
 આકાશ અંગાર ભર્યો જણાતો ;
 ગાત્રે વહે સ્વેદજવારિધાર,^૧
 વર્ષાઋતુ વેગથી આવનાર. ૬
 વાયુતણું રૂંધન રે'તું^૨ છાઇ,
 પીળાશ ભાસે રવિઅસ્ત માંહિ ;
 ધાતુતણાં પાત્ર કટાઇ જાય,
 ભેજેલ ભૂમિ અહિં ત્યાં^૩ જણાય. ૭
 ઊંચે દિસે મેઘવનુષ્ય તાણું,
 સૃષ્ટિજનોએ શુભ ચિન્હ જણ્યું ;
 સુશેલતું સૂચવતું સુઆશ,
 વર્તુલ છે ધન્દુની આસપાસ. ૮
 બીની હવા થૈ^૪ ગતિમાન થાતી,
 થોડીક વારે ગરમી સમાતી ;
 વાતાબ્ધિમાં^૫ ક્યાં મૃદુ વાદ્ય વાજે,
 દેવાલયે ધંટ-ધ્વનિ^૬ શું^૭ ગાજે ! ૯
 કીણો જરા કામળતા ધરે છે,
 સંતુષ્ટ થૈ સર્વ હરે ફરે છે ;
 નૈરત્ય વાયુ નિકળ્યો સુખાળો,
 વર્ષાતણો કાળ સમીપ ભાળો. ૧૦

૧. પરસેવાના પાણીના રેલા. ૨. રે'તું=રહેતું—છાઈ=છવાઈ. ૩. કામકામ. ૪. થૈ=થઈ. ૫. વાનો દરિયો—વાતાવરણ. ૬. ધ્વનિધંટ=ધંટધ્વનિ—ધંટનો અવાજ. ૭. ભણે કે.

આચ્છાદતાં અભ્ર અદ્વિતિતનં,^૧
 વિદ્યુતવાદો^૨ ગજવે ગગન^૩;
 મંડુક મોરો અતિ મલ્લકાતા,^૪
 વર્ષાઋતુકેરો શકે^૫ વિધાતા. ૧૧

કીડી મકાડાજીવજંતું જ્યાં ત્યાં,
 દેખાય સંખ્યાવધિ ઉભરાતાં ;
 આજોટતાં પક્ષી પસારી છા'ર^૬,
 વર્ષાઋતુ વેગથી આવનાર. ૧૨

કીટાદિ જીવો કરી વેગ ધાતા,
 લેઈ કલ્પિકા દરમાં ભરાતા ;
 પંખી ગ્રહી તૃણ રમે અવાસ,
 સુરતી જનોને સૂચવે પ્રયાસ. ૧૩

ખાસો પપૈયો પિયુ પિયુ ભાખે,
 'ઓ આ પડે' એમ૦ નિત્ય જાંખે ;
 વિહંગમે શુદ્ધ વને વિમાસે,
 વારિ વિનાના દ્રહ દેખી ત્રાસે. ૧૪

છે વાદજોનું દળ મો'ટું ભારી,
 જાણે સજી સુરનૃપે સવારી ;
 ફાટી પ્રભા વિદ્યુ^૭ દિસે સમિપે,
 જાણે અરિશત્ર-પ્રકાશ દીપે. ૧૫

શૃંગો ગિરિના નભ ચુમ્મતાં જ્યાં,
 ઉડાણમાં નાદ ધણો ઉઠે ત્યાં ;

૧. અદ્વિતિતનં=અદ્વિતિતન-સૂર્ય. ૨. વિજળીના કડાકા. ૩. ગગન=ગમન.
 ૪. મલ્લકાતા=મલકાતા. ૫. શકે=જાણે કે. ૬. છા'ર=છહાર ૭. વિદ્યુ=
 વિદ્યુત-વિજળી.

કોપિત કો કેસરો શું બરાડે,
કે કો ગિરિશિખર તોડી પાડે. ૧૬

મો'ટા કડાકા કકડે ધશાન,
ક્રાટયું શકે ભાસતું આસમાન ;
બેબાકળા થાય મનુષ્ય માત્ર,
ગર્ભિણીના હોય ગણિત ગાત્ર. ૧૭

પશ્ચાદિ પ્રાણી ભયભીત થાતાં,
જાંચાં કરી પુચ્છજ દોડી જતાં ;
પાડે બરાડા બહુ જોર માંહે,
જાણે નિરાધાર સહાય ચાહે. ૧૮

વંટોળવાયુ ધ્રુવે ધણેરો,^૧
કંપે ધણાં મુદ્દતો ઢંઢિયેરો ;
કો જીર્ણ સ્થાનો ગતપૃથ્વી^૨ થાતાં,
જાંચે ઉડીને અટવાઈ જતાં. ૧૯

આશ્ચર્યતા અન્ય ક્ષણે જણાય,
ગંભીર દેખાવ બધે છવાય ;
ધીમેધીમે શાન્તિ પ્રસાર પામે,
વાયુતણે વેગ વળી ત્રિરામે. ૨૦

કુર્રકુર્ર^૩ છાંટી પડતી જણાતી,
વ્યાકુળ વૃત્તિ બદલાઈ જતી ;
થાએ^૪ શિશુશબ્દ ધણા રસીલા,
હિંસારતાં ગોમહિષી હડીલાં. ૨૧

૧. ધણેરો=ધણો. ૨. ગતપૃથ્વી=પૃથ્વીજત. ૩. કુર્રકુર્ર=કુર્રકુર્ર-વરસાદની
ઝીણીઝીણી ફણગીઓ-છાંટીઓનું પડવું (અનુકરણ રાખ્દ.) ૪. થાએ=થાય.

વર્ષી કદિ સે'જજ થ'લી જતો,
વાધે વળી ધામધો ઉકળાટો ;
આજત અંગે બનતા અતિશે,
એશુદ્ધ જેવા બહુ જીવ દિસે. ૨૨

જો જોતજોતે પડી મેધધારા,
લક્ષી^૧ સમારે થર સૌ બિચારા ;
નાળાં તળાવે જળ ઉભરાયાં,
ક્ષેત્રો પ્રતિ ખેડુતજીવ^૨ ધાયાં. ૨૩

સંતૃપ્ત આશા અવનિજનોની,
સુખી^૩ ફરી ઉર્લિજ કાનનો^૪ની ;
ચેત્યાં સહુ ચિત્તનિવૃત્તિ ટાળી,
વર્ષાઋતુ વેગથી આવો ભાળી. ૨૪

ઉત્સાહીઓ હપ્થી^૫ ઝટ જાગ્યા,
એદીતણા તો અતિ ભોગ લાગ્યા ;
ઉદ્યોગીઓ ઉદ્યમયુક્ત રે'તા,^૬
કા આજસુ દુઃખ રહેજ સે'તા.^૭ ૨૫

પંક દિસે પૂરિત માર્ગરેખા,
રસ્તે જતાં કો પડી થાય ખેડાં ;
સંગામીને^૮ હાસ્ય હલુંજ^૯ ભારી,
જાણે ન તેની પણ્ય તેજ વારી. ૨૬

માયાતણા પંક વિષે વિષે એ,^૬
જીવો ઝપોઝપ ફસી પડે છે ;

૧. લક્ષી=લક્ષીને-ધ્યાન દઇને. ૨. સુખી=સુખી. ૩. વન. ૪. રે'તા=રહેતા. ૫. સે'તા=સહેતા. ૬. સાથે ચાલનાર. ૭. હલું=થલું. ૮. વિષે એ=એ વિધિએ.

સ્થાપિતપાદી^૧ શુધ સંચિતવાળા,
કા અંશોંઓ તેજ રહે નિરાળા. ૨૭

હેલી કરે છે પરજન્યધારા,
ત્રાસે જનો હીકળથી ખિચારા ;
જીના અવાસો^૨ ગગડી પડે છે,
પ્રાણી વનોનાં ટદો^૩ થઈ રે છે. ૨૮

વાટે જતા^૪ વારિ શકે ન ખાળી,
વિરામતા વૃક્ષ વિશાળ ભાળી ;
પૂણીપકારી તરૂરાજ કા'વે,^૫
પડે પિડી^૬ આશ્રિતને બચાવે. ૨૯

વૃષ્ટિતણે પૂર્ણ પ્રભાવ થાતાં,
અબ્રો હડીને અછવાઈ જતાં ;
વર્ષે^૭ વળી કાંઈક માંહિમાંહ,^૮
ચાલ્યોજ વર્ષાઋતુનો પ્રવાહ. ૩૦

હર્ષા ધરા મેધપતિ પધારે,^૯
તાપે તપેલી બની શાન્ત જ્યારે ;
વિરૂપતા અંગથી આર્થી કાઢી,
શોભી રહી નૂતન વસ્ત્ર ધારી. ૩૧

જાણે સુટેકા સતી કાઈ પોતે,
વિયોગતાપે વિરૂપાકર્ણી તો જો ;
સંયોગમુખે ખીલો નિજ અંગે,
શૃંગાર સોજો સજ્જને સુરંગે. ૩૨

૧. કરેલ પત્રવાળા. ૨ શુધ સંચિતવાળા = શુદ્ધ જેનાં સંચિત-પૂર્વનાં
કર્મો હોય તેવા. ૩. અવાસ = આવાસ. ૪. ટદી = ટદાર્દને. ૫. વાટે જતા
= રસ્તે જનારા. ૬. કા'વે = કહાવે-કહેવાય. ૭. પિડી = પિડાઇને. ૮. માંહિ
માંહ = માંહે માંહે-જાગેજાગે. ૯. પધારે = પધાર્યે—ભૂતકૃં નામ.

અંકુર પુટી તૃણ હિપસે જે,
 દેખી પશુઓ મન ઉત્તસે તે ;
 ચારો ચરી પેટપિડા વિરામે,
 ગો-ભેંસકરં પય વૃદ્ધિ પામે. ૩૩
 તાજી બને શુષ્ક તરૂનો કાય,
 પત્રાકુરે પૂર્ણ ભર્યાં જણાય ;
 આનંદતો વન^૧ પ્રદેશ ડોલે,
 પાખી અવાસે પ્રમુદી કલોલે. ૩૪
 ખેડુત કામે વળગ્યા જણાતા,
 વાવેતરો માટ^૨ વિલક્ષી થાતા ;
 માતેલ મહોનીંજ આયો વારી,
 ધોઝાર જ્યાં રાપણી ચલો ભારી. ૩૫
 ભૂમિ વિષે હોળ-અણીજ ધારી,
 ક્ષેત્રાકકોએ^૩ ક્ષેત્ર દોધાં સમારી ;
 ચિત્રાકકોઓથી^૪ ચઢતી સવાઈ,
 ચાસોનીં રેખાતણી ચાતુરાઈ. ૩૬
 ચોખુણુ ચોકી વિણુ શંકુ પાટી,
 વિચિત્ર ચિત્રેલ દિસે સપાટી ;
 અત્યંત યુક્તિ રચો યોજતો જે,
 ક્યારીતણી કારિગરી બુઝો તે. ૩૭
 નીચાં નમાવે શીશ હોળધારી,^૫
 હિયાપવી પૃથ્વી વિશેષ ભારી ;
 લાચાર થે પાગ પસારી દેતા,
 અંકુશ-એડે^૬ અમળાઈ રે'તા. ૩૮

૧. વન = વન. ૨. માટ = માટે. ૩. ચાસનારાઓ. ૪. ચિતારાઓ.
 ૫. બળદો. ૬. પરાણના બોદાથી.

ગર્ભજી ખેડું થયડાવતો ને,
 'પોષિત બાપુ' કહો હિસતો તે ;
 છોડી જરાવાર વિરામ લેતો,
 ખાઈ ખવાડી વળી જોડી દેતો. ૩૯

વાવેલ બી અંકુરો નિકળ્યાં જ્યાં,
 શોભે ધણુ ચાસ સમાન્તરી ત્યાં ;
 શું સાચિયા પોપટવર્ણકેરા,
 પાડયા દિસે પૃથ્વીપટે ભથેરા. ૪૦

સે'ડે સુડે બાવળવૃક્ષ ભેડે,
 લીલાં તુણોમાં જળકુણડે લે'ડે ;
 દોરો ચરાવે મળી ગોપગોપી,
 ચેષ્ટા કરે કાષ્ઠક લાજ લોપી. ૪૧

પ્રક્ષો તળે કો મૃદુ વેણુ વાતા,
 કો રાગ તાણી બની મસ્ત ગાતા ;
 કો સાનથી સાદ કરે પશુને,
 તાણી કો ખેલવતી શિશુને. ૪૨

કામાં દિસે ખેલતણીજ નિષ્ઠા,
 કો રંગો દિસે મયપ્રેમચેષ્ટા^૧ ;
 આ ઘાટમાં ક્ષેત્રીસમુદ્ધ ઘેલો,
 ક્ષેત્રેતણું કાર્ય વિષે મચેલો. ૪૩

સામાન્ય પક્ષે જન એમ જાણે,
 વર્ષાતણો કાળ પવિત્ર માને ;

૧. ગર્ભજી ખેડું = ગરબજી ખેડુત. ૨ પૃથ્વીપટ = પૃથ્વીતાપટ-સપાટી ઉપર.

૩. ભથેરા = ભલા. ૪. સે'ડે = સેહેડે. ૫. સુડામાં-ખેડયા વગરની જ્યાં
 ધાસ હોય તે જગ્યામાં. ૬. તળાવડી. ૭. મયપ્રેમચેષ્ટા = પ્રેમચેષ્ટામય.

વર્ષે ગણ્યા દ્વાદશ માસ દિસે,
વિભાગ તેના ત્રણ કાળ વિષે. ૪૪

શીતોષ્ણવર્ષા^૧ ત્રણ ભિન્ન નામ,
તે માંહિ વર્ષા પૂર પુણ્યધામ ;
પ્રત્યેક કાળે વર્ષા ચાર માસ,
તોએ કલો એજ ચતુરમાસ.^૨ ૪૫

પ્રાધાન્ય આ કાળતણું ગણાય,
પૂરો પ્રતાપી જનમાં મનાય ;
શ્રદ્ધાળુ સેવે ગણો શાસ્ત્રવાણી,
આસ્તા થઈ ઉર ઉમંગ આણી. ૪૬

કો નિત્ય પોતાનુંજ નીમ ધારી,
પાળે ખડું અન્ય ઉપાર્થી ટાળી ;
કો લક્ષતા વૃત્ત નિમિત્તદ્વારા,^૩
કો સે'જ^૪ નીમે સુખ માનનારા. ૪૭

કો સ્નાનદાને દઢ ટેક લેછે,
કોઈ નિરાહાર નિવૃત્ત રે'છે ;
મિથ્યાપ્રમાદી હીનપુણ્ય^૫ જે જે,
પ્રવૃત્તિમાં પૂર્ણ નિમગ્ન તો તે. ૪૮

દેવાલયે ધંટ-ધ્વનિજ થાતા,
કો દોડીને દર્શન કાજ જાતા ;
વ્યાઘ્રજીવેશી બહુ ઠામ ઠામે,
દેખાય ધાતા^૬ નિજ છષ્ટધામે. ૪૯

૧. શીતોષ્ણવર્ષા=શીત-ઉષ્ણ-વર્ષા-શીતકાળ, ઉષ્ણકાળ, વર્ષાકાળ-શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું. ૨. ચતુરમાસ=ચાતુર્માસ- ૩. નિમિત્તદ્વારા=કોઈ કોઈ નિમિત્ત કરવાનાં એવાં વૃત્ત. ૪. સે'જ = સહેજ-સહજ. ૫. હીનપુણ્ય=પુણ્યહીન. ૬. ધાતા=દેવતા.

સંન્યાસીઓ આશ્રમનીમ લેતા,
એકે સ્થળે આતુરભાસ રે'તા ;
વિરાગીઓ મંન શીતોષ્ણવારિ,^૧
લેખે ન લેતા સમદષ્ટિ ધારી. ૫૦

ધ્યાનરથ ખેઠા કહિં મંન મારી,
આકર્ષી વૃત્તિ સ્થળ એક ધારી ;
રેખારે બધી જેમ મળી સમાએ,^૩
વર્તુલના મધ્યજ ગિન્દુ માંહે. ૫૧

વાસી વનોના અનુરાગોએ,^૪ ને,
ખેડુ મજુરો હિણુસાધનો^૫ જે ;
જોરાવરી^૬ આશ્રમ માંડી રે' જે,
આપત્તિ નાનાવિધ તો સહે તે. ૫૨

જીવે અનેકા હિણુભાગો આવા,
ફેડી રતોના શું કહેજ લા'વા ;
ભાવીતણા બેદ અતીશ^૭ ભારી,
છે કર્મકેરી ગતિએજ ન્યારી. ૫૩

પૂર્વે કર્યાં જેહ સુકૃત્ય સારાં,
સંસ્કારયોગે સુખ માનનારા ;
આ લોકમાં ધર્મપરાણુ^૮ રે'તા,
થે વૈભવી ભોગવિદ્યાસ લેતા. ૫૪

પ્રાતઃસમે તેલ પુલેક મદી,^૯
ના'તા^{૧૦} રખે અંગ ધરે ન શર્દી^{૧૧};

૧. ટહાડ-તડકા ને વરસાદ. ૨. લીટીઓ. ૩. સમાએ=સમાય. ૪. ગૃહસ્થા-
શ્રમી-છોકરાં છિયાંવાળા. —ને=અને. ૫. હિણુસાધનો = સાધનવગરના-ધરખાર
વગરના. ૬. મુશિયતથી. ૭. અતિશય. ૮. ધર્મપરાણુ-ધર્મપરાયણુ=ધર્મ-નીતિ
પ્રમાણુ વર્તનારા. ૯. મદી=મરદીને-ચોળીને. ૧૦. ના'તા=નહાતા. ૧૧. શર્દી=શરદી.

નાનાવિધિ પાક જમી રસીલા,
 ફેરા ફેરે તે કરી વસ્ત્ર ઢીલાં. ૫૫
 ઝૂલે હિંડોળે ધરે પાદ હેઠે,
 પ્રસ્તારતા^૧ કો કર નિજ પેટે ;
 તંબોળ કો પત્ની કરેથો લેતા,
 પ્રેમી પ્રિયાને સ્મિતદાન^૨ દેતા. ૫૬
 કો મોહકારી મૃદુ વાદ્ય વાતા,
 કો તાન દૈને^૩ મધુરજ ગાતા ;
 કો બાળકો સંગ કરેજ લીલા,
 ચોપાટ^૪ કો માંડી રમે રસીલા. ૫૭
 કો પુસ્તકોમાંહે નિમગ્ન દિસે,
 કો ચિત્ત ધારે વિલુભકિત વિષે ;
 કો એદી તુતે^૫ કરતા પથારી,
 ધોરે ધણું અંગ પિછોડી ધારી. ૫૮
 કોદી^૬ અચિન્તી^૭ જળવૃષ્ટિ થાતાં,
 રસને જનો સૌ અકળાઇ જાતાં ;
 કો પુરૂષો વસ્ત્ર ઊંચાં દબાવી,
 દોડે ભરી દોટ દિશા ગુમાવી. ૫૯
 કો બાળમાતા શિશુ કેડ સો'તી,^૮
 ધીમી હિંડે છાંયજ જોની જોતી ;
 કો મુઝ^૯ મો'ટી ગતિમાં ત'રેથી,^{૧૦}
 પોકારતી માત મૃદુ સ્વરેથી. ૬૦

૧. ફેરવતા. ૨. સામું જોઇને પ્રેમથી મ્હોં મલકાવવું તે. ૩. દૈને=દઈને. ૪. સોક-
 ઠાંખાજી, સેત્રજ વગેરે. ૫. તુતે=તુરત-તરતજ. ૬. કોદી=કોઇ દિવસ. ૭. અચિન્તી
 =અચિન્તી-અકાએક. ૮. સો'તી=સોહતી-રહોતી-સોહાવતી=લઇને શોભતી.
 ૯. મુઝ=મુઝા-સ્ત્રીવેશમાં આવેલી છોકરીઓ. ૧૦ ત'રે=તહરે-રોપ, લટકો.

કા પૂર્ણ શૃંગારી સ્વકામ જોતી,
 નેત્ર નિહાળી નિજ રૂપ મો'તી ;^૧
 સંકાયતી સે'જ સમારો સાડી,
 પાદામ્બુજે પ્રેરતી દષ્ટિ આડી.^૨ ૬૧
 એવે થતાં થંભન વૃષ્ટિકેરૂં,
 માર્ગો વિષે નીર વહે ધણેરૂં ;
 જ્યાં દોટ દેતો શિશુસાથ ધાતો,
 અત્યંત એજા કરતો જણાતો. ૬૨
 વૃષ્ટિતણું વારિ વહીજ જતાં,
 નીકા વિષે નીર ભરાઈ રે'તાં ;
 તેમાં ધરી કાગળકરો હોડી,
 આનંદતાં અર્લક^૩ દોડી દોડી. ૬૩
 મંદૂક ને મીન તડાગતીરે,
 નાચે કુદે હપ્ ધરીજ ઉરે ;
 આનંદો દીસે જ્યમ માતૃઅંક,
 વિહારતાં બાલ શિશુ નિશંકે. ૬૪
 કા કા સમે જાથુ અખંડ ધારા,
 વ્યોમે ન ભાસે રવિચંદ્રતારા ;
 ગંભીર ગળે^૪ જન સર્વ ત્રાસે,
 જ્યાંત્યાંજ વારિમય વિશ્વ ભાસે.^૫ ૬૫
 રાત્રીતણું વર્ષવું ધ્રુવવાટે,
 વાયુ વહે તે સહ સુસવાટે ;
 તે માહિ બોલે તમરાં ધણું જો,
 ગંભીર બિહામણું લાગતું તે. ૬૬

૧. મો'તી=મોહતી. ૨. આડી નજરે પોતાના પગની પાની જોતી. ૩. અર્લક= બાળકો. ૪. ગળે=ગર્જનાથી. ૫. પૃથ્વી પર સધળે પાણી-પાણીજ દેખાય.

વેગે વહે વારિ કરી પ્રવાહ,
 વિવિધ વસ્તુ ધસડાઇ જાય ;
 ઝાડોતણાં ઝુલ્લુ વિષે ભરાતાં,
 મૂળેથડી ઉંખડી તે તણાતાં. ૬૭

આવ્યાં નદીએ પૂરે તો જણાય,
 વૃક્ષો વનોનાં વળમાં તણાય ;
 જે કાઢ તેમાં ઉપયોગી દિસે,
 નાવિક લે લે તરણી^૧ વિષે તે. ૬૮

એવાજ છવો જગમાં જણાતા,
 આ વિશ્વવારિવળમાં તણાતા ;
 તે માંહે જે યોગ્ય સુપાત્ર સૌમાં,
 ધારે વિભુ નીજ પ્રસાદ નૌકારે. ૬૯

નીરે ભરી ક્યારી સીમા વિષે જે,
 નિમજ્જતાં^૨ ત્યાં તરૂઓ દિસે છે ;
 જાંચી કરી ડોક દબાઇ જાય,

કુખ્યા જનો જેમ ચહે સહાય. ૭૦

કાંઠે દિસે કા કરો ડોક વાંકી,
 ધ્યાનસ્થ એકા બગ મત્સ તાકી ;
 આ વિશ્વમાં એ વિધ ફંદ ધારી,
 સ્વાર્થી જનો દંભ કરેજ ભારી. ૭૧

ઓધું થયું જ્યાં બળ વૃષ્ટિકેરું,
 ખેતુતણું લક્ષ વધ્યું ધણેરું ;
 નીંદી^૩ સમાર્યાં નિજ ક્ષેત્ર હામે,
 ચાસે પડી તૂત^૪ વિવૃદ્ધિ પામે. ૭૨

૧. તરણી=નાવ=હોડી ૨. પોતાની કુપાડી હોડીમાં. ૩. કુખ્યાં ખાતાં.
 ૪. નીંદીને=નીંદાણુ-નકામા ઓડ વગેરે ઉપેદ્ય સાધ્ કરીને. ૫. નહાના ઓડ.

પોખ્યાં^૧ તરૂં પૂર્ણ પ્રકુલ થાતાં,
પત્રે ડુલે ઘટ ભયાં જલ્પાતાં ;
કાલ્યાં દિસે કેકરે^૨ ઋતુ-ફળેથી,
આનંદતા જીવ અનેક જેથી.

૭૩

કાવેળ ગંભીર ગગન છતો,^૩
પુખ્તો પરે^૪ વાનિત વાયુ વાનો ;
પત્રે ભરેલી તરૂંશાખ ડોલે,
નાનાત્રિધિ નાદ સનન^૫ આલે.

૭૪

આનંદતા સારસ હંસ માતા,
ફાળે ચઢ્યાં કેા મૃગજૂથ જાતાં ;
વિહારતાં ઓમચરો ઉત્તાસે,^૬
પાંખો પ્રસારી ગતિમાન ભાસે.

૭૫

કાવેળ વર્ષે^૭ ટીપટીપ વારિ,
પત્રે અસંખ્યો જળમિન્દુ ધારી ;
મુક્તાતણો ચોક પૂર્યોજ સાચે,
ભકતો લોત્રા અમ્મો જેમ રાચે.

૭૬

એવે અચિન્તો નલવાયુ^૮ વાય,
કંપાવતો વંનતરૂંની કાય ;
પત્રેથી મિન્દુ ખરી પૃથ્વી આવે,
મુક્તાફળે શું વસુધા^૯ વધાવે.

૭૭

કાવાર ખર્તા^{૧૦} અવિલંબી^{૧૧} તારા,
વે'મી^{૧૨} જનોને શક લાવનારા ;

૧. પોખ્યાં = પોપાયાં-પોપાયણાં. ૨. કેકર = કોઈએક. ૩. છાતો = છવાતો.
૪. પુખ્તોપરે = પુખ્ત ઉપર થઈને. ૫. સનન = સનનન (અનુકરણવાચક).
૬. ઉત્તાસે = ઉલ્લાસે. ૭. આકાશેથી ઉતરતો પવન. ૮. વસુધા = વસુધાને-પૃથ્વીને.
૯. ખર્તા = ખરતા. ૧૦. અવિલંબી = લીશોટો થતાં. ૧૧. વે'મી = વહેમીલોકો.

‘આ સૃષ્ટિમાં કાંઈ અનિષ્ટ થાય,
 અંશી જનો કો તણ પ્રાણ જાય.’ ૭૮
 ખિંદ્યો દિસે પુષ્પતણો સુઆગ,
 પ્રસ્તારતો સર્વ દિશે^૧ પરાગ;
 સુવાસ જે અન્ય તરૂં ધરેછે,
 વિચિત્રતા વિસ્મય તો કરેછે. ૭૯
 કાસાર^૨ પૂરી રહી પદ્મપાંક્તિ,^૩
 ભુલાવતી ભાન અગમ્ય યુક્તિ;
 કુગજે^૪ કરે-કેલિ કોરો^૫ અપાર,
 પાંખીતણા સુસ્વર સુખકાર. ૮૦
 વિલાસોઓ સે’જ ગણી નિહાળે,
 સૌન્દર્ય તે માત્ર વિલક્ષી ભાળે;
 વિવેકોઓ ત્યાં વિચરે ઉલાસે,^૬
 બુદ્ધિમાં દિસે બુદ્ધિવિલાસમાં^૭ તે. ૮૧
 જાણીજ એ પૂર્ણ પ્રભુપ્રતાપ,
 આસ્તા ધરે દશરમાં અમાપ;
 પૂરા સુઆગી પથો^૮ ક્ષેત્રકાર,
 દુર્ભાગ્ય જેનાં વિચરે ન જા’ર.^૯ ૮૨
 થાતી જરા નિર્મળ ભૂમિ ભાસે,
 બોમે રવિદન્દુ ઠરી પ્રકાશે;
 વાર્ષિકમાં^{૧૦} સ્વાતિકવૃષ્ટિ^{૧૧} થાતી,
 ઉત્પત્તિ મુક્તાતણાં તે મનાતી. ૮૩

૧. દિશે=દિશાએ. ૨. સરોવર-તળાવની ઉપર પથરાઈ રહી. ૩. કમળની હાર.
 ૪. ધણાં વેલા-ઝાડોનો ધટ્ટ સમૂહ. ૫. પોપટો. ૬. ઉલાસે=ઉલાસથી.
 ૭. બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવામાં. ૮. પ્રવાસી-મુસાફર. ૯. જા’ર=બહાર.
 ૧૦. સમુદ્ર. ૧૧. સ્વાતિક નક્ષત્રનો વરસાદ તે સમુદ્રમાં પડવાથી તેના છાંટાનાં
 મોતી પાકે છે એમ મનાય છે.

જળાશયે નિર્મળ વારી થાતાં,
 આપતિ આલોકિતણીજ નતાં ;
 પ્રેમાર્દ્ર^૧ ના પૃથ્વીહૃદે સમાતો,
 પેખી પ્રોતે નિજ પ્રદેશ માતો. ૮૪

સર્વે સ્થળોમાં સુખશાન્તિ દેખી,
 સંપૂર્ણ પોતાતણું આપરે પેખી ;
 વિશેષ-વેશી^૩ વસુધા વિરાજે,
 જોતો સુભાગી ભગવાન આજે. ૮૫

૧. પ્રેમાર્દ્ર = પ્રેમનું ઝરણું. ૨. આપ = ૩૫-શરીર. ૩. વિશેષવેશી - હમેશના
 જેવી નહિ, પણ ખાસ દેખાવવાળી.

શીતકાળ.

(હેમંત-શિશિર.)

ધન્વંતરી.

વર્ષાતણે કાળ વ્યતીત થાતાં,
સુશોભતા સૃષ્ટિપદાર્થ ભાતા ;^૧
આકાશ ઉર્ધ્વો^૨ કરી સ્વચ્છ થાય,
દિશા દશે નિર્મળતા જણાય. ૧

ભાનુ પ્રકાશે કરી કીર્ણ તાતાં,
પૃથ્વીપટે પંક સુકાઈ જતા ;
થાતાંજ વર્ષાન્ત-શીતાદ-યોગ,^૩
ઉપદ્રવે^૪ નિર્મિત શર્દૂ^૫ રોગ. ૨

આ દેહ ભૌતિક^૬ અનાત્મ^૬ જાણી,
તેમાં અહંભાવ ધરે ન જાની ;
અજ્ઞાની આતુર બન્યા જણાતા,
સુખોપચારે સપ્રયાસ થાતા. ૩

બાપારીઓ બ્યગ્ર વિશેષ રે'છે,
ગ્રામાન્તરે ગોઠવણી કરેછે ;
સૌકા સમારે નિજ સાધનો જે,
સામુદ્રિકા^૭ તે જળવાહનોને. ૪

લાદી પશુ કે નિકળ્યા પ્રવાસ,
ચિત્તે ધરે વૃદ્ધિતણીજ આશ ;

૧. ભાતા=ભાસે છે, દેખાય છે. ૨. પૃથ્વી. ૩. વર્ષાકાળનો અંત અને શીત-
કાળનો આદિ એ બેનો યોગ=ચોમાસું પૂરું થતાં અને શિયાળો બેસતાં. ૪. ઉપ-
દ્રવે છે=લોકોને હેરાન કરે છે. ૫. પંચમહાભૂતનો બનેલો. ૬. આત્માથી
જુદો. ૭. સમુદ્રમાં ફરનારા હોડી વહાણ વગેરેના માલીકો.

વ્યાપારને શ્રેષ્ઠ ગણી ધણાએ,^૧
નાનાવિધ કાર્ય પ્રવૃત્ત થાએ.

૫

સૂર્યે કર્યો માર્ગ સુલક્ષ ધારી,
અબ્રોતણું આવરણ નિવારી;
જાણે સુખકતે નિજ વાટ લાળી,
માયાબ્ર^૨ કેરાં પટ દૂર ટાળી.

૬

સૂર્યાસ્તવેળા સુપ્રસન્ન સારી,
વાયુ લહેરી સુખશાન્તિકારી;
આકાશ ભોમે અડતું દિસે ન્યાં,
નેત્રો ઠરે ભાસ નિહાળતાં ત્યાં.

૭

આભાસ ઝાઝા જીજ ફેર જેમાં,
વણી દિસેછે અગણિત તેમાં;
ચિત્રાંકિઓનું ચિત્ર ધારી થાકે,
આળેખવામાં^૩ અતિ લક્ષ માગે.

૮

આહીર 'ઓ આ' કરતો જણાતો,
લૈ ગાડરાં ઘેરભણી^૪ પળાતો;
દોડે અન્નજૂથ ડરી અગાડી,
એં એં કરી બાળ ધસે પછાડી.

૯

પશ્ચાદિ જતાં પૂર પાટ^૫ દિસે,
સંગે લઘુ વત્સ અતિશ દિસે;
ગોવાળ વેગે ધરી પૂડ ધાતો,
હોકારતો વ્યગ્ર જણાય જતો.

૧૦

૧. ધણાય-ધણાએ=ધણાએ. ૨. માયાફી વાદળાં. ૩. ઉતારવામાં,
ચિતરવામાં. ૪. ઘેરભણી = ધરભણી. ૫. પૂર પાટ=પૂર પાટે=પૂરા
જાણે કરીને.

નાચે કળાધારી^૧ કળા કરીને,
 'ટેફક ટેફ' સ્વર ઉચ્ચરીને ;
 પંખીતણી હાર જણાય જતી,
 શું પાયગા હોય પળાણુ^૨ થાતી. ૧૧
 કેવો કળાનાથ^૩ કળા^૪ કરેછે,
 કાન્તિ નિશાનારોની સુધરેછે ;
 વિહારી જેને અવલોકી રાચે,
 કંદર્પ^૫નો મિત્ર શશાંક^૬ સાચે. ૧૨

ઉંમસવાળી અનિ ચાંદનીમાં,
 ગીતો મધુરાં નરનારો ગાતાં ;
 કો બાળનો સાથ રમે રૂપાળો,
 વાર્તા વિષે વૃદ્ધ નિમગ્ન લાળો. ૧૩
 ખેસે અગાસો ચઢી કો પ્રજામાં,^૭
 નાનાવિધિ પાક જમે મજામાં ;
 માતાપિતા હપથો ઉંમરાતાં,
 પેખી પરિવાર પ્રસન્ન થાતાં. ૧૪

ચંદ્રાનના^૮ કો નિજ મુખકાન્તિ,
 ધારી શશાંકે સરખાવી જોતી ;
 દેખી પડ્યું લાગ્નન નિશનાથે,^૯
 ગર્વિષ્ઠ થાતી અતિ મન^{૧૦} સાથે. ૧૫

વિયોગિની કો પ્રહલવેદનાથી,^{૧૧}
 વિચારમાં વ્યથ વળી જણાતી ;

૧. મોર-કળા કરીને એટલે પીછાં પ્રસારીને. ૨. પળાણુ થાતી=જતી-કુચ કરતી. ૩. ચંદ્ર. ૪. કળા કરેછે=પ્રકાશે છે. ૫. કામદેવ. ૬. ચંદ્ર. ૭. ચાંદરજામાં. ૮. ચંદ્રના જેવા મહોડાવાળી સ્ત્રી. ૯. નિશનાથ=નિશાનાથ-ચંદ્ર. ૧૦. મન=મન. ૧૧. પ્રહલવેદના=વિરહવેદના-ધણીના વિયોગનું દુઃખ.

ચિહ્નક્રમાં^૧ અંગુલોઅમ્ર ધારી,
વિમાસતી તે વનિતા ખિચારી. ૧૬

કા જ્ઞાનીના જ્ઞાનવિચાર ધાતા,
જે એકમાંથી અગણિત થાતા ;
બ્રહ્માણ્ડમાંહી ફરે^૨ સર્વ હામે,
પાછા વળી એક થઈ વિરામે. ૧૭

જે વિધર સાધેલ સમન્ત^૩ બાણ,
અત્યંત રૂપે કરતું પ્રયાણ ;
માર્ગે અસંખ્યે વિચસી વિશેષે,
પાછું સ્વરૂપે^૪ થઈ હામ ખસે. ૧૮

થાતી પ્રજા ઉદયમયુક્ત બો^૫ળી,
દીધા અવાસો લિપો રંગો ધોળી^૬ ;
પૂરી^૭ સમાયે^૮ ગૃહઅમ્રભાગ,
રાગીતણે મન વિશેષ રાગ. ૧૯

વિરાગીઓ રાગ વિશેષ ટાળે,
આ વિશ્વને વિસ્મયયુક્ત બાળે ;
કર્તાતણી હાર્તિજ નિત્ય ચાતા,
તક્ષીનતામાં સ્વરૂપે^૯ સમાતા. ૨૦

દેવાલયો દિવ્ય બન્યાંજ ખાસાં,
આસ્તિકને હૈર અધિક આશા ;
રે^{૧૦} દેવકાર્યે મચી નિત્ય ભક્ત,
શ્રદ્ધાતર્ણુ સ્નાયુ^{૧૧} વહેજ રક્ત. ૨૧

૧. હાલીમાં મધ્યભાગે જે સહજ ખાડા જેવું છે, તે ભાગમાં-આંગળીની અણી અરકાડીને. ૨. જે વિધ=જે વિધિએ. ૩. મંત્ર સહિત. ૪. હવે તેવું-એક થઈને. ૫. ધોળીને=ચુનો લગાડીને. ૬. પૂરીને=ખાડા ખખેચીમાં પૂરી દઈને. ૭. સ્વરૂપે સમાતા=દેહનું બાન ભુલીને તદરૂપ થઈ રહેતા. ૮. સ્નાયુમાં=રંગોમાં. ૯. રક્ત=લોહી.

દીપોત્સવીના^૧ દિન દુઃખહારી,
આ લોકને તે આત હર્ષ^૨કારી;
નાનાવિલાસે^૩ નરનારી સર્વ,
ઉલુક્ત ઉત્સાહો પૂરિતગર્વ^૪.^{૨૨}

શું બાળમાતાતણું જોર વાધ્યું,
બાળક^૫ માટે શુભ ટાણું લાધ્યું;
મીઠા પદાર્થો કરી ખૂબ સાંચે,
જે બાળને અર્લક^૬ ઉર રાચે.^{૨૩}

રાત્રે રચી રાજતી દીપહાર,
શું દિવ્ય દીપે ઉડું^૭ ઠારઠાર;
તેજેમથી કે દોપ પાસપાસે,
આવી વસુધા શશિસૂર્ય^૮ વાસે.^{૨૪}

નિશામુખે આતસબાજી ધૂટે,
આકાશ આઞ્છાદિત ધૂમ્રગોટે;
વિંકાર વાતાવરણે વસે જે,
આથી વિશુદ્ધિ થતી સંભવે તે.^{૨૫}

અંધારી રાત્રિતણું વ્યોમ કેલું,
દૈવી રૂડા મંડપ હોય તેવું;
દીપે ઉડું તેજ કરી નિરાળા,
શું રાત્રિરાણીતણીં મુક્તમાળા.^{૨૬}

શું સાથિયામંડળ આંગણામાં,
પ્રાણી પદાર્થોતણીં છાપ જેમાં;
વિચિત્ર વર્ણાકૃતિથી^૯ સુશોભે,
વિલોકવા લોચન દેખીં લોભે.^{૨૭}

૧. દિવાળીના. ૨. ભતભતની મોજમોજ. ૩. પુરિતગર્વ=ગર્વ-પુરિત=ગર્વભરેલા.

૪. બાળક=બાળક. ૫. બાળક. ૬. તારા. ૭. વર્ણાકૃતિ=રંગ અને આકાર.

ક્ષેત્રો ત્રિષે ક્ષેત્રપતિ ઉઘાસે,
ક્ષેત્રોત્સવે^૧ પૂર પ્રવૃત્ત ભાસે ;
ખાડો ખણી લૂણ મહિજ નાંખે,
માનીજ ધાન્યો લૂણપેર પાકે.

૨૮

જે રંગરાગે રળિયાત દિસે,
સર્વે જતા હોંસર્થો એક મિષે ;
સંભાવના^૨ સર્વ ઉરેજ એ'વી,
ભાવીતણી હોય ગતિ ન તેવી.

૨૯

કોકોક ધાન્યો પરિપક્વ થાય,
કો પૂર જોસેથી વધ્યાંજ જાય ;
વાવેતરોમાં રસ વૃદ્ધિ પામે,
ખેતુ જરાવાર જપી વિરામે.

૩૦

ભિભા તરૂં ધાન્યતણા ઝમેલા,
જે શીર્ષ છે કર્પણથી નમેલાં ;
જાણે શું વહે નમો વિશ્વનાથ,
જોઈજ જાતે નિજ જન્મ સાર્થ^૩.

૩૧

પ્રોળાશ કો ધાન્યતરૂં ધરે છે,
પીયૂષથી^૪ કર્પણ તો ભરે છે ;
પોપાઇ પો'કી^૫ કણુ પુષ્ટ થાય,
જે રક્ષવા ખેતુ પુલાઇ જાય.

૩૨

કો કર્પણો જે કજળાઈ જતાં,
માડું લહીને મનમાં મુજાતાં ;

૧. ક્ષેત્રોત્સવ=હારતક શુદ્ધિ ત્રીજને દિવસે ખેતુતો ખેતરમાં જઈને કુલડીમાં મીકું
જરીને એકે ખુણે દાટીને ખાધ પી આનંદ કરેછે તે દિવસ. ૨. મનની કલ્પના.
૩. સાર્થ=અર્થસહિત-સફળ. ૪. અમૃત-દૂધ. ૫. પો'કી=પહોંકાઈને.

નિર્મિજ ન્યાળી વપુ નિજ ત્રાસે,
વૃથા ધયો જન્મ ગણી વિમાસે. ૩૩

જે વિધ આ વિશ્વ વિષે અબુધ,
સૃષ્ટિક્રમે સે'જ ન જોલ શુદ્ધ ;
એવા અપુત્રો બહુ જીવ બાળી,
વિમાસતાં અન્ય કૃતાર્થ ભાળી. ૩૪

ક્ષેત્રે શમી^૧ બાવળને સમારી,
માળો કર્યો ત્યાં તરૂંશાખર^૨ ધારી ;
ગભા રહી ત્યાંથી ગમેલ તાકે,
ઉપદ્રવી પ્રાણી નિહાળી નાંખે. ૩૫

પંખીતણાં વૃંદ વલ્લાજ જાય,
લાંથી ઉડી ત્યાં પડતાં જણાય ;
'હા હા' ધણી રક્ષકકરો^૩ જામે,
અન્યોન્ય સાદો કરતાજ સામે. ૩૬

ઉરાડતાં પંખો અસંખ્ય ખાંતે,
થાકે બરાડી પૂર જોત્રમાં તે ;
માળેથી હેઠે ઉતરી વિરામે,
અંગેડો^૪ રૂડી રચી જોલ ઠામે. ૩૭

અંગેડોએ વિંટો રહ્યા ભૂખાળા,
હોત્રીજને^૫ શું રચી યજ્ઞશાળા ;
અંગાર સિંચ્યો પ્રજાને સમીપે,
કુપડે ધયો શું સમિધાગિન^૬ દીપે. ૩૮

૧. સમડી કે બાવળના જાડને સરખું કરીને. ૨. જાડની ડાળી—ડાળાંઓ.
૩. પહોંક પાડવાને જરા ઉડો ખાડો બેતરમાં કે સેહેડે બનાવે છે તે. ૪. હોમ
કરનારાઓ. ૫. સમિધ સળગાવીને કરેલો અગ્નિ. ૬.

હોત્રાગ્નિમાં તો હુતદ્રવ્ય^૧ સીઝે,
 વહ્નિ^૨ ગ્રહીને બલિદાન રીઝે ;
 શેષાન્ન જે પાછળથી રહેછે,
 હોતા પ્રસાદી ગણ્યો તે ગ્રહેછે. ૩૯
 અંગેડી-અગ્નિ^૩ હુતવસ્તુ લે જે,
 ભક્ષ્યાવિના તે અણુતૃપ્ત રે'છે ;
 આ હોત્રીઓ^૪ની કૃતિ તો અનાડી,
 આહુતીને કર્પણ લેજ કાઢી. ૪૦
 ભૂત્રે ગણી યજ્ઞપ્રસાદ તો તે,
 દર્ષે^૫ ધણી હોંસથો મંન પેત્રે ;
 આરોગો અજ્ઞાનથી તેજ હોંસે,
 ઉચ્ચિય^૬ અન્ને ઉદરાગ્નિ^૭ પોપે. ૪૧
 છે રંકને પો'કવધાઇ સારી,
 પૌષ્ટિક એ ઔપધિ ગુણકારી ;
 આધાયકી વીર્ય વિશેષ વાધે,
 માત્રાયકી જે નહિ કામ સાધે.^૮ ૪૨
 ખેડુતણા ખાસ ધણુક લે'રી,
 સંવે ભલી મોસમ પો'કકરી ;
 કા મોહલ્લા મોજમસેજ આવે,
 નાનાપદાર્થો^૯ નિજ સાથ લાવે. ૪૩
 બાગાયતી તૂત બહુ રસાળું,
 સુરમ્ય ક્ષેત્રોમહિ ક્યાંદિ ભાળું ;
 શાભે સુરંગી રસથી ભરેલી,
 ક્યારી વિષે શેરડીઓ ઝમેલી. ૪૪

૧. હોમેલા પદાર્થો. ૨. અંગેડીમાંનો દેવતા. ૩. પહોંક પાડનારાઓ.
 ૪. પેટમાંનો જઠરાગ્નિ. ૫. સાધે=સધાય. ૬. ચઢની-છાસ-સેવ-ખરશી વગેરે.

જ્યાં જ્યાં જણાતો જળવૃષ્ટિટાંચો,^૧
 દિસે રચ્યો ત્યાં કૂંપવારિસાંચો;^૨
 પૂરે પ્રયત્ને મથ્યો પાણી પાતાં,
 જેથી રહે રક્ષણ તૂક માતાં. ૪૫

સંક્રાન્તિ^૩ થાતી મકર^૪ રવિની,^૫
 દારૂંછે છે શીત અમિત જેની;
 માને વડું પર્વજ પુણ્યધામ,
 દે અન્નવસ્ત્રાદિ અનેક દાન. ૪૬

જો માધવૃષ્ટિ^૬ અણચિન્તી થાતી,
 કો ધાન્યને વિદનરૂપી જણાતી;
 કોકોકને પુષ્ટિપ્રદાનકારી^૭,
 લોકો તથાપિ ગણતા અકારી. ૪૭

કેવો તપે વાદળો તાપ તાતો,
 ખેડું સરીખો અકળાઈ જાતો;
 સ્થુલાદ્ગૌઓને^૮ દમતો ધણેરૂં,
 તો શું ગળું કામળ-અંગો કેરૂં. ૪૮

જ્યાં જોરમાં ભુખરવાયું^૯ વે'છે,
 અંખી^{૧૦} ત્વચા શુષ્ક બનીજ રે'છે;
 વિરૂપતાએ ગ્રથું શામવાન,^{૧૧}
 છે ગૌરગાત્રીનું મુકાયું માન.^{૧૨} ૪૯

૧. વરસાદની ખોટ. ૨. કુવાનું પાણી કાઢીને તૂકને પાવાનો સંચો-કોશ.
 ૩. સંક્રમણ-સાથે જવું, સંયોગ. ૪. મકર શશીમાં. ૫. સૂર્યનું મકર શશીમાં
 જવું-સંયોગ, જેને મકરસંક્રાન્તિ કહે છે તે. ૬. માવડું-માહ મહિનાનો વરસાદ.
 ૭. પુષ્ટિ આપનારી. ૮. સ્થુલ-બડાં શરીરવાળા. ૯. ઉત્તર તરફનો પવન.
 ૧૦. અંખી=અંખવાળને. ૧૧. કાળું શરીર કદરૂપ થયું. ૧૨. ગોરાં શરીરવાળાનું
 માન મુકાયું છે.

પારાંજળી^૧ પિત્તવચ્ચા વિકારી,
પીડા કરે તે તતડીજ ભારી ;
ચીકાશ ચોળી કરતા સુંવાળી,
મુશ્કેલીથી તે નરમાસવાળી. ૫૦

કા મદતા માખણુ નિજ અંગે,
સાણુવડે સ્નાન કરે સુરંગે ;
ચોળી સુગંધો ધરતા સુવાસ,
છે વૈભવે નિત્ય નિમગ્ન આશ. ૫૧

કા પૂરપૈસે બહુ પાક સોહે,^૨
ઘી સાકરોમાં મચી મન મોહે ;
નાનાવિધિ મેળવી સ્વાદુ^૩ મેવા,
પોષે પ્રાંતે પિણ્ડ^૪ પ્રકુલ રે'વા. ૫૨

આ ઋતુમાં અન્નરચિ વધે છે,
બગૃત સાનો જઠરાગ્નિ રે'છે ;
મિષ્ટાન્નપાને મચી ત્રિશ્વ આખી,
સામગ્રી નાનાવિધિ સજ્જ રાખી. ૫૩

શીતાર્તિ^૫ હેમંત શિશિર કેવી,
હવે પશુ પાંખો ટદાય તેવી ;
છે સાધને પૂર્ણ મનુષ્ય તો જો,
હારી જતાં હિમપીડાર્થો સાં તે. ૫૪

ઉણોતણાં વસ્ત્ર ધનાઢય ધારે,
જોરાવરી ટાઢ ખરે નિવારે ;

૧. પારાંજળી = પરાંજળી-પિત્તવિકારવાળી આમડી. ૨. સોહે = સોહાવે-ઉપ-
બોજ કરે. ૩. સ્વાદુ = સ્વાદિષ્ટ. ૪. શરીર. ૫. ટહાડની પીડા.

નિર્વિત્ત? જીવો વિણુઆશ્રયે? જે,
 લાચારીએ ટાઢ સહે શ્રમે તે. ૫૫
 કો રાત્રિ થાતાં ભીડી દ્વાર બેસે,
 કો ધટ્ટ આચ્છાદનમાં પ્રવેશે;
 કો કંપને^૧ ના ગણતા લગાર,
 બેસે ધણુઓ મળી એકઠાર. ૫૬
 અંગાર લે પાવકપાત્ર^૨ માંહિ,
 સંક્રાચી વર્તુલ વળેજ ત્યાંહિ;
 વાતાંવિનોદી ભગી એમ લાવે,
 આનંદમાં અર્ધનિશા ગુમાવે. ૫૭
 માર્ગિક કો આર પડેલ વાટે,
 અગ્નિતણી હુકથી રાત કાઢે;
 કો યોગીઓ આગ્રહ નીમ ધારી,
 રેતા પ્રવેશી નિત શીત વારિ. ૫૮
 ભારી સમી શીત શિશિરકેરી,
 આનંદકારી સુરખી ધણેરી;
 લધ્યાં ધણું લોક ખની સુખાળા,
 થોડીક હુકે ખતતા હુકાળા. ૫૯
 શીનોખણુતાનું^૩ સમમાર્ગી^૪ થાતું,
 ભૂગોળ તે ભગ્ય બન્યું જણાતું;
 સત્તાધિકારી^૫ ઋતુરાજ^૬ રાજે,
 થાતો સુભાગી લગવાન આજે. ૬૦

૧. પૈસા વગરના. ૨. આશ્રય વગરના. ૩. ટહાડની મુઝરી ૪. દેવતાનું
 વાસણ-સગડી. ૫. ટહાડ અને ઝરમીનું. ૬. સરખાપણું. ૭. રાત્રિ-સૃષ્ટિસૌંદર્યનો
 સત્તાધીશ. ૮. ઋતુઓમાં એક-વસંતઋતુ.

ઉષ્ણકાળ.

(વસંત-ગ્રીષ્મ.)

ઈન્દ્રવજ્રા.

સામર્થ્ય શીતાતિતલું વિરામ્યું,
આહ્વાદ^૧ આ લોકનું મન પામ્યું ;
સે'જે થતાં કામળ સર્વ ગાત્ર,
વિશ્રાન્તિમાં હોય મનુષ્યમાત્ર. ૧

ખેડુ ધણાકા વનવાસીઓ જે,
છાંઈ મ'હુલી વનમાંજ રે'છે ;
લેતાં ખરી લે'જત સુખકારી,
આરોગ્યતામાં શ્રમ દે વિસારી. ૨

વાધ્યો દિસે જેમ વસંત તે જ્યાં,
દીપી રહે થૈ તર શોભતાં ત્યાં ;
શોભા વધી વાટિક^૨ કુન્જ આગે,
સૌન્દર્ય સૃષ્ટિનું સુરમ્ય લાગે. ૩

વાયુ મહી પુષ્પપરાગ^૩ આવે,
આનંદ ઉરે અતિ ઉપગવે ;
ધારી ગળે કા મૃદુ પુષ્પમાળા,
સુમધથી ઘાણુ^૪ કરે સુખાળા. ૪

જ્યાંત્યાં ખિલેલાં વનપુષ્પ દિસે,
વિદગ્ધો^૫ સુસ્વર કાઢી દિસે ;
ખેડી સુવાસિત સમીર^૬ વાતો,
વાતામ્બુધિમા^૭ પ્રસરી સમાતો. ૫

૧. આનંદ. ૨. વાટિક=વાટિકા-વાડી. ૩. પૂલમાંથી નીકળતી સુવાસ. ૪. વાસ લેવાની ઈન્દ્રી-નાક. ૫. પક્ષી. ૬. પવન. ૭. વાતાવરણ.

વેણી વનોની ભરો પત્રફૂલે,
 નીચી નમી અંગ નિહાળી ઝૂલે ;
 જાણે નવોદા^૧ ચપલાક્ષિ આળી,
 નીચું નિહાળે ઝુકી આંખ ઢાળી. ૬
 જોજો જળે પૂર્ણ તડાગર પેલું,
 જોડું તોરે સારસનું બિભેલું ;
 કેવા કરે કદમ્બ શબ્દ માતા,
 એકકચી તે અળગાં ન થાતાં. ૭
 શું પ્રીતિ એની જગમાં જણાય,
 જોડી તુટે^૩ અન્યથો ના જવાય ;
 છે મારો તો મૂઢ મનુષ્ય રીતિ,
 ખંડીત થૈ અન્યવિષે શું પ્રીતિ. ૮
 હુતાશની^૪ કાળ સમીપ આવ્યો,
 દીપાવળી^૫ પર્વ સમાન લાવ્યો ;
 બેળા લળી જૂજન લાલ લેતા,
 વિનોદહાસ્યે^૬ વિધિયુક્ત રે'તા. ૯
 ઉકાળીને કિંશુકપુષ્પવારિ,^૭
 અન્યોન્ય છાંટે નળીયન્ત્ર^૮ ધારી ;
 સુવસ્ત્ર રંગીત અને ભિન્નર્ધ,
 ગુણાત્રથી વાદળ રે'તું છાઈ. ૧૦
 હર્ષિત ષેક્ષાં બહુ બાળ બાળા,
 ફાટે ધરે ખાંડબિખાંની^૯ માળા ;

૧. સીના વેશમાં આવતી છાકરી. ૨. તળાવ. ૩. તુટે=તુટ્યે—
 સારસને માટે એમ કહેવાય છે કે એ નરમાદા સાથેજ રહે અને એકનું મોત થાય
 તો બીજું જીવે નહિ. ૪. હોળી. ૫. દિવાળી. ૬. હાસ્યવિનોદને માટે
 જુદી જુદી યુક્તિઓ કરે છે. ૭. કેસુડીના પૂલનું ઉકાળેલું પાણી. ૮. પીચકારી.
 ૯. હારડા.

હસ્તે મહી ગુચ્છ ગુલાબફેરા,
ભાં ત્યાં ફરે અર્ધક થૈ જોયેરાં. ૧૧

સંગીત નૃત્યાદિ શુભોત્સવો ત્યાં,
વાજે રૂડાં વાદ્ય^૧ ધરેધરેમારે ;
આળાપતા કો અલુ રંગમાતા,
સુંકંઠથી હોડી વસંત^૩ ગાતા. ૧૨

આંખે રૂડો મોર કરિત^૪ ડોલે,
ટૌંકા કરી કોકિલ^૫ ક્યાંહિ ઓઝે ;
મોરે ભરેલી તરૂંશાખ માંહિ,
સાંચે મધુ^૬ ત્યાં ભ્રમરો ભરમ્મ. ૧૩

કો કૂપમાં દિસતો રે'ટમાળા,
ચાકે ચઢે છે ઘટ તે ખિચારા ;
હવો ન જાંપે વ્યવહારવેઠે,
ચાકે ચઢયા જે ભવદૂપરે^૭ટ. ૧૪

ધાન્યાદિનો પાક નવો સમારી,
સંચે સુખી ખેડુ ભવિષ્ય^૮ ધારી ;
વિશેષનો વિક્રય^૯ તો કરે છે,
નાણાં લઈ ન્યાસ થઈ ફરે તે. ૧૫

જે તે જઈ માલ પિંઠે^{૧૦} ધરે છે,
સાટાં સહુ વસ્તુતણાં કરે છે ;
દેશાન્તરે માલ વલ્લોગ જાતો,
વે'પારીનો વર્ગ વિશેષ માતો. ૧૬

૧. વાજ. ૨. ધરેધર. ૩. વસંત રાગ. ૪. લીલો. ૫. કોકિલ=કોકિલા.
૬. મધ. ૭. આ સંસારરૂપીકુવાની રહેલમાળ-સંસારની ખટપટ. ૮. ભવિષ્યનો
વિચાર કરીને. ૯. વેચાણ. ૧૦. અનાજ વગેરેનાં જ્યાં સાટાં થાય છે તે જગ્યા.

દેવીપૂજના^૧ દિન પ્રાપ્ત થાતાં,
ઉપાસકો ઉદ્ધમમાં જણાતા ;
દેવી વિષે છે દૃઢ જોડ ભક્તિ,
પૂજે ઘણા પ્રેમથી આદ્યશક્તિ. ૧૭

કો કુળદેવી ગણી સ્થાપી તેને,
રે'તા કૃળાહાર-વૃત્તી^૨ બનીને ;
આરાધતા આસ્તિક નીમ^૩ પાળે,
નિવૃત્તિમાં તે નવરાત્રિ ગાળે. ૧૮

વેગે વહે ઋતુ વસંત સારો,
ઝામે ઉનાળો અકળાવનારો ;
કાંધી વસંતે સમગ્રી સમ્રાટ,
દેખી દૂક ઓમતણી ચઢાઈ. ૧૯

કો વૃક્ષ દીપે નવ પદ્મવોએ,
પુષ્પો અંતે મિષ્ટ મૃદુ ફળોએ ;
આનંદતા જેમ જનો દિસે ભાં,
પ્રાપ્તિ ફરી અંગી^૪તણીજ થાતાં. ૨૦

રૂડાં રસીલાં ફળ દેખી વૃક્ષે,
લોભી જનો લાલચથી વિલક્ષે ;
પકવાત્ર^૫ જ'ખૂંફલ દ્રાક્ષ આદિ,
સેવે સહર્ષ^૬ જન જે સુસ્વાદી. ૨૧

સૂર્યાગ્નિની તીવ પૌડાથી તાતા,^૭
સંતપ્ત^૮ સૌ માનવીઓ જણાતા ;

૧. દેવીપૂજના દિન = નવરાત્ર (ચૈત્રી) - અશ્વિનમાં પણ દેવીના નવરાત્ર કરે છે. ૨. કૃળાહારવૃત્તિ = ફળ ખાઈને વૃત્ત કરનારા. ૩. નીમ = નિયમ. ૪. સમ્રા, સ્વજન. ૫. પાકી કેરી. ૬. ભંજુ. ૭. તપેલાં. ૮. ખૂબ તપેલાં-ખજ્યા બળ્યા થતાં.

હાંદે ધણુકો અવિલંબી^૧ કાય,^૨
જાણે જરી જીવ કલેક માંભ.^૩ ૨૨

એવે કદાપિ શૌજવાદનાં^૪ થી,
સંતુષ્ટ કોની ચિતરૂતિ થાતી ;
જ્યાં દીપ્ત^૫ દિવાકર મુક્ત થાતો,
વહ્નિતણો વેગ વધ્યો જણાતો. ૨૩

કા પુષ્ટ-અંગી ઉકળે બિચારા,
અંગે ઝરે રવેદ^૬ જવારિધારા ;
વ્યાકુળતા થાતી અસલ્ય ભારી,
વસ્ત્રોતણી હોય ધણી ખુવારી. ૨૪

કાવેળ ધીકે અરણાગિન તાતો,
ધીકયો બબ્યો જનસમૂહ થાતો ;
વેઠ વપુ^૭ એ વિચ્છળતા અપાર,
યોજે ધણા થંડક ઉપચાર. ૨૫

કોકાક પંખો ઝહી વાયુ ખાતા,
તોએ ન ટાઢા પડતા જણાતા ;
તપ્તાંગો^૮ કા અંદન લેપી અંગે,
લિંકાંગો ટાઢા પડતા ઉમંગે. ૨૬

એસી બગીચે બાડુ વાયુ લેતા,
કૂટે ધુવારા સુખશાન્તિ દેતા ;
શીતામ્બુધારા^૯ સજી અંગ સારે,
અસ્વસ્થતા અંગતણી નિવારે. ૨૭

૧. અવિલંબી=લંબાવીને-લાંબા થઇ સુધ જઇને. ૨. કાય=કાયા-શરીર.
૩. માંભ-માંહિ-માં. ૪. શિયાળામાં વાદળોને લીધે તડકો નહિ પડે ત્યારે.
૫. પ્રકાશેલો. ૬. પરસેવાના રેલા. ૭. વપુએ=શરીરે. ૮. તપેલાં શરીર-
વાળા. ૯. ટાઢા પાણીની ધાર-છંટકાવ.

બાકુગવેશી જન જેમ તેમ,
અત્યંત યુક્તિ રચતાજ એમ ;
આવા દિસે બમ બનેલ ભોગી,
પંચાગ્નિ સેવે કહું હકુચોગી. ૨૮

વાયુ વિષે ઉજ્જુ અતિશ્વ વાધે,
તેથી વહી લૂ^૧ નિજ કાર્ય સાધે ;
આગે ધીક્યાં અંગ અધિક રાખે,
ઝાઝા જનોને સપડાવે નાંખે. ૨૯

કોવાર મધ્યમ્ન સમોજ થાતાં,
પશ્ચાદિ પ્રાણી અકળાઇ જતાં ;
કો હાંકતાં જીભ બહાર કાઢી,
કો શોધતાં છાંય ફરે બરાડી. ૩૦

કો ખેચરો^૨ ઉડી ગગન^૩ જતાં,
આરામ લેવા અતિ વેગી થાતાં ;
જો ઘટ્ટ વૃક્ષો નહિ હાથ લાગે,
ભોંચે પડે તે તફડી અભાગે. ૩૧

રેતાળ નિર્વારિ પ્રદેશ જ્યાં જ્યાં,
દુઃખી પ્રવાસી બહુ દિસતા ત્યાં ;
શીર્ષે ધીક્યા પાદ તળે સિઝાતા,
તૃપાર્તિથી^૪ કો ગતપ્રાણુ^૫ થાતા. ૩૨

લૂણી^૬ ધરામાં મૃગવારિ^૭ ભાસે,
દેખી મૃગો પાન^૮ ગણી ઉલાસે ;
નિશ્વાસી અંતે થઇ ભંગઆશા,
દે પ્રાણુ છાંડી ન ટળે પિપાસા.^૯ ૩૩

૧. ગરમીની ઝપટ. ૨. પક્ષીઓ. ૩. મગન. ૪. તરસનું દુઃખ. ૫. મરી
અથવા. ૬. ખારવાળી. ૭. ઝાંઝવાનું જળ. ૮. પીવાની વસ્તુ. ૯. તરસ.

ઉર્વાઉરે એમ જનો વિહારી,
મિથ્યા સુખો મિષ્ટ સુધામ્યુ^૧ ધારી;
તદપીજ તદપી શ્રમ ખૂળ શોષે.
ત્રાસી મરે મોક્ષતૃપા ન તોષે.^૨ ૩૪

જ્યોતિષિ એવી ગણના કરે છે,
પ્રત્યેક વર્ષે દિવસો ઘટે છે;
આ ખોટથી એમ ગણિત લાવે,
વર્ષે ત્રીજે માસ અધિક^૩ આવે. ૩૫

જે તે^૪ ઋતુમાં બહુ માન જેનું,
મો'ટું કહ્યું શાસ્ત્ર મહાત્મ^૫ એનું;
છે સૌ ઋતે રંગ^૬ વધારનારો,
પાપીતણાં પાપ મુકાવનારો. ૩૬

માને મનુષ્યો પૂરે પુણ્યમાસ,
દેવો કરે આ અવનિ અવાસ;
સાધુજનો સૌ પરમાર્થ^૭ સાધે,
પ્રેમી ઉરે પ્રેમ અધિક વાધે. ૩૭

નાનાવિધિ ટેક વિવેકો પાળે,
જન્નજનમાંથી ચિત્ત^૮ વાળે;
કા આંતરે અન્નદ્રુણાદિ લે છે,
નિત્યે નિરાદાર ઘણાક રેંછે. ૩૮

પાળે ઘણા નિયમ પુણ્યદાને,
મુક્તિતણું સાધન એજ માને;

૧. અમૃત જળ. ૨. સંતોષાય. ૩. એક વધારાનો મહિનો જેને-અધિક માસ, પુરુષોત્તમ માસ, મળ માસ-વગેરે કહે છે. ૪. જે તે ઋતુ=સધળી ઋતુ-અમે તે ઋતુમાં. ૫. મહાત્મ્ય. ૬. ખૂબીમાં વધારો કરનાર. ૭. ચિત્ત.

કો સાંભળે વેદપુરાણ પ્રીતે,
રે'છે મન્યા અન્ય અનેક રીતે. ૩૯

કો દેવને લાડ લડાવો રાચે,
દેવાલયોમાં દોષમાળા સાંચે^૧;
દીપે ધર્યાં ઝુમ્મર હાંડોં છાં ત્યાં,
વસ્યો વિધુ^૨ શું ધરો રૂપ ઝાઝાં. ૪૦

વાંચે ધણુકો સ્તુતિપાઠ ભાવે,
વાદિત્રથી મંડપ કો ગમ્મવે;
કો દેવદ્વારે 'કરો રંગરાગ,
સામાન્ય રીતે ગણતા સુભાગ. ૪૧

અંગારથી અંગર જે ભરેલું,
વાડી વનોને નદિ સે'વું સે'લું;
ત્રાસી અને વંન પ્રદેશ તાતો,
શુકાકગીરૈ^૩ નિત્ય રહે સિઝાતો. ૪૨

કાસાર કો રમ્ય રમ્યાં ધણુએ,
નિરામ્યુ^૪ જે નીરસ તો જણાએ;
દંભી જનો શુક સુવેશી કેવા!
વિવેક વિદ્યા રસ વિણુ જેવા. ૪૩

વિનાતરૂ તાપથકા તપેલી,
ગિહામણી ક્ષેત્રભૂમિ અનેલી;
આડું નિહાળી ઊંવ દૂર ભાગે,
સ્વાર્થી જનો જેમ દરિદ્રો^૫ ત્યાગે. ૪૪

૧. ગોઠવે. ૨. વિધુ=ચંદ્ર નણે ધણાં રૂપ ધારણ કરીને પૃથ્વી પર આવી
વસ્યો હોય. ૩. સુકાયલાં શરીરવાળો-સુકાર્ઠ ગયલો. ૪. પાણી વગરના.
૫. દરિદ્રી=દરિદ્રીને.

જ્યાં એકલા ક્ષેત્રપ્રદેશ કેવો !
 ધુલ્યો ફૂલ્યો આગ બનેલ જેવો ;
 સ્થિત્યન્તરો જગત^૧ સમસ્ત લેતું,
 જાણેજ અલ્પજરે શું ગુપ્ત હેતુ. ૪૫
 ચોમેર જેતાં બહુ ત્રાસ આવે,
 જાવું તજી દાર જરી ન ભાવે ;
 એવે ઉનાળે નવ ખેડુ હારે,
 ખોદી ખણી ખેતરને સુધારે. ૪૬
 તૈયારી વર્ષાઋતુ કાજ રાખે,
 જેનાં ફળો વિશ્વ અખિલ આપે ;
 એ જગતમાં જીવ જીવાડનારા,
 સર્જ્યા શ્રમીને તન તોડનારા. ૪૭
 સંધ્યા થતાં બાહ જરા સમાતો,
 કા કા સમે શીત સમીર^૨ વાતો ;
 દિસારતાં સુરભી જૂથ જતાં,
 ચારે ચરી આમપ્રતિ પળાતાં. ૪૮
 દિગંત^૪ દેખાવ રમણ્ય^૫ રંગી,
 દેખી દૂગો^૬ રાયો બને ઉમંગી ;
 સંતોષદાયી^૭ શશિયોગ પામી,
 કા રાત્રિએ વિશ્વ સુએ વિરામી. ૪૯
 જુઓ પ'ણે છે વટવૃક્ષ^૮ સામે,
 પંથી ધણા પ્રેમથી જ્યાં વિરામે ;

૧. જગત=જગત-માં સ્થિતિના ફેરફાર થતા. ૨. થોડા જ્ઞાનવાળા.
 ૩. પવન. ૪. દૃષ્ટિમયોદા-ક્ષિતિજ. ૫. રમણીય. ૬. આંખ. ૭. ટાઢાં
 પાડનારા ચંદ્રનો યોગ થવાથી-રાત પડે ને ચંદ્ર ઉગે ત્યારે. ૮. વડનું ઝાડ.

વાપીતણો^૧ કૃપ સમીપ છે ન્યાં,
અંબુસુધાપાન^૨ તૃપી કરે ત્યાં. ૫૦

આવી ધણાં પક્ષી તરૂવરે લ્યાં,
આરામતાં રાત્રિતિમિર^૩ થાતાં ;
કલ્લોલતાં મિષ્ટધ્વનિ ઉચારી,
આશ્વાસતાં^૪ રિચત^૫ જનો વિહારી.^૬ ૫૧

કા અંગધીકયા અનુરાગીઓ જે,
આવી ઠરે ત્યાં ગૃહ ત્યાગી સૌ તે ;
રાશ્ન થઈ રત્નિ તલિંજ ગાળે,
વાડી વજ્રકા ગણી મન વાળે. ૫૨

પાસે લીલા પીત^૭ તણાજ ક્યારા,
ફેડા રચ્યા કોક અનેક ન્યારા ;
આકર્ષતા તે ચિત્ત સર્વનાં ત્યાં,
માલિક પાણી નિત^૮ સિંચતો ન્યાં. ૫૩

જે પાણી પાતાં નહિ લેશ થાકે,
તાગ્ન નવાં શાક અનેક પાકે ;
શોધી લીલાં પૈભયી ન્યાંથી લાવે,
સ્વાદેન્દ્રિયે તે સુખ ઉપજાવે. ૫૪

વાયુતણો વેગ વિશેષ વાધે,
સૃષ્ટિ વિષે શત્રુનું કાર્ય સાધે ;
ચોમેરથી તે ધુંકતો જણાય,
દ્રિશા નહીં નિશ્ચય જેની થાય. ૫૫

૧. વાવ-અને તેની સાથેનો કુતો. ૨. પાણીરૂપી અમૃતનું પાન કરે-પીએ
છે. ૩. રાતનું અંધારું. ૪. આનંદ પમાડે છે. ૫. રિચતજનોને=ત્યાં મુકામ
કરેલાં માણસોને. ૬. વિહારી=વિહારી ને-રમતગમતથી. ૭. પાણી પાયાથી
થતાં શાક વગેરેના ક્યારાઓ. ૮. નિત=નિત્ય.

કે'વો કરે હુધવો^૧ હુધવાટો,
સે'વાય ના કોથકી સુસવાટો ;
હિરાડતો ધૂળ અતિશ ઉચે,
કોકો સ્થળે તે ઢગ વાળો સિચે. ૫૬

વાયુતણું થંભન કોક વેળે,
વિકાળ વર્ણ વરસાવો મે'લે ;
વ્યાકુળતા સર્વસ્થળે વધારી,
'ત્રાહિરે વિભો' વિશ્વ વદે પુકારી. ૫૭

કહે કહારો કયમ કષ્ટ સાંખે,
ઓ જીવ ચાલ્યો જન એમ ભાળે ;
આકુળવ્યાકુળ થતાં વિભાસે,
જંપે જરાએ નહિ નિજ વાસે. ૫૮

આ સૂર્યસામર્થ્ય વધી સમગ્રે,^૨
આકર્ષીને અંબુ ભરેજ અગ્રે ;
એ વિધ્ય^૪ આગે^૫ રચી મેધમાળા,^૬
અંતે કરેછે જનને સુખાળા. ૫૯

વાયુ વધ્યો જ્યાં કરી સુસવાટો,
દિસે દયાતો સમી^૭ ઉકળાટો ;
ધીરે ધીરે શાન્તિ પ્રસાર પ.મી,
ત્યાં વેદના વહ્નિતણી વિરામી. ૬૦

લે'રી^૮ કરી મંદ સમાર વાતો,
આકાશમાં અબ્જઘટાવ^૯ થાતો ;^{૧૦}
વર્ષાતણાં વાદ્ય વિવિધ વાજે,
થાતો સુભાગી ભગવાન આજે. ૬૧

૧. હુ હુ કરીને દરિયા ઉપરથી ટુંકાતો આવતો પવનનો અવાજ (અનુકરણ શબ્દ). ૨. ત્રાહિરે='અમારું રક્ષણ કરો' એમ. ૩. સર્વસ્થળે. ૪. એ વિધ્ય=એ વિધિએ-એ રીતે. ૫. આગે=આગળ. ૬. મેધમાળા=વાદ્યોનો જમાવ. ૭. સમી=સમાધને-આપો થઇને. ૮. લે'રી=લહેરી-લહરી. ૯. વાદ્યોનો જમાવ. ૧૦. થાતો=થતો.

પ્રાતઃકાળ.

ઉપજાતિ.

પ્રાતઃસમે પ્રાકૃત^૧ સર્વ પ્રાણી,
ઉઠે તજ ઉધ ઉલાસ આણી ;
કર્તાતણી અન્ય કૃતિ નિહાળી,
વહેવિશૂ અંતર વૃત્તિ વાળી. ૧

વિવેકતાં વ્યોમ વિશાળ ન્યારૂં,
ક્ષણેક જે જ્ઞાન ભુલાવનારૂં ;
અગમ્ય અદ્ભૂત વિદ્યા જણાય,
તદ્લીનતામાં તન તૃપ્ત થાય. ૨

આવ્યો અરૂણ આગળથી દિશે જે,
જાણે બની સારથી સૂચવે જે ;
પૂઠે થકી છેજ પધારનારી,
સુશોભની સૂર્યતણી સવારી. ૩

દેદિપ્ત આદિત્ય પતિ પધારે,
સર્વત્ર શાંતિ પળમાં પ્રસારે ;
ઉર્વિઉરે ઉદ્ભવતો ઉલાસ,^૨
ઓપે અતિશે અવનિ-અવાસ. ૪

ખૂખી ખરી ખંત થકીજ ખોજે.
નાના વિધિ કાર્ય પ્રવૃત્તિ યોજે,
ઉઠ્યા જનો તે અતિ મગ્ન મજ,
પ્રવૃત્તિમાં પૂર દિસે પ્રસન્ન. ૫

આનંદો સૌ ઉઘમયુક્ત થાતા,
ઉત્સાહથી કાર્ય વિષે પળાતા ;
જે ઉર આનંદ અધિક આવે,
યોગ્ય ધૃષ્ટિ લગવાન લાવે. ૬

સાર્યકાળ.

ઉપજાતિ.

સૂર્યાસ્ત વેળા શ્રમ સર્વ વામે,
શ્રમિત સૌ વિશ્વ સુખે વિરામે ;
અસ્તાચળે ગિર્ય રવિનું ન્યાળો^૧
ચક્રાકૃતિમાં^૨ ફરતું શું ભાળો. ૧

આભાસ નાનાવિધ ઓપતા ત્યાં.
દિગંત દુખ્યો રવિ દિસતો જ્યાં ;
આહીર 'હો હા,' કરતો જણાતો,
લૈ ગાડરાં ગ્રામપ્રતિ પળાતો. ૨

ગોવાળિયા કો મૃદુ વેણુ^૩ વાતા,
મિક્કે સ્વરે ગાન મધુર ગાતા ;
લૈ ગોમદિપી-યૃથ^૪ કોક જાતા,
વિંદાજતાં^૫ વિદ્વજ તો જણાતા. ૩

પુઝરીઓ દેવ અવાસ જાતા,
પૂજ કરીને સ્તુતિપાઠ ગાતા.
ઓવારતા આરતી રૂડી રીતે,
સંધિસમે પ્રેમીજનોજ પ્રીતે. ૪
'જે જે' કરી આસ્તિક સર્વ ધાતા,

પૂઠં પૂઠં પ્રેમ પૂરે પળાતા ;
દિસે દિલે દર્શનવૃત્તિવાળા,
નિહાળી નેત્રે બનતા સુખાળા. ૫

અદ્ભૂત સાંદર્ય દશે દિક્ષાએ,
આશ્રય ઉર્વીતલમાં જણાએ ;
પ્રસન્ન થે પદ્મમૂર્ સૃષ્ટિ રાએ,
સંતુષ્ટ થાતો ભગવાન સાએ. ૬

૧. ન્યાળો=નિહાળો-ધારીને જુઓ. ૨. ચક્રાકૃતિમાં=ગોળ ચક્ર ચક્ર ફરતું.
૩. વેણુ=વેણુ-વાંસળી. ૪. ગાથ અને ભેસોનું ટોળું. ૫. વિંદાજતાં=એકઠા કરતાં. ૬. પદ્મમૂ=પદ્મા.

શ્રી કાવ્યવિલાસ-ટીકા.

સંક્ષેપચિહ્ન.

સં = સંસ્કૃત. ફા. = ફારસી. અલં. = અલંકાર. સમા. = સમાસ.
 કર્મધા. = કર્મધારય. દ્વિ. = દ્વિગુ. દ્વિ. ત. = દ્વિતીયાત્પુરુષ, તૃ. ત. =
 તૃતીયા—, ચ. ત. = ચતુર્થી—, પં. ત. = પંચમી—, ષ. ત. =
 ષષ્ઠી—, સં. ત. = સપ્તમી—, નં. ત. = નમ—, ઉપ. ત. = ઉપપદ—,
 પ્રા. ત. = પ્રાદિ—બહુ. = બહુવ્રીહિ. અવ્ય. = અવ્યયીભાવ. મધ્ય =
 મધ્યમપદલોપી. ધા. = ધાતુ. બૃ. કૃ. = બૃતકૃદંત. પ્રે. ભે. = પ્રેરકભેદ.
 ક્રિ. = ક્રિયાપદ. ક્રિયાવિ. અ. = ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

શ્રી—એ શુભવાચક શબ્દ છે. યશ, શોભા, લક્ષ્મી, કલ્યાણ, એવા એવા
 એના અર્થ થાય છે ; અને દેવ, ગુરુ, પુણ્યક્ષેત્ર પ્રતાપી પુરુષો આદિના
 નામની પૂર્વે મૂકવાની રીતિ છે.

કાવ્યવિલાસ—સં. [કાવ્ય = કવિતા + વિલાસ = આનંદ] કાવ્યપ્રદેશમાં
 આનંદને માટે કરવું તે.

ઈશ્વરપ્રાર્થના.

કંઠી

૧. વિશ્વેશ્વર—સં. [વિશ્વ = જગત + ઈશ્વર = ઉપરી] દુનિયાનો ઉપરી-
 પરમેશ્વર.

[વિશ્વ—સં. [વિ = વિશેષે + મૂ = થવું] સર્વવ્યાપક ઈશ્વર.

વિશ્વાસી—[સં. વિ. = વિશેષે + શ્વસ = શ્વાસ લેવો] આસ્તિક,
 ભરોસાવાળો.

વિલંબ—સં. [વિ = વિશેષે + લંબ = લંબાવવું] ટીલ.

વર—સં. [વૃ = પસંદ કરવું] પસંદ કરેલું, માગેલું-વરદાન.

વિમળ—[સં. વિમલ-વિ = વિના + મલ = મેલ] શુદ્ધ.

ભાષુ—[સં. ભાષ = બોલવું] બોલુ, કહું.

૧. ત્રિગુણાત્મ—[સં. ત્રિગુણાત્મક-ત્રિ=ત્રણ + ગુણ + આત્મક] ત્રણ ગુણ (સત્ત્વ, રજ, તે તમ) તેને લગતું.

ભિન્ન મિષે—સં. [મિન્ન=જુદાં + મિષ=ખહાનું] જુદાં જુદાં કારણને અનુસરીને.

સ્વયંભૂ—સં. [સ્વયં=પોતે + ભૂ=થવું] આપોઆપ થયેલો, અકારણ, આદિ-મૂળ વસ્તુ-સૌથી પહેલો.

સ્વતઃ—સં.=પોતે.

૩. સંજ્ઞા—સં. [સં=સારી રીતે + જ્ઞા=જાણવું] ઓળખવાની નિશાની, નામ.

૪. અહંભાવ—સં. [અહં=હું + ભાવ=વૃત્તિ-ધાન-મૂ=થવું] હું પછું—હું એવો અભિમાન.

લેખે—[સં. લખ=ધ્યાન આપવું, ગણવું] ગણે.

૫. દ્વિધાભાવ—સં. [દ્વિધા=જુદાપણું + ભાવ-મૂ=થવું] બેપણાનો—જુદાપણાનો ભાવ.

૬. વિસ્મિત—સં. [વિ + સ્મિ=આશ્ચર્ય પામવું] ચકિત.

અદ્ભુત—સં.=આશ્ચર્યકારક. અજાણ્યજેવું.

અગમ્ય—સં. [અ=નહિ + ગમ્ય=સમજાય એવું-ધાન ગમ=જવું-માં જવું-નો ભેદ પામવો-નું રહસ્ય સમજવું] જાણી-સમજ ન શકાય એવું.

તંત્ર—સં. [તન્ ખેંચવું, વિસ્તારવું] વિસ્તારવાળું—મોટું કાર્ય. (આ સૃષ્ટિશ્રી તંત્ર).

વંધ—સં. [વંદ=નમવું] નમવાયોગ્ય-વંદન કરવા યોગ્ય.

૨. યોગી—સં. (યુજ્=જોડવું) પ્રાણને પરમાત્માની સાથે જોડનાર (યોગ સાધનવડે). શુદ્ધ બ્રહ્મમાં ઐક્ય કરનાર.

સહાયભૂત—સં. [સહાય-સહ, સાથે + અય-હ=જવું]—મદદ + ભૂત-મૂ=થવું-નો ભૂં ૬૦.] મદદગાર.

ભાવી—સં. [મૂ-મવ=થવું] ભવિષ્ય.

સર્વથા=સર્વ પ્રકારે. ક્રિયા વિં.

પ્રથમ વિલાસ.

અભિષેકમુહૂર્ત.

કડી

૧. ધનરાશી—સં. નક્ષત્રનાં બાર ચક્ર જેને રાશિ કહે છે તેમાંની એક—
૧૨ રાશિનાં નામ— મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા,
તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ ને મીન.
૨. સુહૃત—સં. કોઈ કાર્ય આરંભવાનો અનુકૂળ મંગળ સમય.
૩. સહજ—સં. [સહ = સાંથે + જ = ઉત્પન્ન થયેલું—ધાં જન્-જા =
જન્મવું] જન્મથી પરિચયમાં આવતાં જે સાધારણ થઈ પડેલું
તે-સ્વાભાવિક.
૪. અમિત—સં. [અ = નાદિ + મિત = માપેલું—મા = માપવું—નો. બ્રૂંકું]
અણુમાપેલું, અણુધાર્યું.
૬. દિવ્ય—સં. [દિવ્ = પ્રકાશવું] તેજસ્વી, ઈશ્વરી.
૭. સૃષ્ટવસ્તુ—સં. [સૃષ્ટ = સરખાયેલી—સૃજ = ઉત્પન્ન કરવું—નો. બ્રૂંકું વસ્તુ =
પદાર્થ] દુનિયામાં ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો.
દિગંત—સં. [દિક્ = દિશા + અંત = છેડો] દૃષ્ટિમર્યાદા.
૮. આનંદાર્ણવ—સં. [આનંદ-આ + નન્દ ગર્જવું, પોકાર કરવો, =
હર્ષ + અર્ણવ = સમુદ્ર] આનંદનો સાગર.
- ૧૦ વિજયવાદ્ય—સં. [વિજય = ક્ષતેલ વિ = વિશેષે + જિ-જય્ = જીતવું +
વાદ્ય = અવાજ-વાદ્-વાં વદ્ ના પ્રેં ભેં = વગાડવું] ક્ષતેલના
અવાજ.
૧૧. પ્રેમપ્રસાદ—સં. [પ્રેમ + પ્રસાદ = કૃપા] પ્રેમનાં કૃપાદાન.
સાર્વભૌમપદ—સં [સાર્વ-સર્વ = સધળા, ભૌમ-ભૂમિ = દેશ (નો
રાજન) + પદ = પદવી.] ચક્રવર્તિની પદવી.
ભરતખંડ—સં. હિન્દુસ્તાન. ભરત રાજના નામ પરથી એ ભાગનું
નામ ભરતખંડ કહેવાય છે. પૂર્વે નવખંડ ગણાતા તેમાંનો
એક ખંડ.

રાજ્યભક્તિ—સં. [રાજ્=શૌભવું, મજ્=ભજવું] રાજસેવા, વફાદારી.

શુભજન્મસમય.

૨. મધ્યાન—સં. [મધ્યાહ્ન-મધ્ય=વચ્ચે + અહ્ન=દિવસ] દિવસનો વચ્ચે ભાગ-અપોર.
૩. રાજ્યશિરોમણી—સં. [રાજ્ય + શિરોમણિ=ચટ્ટિયાતો: શિર: + મણિ] રાજ્યઓમાં શ્રેષ્ઠ.

રાજ્યાભિષેકસમારંભ.

૧. ભુવન—સં [ભૂ-ભવ્=થવું] ત્રિભુવન-ત્રણ લોક-સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાલ.
૨. ધરા—સં. [ધૃ=ધારણ કરવું] ધરતી, પૃથ્વી.
સંતુષ્ટ—સં. [સં + તુષ્=સંતોષાવું] સંતોષ પામેલી.
શિશિર—[સં.=છ ઋતુમાંની એક (માર્ગશીર્ષ, પૌષ.)]

મહારાજાશ્રીનું પૂર્વ જ્ઞાનન્ત.

૬. જયી—સં. [જિ-જય્=છતવું] ક્ષેત્રમંદ.
૭. આપ્તવર્ગ—સં. [આપ્ત=આવી મળેલો-અનુકૂળ, હિતેષી.
આપ્=મેળવવું-નો ભૂ૦ ૬૦ + વર્ગ=સમૂહ] આવી મળેલાં-પોતીકાં સગાં સંબંધીનો સમૂહ.
અલૌકિક—સં. [અ=નહિ + લૌકિક=લોકને લગતું-સાધારણ]
અસાધારણ. આ લોકમાં નહિ હોય એવું.
અર્ધાંગના—સં. [અર્ધ=અર્ધું + અંગના = સ્ત્રી] સુખદુઃખ આદિની વિભાગી-ધણીઆણી.
૮. સ્તુત્ય—સં [સ્તુ=વખાણવું] વખાણવા યોગ્ય.
સુશિક્ષિત—સં. [સુ=સારા + શિક્ષિત=ભણેલા - શિક્ષ્=શિખ-વવું-નો ભૂ૦ ૬૦] સારા ભણેલા-વિદ્વાન.
૧૨. લાઘવી—સં. [લઘુ = સૂક્ષ્મ-ચારીક] ચંચળતા.
અનુકારી—સં. [અનુ=પાછળ-પ્રમાણે + કર્=કરવું] કથા પ્રમાણે કરવું એવી. આજ્ઞાધીન.

૧૪. યથેચ્છા—સં. [યથા=પ્રમાણે + ઇચ્છા] જોઈએ તેટલી.
૧૫. આરૂઢવું—સં. [આ + રૂઢ=સવાર થવું] સવારી કરવી.
૧૬. પ્રજા-ઉત્થતિ—સં. = લોકોની આબાદી-ચઢતી.
૧૯. રથારૂઢ—સં. [રથ + આરૂઢ ભૂ. કૃ. ૦] રથમાં બેહેલા.
 નેત્રનિમેષ—સં. [નેત્ર=આંખ-ની-નય્=દોરવવું + નિમેષ=બે
 પાંપણનું ઉઘાડ દે થવું] આંખનો પલકારો.
૨૦. રૂએ—ફા. [રૂ=ચહેરો] મારફતે.
 સ્ત્રીકારી—[સં. સ્ત્રી=પોતાનું + કૃ=કરવું] કબૂલ કરી.
 દંભી—[સં. દંભ=ખોટો ડોળ] ડોળ-દમામ કરનાર.
૨૧. કૃપાપાત્ર—સં. [કૃપા + પાત્ર=પે. ૩૫] મહેરબાનીને લાયક. જેને
 મહેરબાની કરવી ધટે એવા ગરીબ.
૨૨. નિયોગ—સં. [નિ=વિશેષ + યોગ-યુજ્=જોડવું] ઉપયોગ.
 શાન્તિદા—સં. [શાન્તિ + દા=આપવું] સંતોષકારક.
૨૪. અભિષેક—સં. [અભિ=ચારેમેર-ઉપર + સિન્=સિત્તવું-રેણું]
 રાજ્યગાદીએ બેસવાની ક્રિયા.
 દિલોખની—ફા. [દિલ=દૈયું + ઓં-વ=અને + જાન=જીવ]
 અત્યંત હંત.
૨૫. અન્યથા—સં. =ખીલ રીતનું-રદ.
૨૬. દૈવી સિદ્ધાન્ત—સં. [દૈવી=દેવનો-સિદ્ધ=નક્કી + અંત=છેડો]
 ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલો સેવટ-નશ્વર.
૨૮. પ્રત્યેક—સં. [પ્રતિ=દર + એક] દરેક.
૨૯. વિવિધાકૃતિ—સં. [વિવિધ=જુદા જુદા + આકૃતિ=આકાર-
 આ + કૃ=કરવું] જુદા જુદા આકારના.
 ચિત્રવિચિત્ર—સં.=તરેહવાર રંગ અને ચિત્રોથી શોભતાં.
 ચંદ્રભા—સં. [ચંદ્ર + ભા=કાન્તિ] ચંદ્રનો પ્રકાશ.
૩૦. દૃષ્ટિ—સં. [દૃશ્=જોવું] નજર-આંખ.
૩૧. ભર્યાં પત્ર તાજે—તાજાં પાંદડાંથી ભરેલાં.
૩૨. આંગણ—[સં. અંગુળ] ધરતો આગલો ભાગ.
 વિરામે—સં. [વિ=વિશેષ + રમ્=રમવું] વિરામ પામે-ઠરે-ટાઠી
 થાય.

નાનાદૃતિ—સં. [નાના = જુદા જુદા + આકૃતિ = આકાર] જુદા જુદા આકારના.

૩૩. ગાયક—સં. [ગૈ = ગાવું] ગૈયા.

અળાપે—[સં. આ + લપ્ = રાગ કાઢવો] રાગનો અળાપ કરીને તાલ સૂર સહિત ગાય.

તાન લખને—ગળામાં સુરને-ખટકાવી, લંખાવીને.

૩૪. હસ્તચાતુર્ય—સં દાથની ચતુરધ-દાથચાલાકી.

વાદિત્રના વાદ્ય—સં. [વાં વદ્-વાદ] વાદ્યત્રના અવાજ.

૩૫. સુવેશી—સં. [સુ = સારા + વેશ = ડાળ-વિશ્ = દાખલ થવું] સારા પોશાક ધારણ કરીને.

૩૬. ધન્યવાદ્ય—સં. [ધન્ય = જય + વાદ્ય = અવાજ-વદ્ = ખેલવું પ્રેમ ભેદ] જયજયકારનાં વચનો.

ધોષ—સં. [ધુષ્ = અવાજ કરવો] અવાજ.

ગાજે—[સં. ગર્જ્ = ગાજવું] મોટી સંખ્યા.

૩૭. સજ્જા—[સં. સજ્જ = તૈયાર] સજ્જેલા, સજ્જાગરેલા.

રંગ સાહિત્ય—સં. = રંગ અને શોભાવનારા સામાન્ય.

રમ્ય—સં. [રમ્ = રમવું-ર.છ કરવું] મનને રાજ કરે એવા-મનોહર, રળિયામણા.

૩૮. મુખ્ય ધામ—સં. = મોટાં મોટાં શહેર અને કર્યાઓ.

હૃદયધેલાં = આનંદથી ગાંડા જેવા થઇ ગયેલાં.

૩૯. મિઠાઇ—સં. [મિષ્ટ = મિઠા] મિષ્ટપદાર્થ-ખરે પેંડા વગેરે.

૪૦. અનાશ્રિત—સં. [અન્ = નહિ + આશ્રિત-આ + શ્રિ-નો [જૂંદું] આધાર વગરના, સૂએ મરના.

અન્નશાળા—સં. [અન્ન + શાલા = સ્થાન] અનાજ રાંધીને ખવડાવવાની જગ્યા.

પળે તૃપ્ત થે = તૃપ્ત થીને પળે—ધરાઈને ચાલ્યા જાય.

૪૧. નિમ્યા—[સં નિર્મિત નિઃ + મા-ના [જૂંદું] હરાવેલા.

વ્યવસ્થા—સં. [વિ + અવ + સ્થા = ગોઠવવું] ગોઠવણ.

૪૨. સભારથાન—સં. [સ્થા = ઉભા રહેવું] સભામંડપ.

૪૩. મોટાં સ્થળોમાં—જલ્લાનાં મુખ્ય શહેરોમાં.
 નામદારો—નામાંકિત-પદવીધારી પુરુષો.
 રાજ્યરીતિ=રાજ્ય રંગ—રાજ્યવ્યવસ્થાની ખૂબી.
૪૪. પ્રેક્ષકો—સં. [પ્ર + દ્રક્ = જ્ઞેયું] જ્ઞેનારાઓ.
 પ્રવેશે—[સં. પ્ર + વિશ્ = પેસવું] દાખલ થાય.
 આસન—સં. [આસ્ = બેસવું] બેસવાની જગ્યા-બેઠક.
 અન્યોન્ય—સં. [અન્ય : + અન્ય] એક બીજા-માંહોમાંહે.
૪૫. શસ્ત્રધારી—સં. [શસ્ત્ર = હથિયાર-શસ્ત્ર = નાશ કરવો + ધારી-ધૃ = ધારણ કરવું] હથિયારબંધ સ્વારો.
 ચલુમેર—ચોમેર-ચારે બાજુએ.
૪૬. રાજ્યશૈલી—સં. = રાજ્યવ્યવસ્થાની બાંધણી.
 પ્રબોધે—સં. [પ્ર. + બુધ્] કહી-વાંચી સંભળાવે.
 આણુ—[સં. આજ્ઞા-ધા૦ જ્ઞા = જાણવું] ટુકમ, દુવાઇ.
 સ્વાર—ફા. [અસ્વ = ધોડો] ધોડે બેસે. (સં. અશ્વાસ્થ.)
૪૭. મિષ્ટ માધુર્ય—સં. = મીઠું મધુરં બાપણ.
 સદાચાર—સં. [સત્ = સાચા + આચાર] સારાં આચરણ.
૪૮. દારૂખાના—ફા. [-ખાના = ઠેકાણું] આતસખાણ.
૪૯. હુવાઇ—એક જાતનું દારૂખાનું જે હવામાં ઊંચે ઉડે છે.
 ગાજતો = ગાજે છે—એ ‘વર્તમાનકૃદંત’ વર્તમાનકાળને ઠેકાણે વપરાયલો છે.
 કવિતામાં વર્ણન કરતાં જ્યાં વર્તમાનકાળમાં વર્ણન ચાલતું હોય છે ત્યાં વર્તમાનકાળને ઠેકાણે કોઈવાર વર્તમાનકૃદંત સહજ વપરાયલો દેખાય છે. કવિતામાં વર્તમાનકૃદંતનો આ એક ખાસ ઉપયોગ છે. આવે ઠેકાણે એને આગળ પાછળના કાળ જોયા વગર એકદમ—ગાજતો = ગાજતો હતો—એમ લઈ વર્તમાનભૂત કે ચાલુભૂત કહી દેવો નહિ. વખતે જ્યારે આગળ પાછળ ભૂતકાળ હોય ત્યાંજ એને આમ લેવો શોભે.
- ગેળી અવાજ—ફા. = ગુમ-છાનો અવાજ-કયાંથી થયો તે જણાય નહિ એવો.
૫૨. ગ્રામ્ય લોકો—સં. ગામડાંના-નાનાં ગામના લોકો.
 મિષ્ટાન્નપાન—સં. [મિષ્ટ + અન્ન = મધુનું ખાવાનું + પાન =

પીવાનું-ધા૦ પા-પિબ્=પીવું] સાઈ સાઈ ખાનપાન.

૫૩. સ્તોત્રપાઠ (કરે)—સં. [સ્તોત્ર=દેવોત્તી સ્તુતિનાં પુસ્તકો-ધા૦ સ્તુ=વખાણ કરવાં + પાઠ=વાંચી જવું] દેવોના સ્તુતિપાઠ વાંચે.

વિહીનો દિવ્ય દેશાવ.

૫૬. તું સ્થળે—તારા સ્થળમાં (તું=તુજ, તારે-વિભક્તિ ૫થી).

પુણ્યશાળી—સં. [પૂ - પવિત્ર કરવું] પુણ્યવાન સત્કર્મી.

૫૭. સવેળા—વખતસર=વહેલાં વહેલાં.

૫૮. સૈનિકો—સં. [સેના=લશ્કર] લશ્કરના ઉપરી.

પાદ પાળા—[સં. પાદ = પગ + પલાયિત-ધા૦ પલાય=ચાલવું-નો ભૂ૦ કૃ૦] પગે ચાલનાર લશ્કર.

સરંજામ સાજે—સરંજામ અને સાજ સહિત (સહિત્યાર્થે તૃતીયા વિ૦) ઠાઠમાઠ-જોડતી વસ્તુઓ સહિત.

૫૯. અન્ય ઠામ—[સં. =સ્થાન] ખીજા-અઢાયદા મુકામે.

પડાવ પડેલા—[સં. ધા૦ પત્=પડવું] મુકામ થયેલા.

વર્યાં હોય ગામ=જાણે નવાં ગામ વર્યાં-હોયતી તેમ.

૬૩. શકે—[સં. શંકે=હું શંકા કરું છું] મને શંકા થાય છે કે=જાણે-જાણે કે (એ અકતુંક ક્રિયાપદ જેવો છે, એના કત્તો તરીકે એની પછીનું વાક્ય લેવાય).

પેખવા—[સ. પ્રેક્ષ-પ્ર + ઈષ્=જોવું] જોવા.

૬૪. પાદામ્બુજે—સં. [પાદ=પગ + અંબુજ=કમળ-અંબુ = પાણી + જ-જન્મેલા-જન્-જા=જન્મવું] ચરણ કમળમાં.

રંક સેવા=ગરીબને જાણે એવી કાવ્યરૂપ સેવા.

પ્રભુ પ્રાર્થતો—સં. = પ્રભુને પ્રાર્થતો-પ્રાર્થના કરતો.

નામનો—નામ માત્ર, કહેવા માત્ર. (એ વિશેષણ છે).

૬૫. નામસંજ્ઞા—સં. [નામન્ = નામ + સંજ્ઞા = નિશાની-સં + જ્ઞા = જાણવું] નામથી ઓળખવાની નિશાની.

ચિરાયુ—સં. [ચિર = લાંબું + આયુષ] લાંબું આવરદા.

ચક્રવર્તિ—સં. [ચક્ર ગોળ-ભૂમંડળ + વર્તિ=ઉપરી સત્તા ચલાવનાર-ધા૦ વૃત્] મહારાજ-સાર્વભૌમરાજ.

ખિરાજે—[સં. વિ = વિશેષ + રાજ = શોભવું] ખેસીને શોભે એટલે તખ્તનશિન થાય.

દિલ્હીપદ.

૧. દિલ્હીપદ = દિલ્હીની-ગાદી-તખ્ત ; રાજ્યગાદીનું શહેર.

મહાભારત = એક મોટું વીરરસ-કાવ્ય જેમાં પાણ્ડવ કૌરવના યુદ્ધનું વર્ણન આવે છે તે. (આ યુદ્ધ બહુ જખરે ૧૮ દિવસ સુધી ચાલેલું અને અસંખ્ય પરાક્રમી પુરુષોનો ધાણ વળી ગયેલો તે ઉપરથી-કાઈ બહુ મોટું ને અગ્રે કામ હોય તેને 'મહાભારત કામ' કહેવાય છે.)

સુજ્ઞાત—સં. [સુ = સારી રીતે + જ્ઞાત = જાણીતા-ધાં જ્ઞા = જાણવું-નો ભૂ. ફ.] પ્રસિદ્ધ.

વિખ્યાત—સં. [વિ = વિશેષ + વ્યાત = વખણાયેલી-ધાં વ્યા = વખણવું-નો ભૂં ફ.] ખૂબ વખણાયેલી.

પ્રાચીન—સં. [પ્રાચ્ = પૂર્વનું] આગળનું-જનું.

પ્રસિદ્ધ—સં. [પ્ર + સિદ્ધ-સિદ્ધ = પૂર્ણ કરવું] જાણીતું.

૨. યુધિષ્ઠિર—સં. [યુધિ = યુદ્ધમાં + સ્થિર = દરેક] પાંચ પાણ્ડવ-માંનો મોટો ભાઈ. જેને ધર્મ કહે છે.

ધર્મ-આણ—[સં. ંઆજ્ઞા] સત્યની દુવાઈ.

ધર્મરાજ—સં. = ધર્મ પ્રમાણે વર્તનાર ન્યાયી રાજા.

પ્રેમપુરે (ઝીંઝે)—સં. [પ્રેમ-ધાં પ્રી = ખુશી કરવું + પૂર = રેલ-ધાં પૂ = ભરવું] પ્રેમ પ્રવાહની રેલમાં આનંદથી તરે-હેલકા ખાય છે-પ્રેમમાં લીન થઈ ગયેલા છે.

૩. મંડળીકો—[સં. મંડલિક] ખંડિયા રાજા.

ધર્મપાદ—તં. = ન્યાયી રાજાનાં ન્યાયી ચરણ-પદ.

૪. અનુપ—[અનુપમ-અન્ = નહિ + ઉપમા = મુદાખલો] જેને કોઈની ઉપમા નહિ અપાય એવા-સર્વોત્તમ.

સહાય—સં. [સહ = સાથે + અય્-ધાં હ = જવું] મદદગાર.

આશિષ.

૧. પ્રતાપ—સં. [પ્ર + તપ્ = તપવું] કીર્તિ-મોટાઈ.

સાથ—[સં. સાર્થ = ટોળું] મંડળ.

નિવૈરિ—સં. [નિ : નહિ + વૈરિ = વેરી] = શત્રુ વગરના.

નિશંક—સં. [નિ : + શંકા] શંકા વગરના, નિર્ભય.

યાવત શશિસૂર્ય છે = જ્યાં સુધી સૂર્ય ને ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી.

૧. ઉદધી-વારિ—સં. [ઉદધિ-ઉદક = પાણી + ધિ = ખળતો-એટલે-
સમુદ્ર + વારિ = પાણી] સમુદ્રનું પાણી.

ભૂતલધારી—સં. = પૃથ્વીની સપાટી ઉપર ઈરિને.

તાવત—[સં. તાવત્] ત્યાં સુધી.

પ્રવાહ પ્રસ્તારી—[સં. પ્ર + વહ = વહેવું—પ્ર+સ્તૃ = ફેલાવું] =
પ્રવાહ ફેલાવીને-એમેર ફેલાઈને.

પૂર્વ વૃત્તન્ત ઉપસંહાર--આશિષ લાપિકા.

૧. હ્રિય—[સં. હરય] હેયું.

વિમળ વાણી વર્ષાવી = સંતોષકારક વચનો બોલીને.

જળીવયું = જળવ્યું-જગતમાં પોતાનું માન ટકાવી રાખ્યું.

ઉર્વીપતિ—સં. [ઉર્વી = પૃથ્વી + પતિ = ધણી-ધાં પા = પાળવું]
પૃથ્વીનો પાળનાર-રાગ્ન.

૨. અહિત—સં. [અ = નહિ + હિત = લાભ] નુકસાન

સર્વથી—[સં. સર્વથા] સઘળી વાતે, સઘળી આયતમાં.

૩. મર્મ—સં. = ધ્રુપો બેઠ-મતલબ.

ભૂભય—સં. [ભૂ = પૃથ્વી + ભય = ધારતી-ધાં ભી = બીહીવું]
પૃથ્વીનો-દુનિયાના લોકોનો ભય-દુઃખ.

સુમતિ—સં. [સુ = સારી + મતિ બુદ્ધિ] સારી મતિવાળાં.

૪. પત્ની-રત્ન—સં. [પત્ની + રત્ન] પત્નીઓમાં શ્રેષ્ઠ. સર્વોત્તમ
ધણીઆણી-રાજ્યરાણી.

પ્રવાસ—સં. [પ્ર + વસ = રહેવું] મુસાફરી-દેશાટાવું.

નૃપવર—સં. [નૃપ = રાગ્ન-નૃ = નર + વા = પાળવું-વર શ્રેષ્ઠ-નૃ =
પસંદ કરવું] રાગ્નઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા.

નિર્મળમતિ—સં. [નિ : + મલ-મેલ = મેલવગરની + મતિ = મન,
બુદ્ધિ-ધાં મન = ધારવું] શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા.

દ્વિતીય વિલાસ.

ઋતુવર્ણન.

[વર્ષા—શરદ્.]

વર્ષાકાળ.

કડી

૧. અભ્રધરાવ [સં અમ્રધટા] — વાદળાંનો જમાવ.
વધ્રાન્ — ખુશખબર.
૨. ગતિમાન — વેગવાળાં, જલદીથી જતાં.
નિમિત્ત [સં. નિ.મિત્ત = ધા. મા — માપવુંનો બ્રુતક્રદંત.] નક્કી કરેલાં
કાર્ય મિથે — કામને માટે.
પ્રેરિત — ધારી રાખેલાં.
પળાતા — જતા.
૩. મુક્ષો [સં. મુક્ષ ધા. જ્ઞા = મળવું.] જાતી, ડાહ્યા.
છાદિત [સં. ધા. છદ્ — ઢાંકી દેવું, છાદ દેવુંનો બ્રુ. ક્ર.] — ઢાંકાદ
ગયેલા.
સમિપ — પાસે.
૪. અવનિઅવાસ — ઘેરેઘેર, દરેક હેઠાણે.
હિંસારતાં — આનંદમાં આવીને અવાજ કરતાં.
વિહંગવાણી — પક્ષીઓનો કલરવ — અવાજ.
૫. કંઠે — અકળાવે, ગભરાવે.
વાદળીતાપ — વાદળામાં થઈને આવતો સૂર્યનો તાપ.
'ઓ આ પડ્યો' — હમણાં વરસાદ પડ્યો.
આતુરતા — તીવ્ર ઇચ્છા — સળળ આશા.
૬. ઉગ્ર — સખત.
અંગારભયો = અગ્નિએ ભરેલો, તપેલો. સમા. તૃ૦ ત૦.
સ્વેદજવારિધાર — સં. જ્વા — સ્વેદ = પરસેવો + જ = ઉત્પન્ન થએલું
+ વારિ = પાણી + ધારા = ધાર — રેલા — ધા. ૦ષ્ટ = ધરવું પરસેવાના પાણીના
રેલા.

૭. રૂઢન—સં [રૂઢ=રોકાવું] રોકાવું તે, સ્થિર થઈ જવું તે.

૮. મેઘધનુષ્ય—સં=આકાશમાં પચરંગી ધનુષ્ય થાય છે તે.

૯. વાતાબ્ધિ—સં. [વાત=વાયુ + અબ્ધિ=સમુદ્ર-અર્પ=પાણી + બિ = ભંડાર-] વાનો સમુદ્ર-વાતાવરણ.

દેવાલય—સં. [દેવ + આલય] દેવમંદિર. સમા. ૫૦ ત૦

દેવાલયે શુંવાળે—અલં. 'ઉત્પ્રેક્ષા૩૫ક.'

૧૧. અબ્ધિ—સં. [અર્પ=પાણી + મૃ=ભરવું] વાદળો.

મંડુક—સં. [મઙ્-શૌર કરવો] દેડકા. મોર—[સં. મયૂર].

વર્ષાઋતુ કેરીશકે વિધાતા—અલં. 'ઉત્પ્રેક્ષા૩૫ક.'

૧૨. સંખ્યાવધિ—સં. [સંખ્યા + અવધિ = છેડો] અસંખ્ય.

ઉભરાતાં [સં. ઉપ + મૃ=ભરવું] જથ્થામંધ નિકળતાં.

૧૩. પાંખી—[સં પક્ષી-પક્ષ=પાંખ] પાંખવાળાં પ્રાણી.

૧૪. વિહંગમ—સં. [વિહં = આકાશે + ગમ-ગચ્છ=જવું]

આકાશ તરફ જનાર-પક્ષી. સમા. ઉપ૦ ત૦.

૧૫. સુરેનૃપ—સ [સુર=દેવ + નૃપ = રાજા-નૃ=નર + પા = પાળવું-]

દેવોના રાજા—ઈંદ્ર. સમા. ૫૦ ત૦.

અરિશત્રપ્રકાશ—સં. [અરિ = દુશ્મન + શત્ર = હાનિયાર + પ્રકાશ-કાશ = પ્રકાશવું]. સમા. ૫૦ ત૦.

ખીજ ને ચોથા ચરણમાં અલં. 'ઉત્પ્રેક્ષા૩૫ક' છે.

જ્યાં જ્યાં, જાણે, શકે, શું, અને એવા શંકા કે કલ્પનાવાચક શબ્દોથી, શંકા કે કલ્પના સહિત ૩૫ક કરવામાં આવેલું હોય ત્યાં અલંકાર ઉત્પ્રેક્ષા૩૫ક સમજવો. વખતે શું માત્ર પ્રત્યક્ષદર્શક હોય ત્યાં જૂલે આ અલંકાર લેવો નહિ.

૧૭. બેખાકળા—[સં. વિઢૂલ] ગભરાઈ ગયલા.

૧૮. ભયભીત—સં. [ભી-] ભયે ચોંકેલા. સમા. તૃ૦ ત૦.

૧૯. જીર્ણ—સં. [જૃ=ઘરડા થવું-નો જૂઠું ૬૦] જુનાં.

પૃથ્વીગત—સં. જમીનદોસ્ત થયેલા. સમા. દ્વિ૦ ત૦.

૨૧. હિસારતાં—પ્રેમના ઉભરાથી ખરાડતાં.

ગોમહિષો—સં.=ગાય અને બેંસો. સમા. દ્વં.

૨૪. ઉર્લૂજ—સં. [ઉત્-ઝીએ + મિદ્-મેઢવું] વનરપતિ.

૨૫. ઉદ્ધમચુકત—સં. [ઉત્ + ચમ્—ચુક-ચુન્ = જોડવું નો બૂંદ૦]
કામમાં મચેલા. સમા. ૧૦ ત૦.
૨૬. પંક—સં. = કાદવ. આર્ગરેખા—[સં. રેખા] પગથી.
૨૮. પર્જન્યધારા—સં. = વરસાદનું પડવું. સમા. ૫૦ ત૦.
૨૯. પૂર્ણપકારી—સં. [પૂર્ણ + ઉપકારિ] પૂરો ઉપકાર કરનાર.
૩૦. પ્રભાવ—સં. [પ્ર + ભૂ = થવું] પુષ્કળતા. જોડાએ તેટલું વરસવું.
એના વિભક્તિ 'દેવળપ્રયોગી પ્રથમા' છે.
૩૧. વિરૂપતા—સં. [વિ-વિરૂદ્ધાર્થે દર્શક-વગરનું + રૂપ = સુંદરતા-ધા૦
રૂપ = જોડવું] કુરૂપ-કદરૂપાપાતું.
૩૨. વિરૂપાદંગી—સં. [વિરૂપ + અંગી] કુરૂપશરીરવાળી. વિરૂપ છે
અંગ જેનું. સમા. ૫૬૦.
૩૩. ગોલોંસ--સં. [ગો + મહિષી] ગાય અને ભેંસ. સમા. ૬૬.
૩૪. પત્રાફંકર—સં. [પત્ર + અંકુર] પાંદડાંના કુમળા પીલા.
પ્રમુદી કલોલે = પ્રમુદીને કલોલે-આનંદથી કલોલ કરે.
૩૭. ચોખુણુ—[સં. ચતુષ્કોણ] ચારે ખુણે. સમા. ૬૬.
ચોડી = ચોડીને (સંખંધક બૂંદ૦)—માપથી લીટી પાડીને.
૩૮. ઉથાપવી—[સં. ઉત્ + સ્થાપ્] ઉથલાવવી, ખોદવી.
૩૯. પોષસ (ખાપુ)—ખસીખ-ખસીને ઉભો રહે-ખસ કે ઉભો રહે-
આવું કહેવાના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાય છે—(કદાચ કા. પો =
ખસી-નહાસી જા, + હસ = ઉભો રહે (=સં. સ્થા ધા૦)—આ શબ્દો
ઉપરથી નિકળ્યો હોય ?)
૪૦. સમાન્તરી—સં. [સમ્ + અન્તરી] સરખે છેટે આવેલા.
૪૧. લાજ—[સં. લજ્જા-ધા૦ લજ્ = શરમાવું] શરમ.
૪૨. તારણી—[સં. તરૂણ = જુવાન-ઉપરથી] જુવાન બી.
૪૫. પુણ્યધામ—[સં. પૂ = પવિત્ર કરવું] પુણ્યનું ઠેકાણું.

૪૬. પ્રાધાન્ય—[સં. ધા = રાખવું] ઉપરીપણું, શ્રેષ્ઠતા.

૪૭. નિત્ય = નિત્યકર્મ—સં. = પ્રતિદિન કરવાની ધર્મક્રિયા.

ઉપાધી—[સં. ઉપાધિ] દુનિયાની અટપટ-ચિંતા.

૪૮. નિવૃત્ત—[સં. નિ + વૃત્ત = વળેલા] સંસારી ચિંતાથી દૂર.

મિથ્યાપ્રમાદી—સં. = ખોટી મોટાદવાળા. સમા. બહુ.

પ્રવૃત્તિ—[સં. પ્ર + વૃત્] દુનિયાદારીમાં મગ્યા રહેવું તે.

નિમગ્ન—[સં. નિઃમગ્ન મજ્ઞ ધા. નો જૂનકૃ.] મગેલા.

૪૯. ધષ્ટધામે—સં. = પોતાના માનેલા ધષ્ટદેવના મંદિરમાં.

૫૦. સંન્યાસી—[સં. સમ્ = સારી રીતે + ન્યસ્ = સાથે થવું - અકકયું -

નિ + અસ્ ધા.]. પોતાને સારી રીતે પરમાત્માની સાથે જોડે

જે. જીવ બ્રહ્મની એકતાને સારી રીતે દઢાવનાર.

આશ્રમનીમ—[સં. નિયમ] એક સ્થળે રહેવાનો નિયમ.

વિરાગી—[સં. વિ = વિના (ઉલટું) + રાગ = પ્રેમ] જેણે દુનિ-

યાનો પ્રેમ કાઢેલો તે.

સમદષ્ટિ—સં. = સરખું ગણવું તે-સામાન્યભાવ.

૫૧. ધ્યાનસ્થ—[સં. ધા. સ્થા] ધ્યાનમાં બેઠેલા. સમા. સંત.

આકર્ષી—[સં. આ + કૃષ્ = ખેંચવું] પાછી વાળીને.

રેખા બધી જેમ..... માંહે—અલં. દૃષ્ટાન્તોપમા.

૫૨. રૂડી રંતોના શું..... લહાવા?—એમાં અલં. 'પૃચ્છા'

૫૩. સંસ્કાર થોએ સં. = સંસ્કાર એટલે કરેલાં કર્મથી જે બાવી અધા-

યણું તેના યોગ વડે-તેને લીધે.

૫૪. તંબોળ—[સં. [તામ્બૂલ] પાન સોપારી વગેરે.

પત્ની કરેથી—પોતાની ધણીઆણીના હાથમાંથી.

૫૫. રસીકા—[સં. રસિક] મોજલા, આનંદી પુરૂષો.

૫૬. પીછાદી—[સં. પ્રચ્છાદ-છદ = ઢાંકવું] ઓઢવાનું વસ્ત્ર.

૬૦. છાંય—[સં. છાયા-છદ્=ઢાંકવું] પોતાનો ઓળો.
૬૧. સંકોચતી—[સં. સં-કુચ્=ખેંચવું] દબાવીને ઓઢતી.
સંકોચતી.....સાડી—શબ્દાલં. 'ઝડ-વૃત્ત્યનુપ્રાસ' છે.
પ્રેરતી (દૃષ્ટિ)—[સં. પ્ર + ર્] નજર નાખતી.
૬૨. થંભન—[સં. સ્તંભન-ધાં સ્તંભ થેભવું] બંધ થઇ જવું તે.
૬૮. નાવિક—[સં. નૌ + ઇક] હોડી ચલાવનાર-ખલાસી.
તરણી—[સં. તૃ=તરવું] જે તરે છે તે-એટલે-હોડી.
૬૯. વિશ્વવારિ-વળ—સંસારરૂપીજળ - સમુદ્રના વળમાં-વિશ્વવારી-સમા.
કર્મધા. ૦. (આખો) ૫૦ તં. અલં. રૂપક.
પ્રસાદ નૌકા—સં. [પ્રસાદ = કૃપા-રૂપી-નૌકા = હોડી] સમા.
કર્મધા. અલં. રૂપક.
૭૦. હુખ્યાજનો જેમ...સહાય—અલં. 'દૃષ્ટાન્તોપમા' છે.
૭૫. મૃગજૂથ—[સં. યૂથ] હરણનાં ટોળાં. સમા. ૫૦ તં.
વ્યોમચર—[સં. વ્યોમ = આકાશ + ચર = ચાલવું]
આકાશમાં ગતિ કરનાર-પક્ષી. સમા. ૫૦ તં.
૭૬. અર્સખ્ય—[સં. અ = નહિ + સંખ્યા = ગણતરી]
જેની ગણતરી ન થાય તે-અગણિત. સમા. બહુ.
- મુક્તા—[સં. મુક્ત = છૂટાં-મુક્ત ધાં નો જૂં ફોં] મોતી.
૭૭. અચિન્તો—[સં. અ + ચિન્ત્ય-ચિત્ત ધાં] નહિ ધારેલો.
૭૮. અનિષ્ટ—[સં. અન્ + ઇષ્ટ = ઇષ્ટેહું-ઈષ્ ધાં] નખળું.
૭૯. પરાગ-સુગંધ, સુવાસ—સારોવાસ. સમા. પ્રાદિતં.
૮૦. કેલી—સં = રમતગમત-આનંદ, વિહાર.
કુન્જે...અપાર—આમાં શબ્દાલં. 'ઝડ-વૃત્ત્યનુપ્રાસ' છે.
૮૧. સૌન્દર્ય—સં. = શોભા-સૃષ્ટિના દેખાવની સુંદર શોભા.
૮૨. સુભાંગી—સં. = સારાં ભાગ્યવાળો. સમા. બહુ.

દુર્બાચ્ચ—સં. = નબળું નસીય. સમા. પ્રાદિતં.

૮૩. વારિધિ—[સં. વારિ + ધિ] પાણીનો ભંડાર—સમુદ્ર.

સ્વાતિકવૃષ્ટિ—સં. = સ્વાતિક નક્ષત્રમાં થતો વરસાદ.

સમા. ૫૦ તં—તેમજ—મધ્યમપદ્મોપી.

૮૫. વસુધા—[સં. વસુ = દોહત + ધા = ધારણ કરવું] પૃથ્વી. સમા.

ઉપં તં.

શીતકાળ.

[હિમંત શિશિર.]

૧. વ્યતીત—[સં. વિ = વિશેષે + અતિ = ઓળંગીને-પાર + ઇત = ગયલું-ધાન્દ = જવું નો ભૂં કું] વટી ગયલો, પૂરો થયલો,--વ્યતીત થાતાં = પૂરો થતાં.

૨. સુકાવું—[સં. શુષ્ક = સુકું-ઉપરથી] સુકાઈ જવું.

વર્ષાન્ત-શીતાદિ-યોગ—[સં. વર્ષા + અન્ત-શીત + આદિ-યોગ = જોડાવું તે ધાં યુજ્ = જોડવું] યોમાસું પૂરું થતાં ને શિયાળોન્ધેસતાં.

સમા. ૫૦ તં

નિર્મિત—સં. = નિર્માણ થયલો, નિર્માયલો. (ભૂં કું વિં)

૩. અહ લાવ—સં. હું એ છું એવો લાવ, મમત્વ.

સુખોપચાર—[સં. સુખ + ઉપચાર] સુખનાં સાધન.

સપ્રયાસ—સં. [સ + પ્રયાસ-પ્ર + યસ = યત્ન કરવો] પ્રયત્નશીલ.

સમા. અવ્યં.

૪. વ્યગ્ર—[સં. વિ + અગ્ર = આગલો ભાગ] વ્યાકુળ, ઈતિભર.

ગ્રામાન્તરે—સં. ગામ છોડી બીજે કહી જવું તેને માટે.

૬. આવરણ—સં. = ઢાંકણ, પડદો, અંતરપટ.

૭. સૂર્યાસ્ત—[સં. સૂર્ય + અસ્ત] સૂરજનું આથમવું-સાંજ.

ભાસ = જુદા જુદા રંગના દેખાવ, રંગ.

૮. આળેખવામાં—[સં. આ + લિખ-લિહ્] ઉતારવામાં.
૯. અબળબુથ—[સં. અજાયૂય] બકરીનું ટોળું. સમા. ૫૦ ત૦
પછાડી--[સં. પચ્ચાત્] પાછળ. ક્રિયાવિ૦ અ૦.
૧૧. ઉચ્ચરીને—[સં. ઉત્ + ચર્] ખેલીને, અવાજ કરીને.
પાયગા = લશ્કર-મેના (પગે ચાલનારું).
૧૨. નિશાનારી—સં=રાત્રિરૂપી નારી-રાત્રિ એજ કાઈ સ્ત્રી- સમા. કર્મ
જલં ૩૫૩
અવલોડી—[સં. અવ + લોક = જોવું] નિહાળીને.
શશાહ.ક - સં. [શશ=સસત્ત્વ + અંક=ચિહ્ન] જેમાં સસલાના
જેવું ચિહ્ન દેખાય છે તે-ચંદ્ર. સમા. બહુ૦.
૧૩. ચાંદની—[સં. ચંદ્રિકા] ચાંદરણું-ચંદ્રનો પ્રકાશ.
૧૪. પરિવાર—[સં. પરિ + વૃ = વિવિધ વળવું] છોકરાંછીયાં.
પ્રસન્ન—[સં. પ્ર + સીદ્ = રાજ થવું- જૂ૦ કું] ખુશી.
૧૫. ચંદ્રાનના—[સં. ચંદ્ર + આનન = મહેલું] ચંદ્રના જેવું મુખારવિદ
છે જેનું એવી સ્ત્રી. સમા. બહુ૦. અલં. ઉપમા.
૧૬. વિયોગિની—[સં વિ + યોગિ] ધા૦ યુજ્] વણીના વિરહવાળી સ્ત્રી.
વિભાસતી—[સં વિમૃશ્ = વિચારવું] ઉદાસ થતી
૧૭. ધાતા—[સં. ધાવ્ = દોડવું] ઉતાવળે ચાલતા.
૧૮. પ્રયાણ (કરવું)—[સં. પ્ર + ય = જવું] જવું.
'જે વિધ...એસે'—એમાં અલં. 'દષ્ટાન્તોપમા' છે.
૧૯. બહોળી—[સં વૃહત્ = મોટું] ઘણી.
ગૃહ-અમલાગ—સં.=ધરનો આગલો ભાગ-આંતરણું.
રાગી—[સં. રાગ = પ્રેમ] દુનિયાની પ્રીતિવાળ -સંસારી.
૨૦. તક્લીનતા—[સં. તત્ = તે + લીન = બળીગયલા-લી ધા૦નો જૂ૦કું]
તેમય—તે ૩૫ થઈ જવું તે.

૨૨. ઉધુક્ત—[સં. ઉદ્ + યુક્ત-યુત્ ધા०] ઉઘમમાં મચેલા.
 ગંધ પૂરીત—સં. = ગંધભરેલા. સમા. તૃ૦ ત૦
૨૫. નિશામુખે—[સં. નિશા = રાત્રિ + મુખ] રાત્રિ થતાં.
 ધૂમ્રગોટે—સં. ધૂમ્રકુટ-કુટ્ = વિટાળવું] ધૂમાડાના ગોટા.
 વાતાવરણ—[સં. વાત = વાયુ + આવરણ = ઢાંકણ].
 પૃથ્વીની આસપાસ પ્રસરી રહેલી હવાનો જથ્થો.
 આથી.....તે = આથી તેની વિશુદ્ધિ થતી સંભવે છે..
૨૬. રાત્રિરાણી—સં. રાત્રિરૂપી રાણી-રાત એજ કોઈ રાણી.
 સમા. કર્મધા०. અલં. રૂપક. આ લીટીમાં અલં. ઉત્પ્રેક્ષારૂપક
 મુક્તમાળા—[સં. મુક્તમાળા] મોતીનો હાર.
૨૭. આંગણું—[સં. અંગન] ધરનો આગલો ભાગ.
૨૮. પ્રવૃત્ત —[સં. પ્ર + વૃત્ત-વૃત્ = વળવુંનો જૂઠું] મચેલા.
૨૯. રંગરાગ —[સં. રજ્-રંજ] મોજમજા. સમા. દ્વંદ્વ.
૩૦. પરિપકવ —[સં. પરિ = ચારેમેર + પક્વ-પન્ = પકવવુંનો જૂઠું]
 સંપૂર્ણ-પૂરા પાકેલાં. સમા. અવ્ય૦.
૩૧. જે શીર્ષ = જેનાં શીર્ષ-જેનાં માથાં-મથાળાં-ઉપલો ભાગ.
 કષીણ —[સં. કૃષ્ = ખેંચવું] કણસલાં, કસણાં.
૩૨. પુષ્ટ —[સં. પુષ્ = પોષવુંનો જૂઠું] પોષાયલાં, ભરાયલાં.
૩૬. અન્યોન્ય —[સં. અન્ય : + અન્ય] એક બીજાને-અરસપરસ.
૩૭. ઉરાડતાં = ઉડાડતાં—‘ ઉડે ’ નું પ્રેરકરૂપે વ૦ રૂ૦.
 અંગેડી—[સં. અગ્નિષ્ઠ-અગ્નિસ્થાન ?] પોંક પાડવાની જગ્યા.
૩૮. યજ્ઞશાળા—[સં. યજ્ઞ-યજ્ = પૂજવુંનો જૂઠું + શાલા = સ્થાન]
 યજ્ઞ કરવાનું ઠેકાણું, સમા. ચ૦ ત૦.
 પ્રજળે—[સં. પ્ર + જ્વલ્ = પ્રકાશવું, બળવું] બળે છે.
૩૯. હોત્રાગ્નિ—[સં. હોત્ર + અગ્નિ] હોમ કરવાનો અગ્નિ.

શેષાન્ત—સં. [શેષ + અન્ત] વધેલું અન્ત સમા. કર્મધા. ૦.

૪૦. અણુતૃપ્ત—[સં. અ = નહિ + તૃપ્ત તૃપ્ સંતોષાવું—તો બૂં ૦ કૃં ૦]

નહિ સંતોષાયેલો, બૂખ્યો. સમા. નમત ૦.

અનાડી—[સં. અનાર્ય-અન્ = નાહ + આર્ય] અવિવેકી.

૪૧. યજ્ઞપ્રસાદ—[સં. યજ્ઞ + પ્રસાદ = કૃપા] યજ્ઞનારાયણની કૃપારૂપ મળેલો પ્રસાદ, તેના આગળ ધરાવેલી વસ્તુઓ.

ઉચ્છિષ્ટ—[ઉદ્ + શિષ્ટ = શેષ રહેલું] અછડું-એડું.

૪૨. વધાધ—[સં. વર્તમાન] વધામણી, સારા સમાચાર.

માત્રા—[સં. મા = માપવું—(રોગને) માપનાર—પકડનાર] રસાયન ઔષધિ-ધાતુને મારીને બનાવેલું ઔષડ.

૪૪. રસાણું—[સં. રસાલ] રસભરેલું.

સુરગી—સં. = સારી રંગદાર = સુંદર દેખાતી. સમા. બહુ ૦.

૪૫. માતાં—[સં. મત્ત = માતેલાં મદ્નો બૂં ૦ કૃં ૦] પોષાયલાં.

૪૬. સંકાન્તિ—[સં. સમ્ = સાથે + ક્રમ્ = જવું] સંયોગ

દારણ—[સં. દૃ = ચીરવું] કાડી નાંખે એવી—દુઃખદાયક.

૪૭. વિઘ્નરૂપી—[સં. વિ = વિશેષ + ઘ્ન-ધા. ૦ હન્ = મારી—નાખવું—તો બૂં ૦ કૃં ૦] નુકસાનકારક.

૪૮. તો શું ગળું...કેરૂં—અલં. 'પૃચ્છા-સાથે અર્થોપપત્તિ.'

૪૯. વિરૂપતા—[સં. વિ-વિરૂદ્ધ અર્થ બતાવે છે + રૂપ્ જોવું] રૂપવર્તના થવું તે, કદરૂપા થઈ જવું તે.

૫૦. નરમાસ—[સં. નમ્ર ઉપરથી] કોમળતા.

૫૨. પૂરપૈસે-પૈસેપૂર એવા-પુષ્કળ પૈસાવાળા. સમા. તૃ ૦ ત ૦.

ધી સાકરમાં—[સં. ઘૃત-શર્કરા] ધી સાકરના પદાર્થમાં. સમા. દં. ૬. અલં. લક્ષણા.

૫૩. અન્નરૂચિ—સં. = ખાવાની મરજી-બૂખ. સમા. ચ ૦ ત ૦.

જઠરાગ્નિ—[સં. જઠર + અગ્નિ] પેટમાંનો અગ્નિ.

મિષ્ટાન્નપાન—[સં. મિષ્ટ + અન્ન + પાન] સારું સારું ખાવું પીવું.

મિષ્ટાન્ન-સમા. કર્મધા૦. (આખો) દાંડ.

૫૫. ઉર્ણુ—સં. = ઉન.

૫૬. ઘટ્ટ આચ્છાદન—[સં. ઘટ્ટ = ઝડું કરવું, છદ્ = ઢાંકવું] બાડી

છાએલી-ઢાંકેલી જગ્યા, છાપરી-મધુલી-માંડવા.

૫૭. વાર્તાવિનોદી—સં. = વાતમાં આનંદ લેનાર. સન્ત૦.

૬૦. ભૂગોળ—સં. પૃથ્વીનો ગોળો-પૃથ્વી મંડળ.

ભવ્ય—સં. પ્રૌઢ, સુંદર, ધણું મોટું સુશેલિત.

(વસંત-ઉષ્ણુકાળ-ગ્રીષ્મ.)

૧. વિશ્રાન્તિ [સં વિ + શ્રમ્ = વિશ્રામ લેવો] આરામ.

૨. વિસારી-દે—[સં. વિ + સ્મૃ = ભુલી જવું] ભુલી જાય.

૫. વિહંગમ—[સં વિહં = આકાશ તરફ + ગમ્ = જવું] આકાશે
ગતિ કરનાર-પક્ષીઓ. સમા. દ્વિ૦ ત૦.

વાતામ્બુધિ—[સં. વાત = વાયુ + અંબુધિ = દરિયો-અંબુ = પાણી +
ધિ = ભંડાર] વાનો દરિયો-વાતાવરણ.

૭. બોહું—[સં. યુગ્મ-યુક્ત-યુજ્ = બોડવું] નર અને માદા.

અળગાં—[સં. અલગ્ન-અ = નહિ + લગ્ લાગવું] જુદાં.

૯. હુતાશની—[સં. હુત = હોમેલું + અશન = ખાવાનું] હોળી. હુત
દ્રવ્ય છે અશન જેનું. સમા. બહુ૦.

દીપાવળી—[સં. દીપ = દીવા + આવલી = હાર] દીવાળી. એ
પ્રસંગે લોકો દીવાની શેશની કરે છે તે ઉપરથી.

૧૦. કિંશુક—[સં. કિં = શું + શુક = પોપટ-શું પોપટ, એવી શંકા
ઉપરથી-કારણ એના કુલનો આકાર પોપટની ચાંચ જેવો તેથી]
કેસુડીનું ઝાડ.

૧૧. ગુલાબ—ફા. [ગુલ = ગુલાબનું પુલ + આબ = પાણી] ગુલાબ—એ પુલ અને ગુલાબજળ બેને માટે વપરાય છે.
૧૨. સંગીત—સં. [સં. + ગે = ગાવું] વાદ્ય સાથેનું ગાયન.
૧૬. પિઠ—વેચવાનું ઠેકાણું.
૧૭. ઉપાસક—સં. [ઉપાસ = પૂજવું] ઉપાસના કરનાર.
૨૦. મિષ્ટ-મૃદુ—મીઠાં અને ક્રામળ-નરમ.
૨૨. સંતપ્ત—સં. [સમ્ = સારી રીતે તપ-તપ્ = તપવું-તો જૂઠું ફૂં] ખૂબ તપેલાં.
- વાદળાં—[સં = વારિ = જળ + દલ = જથો.] મેઘમાળા.
૨૪. ખુવારી—[ફા. ચાર = પાંચમાલ થયેલો] પાંચમાલી.
૨૬. હિંડોળી—[સં હિન્દોલ = હિંચકો] હિંચકા ખાઈને.
૨૭. શીતામ્બુધારા—સં. [શીત = ટાડું + અંબુધારા = પાણીની ધાર] આખો સમા. ૫૦ ત૦. શીતામ્બુ-કર્મધા૦.
- અસ્વસ્થતા—સં. [અ = નહિ સ્વસ્થ-સ્થ = પોતાનામાં + સ્થ = રહેલું-ધા૦ સ્થા] અકળામણ-બચેની.
૨૮. વ્યાકુળવેશી—[સં. વિ + આ + કુલ + વેશી = વેશવાળા-દેખાવવાળા-ધા૦ વિશ્ = પેશવું] બેઆકળા દેખાતા,
- પંચામ્નિ—સં. [પંચ = પાંચ + અગ્નિ = તાપ] ચાર બાજુએ સળગાવેલી ધૂણી અને ઉપરનો સૂર્યનો તાપ મળી-પાંચ અમ્નિ સમા. કર્મધા૦.
૩૦. જીલ્લો—[સં. જિલ્લો] સ્વાદ પારખવાની ઈંદ્રી, રસના.
૩૧. ખેચરો—સં. [સ્થે = આકાશે-ચર્ = ચાલવું] આકાશમાં ગતિ કરનાર-પક્ષી. સમા. સ૦ ત૦ (અકુક).
૩૨. નિર્વારિ—સં. [નિ : નહિ + વારિ = પાણી] પાણી વગરનો. સમા. બહુ૦.

૩૩. મૃગવારિ--સં. [મૃગ = હરણ-મૃગ = શોધવું + વારિ] હરણને લલ-
ચાવનાર પાણી-મૃગજળ. સમા. મધ્યમ૦.

પાન--સં. [પા-પિબ્ = પીવું ઉપરથી] પીવાની વસ્તુ.

પાણી એ મુખ્ય પીવાની વસ્તુ માટે આ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો એ
શબ્દ જળને માટે ચાલ્યો.

૩૪. મુધામ્બુ--સં. [મુધા = અમૃત + અંબુ = પાણી] અમૃતજળ. સમા.
કર્મધા૦.

મોક્ષતૃષા--સં [મોક્ષ = મુક્તિ + તૃષા = તરસ] મોક્ષરૂપી તરસ.
સમા. કર્મધા૦. અલં. ૩૫૬.

૩૬. મહાત્મ--[સં. મહાત્મ્ય] મોટાઈ. [જાવવાચકનામ].

૩૭. સાધુજન--સં. સાધુ = પરિપૂર્ણ કરવું, જા-જન = જન્મવું; જેઓ
સાધુ, સદાચરણી પુરૂષ હોય તે. સમા. કર્મધા૦

પરમાર્થ--સં. [પરમ = મોટું + અર્થ = હેતુ, કામ].

જાંચામાં જાંચે ઉદ્દેશ-મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન. સમા. કર્મધા૦.

૩૮. નિરાહાર--સં. [નિઃ = નહિ + આહાર = ખાવું] ખાધા વગર
રહેનારા, અપવાસી.

૩૯. સાધન--સં. [સાધ = પરિપૂર્ણ કરવું] જેણે કરીને કંઈ કાર્ય
સધાય-ધાય તે.

વેદપુરાણ--વેદ ૪ અને પુરાણ ૧૮ છે. સમા. કંઠ.

૪૪. સ્વાર્થ--સં. [સ્વ + અર્થ] પોતાનો હેતુ સાધનારા.

૪૮. સંધ્યા સં. [સંધિ = જોડવું ઉપરથી દિવસ અને રાત્રિની સંધિનો
વખત] સાંજ.

સુરલીનૂથ--સં. [જ્યૂથ] ગાયનાં ટોળાં. સમા. ૫૦ ત૦.

૪૯. સુએ--[સં. ધા૦ શિ-શય્ = સુવું] શયન કરે, ઉઘે.

૫૧. તરુવર—સં. [તરુ = ઝાડ + વર = શ્રેષ્ઠ-ધા. વૃ = પસંદ કરવું]
ઝાડોમાં શ્રેષ્ઠ-મોટું ઝાડ. સમા. સં તં.

આધાસતાં—[સં. આ + શ્વસ્] આસનાવાસના કરતાં.

૫૩. આકર્ષતા—સં. [આ = તરફ કૃષ્ = ખેંચવું] ખેંચતા.

૫૪. લીલાં—[સં. નીલ = લીલા રંગનું] તાજા લીલા રંગનાં.

ઉપજવે—[સં. ઉત્પન્ન = પેદા થએલું], ઉત્પન્ન કરે.

૫૬. સિંચે-સંચે-સાંચે—[સં. સં = સાથે + ચિ-ચય્ = એકઠું કરવું]
એકઠું કરે.

૬૦. વર્ષાતણા...વાજે—એમાં શબ્દાલં. ' ઝાડ-વૃત્ત્યનુપ્રાસ ' છે.

પ્રાતઃકાળ.

પાનું—પદ્મું—પ્રાતઃકાળ—સૂર્યોદયનો વખત.

સમે [સં. સમય] વખતે.

પ્રાકૃત સર્વ પ્રાણી=પ્રકૃતિજન્ય મનુષ્યાદિ સઘળી
જાતનાં પ્રાણીઓ.

[પ્રા + કૃત-કૃ ધાતુનો ભૂતકૃદંત=પેદા થએલા].

ઉઠે—[ઉત્થાન] જાગૃત થાય.

ઉદલાસ—[ઉત્ + લસ=આનંદ પામવું] આનંદ.

કૃતિ=ધંશ્વરનાં બનાવેલાં કામો-અર્થાત્ ધંશ્વરની પેદા
કરેલી વસ્તુઓ.

વિભૂ—[સં. વિ=વિશેષે + ભૂ=ઉત્પન્ન થવું, હોવું]
સર્વવ્યાપક ધંશ્વર.

વિલોકતાં—[સં. વિ = વિશેષે + લ્હ્ = જોવું]
નિહાળીને-ધારી ધારીને જોતાં.

અગમ્ય—સં. [અ = નહિ + ગમ્ય = સમજાય એવું] નહિ
સમજાય કે જાણી શકાય એવું.

તદ્દીનતામાં—[સં. તત્ = તે + લિન-લિધાતુ ઉપરથી :
મળી ગએલું-પીગળી ગએલું, એકાકાર] તદાકાર કે તે
રૂપ થઈ જવું તે.

દેદીપ્ત—સં. [દીપ્ત = પ્રકાશમાન] આંખને ઝંખવી નાખે
એવો અતિશય પ્રકાશમાન.

ઉર્વિ ઉરે—પૃથ્વીના હૃદયમાં. ઉદ્ભવતો—[સં. ઉત્ + મૂ—
ભવ્ = થવું] થતો, ઉત્પન્ન થતો.

ઓપે = શોભે, સુંદર દેખાય.

અવનિ-અવાસ = પૃથ્વી પરનાં મકાનો-રહેવાનાં ઘરો,
વગેરે.

ખોજે = ખાતરી શોધ કરે.

નાનાવિધિ = જુદા જુદા પ્રકારના.

કાર્યાવૃત્તિ = કામમાં કાળજીથી રોકાવું તે.

ચોજે—[સં. યૂજ્ = જોડવું] જોડાય.

મન્ન = [સં. મજ્જ્ = ડુબકી મારવી જૂઠું ફૂં = તદ્દીન
થએલા] આનંદથી મનમાં તદાકાર થતા.

પૂર—[સં. પૃ = ભરવું] પૂરેપૂરા.

ઉદ્યમયુક્ત = કામમાં જોડાએલા [યૂજ્ ધાતુનો જૂઠું ફૂં
યુક્ત].

પળાતા = જતા.

ધ્વજ—[સં. ઈશ્વ = ઇચ્છવું નો જૂઠું ફૂં] પોતાનો
ઇચ્છેલો એટલે પસંદ કરેલો દેવ.

સાચંકાળ

પાનું ૬૦ મું —સાચંકાળ—સૂર્ય અસ્ત થવાનો. દિવસ અને રાત્રીની સંધિનો વખત.

સૂર્યાસ્ત—[સૂર્ય + અસ્ત = આથમવું] સૂર્યનું આથમવું સંધ્યાકાળ.

વામે = દ્વર થાય.

અમિત—[સં. ઘા. શ્રમ્-થાક્યું] થાકેલા.

વિશ્વ—જગત્—પ્રાણીમાત્ર.

વિરામે—[સં. વિ + રમ્ = ખેલવું] આરામ લે.

અસ્તાચળ—[સં. અસ્તાચલ—અસ્ત—આથમેલો અચલ = પર્વત] જે પર્વત પાછળ સૂર્ય આથમે છે તે.

બિંબ = સૂર્ય ઉગતી અને આથમતી વખતે જે વેળા આકૃતિ દેખાય છે તે.

નાનાવિધ [સં. નાનાવિધિ] = જૂદા જૂદા પ્રકારના.

દિગત—સં. [દિક્ = દિશા + અંત = છેડે દષ્ટિમર્યાદા]

ક્ષિતિજ, આકાશ અને પૃથ્વીની મિલનરેખા.

આહીર = ભરવાડ.

ગાડશં = મેંદાં, ઘેડાં/અકરાં વગેરે.

મૃદુ = કોમળ.

વાતા = વાય છે—વગાડે છે.

ગોમહિષીયૂથ—ગાય અને ભેંસોનું ટોળું.

વિહ્વળ [સં. વિહ્વલ] બાવરા-બાકૂળ.

દેવઅવાસ = મંદિર, દેવસ્થાન.

સાંધસમે—[સંધિ=સં + ધા = જોડાણ + સમે = સમય],

દિવસ અને રાતના જોડાવાનો વખત.

ગ્રેમી જનો = ભક્તો, ભાવિકો.

જેજે કરી = જય જય એમ બોલતા.

આસ્તિક = આરથાવાળા, શ્રદ્ધાળુ.

ધાતા = ધાય છે—દોડે છે.

પૂઠે—[સં. પૃષ્ઠ = પાછડો ભાગ] પાછળ પાછળ.

ગ્રેમપૂરે = ભક્તિરૂપી પૂર-પ્રવાહ—વેગવાળી લાગણી.

સાંદયે = સૃષ્ટિનો સુંદર દેખાવ.

ઉર્વીનલ—પૃથ્વીની સપાટી ઉપર-સર્વ ઠેકાણે.

દર્શનવૃત્તિ = મંદિરમાં દર્શન કરવાની આતુરતા.

પદ્મભૂ [સં. પદ્મ = ગુ. કમળ + ભૂ = થવું—ઉત્પન્ન થવું—કમળ—

માંથી ઉત્પન્ન થએલા તે] અક્ષા.

સાથે = ખરેખર.

प्रथम—द्वितीय—विलास

समाप्त.

તૃતીય વિલાસ

પ્રસ્તાવના.

મૂળ કાવ્યવિલાસની પ્રથમ આવૃત્તિમાં બે વિલાસ છે. તેની સાથે આ બીજી આવૃત્તિમાં વધારાના બીજા બે વિલાસ લીધા છે. મારેજ આવા પુસ્તકને પ્રસ્તાવનાની જરૂર નહીં છતાં પ્રસ્તાવનારૂપે આટલું લેવાની જરૂર પડી છે, જેથી વાચકવર્ગને એ વિષે ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થતી અટકે.

કવિપદ્મજ,

માસ્તર ભગવાન શિવશંકર ભટ્ટ.

પ્રાર્થના.

ગીતિ.

વિનહું વિદ્યા વંદી, વિમલ થવા દે વાણી મુજ, વર તે,
આશિષથી અવલંબી, આધિન થઈને વાણી મુજ, વર તે.

શાહલવિકીડિત.

પૂણાનંદ પ્રભુ તું પ્રેમપ્રતિતિ,^૧ વ્યાપી રહ્યો સર્વમાં,
અજાને થઈ રૂઢે મૂઠ ભૂલતા, 'હું મ્હાડે' એ ગર્વમાં.
પદ્મશત્રુવશ વિશ્વ આપું થઈને, સર્વત્ર દેખે દ્વિધા,^૨
પ્રેરે પ્રેમપ્રસાદ પામર પ્રતિ પામે પૂરી પાત્રતા. ૧
યોગ્યાયોગ્ય જણાય જેથી જનને, છર્પાં ન ઊરે સજે,
ધારીને સમભાવ સર્વ ભૂતમાં, સ્નેહે કરે સાલ્ય જે;
ત્હાડે તે તુજ રૂપ સેજ સમજ, લાળે ન કો ભેદને.
'હું, તું' તેતણું ઐક્ય એમ કરતાં, વામે વળી ખેદને. ૨
ત્હારી શક્તિ અપાર પાર નહિ કો-કેમે કરી પામતા,
'નેતિ નેતિ' અવ્યક્ત^૩ એમ વદીને, વેદાય વિરામતા;
થાપે છેજ ઉથાપી, ગૂઢ ગતિ તું, ધારે કરે અન્યથા.
ભાવિ આ ભગવાન, રંક શિશુનું સુધારજે સર્વથા. ૩

૧. પ્રેમની સાખીતી. ૨. આરૂઢ=અઢેલા. ૩. ભુદાપણું. ૪. પ્રાણીમાત્રમાં.
૫. સહાય=મદદ. ૬. એ નહિ, એ નહિ. ૭. વર્ણવી ન શકાય એવો. ૮. વેદોએ-
વેદો પછી. ૯. 'જે ધારે તો.'

હિન્દમહારાજા શ્રી જ્યોત્ષ્ણ ૫ માના
હિન્દરાજ્યાભિષેક-મહોત્સવપર્વસમયે
મિશન નિશાળમાં વંચાયલું.

પ્રમુખાર્થના સહિત રાજ્યાભિષેક આશિષવચન.

શાર્દૂલવિકીરિત.

વિશ્વાધિપતિ વેદ ગૂઢ વચનો અવ્યક્ત કહે જોહને,
આણી વાણી વિલાસમાં હું વરણું કમે કરી તેહને;
વાણીથી વ્યતિરેક^૧ છે અગમ તું, ક્યાંથી ગતિ ત્યાં ઘટે,
અત્યંતાગ્રહ ધારી મૂખ કરવા અદ્વૈત એળે અટે. ૧

અભા ઇન્દ્ર મહેશ મોહ વશ થૈ^૨ કીર્તિ શું જેની કથે,
તેને અદ્વૈત મતિ મનુષ્ય કથવા મોહાન્ધ મિથ્યા મથે;
જેનાથી જીવજંતુ આદિ જગ આ, જાન્યું ધરી જાજતા,^૩
એવા એક અનાદિ અંત^૪ પ્રભુ તું, પ્રેમે કરી સાલ્ય થા. ૨

સત્તા, હે પ્રભુ, શ્રેષ્ઠ તે^૫ દષ્ટ ધર્યું અિદિશ ઊંચે સ્થળે,
સ્થાપિતપાદી^૬ ચિરાયુ સદૃશ કરજે શાન્તિ પ્રજ્ઞને મળે;
દેવાંશી વિકટોરિયા-કુલ વિષે, વંશોર્નો વૃદ્ધિ કરે,
જેની સુખદ ન્યારી રાજ્યનીતિમાં, ભર્તૃલૂભિ ઉદ્ધરે. ૩

જ્યાં સુધી શશિ સૂર્ય જ્યોતિ કરીને, દીપે ઉંચે વ્યોમમાં,
જ્યાં સુધી ગ્રહગોળ નિત્ય ગતિએ, રે'તા કમે^૭ જોમમાં;
જ્યાં સુધી ધ્રુવ આદિ નિશ્ચય થઇ, સ્થાયી રહે સ્વાસને,^૮

સ્થાપે તું ભગવાન એમ સ્થિતિ દૈ^૯ રાજેન્દ્ર રાજ્યાસને. ૪

૧. જૂદો. ૨. થઈ. ૩. જડાપણું, સ્થળપણું. ૪. અનાદ્યત—જેને શરૂઆત તેમજ છેડો નથી એવો. ૫. કરેલ પગવાળું = સ્થિર-સ્થાયી. ૬. કમમાં-ગોઠવેલા તેજ પ્રમાણે. ૭. સ્વાસને = પોતાના સ્થાનમાં. ૮. દઈ.

ત્રીતીય વિલાસ

વ્યાવહારિક કાવ્યકૃતિ

કહાણી-છપ્પા.

ગરથ વિષે.

ગરથ જેહની ગાંઠ,^૧ કળા આઠેએ પૂરો,
મૂરખ પણ મતિમાન, ગરથથી કાયર શરો,
ગરથી આગળ ગૌણ, ગરજથી ગુણોજન દીસે,
ગરથીને સનમાન, મહાજન કરતા મિષે,
ભગવાન ગરથ ગૌરવ^૨ ખરું, ગુણવંતો સહુકો ગણે,
હે ગરથ વિનાના ગાંગલા,^૩ ગરથે ગાંગાશા બણે.^૪ ૧

ગરથ ન જેની ગાંઠ, કળાકૌશલ્ય નકામું,
ધીર વીર મતિમાન, તોય^૫ નવ નરમાં નામું,
સકળગુણસંપન્ન, ગરથવિણુ ગૌણ ગણાએ,
મળે મહાજન ન્યાંહિ, નહીં ગણના લેખાએ,
વળી ન્યાત જાત નિજ ગામમાં, નવ માનજ જેનું કશું,
ભગવાન ભણે આ વિશ્વમાં, વસુ વિનાના નરે પરશુ. ૨

શું ખરથે ધન સુમ, અદાતા દાન શું આપે,
ઉડાઉ કયાં ધનવાન, ભુગારી તે શું થાપે,^૬
રોગગ્રસ્ત જે દેહ ભોગવૈભવ શું માણે,
પરસ્ત્રીમાં પરતંત્ર, પ્રિયાનો પ્રેમ શું જાણે,
વળી રોષાડ રાત્રિદિવસ, નિજજનને શું જોગવે,^૭
ભગવાન મળ્યું તો શું થયું, ભાગ્યવાન જે ભોગવે. ૩

૧. ગાંઠ. ૨. મોટાપણું. ૩. ગાંગો—ગામડામાં અનાજ, ગાંધી, વસાણું, તેલદીવેલ વગેરે વેચનાર. ૪. બને. ૫. તોએ=તોપણ. ૬. થાપણ કરે=ભર્યું મૂકે. ૭. જોઈતું પૂરું પાડે.

દુરાચારી જે જન, પૂઠ તેની સહુ ભુએ.
 દુઃખતણા દેનાર, મુએ કુણ તેને રૂએ,
 કપુત ગણાયું નામ, વેગળો જોવા રાણ,
 કલ્યાગરી નહિ નાર, ધણીની શી ઇતરાણ,
 ભગવાન એમ જન અપતા, સૃષ્ટિમાં પામે સહુ,
 છે આચરણ? તેવી ચોચતા માટે જાળવવું બહુ. ૪

દુષ્ટકરે શી મ્હેર, દયાવંતા ક્યમ છાંડે,
 કુલહિન શી કાળાચ, કુલિન તે પ્રાણજ કાઢે,
 કુલવંતી હોય નાર, નહીં નિર્લજ થઈ ભાષે,
 વેશ્યાને વિરામ, વળે કેમ લજ્જા રાખે,^૨
 ભગવાન સાચું એ વિધે^૩ લાહો, પાપે પદ ક્યાંથી જડે,
 યમ સહજ જાત પર ભાત ને કામળ પર બીબાં પડે. ૫

કસાઈને છે કુશળ, સાધુ તે પોંડા પામે,
 જૂઠું વિષે જશ હોય, સાચથી સુખજ વામે,
 પતિવ્રતા જે નાર શિરનું છત્રજ જાએ,
 શુભમતિ જેને ઉર, બુદ્ધિ તો તેનું થાએ,
 ભગવાન ન રીતિ એ આ યુગે, દીઠામાં લાગે ખરી,
 પણુ ઇશ્વર ધર ન્યાય છે, દેવજ તેવી પાતરી. ૬

કૃષ્ણ-અંગ શ્રીકૃષ્ણ, તોય મુક્તિનો દાતા,
 કૃષ્ણ-અંગ કરિયાત,^૪ સંવતે જવરનો વાતા,
 કૃષ્ણ-અંગ છે અન્ન, કરે તે વ્રષ્ટિ પોષક,
 કૃષ્ણ કસ્તુરીકાય,^૫ સત્વરે વાયુશોષક,
 વળી કૃષ્ણ અનેકો કામની, ધરતી મન કૃષ્ણે સદા,
 ભગવાન કદી કહેશેા નહીં, કાળું કર્મ હિલ્લું તદા. ૭

ઉજ્જવળ પારો અંગ,^૧ પ્રાણ પીતામાં લેતો,
 ઉજ્જવળ સ્ત્રીનું ગાત્ર, ઉરે અવગુણુજ રે'તો,
 ઉજ્જવળ પાવક જવાળ, રહે કાણુ તેની પાસે,
 ઉજ્જવળ અર્ણુવનીર, પાનથી તરસ ન નાશે,^૨
 યમ ધટે ન એ વિધ વસ્તુમાં, રૂપમાં ગુણની શુદ્ધતા,
 ભગવાન સાચું શંકાવચન-શુ ઉજ્જવળું એટલું દૂધ કાં? ૮

હડખાયું હોય શ્વાન, ડસે તે વાટે ધાટે,
 વિષધરનો વિશ્વાસ ન કરવો એહજ માટે,
 ચોર, ચાડિયાં, જાર, ન છાજે તેની માયા,
 વૃષભ, મહીશ અવિન્ધ્ય, કરે હાણુમાં કૃષ કાયા,
 વળી વણ પૂછે^૩ વહુનું નહીં, અવિહિત^૪ વનિતાવૃંદ જ્યાં,
 ભગવાન ભુંડાનો ભાવ તે ભુંડું ભજવે સહજમાં. ૯

મરજદે રહે જોહ, તેહ પર બાંગડ ફાવે,
 નિર્માનીતે નીચ, વાતમાં જરૂર નમાવે;
 ત્રિવેકીઓને વહાય, વાણીનો ડાયાં બળિયો,
 ભોજો સહજે ભમે, કપટી ના જાએ કળિયો,^૫
 વળી ડાહ્યા ડહાપણમાં રહે, લુચ્ચા કંઈ લે લાગતે,
 ભગવાન વચન માનો ખરૂં, બળિયાના બે ભાગ છે. ૧૦

પાસે નવ એક દામ, હજારે દામજ બીડે,
 ધીરે ન કો કંઈ માલ, દાયથી દૂંડી બીડે,
 અક્કલમાં આંધજો, હુનરની હોંસજ રાખે,
 નવ આધાનાં દામ, બહુ ભોજન કાં ચાખે,
 વળી કક્કો ફૂટી મારતો, ખપે પડિતે શું ખરો ?
 ભગવાન ફેક ફાંફાં બધાં, સોડ પ્રમાણે સાથરો. ૧૧

કર્મગતિ

વિધાએ સંપન્ન, તોય વિષમય છે વાણી,
 સમૃદ્ધિ હજકાય, તોય દૌનદાઝ ન જાણી,
 દિસે ન વિનયે-યૂન, સહજમાં થાએ તાતો,
 વેહેવારે વિધિવાન, તોય હુંપદમાં માતો,
 વર્ણી કે'વાતો ગુણવાન પણ, નવ મધ્વરભક્તિ ગમી,
 છે ભૂલ ભાવિ ભગવાન એ, કર્મગતિ છે કારમી. ૧૨

ફુંડું નવ કો કૃત્ય, તોય મુખ જૂંડું ભાંડે,
 સુખસાધન સંયુક્ત, સગાંને તોએ છાંડે,
 લક્ષપતિ લેખાય, માગણે મુખના માંડે,
 રાયતણું પદ^૧ મળે, તોય રંકજ રંજડે,
 વર્ણી મુણ્ડી થાય મન મારવા, મમતા તોય ન અણુગમી,
 ભગવાન ભાવિ જૂએ નહીં, કર્મગતિ છે કારમી. ૧૩

રંકે રાખે રહમ, ફૂર તોએ કહેવાતો,
 લોભ નહીં લવલેશ, લાલચુમાં લેખાતો,
 ડગલું બોહીને ભરે, તોય લંપટ કો ભાખે,
 વદે ન વરવું^૨ વેણ, નફટ કહી કાઢી નાખે,
 વર્ણી ભણ્યોગણ્યો તોએ ભરે, પેટ સદા ભટકી ભમી,
 છે ભાવિ પ્રખળ ભગવાન એ, કર્મગતિ છે કારમી. ૧૪

નવ શુદ્ધિમાં જૂઠું, તોય નવ જગમાં જાણ્યો,
 પૂણ્યકર્મમાં પૂર્ણ, તોય પાપી પરમાણ્યો,
 દાન કરે દિનરાત, દરિદ્રી સરવે દેખે,
 પદવી પામે પ્રૌઢ, નહીં લેખામાં લેખે,
 વર્ણી સદાચરણ સજતો^૩ સહુ, હૃદયે રામ રહ્યો રમી,
 ભગવાન ભલો તોએ નહીં, કર્મગતિ છે કારમી. ૧૫

૧. પદવી, હોદ્દા. ૨. બીજને દુઃખ લાગે એવું. ૩. સજે છે-ધારણ કરે છે.

સહજ સાલ

ધરે નિશાયર નામ, ચંદ્રદર્શન નહિ ગમતું,
 વિષયીને વિષ પેર, શાસ્ત્રનું વચનજ દમતું,
 ભોગીને ભયરૂપ, યોગીની આંખજ લાગે,
 કુલટા કૃત્યારૂપ, સતી સ્ત્રી? જોતાં ભાગે,
 વળી દેવાંશી નર દેખતાં, અંત્યજ ન્યમ અકળાય છે,
 ભગવાન સુપાત્ર કુપાત્રને, સહજ સાલ ત્યમ થાય છે. ૧૬

સહજ વેર

સાચ જુદને વેર, વેર નીતિ અનીતિને,
 વેર લોભ સંતોષ, વેર વીરત્વ ભૌતિને,
 વેર બ્રહ્મ વિરોધ, વેર સુકૃત દુકૃતને,
 વેર મિત્ર અમિત્ર, વેર પુનોત પતિતને,
 ભગવાન અસાધુ સાધુને, કેમ અને સાથે રહ્યાં,
 છે સહજ વેર એ વિધ લહો, ઉલટાગુણ દિસે જહાં. ૧૭

પૂર્ણ લક્ષણ

પ્રાણીમાત્ર પર પ્રેમ, રે'મ રંકે જે જનમાં,
 દિસે નહિ લવલેશ, મલિનતા જેના મનમાં,
 વર્તન પૂર્ણવિવેક,^૧ ઊંચ સ્વરથી નવ બોલે,
 અભિમાન નહિ હોર, દુઃખ સુખ સરખાં તોલે,
 વળી મન, વાણી ને કર્મથી, દોષરહિત દિસે ધણો,
 ભગવાન ભાવિ બળવાન એ જન તે પૂરણ^૨ લક્ષણો. ૧૮

વિષય ભોગ વિષ ગણી, નામ તેનાં નિવાર્યાં,
 કામ, ક્રોધ ને લોભ, મોહ, મદ, મત્સર માર્યાં,
 સમદષ્ટિ સહુ પરે, મહારં તહારં નહિ મનમાં,
 શાંત વૃત્તિ સ્થિર ચિત્ત, તાપ નવ ત્રિવિધિ^૩ તનમાં,

૧. સ્ત્રીને-કર્મચર્ચે દ્વિતીયા. ૨. વિવેકપૂર્ણ. ૩. પૂર્ણ. ૪. ત્રણ પ્રકારના.

વળી સારાસાર વિવેકથી, ધર્મનિષ્ઠ શોભે ધણો,
ભગવાન ભાવિ બળવાન એ, જન તે પૂરણ લક્ષણો. ૧૯

‘જીવતો મુઓ’

મુઓ જીવતો તેહ, વ્યાધિ કા અસાધ્ય વાધ્યો,
મુઓ જીવતો તેહ, મદિરા^૧ કાટ^૨ આંધ્યો,
મુઓ જીવતો તેહ, રહે ઋણમાં રાજાયો,
મુઓ જીવતો તેહ, કુસંગતમાં સપડાયો,
વળી દ્રોહ બુદ્ધિ દિલમાં ધરી, જગમાં જીવે જેટલું,
ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૦

મુઓ જીવતો તેહ, રહે ધર્પાથી બળતો,
મુઓ જીવતો તેહ, જનરજવાળા^૪માં જળતો,
મુઓ જીવતો તેહ, ક્રોધપૂરણ^૫ નિત કાયા,
મુઓ જીવતો તેહ, કલેશ કૂડા ન કઢાયા,
વળી ઉર અશાન્તિ આઠે પ્રહર, જગમાં જીવે જેટલું,
ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૧

મુઓ જીવતો તેહ, અનર્થે નિત આચડતો,
મુઓ જીવતો તેહ, ત્રિવિધ તાપે ટળવળતો,
મુઓ જીવતો તેહ, અહોનિશ ધનને^૬ ધાયો,
મુઓ જીવતો તેહ, ધડી ગોવિન્દ ન ગાયો,
વળી સારાસાર વિચાર વિણ, જગમાં જીવે જેટલું,
ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૨

મુઓ જીવતો તેહ, નિરર્થ ઉપાધિ લીધા,
મુઓ જીવતો તેહ, એક ભવમાં બે^૭ કીધા,

૧. દારૂ ૨. ડોકે બાંધ્યો-વળગાડ્યો-ની લત પાડી ૩. ભણે. આ ક્રિયાપદ કવિતામાં ‘કહે’ના અર્થમાં વાપરે છે. ૪. વ્યભિચારની ગ્રાણ. ૫. ક્રોધપૂર્ણ=ક્રોધે ભરેલો. ૬. ધન મેળવવાને મંડ્યો રહ્યો ૭. પોતાનો ધર્મ છોડી અન્ય ધર્મે સ્વી-કાર્યો=ધર્મભ્રષ્ટ થયો.

મુઓ જીવતો તેહ, જેહ પરણ્યો બે નારી,
 મુઓ જીવતો તેહ, શત્રુ કીધા શિર ભારી,
 વળી શાસ્ત્રનિયમ ઉલ્લંઘીને, જગમાં જીવે જેટલું,
 ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૩

મુઓ જીવતો તેહ, દુર્મતિ રહે દિલ વાધી,^૧
 મુઓ જીવતો તેહ, પાપના^૨ પાળજ બાંધી,
 મુઓ જીવતો તેહ, અધર્મે^૩ અવળો ધાયો,
 મુઓ જીવતો તેહ, વિશ્વમાં નહિ વખણાયો,
 વળી જગદીશ્વર જાણ્યા વિના, જગમાં જીવે જેટલું,
 ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૪

મુઓ જીવતો તેહ, પિતામાતા નહિ પોષ્યાં,
 મુઓ જીવતો તેહ, સગાંને નવ સંતોષ્યાં,
 મુઓ જીવતો તેહ, રંક શાપજ શિર લીધા,
 મુઓ જીવતો તેહ, ધર્મ^૪ કારજ નવ સીધ્યાં,^૫
 વળી પરમારથ^૬ પ્રીછ્યા^૭ વિના, જગમાં જીવે જેટલું,
 ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૫

મુઓ જીવતો તેહ, નહીં વણાંશ્રમ^૮ પાળ્યો,
 મુઓ જીવતો તેહ, કુકર્મે^૯ કાળજ ગાળ્યો,
 મુઓ જીવતો તેહ, મોહ પાશો^{૧૦} રહે બાંધ્યો,
 મુઓ જીવતો તેહ, મોક્ષમાર્ગ^{૧૧} નવ સાધ્યો,
 વળી આત્મવિચાર કર્યા વિના, જગમાં જીવે જેટલું,
 ભગવાન ભણે ભવ વ્યર્થ એ-જીવ્યાથી મરવું ભલું. ૨૬

૧. વધી=વધેલી. ૨. ધણાં પાપ કીધાં. ૩. સિદ્ધ થયાં. ૪. પરમાર્થ-મહોટામાં મહોટો અર્થ-મોક્ષસાધન. ૫. જાણ્યા વિના. ૬. વણાંશ્રમધર્મ=ચારે વર્ણ અને ચારે આશ્રમના ધર્મ. ૭. મોહનું બંધન-દુનિયાદારીની જાંજલ. ૮. મોક્ષ, માર્ગ-જન્મમરણથી છૂટવાનો રસ્તો.

સાર્થજીવન

જગમાં જીવ્યો તેહ, જેહ જશથી વખણાયો,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, અહોનિશ ઇશ્વર ગાયો,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, પરાથે બુદ્ધિ આણી,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, વદ્યો નહિ મિથ્યા વાણી,
 વળી જીવન સાર્થક તેહનું, પંડિત-જને પ્રમાણીઓ,
 ભગવાન ભવાન્ધિ^૧ તે તર્યો, ઉર અભિમાન ન આણીઓ. ૨૭

જગમાં જીવ્યો તેહ, સદા સન્માર્ગે ચાલ્યો,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, શાન્તિસુધામાં માલ્યો,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, ધર્મ વર્ણાશ્રમ પાળ્યો,
 જગમાં જીવ્યો તેહ, ભવિષ્ય-ભય જેણે ભાળ્યો,
 વળી જીવન સાર્થક તેહનું, આળ ન એકે શિર લલું,
 ભગવાન ભવાન્ધિ તે તર્યો, પાળ્યું જે શસ્ત્રે કલું. ૨૮

મેળવિયું બહુ માન, જનહિત જેણે જાણ્યું,
 હેતુ ખતાવી હીયરે માન મળતામાં આણ્યું,
 પીધું પ્રભુ પયપાન, પ્રેરી પરલોકે આશા,
 નેક કર્યું નિજ નામ નીતિના દેહ દિવાસા,
 વળી સકળ ગણ્યા સામાન્ય જે,^૪ વિવેક રાખી વાણીમાં,
 ભગવાન સાર્થ જીવન કર્યું, પૂજ્ય ગણાયો પ્રાણીમાં. ૨૯

આવક અદપજ હોય, તોય પર-અર્થે બુદ્ધિ,
 કૃષ થાતી નિજ કાય, સજે પરદુઃખે શુદ્ધિ,
 હલન ચલન નવ થાય, હિતે જીજ્ઞા તો હાલે,
 મૃત્યુ હોય કદિ દૂંક, મન પરહિતમાં માલે,
 વળી લુકમ હોય હજૂરીનો.^૫ મરતાં હિત મૂકે નહીં,
 ભગવાન સાર્થ જીવન કર્યું, પરાર્થ જે ચૂકે નહીં. ૩૦

૧. સંસારરૂપી સમુદ્ર. ૨. હૈયે. ૩. મળતા=મળનારા. ૪. જેણે. ૫. ઇશ્વરનું તેહ.

શાન્ત વૃત્તિએ રહી, સર્વનું ધ્યેયે સારું,
 સઘળા આપ સમાન, નહીં કોઈ મ્હારું ત્હારું,
 લવરી નહિ મુખ લેશ, વેપી ભજવે જે વળગ્યો.
 ઓળખ આઠે જમ આતમારામરે ન અળગો,
 વળી રંકદુઃખ રહેમે હર્યાં, કરી જનહિત જેણે લલાં,
 ભગવાન પાથું પી ત્રેમપથ, સાર્થજીવન એ વિરલા. ૩૧

સુપુત્ર

પુત્રે તેજ સુપુત્ર, કૃષ્ણ જનુની^૧ વખણાવે,
 પુત્રે તેજ સુપુત્ર, દેશપરદેશ ગણાવે,
 પુત્રે તેજ સુપુત્ર, પિતાકેરું પણ રાખે,
 પુત્રે તેજ સુપુત્ર, વૃદ્ધવૃદ્ધે ફળ ચાખે,
 વળી જડયું માન જે જાળવે, લક્ષવસા વૃદ્ધિ કરે,
 ભગવાન પૂર્ણપુણ્યજ વિના, સુપુત્ર સહજે નવ મળે. ૩૨

સુપુત્ર ગણના થવી, નહીં સૃષ્ટિમાં સે'લી,
 સુપુત્ર થાતાં પડે, પિડા સહેવી બહુ પે'લી,
 સુપુત્ર તેજ ગણાય, પિતામાતાને પોષે,
 સુપુત્ર સાચો તેહ, સદ્ગુણે જે સંતોષે,
 વળી રનેહી સહોદર સર્વને, નિજ ગુણે જે ગુણ કરે,
 ભગવાન પૂર્ણપુણ્યજ વિના, સુપુત્ર સહજે નવ મળે. ૩૩

સુપુત્ર સર્વણ એક, પિતામાતાને ઠાર્યાં,
 સુપુત્ર તો નરસિંહ,^૪ ફળ એકોતેર તાર્યાં,
 સુપુત્ર નર દુવધીર, માતનું મે'ણું ટાળ્યું,
 સુપુત્ર નર રણવીર, વેર વૃદ્ધોનું વાળ્યું,
 વળી સુપુત્ર જન તે સાંપજા, પુણ્યશ્લોક નામજ રહ્યાં,
 ભગવાન ભક્ત જે જે થયા, સુપુત્ર તે શાસ્ત્રે કહ્યાં. ૩૪

૧. પોતાનું કર્તવ્ય કરે. ૨. આત્મારામ. ૩. જનુનીની કૃષ્ણ. ૪. નરસિંહ મહેતા.

‘ધન્ય જનુની’

કરે ન કૂડાં કાર્ય, રહે રૂડામાં રાજ,
 ચિનયે શોભે વાન,^૧ રંકપર રહમજ ઝાઝી,
 પવિત્ર પોતે રહી, પુણ્યને પંથે પળતો,
 દરિદ્ર દુઃખી દીન, દેખી દિલ દાઝે બળતો,
 રહે રાતદિવસ રટતી સદા, રામજ રસના જેહની,
 જગમાં જીવ્યું ભગવાન એ, ધન્ય જનુની તેહની. ૩૫

ભવિષ્ય ધૂળે ભળે, ભોગ ઝાઝેરા લાગે,
 ગળેજ ગાત્ર સમરત, સ્વજન છોરે સરવે ત્યાગે,
 વાધે વિષજ વિશેષ, દેખીતો દેવજ જાગે,
 નષ્ટ થાય નિજ નામ, દામ દષ્ટિથી લાગે,
 ભવ બગડે આખો તો ભલે, ધીરજ ન ડગે જેહની,
 ટકતો ટેકી થૈ સત્યમાં, ધન્ય જનુની તેહની. ૩૬

શિર નવ લીધું આળ, ગાળ નવ કાની ખાધી,
 વર્યો વેરીમાં વાસ, રાખી સહુ અલગ ઉપાધી,
 શંકા નહીં સંકટે, સુખમાં છાક ન આણ્યો,
 કુર્યો ન કદી કલેશ, અંતરે આનંદ માણ્યો,
 રહીને નિત સદ્વર્તન વિષે, પરસ્ત્રીધન મન^૨ નવ લહે,
 કક્ષાથી કદી પાછો ફરે, પૂર પાંડિત સૌ કો કહે. ૩૭

રાંક રહી દિન રાત, ઉચ્ચ સ્વર નહિ ઉચ્ચારે,
 ના દેખાવે દુષ્ટ, કોઈ દુર્બુદ્ધિ ન ધારે,
 નિત્ય રહે રળિયાત, સદા ચરણે ચિત ધરતો,
 લેશ ન નિયમે નૃત, પાપથી સહજે ડરતો,

વર્ણ વેરી વા'લાસમ ગણે, સ્વજને મહુતા લે સદા,
 કારજ સહુ સીધ્યું તે નરે સાધન હીન સર્વે^૩ કદા. ૩૮

૧. (વર્ણ)—શરીર. ૨. ખેર. ૩. મને-મનમાં. ૪. દુનિયામાં ચાલુ રહે.

દુર્લભ ફેલ

કંઈક પ્રાણી આહાર-ચક્રને અન્યજ પોષે,
 સેવામાં કંઈ રહી, શુધા તૃષા પણ શોષે,
 વૃષ્ટિથી સહુ વસ્ત, કામમાં કંઈ પણ આવે,
 ત્વચા, મનન^૧ ને હાડ, વિવિધ વસ્તુ ખનાવે,
 પણ મનુષ્ય શરીર મટ્ટી^૨ મળે-આખર તોય અમુલ્ય કાં ?
 ભગવાન મોક્ષ પદદાયી એ, દેવે પણ દુર્લભ કલાં. ૩૯

સંપ વિષે

સંપ વિષે છે જ'પં, સંપ છે સુખનો કર્તા,
 સંપ સંપત્તિ-મૂળ, સંપ સહુ સંકટહર્તા.
 સંપ મિત્ર મંડાણ, સ્વજનમાં સ્નેહ વધારે,
 સંપ શત્રુને મિત્ર-કરે ક્ષણમાં જો ધારે,
 વળી સંપ સહોદર સત્યમાં, સંમીલન રાખે સદા,
 ભગવાન સંપ અલિહારી એ, ભય ભાળે જે નહિ કદા. ૪૦

સંપે સાઈ^૩ વિશ્વ, રહે નિજ આગળ નમતું,
 સંપે સૃષ્ટિ માંલ, મળે સહુ મનનું ગમતું,
 સંપે વણજ વ્યાપાર,^૪ વૃદ્ધિ વણમાપી પામે,
 સંપે અખળ સમાજ, સખળ થૈ જગમાં ઝામે,
 વળી સંપે મળે મનુષ્યને, પૃથ્વી પર પદવી ભલી,
 ભગવાન સંપ અલિહારી એ, ભૂપતિ ભય ટાળે વળી. ૪૧

સંપે દશરથતંન, હણ્યો રાવણને ખંતે,
 સંપે પાંડુપુત્ર, થયા દિગ્વિજયી અંતે,
 સંપે શાહ ધણાક, વધારી પૂરી સત્તા,
 સંપ વિના હૈ ખામી, ધણાકે ખાધી ખત્તા,^૫

૧. ચામડી, સ્નાયુ, હાડકાં. ૨. મટ્ટીમાં. ૩. આખું. ૪. વેપાર. ૫. ખત્તા
 ખાધી=પરતાયા.

વળી સંપે આક્રમ્ય ભૂમિજન, અમર કર્યાં નિજ નામને,
ભગવાન સંપત્તિહારી એ, લે મહાભારત કામને. ૪૨

વિદ્યા વિષે

વિદ્યા નરનું નર, શુભ ધન કાષ્ટ ન જાણે ;
વિદ્યા બંધુ બળિષ્ઠ, દેશપરદેશ પ્રમાણે ;^૧
વિદ્યા સદઉપદેશ—તણા છે મોઢક મોટો ;
વિદ્યા સુખનો સાર, સંપત્તિથી નહિ છોટો ;
વળી મહિપતિ પણ નવ પામતો, નિજ સ્થળમાં જે માનને ;
ભગવાન સર્વ સ્થળ માન તે, વિદ્યાથી વિદ્વાનને. ૪૩

વિદ્યા વસ્તુ વિચિત્ર, વિદ્યન નવ કાથી થાએ ;
રાજા ચોર ચખાર, નહીં કાથી લૂટાએ ;
વિદ્યા અક્ષય-અંગ,^૨ અગ્નિની આંચ ન લાગે ;
નવ વિદ્યામાં ભાગ, ભાગિયો થઈ કા માગે ;
વળી વિદ્યાને ભય નહિ કશે, શાસ્ત્રપૂરાણે સાખ એ ;
ભગવાન સકળ શુભકાર્યમાં, વિદ્યા સત્વર સાધ્ય^૩ દે. ૪૪

વિદ્યા જગમાં શ્રેષ્ઠ, વિત્તથી અધિકી જાણી ;
વિદ્યા આગળ વિત્ત, રહે નિત જોડી પાણી^૪ ;
વિત્તતણા વ્યય^૫ હોય, ધટ્યું તે ધડીપણ જાણે ;
વિદ્યાવ્યય જ્યમ કરે, વૃદ્ધિ ત્યમ તેમાં થાએ ;
વળી ઉત્તમ રત્ન હોએ અધિક, મોઢું પણ મૂંઝવાય છે ;
ભગવાન અમૂલ્યજ વિશ્વમાં, વિદ્યારત્ન ગણાય છે. ૪૫

વિદ્યા વાણી વિલાસ, મનમુગ્ધવણનું મારણ ;
વિદ્યા સુખદ સુમિત્ર, સગાંમાં સ્નેહવધારણ ;
વિદ્યાથી ધનધામ, સકળ સુખનું છે કારણ ;
વિદ્યા શુભ વર્તન—વિષે દહતાનું ધારણ ;

વળી વિદ્યા વશીકરણ વધુ, વશ વરતે વિશ્વજ બધુ;
ભગવાન માન મહિતળ વિષે, વિદ્યાને સહુથી વધુ. ૪૬

વિદ્યા મૂળ મંડાણ, વંશનું નામ વધારે;
વિદ્યા વિનયવિધાન,^૧ વેરીનું વેર વિદારે;
વિદ્યાથી વિસ્તીર્ણ, કીર્તિ દશદિશે ઝામે;
વિદ્યા ધર્મવિચાર, વ્યગ્રતા વેગે વામે;
વળી સારાસાર વિચાર તે, વિદ્યાવણ નાવે^૨ કશું;

ભગવાન ભૂતળમાં માનવી, વિદ્યાવિણ દ્વિપદા પશુ. ૪૭

વિદ્યા વંદનયોગ્ય,^૩ સિદ્ધિ પણ એથી ફળતી;
ધર્મ, અર્થ ને કામ, મુક્તિવિદ્યાથી મળતી;
વિદ્યા જ્ઞાનવિવેક, સાર વસ્તુ સમગ્રએ;
મિથ્યા જગત મનાય, જીવનો શિવજ થાયે;
વળી વિદ્યા મૂળ વિજ્ઞાનનું, પરમાનંદ પૂરણ^૪ મળે;
ભગવાન બ્રહ્મવિદ્યાથકા, દ્વૈતભાવ આપે^૫ ટળે. ૪૮

લીખ માગવા વિષે

માગ્યામાં નહિ માન, માગતાં મુખજ લાગે;
માગ્યાથીજ સમૂળ, દુઃખ ભવનું ના લાગે;
માગે^૧ લાભજ અદ્ય, ટુંકારા ઝાઝા ખાશે;
હડે હડે જ્યાં ત્યાંજ, જ્ઞાનની પેઠે થાશે;
છે મરણ લક્ષું માગ્યાથકી, સાંભળજો આ શીખને;
ભગવાન ભલે બૂખે મરે, લકૃ^૨ પડે એ લીખને. ૪૯

અધર્મનો અવતાર, ધર્મપદ તેને દેવું;
કુપાત્રને બહુ કદ, કરણ કરી તેને કેવું;
પાપતણો પુર પુજજ, ગંગસમ પવિત્ર વદવી;
મહેર નહીં ઉર જેહ, મીરાંની આપો પદવી;

૧. વિધિ. ૨. ન આવે. ૩ પૂર્ણ. ૪. એની મેળે. ૫. શરમ.

અહુ ઉપમા એ વિધ આપતાં, સહજ અર્થ પ્રાપ્તજ કરો ;
 ભગવાન છોડી એ બીખને, ઉદ્ધમ અન્યજ આદરો. ૫૦
 વગર મે'નતે ખાય, માગીને મિષ્ટજ મેવા ;
 હરામ પર ખેઠેલ, હરાયાં^૧ ઢોરજ જેવા ;
 ભણે સહુ ભટકેલ, ભવે ભંડાતો ભારી ;
 પરાનથી પોષેલ, પિણ્ડરે^૨ પણ પીડાકારી ;
 એ અડખાયા^૩ અવતારથી, અન્ન વગર છોને મરો ;
 ભગવાન મૂકી એ માગવું, ઉદ્ધમ અન્યજ આદરો. ૫૧

ભીખ વિષે કવિત

ભીખનો ભુંડો સંગેગ, ભીખથી ન મળે ભોગ,
 ભીખ બાળવયથી, દુષ્ટ રોગ જાણીએ ;
 ભીખમાં શું માણો મોજ, ભીખથી ન ભારખોજ,
 ભીખ વિખવત્ ગણી, ધાતકી પ્રમાણીએ ;
 ભીખથી ન ભાંગે ભૂખ, આખો ભવ સે'વું દુઃખ,
 ભીખતણી શીખ કદી, ઉર નવ આણીએ ;
 ભીખમાં ન લલીવાર, શ્વાનસમો અવતાર,
 ભગવાન ભીખભેખ,^૪ ભૂલે ન વખાણીએ. ૫૨
 ભીખતણા માગનાર, ભટકે તે દારદાર,
 મુખથી કરે ઉચ્ચાર, દયા ઉપગ્રવવા ;
 નેત્રથી નાખી નીર, કંપાવે કુંડું શરીર,
 આજીજી કરે અધીર, રૂદે^૫ રે'મ લાવવા ;
 દિલમાં ન લેશ દુઃખ, રોજગારે રાખી રૂખ,^૬
 રામનામ રટે મૂખ,^૭ ભોળાને ભમાવવા ;
 નાનાવિધ કરે તાલ,^૮ તોએ નવ થાય ન્યાસ,
 ભગવાન ભૂંડા હાલ, ભીખભેખે ભાળવા. ૫૩

૧. છુટાં ફરી હરામનું ખાનારાં. ૨. શરીર. ૩. હડખાયાં કૃતરાંના જેવા.
 ૪. ભીખારીનો વેષ. ૫. દંદ્યે. ૬. રૂચી-વળણ. ૭. મુખે. ૮. યુક્તિ-તદ્ભીર.

દશમો ગ્રહ—છપો.

(જમાઇને માટે સામાન્ય ભોજામાં બંધાયેલો વિચાર.)

નવે ગ્રહો નવ નામ, અસર જન ઉપર ભારી,
મનુષ્યમાત્રને તેહ, ગણ્યા છે પીડાકારી,
અમુક અમુક સંયોગ, યોગ^૧ ત્યાં તેના નડતા,
પૂર્ણ પામીને રીઝ,^૨ પ્રસન્ન^૩ થઇ પાછા પડતા,
પણ એથી અધિક પીડતો, જ્યમ જ્યમ રીઝ મળે જદા,
એ દશમો ગ્રહ દુનિયા વિષે, જમાઇને જાણ્યો તદા. ૫૪
(કાઇ અવિચારીઓ જમાઇને જમ જેવા ગણે છે)
જમનું ઝાઝું જોર, જળ પર તલપજ તે'ની
જન સહુને છે બીક, જગતમાં એકલી એ'ની,
તોપણ જાણે સર્વ, એકદિ^૪ એ તો લેશે,—
—ઝડપીને ઝટ જીવ, પછી સંતોષી રે'શે,
ભગવાન અધિક એથી ગણ્યો, જમાઇને જન સર્વએ,
જે સંતોષે નહીં રીઝતાં, હાડ, ચર્મ, માંસજ જતે.^૫ ૫૫

પુરૂષની ગૃહસ્થમાં ગણતરી—છપો.

શરિર-સમૃદ્ધિ^૬ પૂર, રૂપમાં હોય ન ખામી,
ધર્મ^૭શીળ સદ્બુદ્ધ, ગણ્યાએ જગમાં નામી,^૮
વિદ્યા, વિનય, વિવેક, શર, સામર્થ્ય પૂરો,
સર્વ કળા-સંપન્ન, નહીં કોર્વિધ અધૂરો,
પણ જનમી જન આ જગતમાં^૯ યુગ્મ^{૧૦} બને નહીં જ્યાં લગી,
ભગવાન ગૃહસ્થ વિષે નહીં, લેખું નરનું ત્યાં લગી. ૫૬

૧. સંબંધમાં આવવાથી થતી અસર. ૨. પ્રસન્ન કરવાના પ્રયોગ, અનુભવ, દાન વગેરે. ૩. પ્રસન્ન=રાજ થઇને પાછા હાઠે-દુઃખ વરે. ૪. એક દિવસ. ૫. જ્યાં જતાં. ૬. શરીરસમૃદ્ધિ=આરોગ્યતા. ૭. નામવાળો-પ્રસિદ્ધિમાં આવેલો. ૮. જમતમાં. ૯. જોડું બને=લગ્નમાં જોડાય-પરણે.

શરવીર—કવિત.

જંગતણાં જામે રંગ, ઊધટે ઉરે ઉમંગ,
શૂરા સાંઢે^૧ શસ્ત્રસંગ, અંગને ઉછળતા ;
રક્તરે રંગોરમ રવે,^૨ અંગથી અંગાર સ્થવે,
'માર માર' મૂખ લવે, લય લેશ ભાળતા ;
ભેટ^૩થી ન ભાગે જરા, તલપે કરીને ત્વરા,
હરીફને હાંફાવીને, પટકી પછાડતા ;
એવા નર શરવર,^૪ અરિને કરે આખર,^૫
ભગુ ભાગ્યવાન બને ભૂમિ^૬ પગ માંડતા.

૫૭

કાયર—કવિત.

જંગમાં ન ચડે જોસ, હાક સુણી ઊડે હોસ,
અનાડી^૧ અનળ^૨ પેઠે, આઘા પાછા ભાગતા ;
મૂઆ જાણે મનમાંથી, નેત્રે નીર વહ્યું વનય,
થરથર ધુન્ને કાય, આંખે હાથ ઢાંકતા ;
ભેટ દેખી ભાગે દૂર, શંઢો^૩ ને શું ચડે સૂર,
હરીફને દેખી હાય-હાય ખૂમ પાડતા ;
એવા નપુંસક નર, દળ દેખી પામે ડર,
ભગુ ભાગ્યહિન ભૂંડા, ભૂમિ ભારે મારતા.^૪

૫૮

ઢારંગી દુનિયા—કુણ્ડળિયા.—

પૃથ્વી વર્તુલ આકૃતિ, નહીં જોસણી હોય,
જન તેમાં વસતા^૧ સહુ, તે પણ તેવા જોય ;

૧. પહરાડે. ૨. લોહી. ૩. ફરે. ૪. ભેટભેટા-લડાઈ. ૫. શૂરાઓમાં મેળડ.
૬. પાયમાલ કરે. ૭. ભૂમિએ. ૮. અનાર્ય=નળળા-ભૂંડા. ૯. અનળા-સી.
૧૦. નપુંસક-શૂરાતન વગરના. ૧૧. પૃથ્વીને નકામા ભારે મારે છે-પૃથ્વી
પર ન જન્મ્યા હોત તો સાંઢે.

તે પણ તેવા જોય, આમતેમે^૧ ડગમગતા,
ચઢતે પાસે ચઢે, નમણુને પાસે નમતા,
નવ ભાળે ગુણદેવ, દોરંગી દુનિયા ગતિ,
ગળડે ગોળાકાર, પૃથ્વી વર્તુલ આકૃતિ.

૫૯

રંક અધિકો જો જમે, ભોજન વેળા પાક,
કહે, અણુમળતાને મળ્યું, વાળ્યો આડો આંક,^૨
વાળ્યો આડો આંક, કહી ખવિયશ પરમાણુ,^૩
કદી અલ્પ જો ખાય, કહે, ખાધે શું જાણે !
નવ દીકું કા દિન, ખાવાનું ક્યાંથી ગમે,
ખાય તોય ખવિયશ, રંક અધિકો જો જમે.

૬૦

ધનવંતા ભોજનસમે, ભણે મોટો ઢગ,^૪
ખાનપાન સોહે ભણે, એમ ભોક્ષતા ઢગ,^૫
એમ ભોક્ષતા ઢગ,^૫ કહે, એ તો ખાનારા,
કદી અલ્પ આહાર, તોય ગુણના ગાનારા,
નવ ભોજનની ન્યૂન, નવનવન^૬ નિત્યે જમે,
ખાતે નવ ખવિયશ, ધનવંતા ભોજનસમે.

૬૧

દુનિયા-કરવત કારમું,^૭ અવળાસવળી દંત,^૮
વેરે જાતું આવતું, જુઓ કરીને ખંત,
જુઓ કરીને ખંત, નહીં પકડાવું લાગે,
રચી યુક્તિએ તાલ,^૯ જાળવી ધરવો પાગે,^{૧૦}
નહિતો નાખે ફેરમાં,^{૧૧} કરી વિવાનું ખારમું,^{૧૨}
સત્ય કહે ભગવાન, દુનિયા-કરવત કારમું.

૬૨

૧. આમતેમ. ૨. હાક કરી નાખી. ૩. પ્રમાણે-જણે. ૪. ઢગ. ૫. ઠગ. ૬. નવાં નવાં અન્ન-તરેહ-તરેહવાર ભોજન. ૭. દાંતા. ૮. તાલ રચી-તદખીર કરીને. ૯. પાગ=પગ. ૧૦. ફેરે-ફેરમાં-ચક્રમાં. ૧૧. છેક ઉલટું કરી નાખે.

‘અપ તેનો છે નહિ.’

દોહરા.

- દુનિયાને દોરંગી તો, કહે છે જન સહુકાય;^૧
 ત્રહે^૨ વડી તજીને કઢી, અપ તેનો નહિ છાય.^૩ ૧
- ઈંધે શું આવી ગયું, લસણથકી શું ખાય!
 ઈંધે જીવટી અણુધટિત, અપ તેનો નહિ છાય. ૨
- ખજૂર માની શ્રેષ્ઠમાં, તાડ તજે ઉંચ હોય;
 નિપજ એકસરખી છતાં, અપ તેનો નહિ છાય. ૩
- દ્રાક્ષકળે દાના થયા, મહુડે મોડયું મ્હોંય^૪;
 રસમાદક એ ઉભયનો અપ તેનો નહિ છાય. ૪
- છઃસેવારિં વારિસમ, પયવારિં^૫ જળ નોય^૬;
 ધૂત પવિત્ર પાણીભર્યું, અપ તેનો નહિ છાય. ૫
- બાળક આરં રમે ખડુ, અભડાયું કદોં જોય;
 શુદ્ધિ સોના પાણીએ,^૭ અપ તેનો નહિ છાય. ૬
- રંક જ્ઞાતિ બોજનસમે, ખંમે ગંદી ભોંય;
 ‘પૃથ્વી પવને શુદ્ધ છે’, અપ તેનો નહિ છાય. ૭
- વસ્ત્ર રસોડે વાપર્યાં, ઘોતાં શુદ્ધગર હોય;
 ઉણાંશુદ્ધિ વાથકી, અપ તેનો નહિ છાય. ૮
- અરપર્યને રૂપનીતાં, વસ્ત્ર અશુદ્ધિ હોય;
 કાપ્ટરૂપ^૮ વાયુ સજે,^૯ અપ તેનો નહિ છાય. ૯
- અતરેડી^{૧૦} ભગવાન આ દુનિયાના રંગ દોય;
 સારાસારવિના લહે. અપ તેનો નહિ છાય. ૧૦

૧. સહુ કોઈ. ૨. કઢી ન ખાય પણ કઢીમાં નાખેલી વડી કાઢીને ખાય તે. ૩. છે—(છાછ. સં. શાય)—અભડાયું—અપવિત્ર થયું ૪. મ્હોં. ૫. દૂધમાં ભજેલું પાણી. ૬. ન હોય. ૭. સ્ત્રીઓમાં એવું માનવું છે કે ઊંચકે કોઈને અડકે તો કોઈ સોનાનાં ધરેણાંને પાણી અરાડીને પાણી છાંટ એટલે શુદ્ધ થાય. ૮. લે, પવન લાગવા દે. ૯. કદંગી.

સદ્વર્તન—માક્ષિનિ.

અસત વચન કેદી, મુખ^૧ કાને ન કે'વું,
 સદયહૃદયો સર્વે, કાર્યમાં નિત્ય રે'વું;
 અહિત કવચિત કાનું, ઉરમાં બેશ માણો,^૨
 ભૃતલજન સહુને, આપણા બાપડુ બાણો. ૧
 દુરબળ^૩ જન દેખી, ના દિલે દોષ બેવો,
 પિડિત જેવ જિયારા, સૂચવે મર્મ કેવો!
 સ્થિતિ 'નિરખી' અમારી, જગૃતિ મંત લાવો,
 ભવિષ્ય સમજ સાધો, જન્મ પામો ન આ'વો, ૨
 દુખદ સમય દેખી, ધારવું 'હોય છોને',
 મન વચનજ કમે, દૂલવાં નાહિ કાને;
 મધુર મુદિત શબ્દે, લોકમાં માન લેવું,
 પ્રભુપદ પર પ્રેમી, રાત ને દિન રે'વું. ૩
 સુખસમય નિહાળી, છોક જાવું ન છાકી,
 સુખતાણું મૂંગ શોધી, ધારવી બુદ્ધિ પાકી;
 સુકૃતનું ફળ માની, સઘ સત્કાર્ય સાધો,
 ગણી પ્રભુ ફળદાતા, પ્રેમમાં પૂર્ણ વાધો. ૪
 નવ નવનર્વી શ્વંકા-થી બની મૂઢ મો'વું,
 બની દૃઢ નિજ ટેક, આત્મવત્-જક્ત^૫ જોવું;
 પ્રભુજી સમિપ પેખો, નિત્યવર્તન વિષે,
 દૂષણ જરી ન દેખો, તેહમાં વ્યર્થ મિષે. ૫
 પરમપ્રિય પ્રભુના, થૈ^૬ પ્રભુપ્રેમ માણો,
 સકલ જનતણું હાં, સાર્થ કર્તવ્ય બાણો;
 નહિ નીચપદ^૭ જાશે, જક્તમાં નામ જેનું,
 ભવિષ્ય ભગુ બણાશે, બાગ્યશાળીજ એનું. ૬

શિક્ષણમન-દોહરા

પરદુઃખે દુખિયા થવું, નહિ પરસુખે રાષ,	
પુણ્યપંથમાં પરવરી, પાપે દેખો દોષ.	૧
પરદુઃખે નવ રાચીએ, નવ પરસુખે દ્વેષ,	
રૂઠાના રળિયાત હો, એજ મૂળ ઉદ્દેશ. ^૧	૨
પરાર્થમાં પે'લા થવું, નવ સમજો એ સે'લ ;	
ભૂતે પણ કરવી નહીં ભૂ'ડે કાર્યે પે'લ. ^૨	૩
માતતાત-સેવા સજો, ધરો ભાણુપર ભાવ ;	
હળીમળી હેતે રહો, એજ જગતનો લા'વ. ^૩	૪
સ્નેહી સહોદર સાથમાં હળવું આણી હેત ;	
ગણ્યાં સહુને નિજસમાં, એજ મૂળ સંકેત.	૫
કે'ણી પણ રે'ણી નહીં, કે'ણી કે'વામાત્ર ;	
કે'ણીસમ રે'ણી સજો, જન તે જગમાં પાત્ર.	૬
કે'તા કંઈક કહ્યે રહ્યા, મિથ્યા મુખની ટે'લ ; ^૪	
કે'વું એ તો સે'લ છે, પણ કરવું મુશ્કેલ.	૭
કે'વું પણ કરવું નહીં, કે'વું નાવે ^૫ કામ ;	
કરો કહો તે આપથી, જગમાં જામે નામ.	૮
સંપત્તિ-સ્ત્રીસૂત્રથી, ^૬ વિઘ્નિત ^૭ વિશ્વજ જોહ ;	
વિરકત વિરલા ^૮ ઉભયથી, અંશ ધશ્વરી એહ.	૯
દયા ધર્મનું મૂળ છે, પાપમૂળ અભિમાન ;	
નિરઅભિમાની થે કરો, દયાતણું નિત દાન.	૧૦
દયા, દાન, ને દીનતા, દૈવત મોટું એહ ;	
નવ લેખામાં માનવી, ઉલટું વર્તન જોહ. ^૯	૧૧

૧. હેતુ. ૨. પહેલ કરવી. ૩. લહાવો. ૪. ટહેલ=ખોલવું-બહવાટ.
 ૫. ન આવે. કામ=કામે-કામમાં. ૬. પૈસા અને સ્ત્રી સૂત્રથી. ૭. વિઠલાયદું-
 બંધાયદું. ૮. કાષ્ઠએક. ૯. જોહનું.

કામે મામ^૧ મળે સદા, પ્રમાદમાં સહુ જાય ;
 કામ એજ કામણુ ખડું, અખિલ વિશ્વ વશ થાય. ૧૨
 યશ પામે ઉદાર જન, કંજુસને કાળાશ ;
 જૂઠું^૨ જરી ન ઝંખના,^૩ સત્ય^૪ લહે વિશ્વાસ. ૧૩
 કુસંગથી કંગાળિયત, સુસંગ સુખની ખાણ ;
 કુસંગ કારણ નાશનું, સંગે સિદ્ધિ જાણ. ૧૪
 બાહ્ય વર્ણ ને ભાસથી, સરે ન નિર્ણય-અર્થ^૫ ;
 પીત પ્રકાશિત વર્ણ જે, સુવર્ણ વદતું વ્યર્થ. ૧૫
 રસમાં રે' રસખસ છતાં, સ્વાદતણું નવ ભાન ;
 કડઠીસમ દિસે ધણા, વર્તનમાં વિદ્વાન. ૧૬
 ભાર ભર્યો તે તાણવો, વિસરી વસ્તુવિવેક ;
 સાકર કે કંકર^૬ ભરો, ગર્ધવને મન એક. ૧૭
 સુખના મિત્રજ સેકડો, સુખના મિત્ર અનેક ;
 ભીડ^૭ પડે લાગે નહીં, એ લાખોમાં એક. ૧૮
 દુખમાં^૮ દિસે દુખજા, સુખમાં છાકે છેક ;
 સુખદુઃખે સરખા રહે, એ લાખોમાં એક. ૧૯
 અપ્રાપ્ય^૯ની પણ પ્રાપ્તિમાં, અણુસમજીને આશ ;^{૧૦}
 આલ ન આવે ઓડળે,^{૧૧} કરતાં કાટિ પ્રયાસ. ૨૦
 માણસ મિથ્યા મન લહે, હુંજ કંઈ તે થાય ;
 થાવાનુંજ થશે જરૂર, નિર્ઘ્યુ જે જગરાય. ૨૧
 મનુષ્ય મન મલકાઈને, કરવા કંઈ કંઈ થાય ;
 અકળ ગતિ ભગવાન એ, ધાર્યું તેનું થાય. ૨૨

૧. રાંધેલો ભાત-ખાવાનું. ૨. જૂઠામાં. ૩. નજર-વિચાર. ૪ સત્યે =
 સત્યમાં. ૫. નિશ્ચય બાંધવાનો હેતુ. ૬. કાંકરા. ૭. તંબાસ-જરૂર.
 ૮. દુઃખને વખતે નબળા પડી જાય. ૯. નહિ મેળવી શકાય એવી વસ્તુ.
 ૧૦. આશા. ૧૧. ઓડળમાં-ખાથમાં.

નિત્યદુઃખી—

સા'માનું સુખ દેખી સાલ, નવ સુધરે એથી નિજ હાલ,
છતું સ્વસુખ તે સાથે જાય, બળી બળીને પંજર થાય,
નિત્ય દુઃખી આ'વાં નરનાર, ભગુ દુઃખના પારાવાર. ૧

નિત્યસુખી—

પરદુખે જે દુખિયા થાય, સુજનતણું સુખ તેજ મનાય,
સર્વતણું શુભ નિત્યે ચહે, પ્રાણીમાત્ર પર પ્રેમજ લહે,
નિત્ય સુખી આ'વાં નરનાર, ભગુ ઇશ્વરી એ અવતાર. ૨

નરક—સ્વર્ગ—

નરક ઘોર જાણો નિજ દેહ, મલમૂત્રાદિ કેરૂં ગેહ,^૧
નરકદ્વાર તે દુર્ગુણ નાર, હું મમતા એ જમદુતમાર,
આશા-તૃષ્ણા નરક વિલાસ, સ્વર્ગવાસ ભગુ તૃષ્ણાનાશ. ૩

નિત્યબદ્ધ—નિત્યમુક્ત—

સારાસાર ન સમજે લેશ, કાઢે નિત્ય નવનવા વેશ,
પંથવિષયમાં પૂરણુ પ્રીત, નિત્ય બદ્ધની જાણો રીત,
નિત્ય મુક્ત તે છે ભગુસત, વિષયોથી જે થાય વિરક્ત.^૨ ૪

નિત્યશુદ્ધ—

બાહ્ય શુદ્ધિમાં રાએ નહીં, અંતર શુદ્ધિમાં શુદ્ધજ^૩ સહી,
વેદવિહિત નિયમેજ નિવાસ, ઉલટું દેખી ઉપજે ત્રાસ,
અંતર પ્રભુપ્રેમજ ઉભરાય, નિત્ય શુદ્ધ ભગવાન ભણાય. ૫

પૂર્ણાનંદ—

દેહતણો છૂટે અભિમાન, આત્મસ્વરૂપનું યાએ જ્ઞાન,
આનંદ ઉપરમ^૪નો અનુભવે, પરા^૫માંહિ સ્થિત લેશ ન લવે.
સ્વરૂપ સુધારસ કરતો પાન, પૂર્ણાનંદ લહે ભગવાન. ૬

સામાન્ય સાહિત્ય.

અંકસમૂહસંજ્ઞા—દોહરા.

- સત્વ, રજસ, તમ ત્રિગુણ તે, ત્રિગુણાત્મક કે'વાય ;
 બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર એ, ત્રિગુણી ત્રિપુરો' મનાય. ૧
- શ્રલગોળમાં ગોઠવ્યા, અનુમાને ત્રિલોક ;
 સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ, એ, કહે ત્રિલોકન કોક. ૨
- સહજે સૂર્યપ્રસાદિના, સમાન્તરે દરસાલ ;
 શીત, ઉષ્ણ, વર્ષા ક્રમે, વર્ષાતણા ત્રણ કાળ. ૩
- યતું, થયું, આગળ થશે, એ વિધ માપે કાળ ;
 વર્તમાન, ભૂત, ભવિષ્ય પણ, ગણાય છે ત્રણ કાળ. ૪
- આયુષ આખામાં અમુક, સ્થિત્યંતરે પલટાય ;
 બાલ્ય, યુવા ને વૃદ્ધ યમ', અવસ્થાજ ત્રણ થાય. ૫
- સંધિસમય સંધ્યાતણા, ઉદય-અસ્ત-દિનમાન ;
 પ્રાતઃ વર્ણો મધ્યાહ્ન ને, સાયં ત્રિકાળ જાણ. ૬
- પ્રાણ નિયમમાં રાખવા, સ્વરોદયે છે સા'ય ;
 પૂરક વર્ણો કુશલક અને, રેચક તણ' ક્રિયાય. ૭
- ત્રિનાડી એ નામથી, ત્રણ ગતિમાં રહે પ્રાણ ;
 ઇડા, પીંગળા, ને વળી, સુષુમ્ણા ત્રણ જાણ. ૮
- નિત શારીરિક જીવનમાં, સહજ સ્થિતિ બદલાય ;
 જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ, અવસ્થાજ લેખાય. ૯
- મનુષ્યજાતિશિરે ધર્મા નિત્ય દમન દેનાર ;
 આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ એ, ત્રિવિધતાપેજ સાર. ૧૦
- ધર્મકાર્ય કરવાતણાં ત્રિવિધિકર્મ જાણ ;
 નિત્યજ, નૈમિત્તિક, અને, કામ્ય-કર્મ પરમાણ'. ૧૧

સહિમાં જૂત-માત્રને, મક-રૂપાન્તર સાય ;

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય યમે, ત્રણ સ્થિતિઓ પલટાય. ૧૨

સહિતણા મંડાણથી, મહાપ્રલય તક જાણ ;

સત, ત્રેતા, દ્વાપર, કલ્પી, ચાર કુગ પરમાણુ, ૧૩

ચતુર્વેદ એ મૂળથી, ઈશ્વરપ્રણિતજ જાણ ;

નગ્ન, યજુર, સામજ વળી, અથર્વ ચાર પ્રમાણ. ૧૪

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને, શુદ્ર વર્ણ મૂળ ચાર ;

તેમાં પ્રથમ ત્રિવર્ણને, ઘટે દ્વિજ-સંસ્કાર. ૧૫

યુક્ત કાર્ય એ ત્રણતણાં, પદન, યુદ્ધ, વ્યાપાર ;

લુદ્ધતણો એ ત્રયતણી, સેવાનો અધિકાર. ૧૬

વળી એ વર્ણો ગોઠવ્યા, આશ્રમ-ચાર-નિવાસ ;

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ ને, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસ. ૧૭

કાર્યીક, વાચીક, માનસીક, સાંસર્ગિક^૧ યમ ચાર ;

દોષ મનુષ-માથે ચહે, નિત-વર્તન-વહેવાર. ૧૮

ધર્મ, અર્થ, વળી કામ ને, મોક્ષ સર્વનો સાર ;

પ્રાપ્તવ્યજ જનમાત્રને, જાણુ પદાર્થ^૨ ચાર. ૧૯

વાચા સાધ્ય^૩ યોગીને, ચતુર્વિધ છે માન્ય ;

પરા, પશ્યતો, મધ્યમા, વૈષ્ણવી જે સામાન્ય. ૨૦

જીવતણાં આ જૂજવાં, શરીર ગણાએ ચાર,

સ્થુલ, સુક્ષ્મ, કારણ અને, ક્ષીઁગ-દેહ નિરધાર. ૨૧

દિવ્યમૂર્તિ સુલોકમાં, ચતુર્કુમારજ સાર ;

સનક, સનંદન, ને સનાતન, વળિ સનતકુમાર. ૨૨

જૂતમાત્ર અંધારણે, પંચતત્વનો સંય ;

ભુ, અપ, વાયુ, તેજ ને, આકાશજ એ પંચ. ૨૩-૧

- પ્રાણ, અપાનજ, વ્યાન ને, ઉદાન, સમાનજ જેહ ;
 વિવિધ વિવેકે યોજવા, પંચપ્રાણ ગણુ એહ. ૨૩-૨
- શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ અને, જિહ્વા, પ્રાણ પ્રમાણ ;
 પંચ કર્મન્દ્રિય એ, પંચ ક્રિયાની ગણુ. ૨૪
- પંચેન્દ્રિયના મૂળ જે, પંચ કાર્ય નિર્માણ ;
 શબ્દ, સ્પર્શ, ને રૂપ, રસ, ગંધજ એ વિધિ ગણુ. ૨૫
- પંચેન્દ્રિયના વિષય તે, કરી દુર્વસ્તુ દૂર ;
 વિહિત કાર્યમાં યોજતાં, હો પરમારથ-પૂર. ૨૬
- જનક, સહાયી, ધર્મગુરુ, વિદ્યાગુરુ લેખાય,
 નીજપત્નિપિતા મળી, પંચપિતા કહેવાય. ૨૭
- જનની, રક્ષકસ્ત્રી વળી. ધર્મગુરુસ્ત્રી જેહ ;
 વિદ્યાગુરુવધુ, સ્વસૃ લઈ, પંચમાતૃ ગણુ એહ. ૨૮
- કાળિદાસકૃત કાવ્ય એ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત,
 માધ, માધ પંડિતભણું ભારતિનુંજ કિરાત ;
 નિષદ ધનંજયનું મળી પંચકાવ્ય એ ગણુ,
 માધકિરાત નિષદ મળી પંચકાવ્ય પરમાણુ.
-
- હૃમંત, શિશિર, વસંત, ને ગ્રીષ્મ-શિતોષ્ણે ભાળ-
 -વર્ષામાં-વર્ષા, શરદ, પદ્મપુ એ ત્રણ કાળ. ૨૯
- કામ, ક્રોધ, ને લોભ, મોહ,^૨ મદ, મત્સર પરમાણુ ;
 દમતા જનને શત્રુપેં પડરીપુ સંતા ગણુ. ૩૦
- આમ્લ, ક્ષાર, તીક્ષ્ણ, કટુ, તુરે, મીષ્ટ, નિર્વાણ ;
 પડરસ એ જિહ્વાતણા, ખાદ્ય પદાર્થે ગણુ. ૩૧
- સમ, દમ, મદ્દા ને વળી, સમાધાન, ઉપરામ ;
 વિતીક્ષાજ યોગે કલાં, પદ્મસંપત્તી નામ. ૩૨

સંધ્યાદી, જપ, હોમ, ને, દેવાર્ચન, સ્વાધ્યાય^૧;

વૈધદેવ-અતીથિય-એ, દ્વિજ-પટ્કર્મ^૨ ગણાય.

૩૩

વીઘાનું અધ્યયન ને, અધ્યાપન^૨ વળે એમ ;

યજ્ઞ-યજન કરવું અને-કરોવવું પણ તેમ.

૩૪

દાનજ દેવું શુધ દિલે, દાન-પ્રતિગ્રહ^૩ જાણુ ;

નૈમિત્તિક-પટ્કર્મ^૨ એ, દ્વિજ-શિરે નિરમાણુ.

૩૫

જીજવા મતભેદજ કહે, મુખ્ય શાસ્ત્ર પટ જેહ ;

સામાન્યે સંસાર લહે, પટદર્શન^૪ વર્ણી નેહ.

૩૬

પટદર્શન—

૧—ગૌતમન્યાયતણો એ બાધ, કાર્યથકી કારણનો શોધ,

જગત-કાર્ય વસ્તુતઃ^૫ સિદ્ધ, કારણરૂપે ઇશ્વર લીધ,

યમ^૫ માની ટાળે અવરોધ, ગૌતમન્યાયતણો એ બાધ.

૨—કણ્ણાદન્યાય પરમાણું ગ્રહે, પંચજૂતને મિથ્યા કહે,

પરમાણું પૂરણ પ્રસાર, અતિ સૂક્ષ્મ તે ઇશ્વર ધાર,

એજ નિત્ય-વ્યાપક-સિદ્ધ લહે, કણ્ણાદન્યાય પરમાણું ગ્રહે,

૩—પૂર્વમિમાંસા-જૈમિનિ કહે, વેદ મૂળ-આધારજ લહે,

એ આધારે કર્મજ સત્ય, કર્મક્રમે માને ઉત્પત્ય,^૬

કર્મ ટાળતાં કંઈ નવ રહે, પૂર્વમિમાંસા-જૈમિનિ કહે.

૪—કહે ઉત્તરમિમાંસા સત્ય, વેદવ્યાસકૃત એ વેદાન્ત,

એક બ્રહ્મ તે સત્યજ જાણુ, જગત દાખ્યને મિથ્યા માન,

એકજ બ્રહ્મથકી ઉત્પત્ય, કહે ઉત્તરમિમાંસા સત્ય.

૫—કપિલમુનિકૃત સાંખ્યજ જેહ, અનેક તત્ત્વો માને એહ,

પ્રકૃતિથી થાતાં ઉત્પન્ન, તે સહુ આત્માથી છે બિન્ન,

આત્મા પ્રકૃતિ ઉભયજ નિત્ય, પૂરૂપતણી જાયા રીત્ય,^૭

પૂરૂપ-પ્રકૃતિ એ વિધ જાણુ, ઉભય અનાદિ એજ પ્રમાણુ.

૧. વેદ લણવા. ૨. લણાવવું. ૩. દાન લેવું. ૪. ખરી રીતે જોતાં. ૫. એમ.

૬. ઉત્પત્તિ. ૭. રીત-રીતે.

ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-લય એ થકી, ઇશ્વરનું અસ્તિત્વજ નથી,
એમ અનીશ્વરવાદી એહ, કપિલમુનિકૃત સાંખ્યજ જેહ.

૬—પતંજલીકૃત યોગે કહ્યો, ઇશ્વર જીવથી જૂદો લહ્યો,
ઉપાસના-યોગજ સાધતાં, ઇશ્વરમાં જીવની એકતા,
એમ જીવનો શિવજ થયો, પતંજલીકૃત યોગે કહ્યો.

વૈષ્ણવના મંદિર વિષે, ગોસંહજીના લાલ ;
વિવિધરૂપ દર્શન દિયે, નિત્યે સાંઝ રહવાર. ૩૭

ઉત્થાપન ને મંગળા, સજ્જોગ, શણગાર,
શયન, આરતી એ વિધિ, હરિષટ્કર્શન^૧ સાર. ૩૮

પૂર્વે જ્ઞાત ભૂમિતણા, પાડયા ભાગ પ્રચંડ ;
પ્રચલિત^૨ નામજ અઘપિ, સમદ્વીપ, નવખંડ. ૩૯

જંબુ, પ્લક્ષી, ને શાદમલી, કુશ, કૌંચ ને શાક
પુષ્કર મળીને-સમદ્વીપ, પૂર્વે જે છે જ્ઞાત. ૪૦

ભરત, વર્ત, ને રામખંડ, દ્રામલ, કેતુમાલ ;
હિરે, વિધિવસ, મહિ અને, સુવર્ણ-નવખંડ ભાળ. ૪૧

સાત ઉપર સાતજ નીચે, ચૌદ ગોઠવ્યા થોક^૩ ;
કહેવા એ ગણુના વિષે, ચૌદજીવન-૬ લોક. ૪૨

ભૂ, ભૂવર, સ્વર ને મહર, જન, તપ, સત્ય, વિષેક^૪ ;
સપ્તલોક એ ઉપરના, જાણો એજ વિવેક. ૪૩

અતળ, વિતળ, સુતળ, મહા-તળ, રસાતળ જેહ ;
તળાતળજ, પાતાળ-જે સપ્ત નીચડા એહ. ૪૪

એ કરતલ^૫ પદ-પંચ^૫ એ, એ ઘુંટણુના ભાગ ;
છાતી, કપોળ^૬-સ્પર્શતાં, નમન એજ અપ્રાહ્ગ. ૪૫

૧. ચાલુ. ૨. થોક=પ્રમુહ. ૩. વિશેષ. ૪. એ હથેલી. ૫. એ પગની પાંચ આંગળીઓ. ૬. એઓ આઠે ભાંધે અડકતા.

યમ, નિયમ, આદિ ક્ષત્ર, આસન, પ્રાણાયામ;
 પ્રત્યાહાર અને વળી, ધ્યાન, ધારણા નામ. ૪૬
 અગ્રયોગ સ્થિતિ પ્રાણની, સમાધિન એ જાણુ;
 અમૃ-અમંગ એ યોગના, કહેવાતા નિરવાણુ. ૪૭

રવિ, ચંદ્ર, મંગળ, અને બુધ, ગુરુ, શુક્ર પ્રમાણુ;
 શનિ, રાહુ, ને કેતુ, એ, નવગ્રહ નામજ જાણુ.
 [નવરસ ભાષારસ].

દોહરા.

વિવિધ પ્રસંગ-અસર થકી મનોભાવ નિસ્સાર^૧;
 નવરસ એ ભાષાતણાં, ભૂષણુ નિશ્ચે ધાર.
 શ્રેષ્ઠ પ્રથમ શૃંગાર રસ, મ્હાલે થઈને મસ્ત;
 હાસ્ય, કરુણા, વીર એ, દીસે બહુધા દૃશ્ય^૨.
 રૌદ્ર, ભયાનક ને વળી, અદ્ભુત બિભત્સ નામ,
 શાન્ત શાન્તિપ્રદ સર્વને, હેલ્લો નવમે ઠામ.
 વાત્સલ્યજ^૩ વિશેષત : દિગ્દર્શન દે જોહ;
 વિશેષરસ એ વત્સરસ દશમે ઉપરસ તેહ.
 ભોજસભામાં ઓપતા વિશ્વ વિષે વિખ્યાત;
 નવ રત્નો કવિવર વડાં પંડિતવર્ગે જ્ઞાત. ૬
 કાળિદાસ ધનંજય શ્રી હર્ષ ભારવિ માધ :
 ભવભૂતિ કણ્ણવાદ ને દંડી વળી પન્નાગ. ૨
 રાજસભાને રીઝવે મહાકવિ આ નવરત્ન;
 યોગ્ય નિત્ય નવા નવા બુદ્ધિજળના યત્ન. ૩
 કાવ્યકળા નવની નવી નવરસરંગ વિલાસ;
 કાળિદાસ સરસો કવિ તે તો કાળીદાસ. ૪

નવધા ભક્તિ.

અવણુ-ભક્તિ પરિક્ષિતતણી નારદની કિરેતન^૧;
 રમરણુ-ભક્તિ પ્રહ્લાદની, લક્ષ્મી પદસેવન.^૨
 અર્ચન-ભક્તિ પૃથ્વતણી, અભિવંદન અકુર;
 હાર્ય-ભક્તિ હનુમંતની, સખ્ય-ભક્તિ અન્નન.
 સર્વસ આત્મનિવેદને, બલીની ભક્તિ સાર.
 નવધા ભક્તિ એ વિધિ, સર્વોત્તમ ઊર ધાર.

કારતક મામસર પછી, પોપમાસ છે જાણુ;
 ફાગણ, ચૈત્ર ને પછી, વૈશાખજ પરમાણુ.
 જોકે, અખાડ, શ્રાવણ ભલો, પુનિત પવિત્ર મનાય;
 બાદરવો, આશ્વિન એ, દ્વાદશ માસ ગણાય.
 વધધટ તિથિઓની બધી ગણતરીમાં લેવાય;
 ત્રણ ત્રણ વર્ષે યમ વધી, માસ તેરમો થાય.
 અધિક માસ એને કલ્લો, શાસ્ત્રે પૂર્ણ પ્રસિદ્ધ;
 સ્નાન દાન વ્રત નિયમમાં, મહિમા મોટો કીધ.

અષ્ટાદસ પુરાણુ

ઉત્પત્ત્યાદિ સૃષ્ટિની ઇશ્વરલીલા જાણુ,
 વ્યાખ્યા દેવ નૃપોત્તણી, કથે અરોહપુરાણુ,
 બ્રહ્મ, પદ્મ, બ્રાહ્મણુ ને અગ્નિ, વિષ્ણુ, ગરુડ;
 બ્રહ્મવૈવર્તક, શિવ અને, સિદ્ધગ, નારદીય, રુકંદ,
 માર્કંડેય, ભવિષ્ય, મત્સ્ય, કુર્મ, વરાહજ જાણુ,
 વામન, ભાગવતદેવી—એ અષ્ટાદશ પુરાણુ.

બત્રીશ લક્ષણ

ગણતરીના દોહરા

* એક—સિંહ—અગ, ત્રણ—ખરે, કુકુટ—ચાર, મૂળ—કાગ ;
 શ્વાન—મયુર—નર—પટ ત્રણે, બત્રીશ ગુણ મહા ભાગ.
 સિંહ—પરાક્રમ, સ્વાર્થ—અગ, એક એક એમ ધાર ;
 વહન, નફટ, વૃત્તિસહજ, ખરના ત્રણ ગુણ સાર.
 સુચળપણું, ને ટેક દદ, નિજ—પ્રિય પત્નિ પ્યાર,
 પરિવાર—પોષણ મળી, કુકુટ—લક્ષણ ચાર.
 અધીરપણું, ને ગુપ્તરતિ, ચંચળ, સાધુ—સાય,
 નિરભિમાન—ઉત્તમ અતિ કાગતણા ગુણ પાંચ.
 વળી શ્વાન—પટગુણ લહો, સ્વામિસેવા સાર ;
 અપત્નિન્દ, સંતોષગુણ, ચપળ, શૌર્ય, શિકાર.
 ઊંચવાસ, મર્દન—રિપુ, મધુરવાણી, સુદેહ—
 સદગ્ગતનંદ, પૂરણકળા—મયુરગુણ પટ એક.
 વીર, ધીર, ચતુરધ, ક્ષમા—સુવાચાળ, યશ—દશ—
 એ પટગુણ નરના મળી, ભગુ લક્ષણ બત્રીશ.

* સિંહનું એક લક્ષણ—‘પરાક્રમ’; બગલાનું એક—સ્વાર્થ; બધેડાનાં ત્રણ—‘ભાર-વહેવો, નફડાઈ, સહજવૃત્તિ’; કુકુડાનાં ચાર—‘સુચળતા, ટેક, પ્રીયામાં શુદ્ધ પ્રેમ, છાકરાનું પોષણ કરવું’; કાગડાનાં પાંચ—અધીરઈ, ગુપ્ત રતિ—છાનો ભોગ, નિરભિમાન, ચંચળતા, ખરી સચ્ચઈ’; દતરાનાં છ—‘ધણીની સેવા, ઓછી ઊંચ, સંતોષ, ચપળતા, શૌર્ય, શિકારની તલપ’; મોરનાં છ—‘જાણે રહેવું, મર્દન રિપુ=રિપુ મર્દન-દુશ્મનને દળવો, મીઠું ખાલવું, શરીર સ્વચ્છ રાખવું, સહજ ખુશ રહેવું, કળાએ પૂર્ણ થવું’; અને પુરુષનાં છ—વીરપણું, ધીરજ, ચતુરઈ, ક્ષમાગુણ, વાચાળપણું, કીર્તિની ઈચ્છા’;—આ પ્રમાણે બત્રીશ પૂરાં લક્ષણ ગણાય.

સમાપ્ત.

ત્રતોય વિલાસ—ભાગ ૨ જો.

પારમાર્થિક કાવ્યકૃતિ.

‘પછી શું?’

છંદ ભૂજંગપ્રવાત.

પડ્યો જીવ, તું જગતજંજળ માંહિ,
ચહે એકપે'એક^૧ આશાજ આંહિ;
નહીં પડને પ્રશ્ન પૂછે કદી તું,
પછી શું? પછી શું? પછી શું? પછી શું? ૧

કદી શુભ યોગે કરી પ્રાપ્ત વિદ્યા,
સહુ માર્ગ સંપત્તિના સે'જ સિધ્ધા:^૨
ભલા ભોગવિલાસ માણ્યો કદી તું,
પછી શું? પછી શું? પછી શું? પછી શું? ૨

કદી મેળવી પંક્તિ^૩ જાંચી પ્રયાસે,
સુકૃતિ^૪ તણો ડંક દિગંત^૫ યાશે;
મળ્યાં^૬ માનવાને બન્યો મસ્ત જો તું,
પછી શું? પછી શું? પછી શું? પછી શું? ૩

ધણામાં ગણાયો વડો ભાગ્યશાળી,
મહા નામ માટે મર્યો ટેક ટાળી;
પ્રતિષ્ઠિતમાં નામ પૂરું ગણાયું,
પછી શું? પછી શું? પછી શું? પછી શું? ૪

૧. એકથી એક. ૨. સિદ્ધ થયાં. ૩. દરજ્જો. ૪. દિશાઓના અંતમાં—
અધી દિશાઓમાં. ૫. મળેલાં માનવાને કરીને.

કળાશાસ્ત્રના ભેદ લાવે લણીને,

બધી વાતમાં બુદ્ધિશાળી બણીને,^૧

કદી એસી વિમાનમાં વિચર્યો તું,

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૫

સહુ સુખ સામગ્રી સંપ્રાપ્ત કીધી,

કદી હાકમી એકદા હાથ લીધી,

અડી શ્રેષ્ઠ સત્તા બહુ રાચતો તું,

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૬

પરિવારનું સુખ સંપૂર્ણ પામ્યો,

જથો સ્નેહો સંબંધોનો ખૂબ જામ્યો,

કુટુંબમે કદી પૂજ્ય એઠો બની તું,

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૭

ધરી એકથી એક મો'ટીજ આશા,

કરી તંત્રીરેતી પેર ખોટા તમાશા,

રહ્યું આખરે મર્ણ્ય^૩ આધીન થાવું,

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૮

હશે એહ સંસ્કારનો જોગ જો તું,

કદી પૂર્વ સંચિત આવી મળેલું ;

હતું તે મળ્યું એહ આશ્રય^૪ તે શું,

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૯

કદી ધાર વિશેષ દેવેજ દીધું,

ક્રિયમાણ્ય^૪શક્તિતણું સાર્થ^૪ કીધું ;

તથાપિ કહે મૂળ કર્તવ્ય સિધ્યું ?

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૧૦

૧. બનીને. ૨. વાદીગર. ૩. મરણને. ૪. ક્રિયમાણ્ય-શક્તિ = નવું કંઈક કરવું તે.

થયું પ્રાપ્ત પ્રાપ્તવ્ય^૧ મિથ્યાજ્ઞ મોંવું,

પડ્યાં ગાત્ર ત્યાં થે પરાધીન રોવું ;

કહે સાથ આમાંથકી આવશે શું ?

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૧૧

છર્જી કોણ, આબો કહીંથી, જવું ક્યાં ?

હશે મુજ કર્તવ્ય શું શું રહી ભાં ?

નથી યાદમાં લેશ એ આણતો તું.

પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? ૧૨

મહાપ્રભ એવા નહીં પડ^૩ પૂછે,

તુંમાં ને પશુમાં કહે ફેર શું છે ;

કહે આત્મકલ્યાણ એમાં કર્યું શું ?

વિના પ્રશ્ન પૂછે,^૪ પછી શું ? પછી શું ? ૧૩

નહીં તે પ્રભુપ્રેમ નેહ નિહાળ્યો,

નહીં ભક્તિ ને ભાવનો માર્ગ બાળ્યો ;

વલ્યો જન્મ ને મર્ણ^૫ના ફેરમાં તું,

વિના પ્રશ્ન પૂછે, પછી શું ? પછી શું ? ૧૪

નહીં ધર્મ પોતાતણો જોહ જાણ્યો,

ભરી ભાર મિથ્યા મહિમાંજ તાણ્યો ;

પછી વ્યર્થ પસ્તાવું તે કામનું શું ?

વિના પ્રશ્ન પૂછે, પછી શું ? પછી શું ? ૧૫

ભગુ આજથી ભાળ કર્તવ્ય તા'રૂં,

‘ પછી શું ? ’ સદા પૂછ છોડી ‘ હું-મારું ’ ;

પ્રવૃત્તિતણા પૂરનો પાર છે શું !

વિના પ્રશ્ન પૂછે, પછી શું ? પછી શું ? ૧૬

રસનાને ઉદ્દેશી—ઉપદેશ.

૫૬ ૧ શ્રુ.

રાગ ધનાશ્રી.

રામરટણુ તું કરે, ઓ રસના, ^૧ રામરટણુ તું કરે—ટેક.	
રામરસે તું રસઅસર ^૨ રહીને,	
નામજ સાર્થક ^૩ ધરે—ઓ રસના, રામ૦	૧
ધડરસસ્વાદ, ^૪ ન એકજ હેતુ,	
મૂળ હેતુ વિસ્મરે ^૫ —ઓ રસના, રામ૦	૨
મિષ્ટા-ને જો રહે મચેલી,	
કાર્ય ^૬ તા'રે ^૭ કયમ સરે—ઓ રસના, રામ૦	૩
લવરી કરવા લાંબી થઇ રખે,	
નકદટ થઇ નીસરે—ઓ રસના, રામ૦	૪
વિનાપ્રયોજન વૈખરી ^૮ વધતાં,	
ફેગટ ફેરા ફરે—ઓ રસના, રામ૦	૫
પૂર્વ ^૯ —પૂણ્યપ્રભાવથકી ખરે,	
મનુષ્યમુખે તું ઠરે—ઓ રસના, રામ૦	૬
મનુષ્યમુખે ઠરી રામરટણુ કયે ^{૧૦} ,	
લક્ષ્યોર્થાશી ^{૧૧} તરે—ઓ રસના, રામ૦	૭
રામરટણુનો મોટો મહિમા,	
અનુભવી લે અંતરે—ઓ રસના, રામ૦	૮
રામકૃષ્ણ ભગવાન ભણે તદા,	
આઠે જામ ^{૧૨} ઉચ્ચરે—ઓ રસના, રામ૦	૯

૧. જલ. ૨. મચેલી. ૩. છ રસનો સ્વાદ—ખાંડે ખાટું, તીખું, કડવું, ઘૂંચું, મળ્યું. ૪. વિસરે. ૫. નકામું ખોલવું—અકળકાટ. ૬. પૂર્વ=આગળના પૂણ્યકર્મના પ્રતાપે કરીને. ૭. ચોર્થાશી લાખ જન્મ મનાય તેમાં જન્મમરણથી બચે. ૮. પહોર.

૫૬ રજ્ઞું.

[રાહ ઉપરનો.]

ગોવિન્દગુણ ઉચ્ચરે, મુખડલાં, ગોવિન્દગુણ ઉચ્ચરે—ટેક.

ગોવિન્દગુણ-અનુવાદ^૧ વિના જો,

અન્યથી અર્થ ન સરે-મુખડલાં, ગોવિન્દ૦ ૧

અન્યોચ્ચાર અનર્થનું કારણ,

દૃષ્ટીને દિલ^૨ ડરે-મુખડલાં, ગોવિન્દ૦ ૨સર્વેશ્વરનું સતત^૩ સ્મરણ તે,પડરિપુને સંહરે^૪-મુખડલાં, ગોવિન્દ૦ ૩તાપ^૫ ત્રિવિધને તુરત સમાવી,સ્વર્ગસદન^૬ સચરે-મુખડલાં, ગોવિન્દ૦ ૪

કહે ભગવાન હરિગુણ ગાતાં,

ભવજલ^૭ સહજે તરે-મુખડલાં, ગોવિન્દ૦ ૫

૫૬ રજ્ઞું.

[રાહ ઉપરનો.]

માયામાં શિદ મરે, ઓ મનડાં, માયામાં શિદ મરે—ટેક.

માયામાં નિત રહી મચેલું,

ભાર શિરે શિદ ભરે-ઓ મનડાં, માયામાં૦ ૧

માયામાં ગયું માર્યું સમૂળું,

શું એ'ને સંધરે-ઓ મનડાં, માયામાં૦ ૨

આશાતૂળણ અળગી ત્યાગી,

પાપપંથ પરહરે^૬-ઓ મનડાં, માયામાં૦ ૩આકરણી^૮ વૃત્તિ અંતરમાં,

ખરી વાટે તું વળે-ઓ મનડાં, માયામાં૦ ૪

૧. બોલ્યા કરજું. ૨. મનમાં. ૩. નિરંતર. ૪. છ શત્રુ-કામ ક્રોધ ઇત્યાદિનો નાશ કરે. ૫. ત્રણ પ્રકારના તાપ-આધિ=મનના, વ્યાધિ=શરીરના અને ઉપાધિ=બહારના. ૬. સ્વર્ગરૂપી ધર. ૭. સંસારસાગર. ૮. તલે. ૯. આકર્ષી=બંધીને.

કહે લગવાન ભરે ને માયા,

પૂર્વપદે^૧ તું પળે—ઓ મનડાં, માયામાં

૫

૫૬ ૪થું.

[રાહ ઉપરનો.]

પ્રભુચરણે ચિત્ત ધરે, ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ચિત્ત ધરે—ટેક.

માયામાંહિ ફસાતાં ફૂલી,

મૂળ પદેથી પડે,—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૧

જીવપણું પામ્યો જખ મારી,

હજીએ ન દિલ^૨ તું ડરે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૨

શિવથી જીવ થયો ને જાગી,

જિજ્ઞાસામાં આંટા ફરે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૩

અનંત યોનો^૪ અટવાયો તોએ,

આંખ ન કાં ઉઘરે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૪

મૂળ મંડાણ એ માયાકેરું,

અલગ એહતે કરે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૫

પ્રભુચરણે ચેતી ચિત્ત ધરતાં,

નિજ સ્થાને જખ દરે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૬

પ્રભુપ્રસાદ-પ્રકાશ^૫ પ્રકટતાં,

સ્વરૂપતણી સુઝ પડે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૭

તસ્લીનતામાં તદાકાર થઈ,

ત્વંપદ^૭ હુંમાં મળે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૮

બેદબુદ્ધિ લગવાન લણે ટળી,

અબેદપદમાં લળે—ઓ જીવડા, પ્રભુચરણે ૯

૧. ને માયા છુટે-દૂર થાય. ૨. આગળના પદમાં-મૂળ રૂપમાં. ૩. દિલે. ૪. ધણા ધણા જન્મના ફેરા ફર્યો. ૫. ઈશ્વરની કૃપારૂપી અજવાણું. ૬. તેમાં લીન થવું=તેરૂપ થવું તે. ૭. તુંપણું-તું મારાથી જુદો છ એવો ભાવ. ૮. અદ્વૈતપણું-એકપણું.

જીવને ઉપદેશ

૫૬ ૧ કું.

(રાહ—લાંગ્યાના બીલુ થાજે રે બળવંત બેલી.)

શું સુતો જીવ અભાગી રે—જોની તું જાગી
રહો કાળ તું પૂઠે લાગી રે—જોની તું જાગી—ટેક.

જહરામાં જળતો જ્યારે,

શું કોલ કપાં તે ત્યારે,

હરિભજન લીધું મુખ^૧ માગી રે—જો—શું સુતો ૧

અંધનથી બાર નિસરિયો,

તે વચન તું તુલ^૨ વિસરિયો,

માયાની સુરખી વાગી રે—જો—શું સુતો ૨

આશા-અધારી^૩ બાંધી,

લાલચની લાપટ ખાધી,

તોય બુદ્ધ હજી નહીં લાંગી રે—જો—શું સુતો ૩

અમુક્ખ^૪ આ આયુષ્ય તારું,એમ એળે ચાલ્યું સાડું^૫,

રહે લક્ષ્યોર્થાશી લાગી રે—જો—શું સુતો ૪

જશે પ્રાણ અધું પરવારી,

થશે ડાલમડોલ સવારી^૬,

તોય ઉરતૂણા નહીં ત્યાગી રે—જો—શું સુતો ૫

હજી હજી લે હરિનું શરણું,

જશે જીતી જન્મ ને મરણું,

ભગવાન થશે મહાભાગી રે—જો—શું સુતો ૬

૧. તારીપૂઠે. ૨. મુખે. ૩. આશાથી અધારી-બળદ તથા ઘોડાની આંખે બાંધે છે તે. ૪. અમૂલ્ય. ૫. આખું. ૬. પડતીનો વખત આવશે.

સ્તુતિપ્રાર્થના.

૫૬ રબુ.

[રાહ—ઉપર પ્રમાણે—]

કરણાનિધિ, કરણા કરજો રે—કૃષ્ણ કૃપાળુ ;
 દીન દાસતણાં દુઃખ હરજો રે—કૃષ્ણ કૃપાળુ.—ટેક.
 માયા-મધલાજે^૧ વળગ્યો,
 અકળાઈ યાવા અળગો,
 રહું રોમરોમ^૨ હું સળગ્યો રે—કૃષ્ણ—કરણા ૧
 સંસારનું સુખ છે કેવું ?
 જળ ઝાંઝવાંકેડું જેવું,
 તલસીને તરસ્યા રહેવું રે—કૃષ્ણ—કરણા ૨
 પટ-શત્રુ પૂઠે ભ્રમતા,
 રહે રાતદિવસ તે દમતા,
 હરિગુણ ગાવા નવ ગમતા રે—કૃષ્ણ—કરણા ૩
 આશાબંધી તમ પાસ,
 આવ્યો છું હે અવિનાશ,
 કયમ જાગી ફરી, હું નિરાશ રે—કૃષ્ણ—કરણા ૪
 બહુનામી^૩ મિરદ જો ખોશો,
 તો કરશે કાણુ ભરોસો,
 કદી અવગુણ મા'રા જોશો રે—કૃષ્ણ—કરણા ૫
 પ્રભુ પતીતપાવન નાથ,
 છે સખળ તમારો સાથ,
 ભગવાન, મહો ધરે' હાથ રે—કૃષ્ણ—કરણા— ૬

૧. લાલચ=(મધુલાલસા). ૨. રૂવાંદીએ રૂવાંદીએ. ૩. બહુ નામવાળા-જેનાં અસંખ્ય નામ છે એવો ઈશ્વર.

[રાહ—આગળ પ્રમાણ—]

ગુણ અવગુણ લક્ષ ન લેશો રે—ગિરિવરધારી ;
નિર્ભયપદ નિર્ભય દેશો રે—ભવભયહારી.—ટેક.

નહીં, નાથ, મેહો કર મા'રો,
જશે એળે આ જન્મારો,
જેવોતેવો^૧ પણ છું તારો રે—ગિરિં—ગુણ ૧
જીઓ અંતરં મા'રું તપાસી,
રહું આઠે પહોર ઉદાસી,
કરો શાન્તિ હવે સુખરાશી^૨ રે—ગિરિં—ગુણ ૨
કર્યો જગતજાળમાં પૂરો,
ચગદાઇ થયો ચકચૂરો,
નથી અનુભવ એક અધૂરો રે—ગિરિં—ગુણ ૩
આ લોકતણો જે લલાવો,
કરું દૂર હું તેનો દાવો,
સંતાપ હવે એ સમાવો રે—ગિરિં—ગુણ ૪
નથી એથકો કાઠ ધરાતું,
દિસે આયુષ્ય એજ^૫ જાતું,^૫
જાળવંતા, બેટી થા તું રે—ગિરિં—ગુણ ૫
અનુભવી^૬ દે ચરણનિવાસ,
કરી પૂરણ^૭ ઉરઅભિલાશ,
ભગવાન ગણી નિજ દાસ રે—ગિરિં—ગુણ ૬

૧. નિર્ભય. ૨. જમે તેવો નબળો. ૩. સુખનો દમલો-સંડાર. ૪. નકામું.
૫. જલ. ૬. પાસે લઈને-પોતાનો કરીને. ૭. પૂર્ણ.

૫૬ ય્યું.

[રાહ—આગળ પ્રમાણ—]

અંધન બહુ ભવનું કાપોરે—દીનદયાળુ ;
નિજ દાસ કરીને થાપો રે—દીનદયાળુ—ટેક.

નિજના કરી જેને ધાર્યા,

સંકટ સરવે^૧ સંહાર્યા,

એવા ભકત ધણાને^૨ તાર્યા રે—દીન૦—અંધન૦ ૧

બળતો તેં સુધનવા ઉગાર્યો,

પ્રહસ્તાદને પ્રેમે તાર્યો,

સુદામાતણા દોષ સુધાર્યો રે—દીન૦—અંધન૦ ૨

કાધો સુખિયો સજન કસાધ,

અવધઃ વેળાએ ધાધ,

તુજ કીર્તિ જેણે ગાધ રે—દીન૦—અંધન૦ ૩

તારી ગાનમઝપિની નારી,

ગુણિકા તેં અધમ^૩ ઉધારી,^૪

સવરીની આશ વધારી રે—દીન૦—અંધન૦ ૪

દહ ભકિત જેણે ધારી,

થયા તું પદ^૫ના આધકારી,

કેમ દહતા ડગશે મારી રે—દીન૦—અંધન૦ ૫

કરણાળુ કર શિર^૬ ધારો,

પ્રબુછ, ભવપાર ઉતારો,

ભગવાન ભરોસો તારો રે—દીન૦—અંધન૦ ૬

૧. સર્વે. ૨. ધણા ભકતને. ૩. નીચ. ૪. ઉદ્ધારી—ને ઉદ્ધાર આપ્યો. ૫ તારા પદને થોગ્ય. ૬. શિરે—માથા ઉપર.

ઉપદેશ—ચાખખા.

૫૬ ૧ હું.

(રાહ—જેઘ લોને જગતના ખાવા રે, ધર્યાં ભેખ ધૂતીન ખાવા.)

મુરખા, મિથ્યા તે શું મલકાવું રે, આખર જમહાથે જાવું—ટેક.

ધર્મ અધર્મ કંઈ જોતો નથી ને તારે ધન પાછળ ધાવું,

લાખો કરોડો તું જમા કરે તેમાં, તારે શું હાથ સા'વું રે—મુ૦ ૧

માથાની તાલ^૧ તેનો ખ્યાલ નથી રે, તારે મુછોએ તાલ^૨ દેવું,

રાવણુ જેવાનો જોને વૈભવ રહ્યો નહિ તારૂં તે શું કહેવું રે—મુ૦ ૨

જોયન ધનના જોરમાં તે જાણ્યું અલ્યા ખાનપાન સોહવું.^૩

રિદ્ધિ ને સિદ્ધિ સૌ રહેશે ઠંકાણે જોને, મેલીને સર્વ જાવું રે—મુ૦ ૩

હુંમમતામાં તને ધડીએ ન ગોઠવું અલ્યા ગોવિન્દચણુ ગાવું,

ભણે ભગવાન રહ્યું લક્ષ્યોર્ચાશીના-ફેરમાં અટવાવું રે—મુ૦ ૪

૫૬ ૨ જું.

મનહું માયામાં મોહું રે, અંતર ઝાંખી નવ જોયું—ટેક.

ગર્ભની વેદના તું ગયું ભૂલી જ્યાં જૂઠું જગત જોયું,

આપ્યાં વચન તે તો આપે^૪ અવરાયાં, ખખડયું જ્યાં જોયું^૫ રે—મ૦ ૧

ખાળપણે ભૂંડાં રમતગમતમાં તું હસ્યું અને રોયું,

સમજણુ આવતાં સગાંસજાંધીના-સાથમાં ઠીક સો'યું^૬ રે—મ૦ ૨પૂર્ણવયે તો પ્રેમી પ્રેમદાને પેખી તું-પ્રેમરસમાં પ્રોયું^૭,

મનુષ્યશરીર મોહું વિવેક ન વાવર્યું, ધૂળમાં તે ધોયું રે—મ૦ ૩

જરજરીભૂત જ્યારે જાત થઇ આત્મા રે જાગી જરા જોયું,

ભણે ભગવાન ભૂંડાં ભોળાઈએમ તેં આપું આયુષ^૮ જોયું રે—મ૦ ૪

૧. માથાના બાલ ધસાઇ ગએલો ભાગ. ૨. મગફળીથી મુછે હાથ ફેરવવો.

૩. સોહાવવું=ધારણ કરવું-માં મચ્યા રહેવું. ૪. પોતે. ૫. ઝાળી-ધાડિયું.

૬. સોહું=શોભ્યું. ૭. પોરવાયું. ૮. આયુષ્ય=આવરદા.

મનનો પશ્ચાત્તાપ—પ્રાર્થના.

કાશીની હેરી—૧.

પ્રભુજી, ભવપાર ઉતારો—અનર્થ ન જોશો મારો—પ્રભુજી—ટેક.
તૃષ્ણાતરંગમાં વલ્લો જાળો છું, ક્યમ કરી પામું હું આરો.—(હેરી-૨);
આમતેમ અથડાઈ મરું છું, વળમાં હું વાર હજારો—

ગ્રહી કર, નાથજી, તારો—પ્રભુજી ૧

એકથી એક અધિક મેળવવા, ઉર્મી ઉઠે છે અપારો—(૨);
અતૃપ્ત ઉર થતું રહે અદકું, કરતું રહે તે ધસારો—

જીવ એ ક્યાં ઠરનારો—પ્રભુજી ૨

આશાઅશ્વે આશ્ન થૈને, ઉચે ઉચે ઉડનારો—(૨);
આલ ઝાંડળમાં ભેવા ધાડું, નિત્ય નવું ઝંખનારો—

અન્ય નહીં આવે વિચારો—પ્રભુજી ૩

માયા મોહમાં રહી મચેલો, મૃગા પડે બહુ મારો—(૨);
શ્વાનસમો અવતાર ભોગવું, હટ હટ પામું હજારો—

તોએ મુખ તાલ દેનારો—પ્રભુજી ૪

ત્રિવિધ વિષયમાં વ્યગ્ર રહી મન, ત્રિપતો કરે છે વધારો—(૨)
પૂર્ણ પ્રસરતાં નાથજી નિશ્ચે, નરકનિવાસ નકારો—

નહીં જ્યાં નિકળવા—વારો—પ્રભુજી ૫

મગડી બેઠો જ્યારે સર્વ ગુમાવી, આડી વાટે વળનારો—(૨)
નિર્ભય થૈને નાચ્યો ધણુંએ, નફરત છેક નકારો—

આશ્ચર્ય શું! થાડો અકારો—પ્રભુજી ૬

પુણ્ય હશે તે જતાં પરવારી, ઠાલી આ હોય ઠકારો—(૨);
ભય ભગવાન સવેળો ભાળી, દીન કડું છું પુકારો—

દયા દિલ નાથ, ધારો—પ્રભુજી ૭

હોરી ૨૭.

નાથજી, નવ થઇએ નમ્હેરા—મ્હેર ઉર રાખો સમ્હેરા^૧—ના૦—ટેક.

શરણુ આવ્યો પ્રભુ સધળે ભટકી, હક્કડ ખાઇ સબેળા—(૨).

અથડાયો બહુ આડવાટમાં, ફાગટ ફરતો ફેરા—

ભમ્યો બહુ ઘાટ અધેરા—નાથ૦

૧

સદયહૃદય પ્રભુ દીનદયાનિધિ, દાસથી થાઓ ન ટેરા^૨—(૨)

ફૂપાનાથ ગ્રહી કર લો સોડે, ભય આ ભાંગો અનેરા^૩—

પ્રેરા નિજ પંથ ઉજેરા^૪—નાથ૦

૨

જેવો તેવો પણ દાસ હું તારો, કરીએ ન ફેરાપેરા^૫—(૨)

ઓથ દધ આધા નવ રહીએ, એ તો છે નફરતવેડા—

ધટે ન એ ઘાટ અતેડા—નાથ૦

૩

નાથ, અનાથ છું અત અબળા હું, અવગુણ અનંત ભરેલા—(૨)

દાસતણા પ્રભુ દોષ ન જોશો, હુકુમર દોષે વળેલા—

મનુષ્યે તે સહજ મળેલા—નાથ૦

૪

નિર્દોષી તો સહજ સ્વરૂપે, રે'છે તુંમાં ભળેલા.—(૨)

પતિતપાવન તુજ શરણુથી, પદને પામ્યા પડેલા^૬—

નથી તેને દોષ નડેલા—નાથ૦

૫

દીનનાથ દીનઅંધુ દયાળુ, દોષ દળો જે ધણેરા^૭—(૨)

સૃષ્ટિકર્મને અનુક્રમતાં તો, કદીએ ન કુકર્મકેરા—

પામર જન પામે છેરા^૮—નાથ૦

૬

અનુમલ કીધો તેં ભક્ત અનેકનો, આવીને અવધડવેળા—(૨)

ભક્તવત્સલ ભગવાન સંભાળો, ભય ભાંગી ભવકેરા—

ટાળો આ ચોર્યાશીના ફેરા—નાથ૦

૭

૧. મ્હેરવાળા—દયાળુ, નમ્હેરાથી ઉલટો. ૨. ટેડા=વાંકા. ૩. નકારા.
૪. ઉજળા=પ્રકાશવાળા. ૫. વાંધાસાંધા કાઢવા તે. ૬. તારા પદને=ઈશ્વરપદને. ૭. પડેલાઓ=પાપીઓ. ૮. ધણા. ૯. હેડા=પાર=અંત.

સંસારસુખ—સ્વપ્નવત્.

રાગ—આશાવરી.

સુખ સંસારતણું છે સ્વપ્નું, શું કહે મ્હાં મ્હાં રે—
 મિથ્યાને તે માન્યું સાચું, કાણું તે શું ત્હાં રે—સુખ—ટેક.
 માત તાત અરૂં જાત સહોદર, વનિતા તે પણ વાર રે;
 સ્વાર્થતણું છે સગપણ સધળું, આખર નહિ કોઈ ત્હાં રે—સુ. ૧
 સંયત્રપંચ સકળ સૃષ્ટિના, સુખ મેળવવા સાડ રે,
 નહીં સુખનું જે સુખ માન્યું તે, આખર દુખ દેનાં રે—સુ. ૨
 ભોગવિલાસે હિંડે ભમતો, જાણે આવ્યું વ્હાં રે;
 વિષયારસનું પાન વિષવત, લેશ ન લાગે અકાં રે—સુ. ૩
 ધન, ધરા, ને ધામે ધાતાં, ચિત કટકયું રહે જહાં રે;
 પ્રભુચિન્તન પર પ્રેમ ન પડતે, પંચ વિષયસુખ પ્યાં રે—સુ. ૪
 વિવેકવણુ વલખાં માર્યામાં, પરિણામે શું સાં રે;
 ભવભયહર ભગવાન ન ભાળ્યા, કૂટ્યું ભાયગ ત્હાં રે—સુ. ૫

સાચું સુખ.

રાગ—ઉપર પ્રમાણે.

સાચું સુખ છે સ્વરૂપ શોધ્યામાં, મિથ્યા હું ને મ્હાં રે—
 આત્મપ્રકાશ ન પ્રગટે ત્યાં લગ, અંતરમાં અંધારું રે—સા. ૦—ટેક.
 માયાપાશે મોક્ષમતિનું, બંધ કર્યું છે જાં રે;
 આવણું અળગું થાતાં પ્રગટે, અંતરમાં અજવાળું રે—સા. ૧
 ભક્તિભાવે પ્રેમ પ્રગટતાં, જગત લાગશે પ્યાં રે;
 અંતરશુદ્ધિ થાતાં આપે, પાપ દૂર પળનાં રે—સા. ૨
 શુદ્ધિ થાતાં સ્વરૂપ સાંપડે, ભૌતિક દેહથી ન્યાં રે;
 સત્યાસત્ય વિવેકે એ વિધ, મુમુક્ષુપદ મળનાં રે—સા. ૩

૧. અને. ૨. ઓચિન્તો ઉમળકો. ૩. આવરણ. ૪. પંચભૂતનો બનેલો.

પંચીકૃત^૧ કરી ભાગ્યાગરથી, સ્થૂળ^૨ સહજ સમનારૂં રે ;
 સૂક્ષ્મ^૩ કારણે^૪ કમથી સમતાં, સ્વરૂપજ સાંપડનારૂં રે—સા. ૪
 પૂરણ બ્રહ્મ તું સ્વયંપ્રકાશી, શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉજાગારૂં^૬ રે
 ભવબંધન ભગવાન ન ભાળે, ટળતાં યમ હું—મહારૂં રે—સા. ૫

બોધવચન.

મનહર છંદ.

તુજ વાળ કાળા અવસ્થાએ—શ્વેત તે પણ થાય છે,
 જે વિચારી કાળાશ મનનો, તોય લેશ ન જાય છે ;
 ઉન્મર થયે શરમાઇ એ વિધ^૭, વાળ તજતા ર્યામતા,
 પણ મલિન મન નિર્લજ્જ^૮ને, નહિ લાજ તેની સર્વથા. ૧
 નવ વિચારે મન^૯ માનવી, કર્તવ્ય હાં જે નવનવું ;
 સુવિચાર, સાર-અસાર સમજી, સુધરતા નિત્યે જવું ;
 મન વાળી એ વિધ વિચરો, વર્તન સુધારો સર્વદા,
 સંસ્કાર શુદ્ધજ સાધવા-માં શર્મ^{૧૦} ના રાખો કદા. ૨
 નિત ચાહી સુખ નાનાવિધિ, મન કામનાભક્તિ કરે,
 નવ થાય તું નિષ્કામ તો, શુધ્ધ ભાવના ક્યાંથી સરે ;
 જ્યાં સુધી થંકા નવનવી, સંકલ્પ તારા નવ ટળે,
 ત્યાં સુધી પૂરણ બ્રહ્મમાં, તુજ પ્રેમ તે ક્યાંથી પળે. ૩
 જવ શુભાશુભ^{૧૧} સંચિતનું-ફળ ભોગવતાં તે દૂર ટળે,
 સંસ્કાર શુદ્ધજ સાધવા, ક્રિયમાણુ શક્તિને^{૧૨} બળે ;
 એથીજ સત્યાસત્યવસ્તુ-વિવેક વેગે આવશે,
 ભગવાન આત્મસ્વરૂપમાં, સ્થિતિ સહજમાં એવિધ થશે. ૪

૧. પંચભૂતના ભાગ જુદા પાડવા. ૨. એકબેકમાંથી ભાગ કાઢી નાખવા.
 ૩.-૪.-૫.-શરીર સ્પૃહ, સૂક્ષ્મ, ને કારણ. ૬. ઉજાગારૂં=ઉજાળું. ૭. એ
 વિધિએ=એ રીતે. ૮. મને=મનમાં. ૯. એકઠાં થયલાં કર્મનું ફળ ભોગવતાં.
 ૧૦. મનુષ્યપ્રાણીમાં કંઈ નહું કરવાની શક્તિ અપાયલી છે તેને ભેરે.

ઉપદેશ-અક્ષરકોડી^૧

૫૬ ૧ કું

[રાહ—ઉપર પ્રમાણે.]

મન મારી રે, જોની તું જીવ વિચારી

યશો આખર શી ગતિ તારી—

ધીર ધારી શું, ખેઠા અબુધ અવિચારી—યશો૦—ટેક.

કર્યાં કર્મ તેં કારમાં કારી રે,

ખાધ ખોટ ખમી તેં ખુવારી રે,

ગઈ ગાંઠ^૩ ગણાયો ગમારી^૪ રેધણું ધૂર્યો રે, ધાટ^૫માં ધાલી અંધારી—યશો૦—૧ચોર ચિત્તે ચંચળતા ચંચારી^૬ રે,

છક્યો છદે છૂપા છળકારી રે,

જાણી જોમન-જોરમાં જરી^૭ રે,ઝંખવાયો રે, ઝાંખીને ઝાંઝવાં^૮-વારી—યશો૦—૨

ટક્કર ખાધ પડ્યો ટેક ટાળી રે,

ઠરમે ઠીક કર્યો ઠાઠ ઠાલી રે,

ડબણું^૯ ડોળનું ડોક ડાલી^{૧૦} રે,

ઢાર પેઠે રે ધર તાણે આંખો ઢાળી—યશો૦—૩

તાપ ત્રિવિધિએ કરતો તાતો રે,

થાક્યો તોય નથી થીર થાતો રે,

દવ દુઃખનો દિલ દવાતો રે,

ધરાયો નહીં રે, ધામધરા ધન ધારી—યશો૦—૪

૧. અક્ષરની યુક્તિસિદ્ધ અમુક ગાંઠવણી. ૨. ધણાજ હાનિકારક.
 ૩. ગાંઠે ખાંધેલી-એકઠી કરેલી દોલત. ૪. ગાંડો-અકલ વગરનો. ૫. પ્રપંચ.
 ૬. ચંચારીને-વારંવાર ટોળીને. ૭. વ્યભિચાર. ૮. પાણી-ખારની જગામાં
 સૂર્યના પ્રકાશથી દેખાતો પાણીનો ભાસ. ૯. ભારે લાકડાની આડી. ૧૦. ડાલીને
 (ઢિન્દુ૦)—નાખીને.

નારીનેત્રી^૧ ન શકેતો નિવારી રે,
પરધન પરનિન્દા ખારી રે,
ફરે ફાગટ કરતો પુલારી રે,
બહુ બંધનમાં બંધ, ન બચવારે ખારી—થશે૦—૫

ભાગે ભાવે ન ભવભયહારી રે,
મતિ મૂળ મુદ્દે ગધ મારી રે,
ચમદ્ભતની આખર ચારી^૩ રે,
રડી રહેશે રે, રાંક બનીને લચારી^૪—થશે૦—૬

લાભ આવ્યો ને લેવા માટે રે,
વળ્યો મેલી તે અવળા વાટે રે,
શર^૫ કીધો વિષય શિર સાટે રે,
પદ્મિપુએ રે, સાંકળ્યો સંખલા^૬ ધારી—થશે૦—૭

સદવાંસના થાય જો સારી રે,
હુણુ હોય ઉગરવા-વારી^૭ રે,
ક્ષય પામી ગયો પરવારી રે,
જ્ઞાનદૃષ્ટે રે, આળ એ નાખ ઓવારી^૮—થશે૦—૮

અલ્યા, જૂઠો આ જગજગ્નજ રે,
કુચ્છારહિત થૈ આત્મજુ^૯ ટાળ રે,
ઉર અંતરદત્તિ તું વાળ રે,
ભગવાન થશે, આત્મસ્વરૂપ-અધિકારી—થશે૦—૯

૧. સ્ત્રીની આંખ-કટાક્ષ. ૨. છુટવાનો રસ્તો. ૩. દોસ્તી. ૪. લાચાર-
લમ્બલાજ-નિરૂપાય. ૫. કબજે કીધો-પોતાનો કરી રાખ્યો. ૬. સાંકળ નખીને
બાંધી લીધો. ૭. બચવાની તક. ૮. ઓવારી નાખ=ઓગાળી નાખ.-માથેથી કાઢી
નાખ. ૯. આત્મસ્વરૂપ=પદ્મ-દાંકણુ=(અજ્ઞાનનો).

૫૬ રજ્યું.

[રાહ ઉપરનો.]

મંદ ભાગી રે મિથ્યા તે શું મલકાવું,

થશે પાછળથી રે પસ્તાવું.

જંજળી જીવ. ફોકટ શું રે કુલાવું.

થશે પાછળથી રે પસ્તાવું—ટેક.

દડખડ દડખડ શું દોડે રે,

શું મિથ્યા મૂછ મરોડે રે,

અધ્યા, કાળ તને કાં છોડે રે,

આખરતોરે જરૂરપણે છે જીવું—થશે પાઠ—૧

રે'તો તેલ કુલેલે તાતો રે,

ચોળી અરગળ આનંદ થાતો રે,

ઉના પાણી વિના નહિ નહાતો રે,

આખર તો રે ટાઢે પાણીએ ટઢાવું—થશે પાઠ—૨

નહીં નખળું ભોજન ભાવે રે,

શોધી શોધી સરસ વસ્તુ ભાવે રે,

બહુ સ્વાદ કરીને તું આવે રે,

આખર તો રે ખાંડીને પડશે ખાવું—થશે પાઠ—૩

સજી શૈયા તે ઊંચી તરતી રે,

ખાંધી મચ્છરદાની ફરતી રે,

નિચે સૂતાં તો ભોંયજ નડતી રે,

આખર તો રે પૃથ્વી વિષે પથરાવું—થશે પાઠ—૪

ચ્છેજ તાપથી રહે અકળાતો રે,

બહુ આગબગીએ તું જાતો રે

ઢોળી પંખા પવન ખુબ ખાતો રે,

આખર તો રે અગ્નિ મહીં અકળાવું—થશે પાઠ—૫

કો ન અંતર આણતો સમ^૧ રે,
 શું આ હોય તું કરતવ કમ^૨ રે,
 ભગુ ધાર્યો શું એ તુંજ ધર્મ રે,
 આખર તો રે આત્મસ્વરૂપ થટે જાતું—
 પડે પાછળથી રે પસ્તાવું—પરી પાઠ—૬

૫૬ ૩૦૭.

[રાહ ઉપર પ્રભાણે.]

અવિનાશીરે આવાગમનથી ઉગારો,
 ભગવાન, ભરોસો છે ત્હારો ;
 દીન બંધુરે, દાસે દયા દિલ ધારો.—ભગવાન—૮૬.
 આડી વાટે વિશેષ વિચરતો રે,
 કહી ફેગ પુલાલી હું કરતો રે,
 કુડાં કર્મ^૧ કર્યો નવ ડરતો રે,
 દુઃખદરિયે રે, દુઃખો ન દેખે આરો—ભગવાન—૧
 જાણે જીવું હું વર્ષ હજારો રે,
 ભોગ ભોગવું આ ભવ સારો^૨ રે,
 પ્રભુપંથ ન લાગતો પ્યારો રે,
 ખુડતાને રે, બાંધ ગૂંડીને ઉગારો.—ભગવાન—૨
 આશા તૃણાની માંજ તણાતો રે,
 પાપપંથે તું રહે છે પજાતો રે,
 હતભાગી તું નિત્ય હણાતો રે,
 નવ સુઝે રે, મારગ તુજને સારો.—ભગવાન—૩
 માયા માંહે રહે મદમાતોરે,
 દીશે દુઃખો તોયે ન દખાતો રે,

૧. તું કરતવ્ય કર્મ—તુજ કરતવ્ય કર્મ—તારે કરવા યોગ્ય કામ.

૨. આ ભવ સારો—(સારો=આ આખી હંદગીમાં).

ગુણ ગોવિંદના નથી ગાનો રે,
અંત કાળે રે, ઉગરવાનો ઊધારો,
ભયુ, ભવબંધન કર આ'રો.—ભગવાન—૪

ઉપદેશ અક્ષરમાળા.

[રાહ—કક્કા કર સદગુરનો સંગ.]

કક્કા કર કરવાનું કામ, આવ્યાનું કર સાર્થક આમ ;
સુકૃત-સંચય છોટું ગર્થ^૧, વૃદ્ધિ કર વણુ ખરચે વ્યર્થ ;
વ્યાજ વધારી દોઢવ દામ, કક્કા કર કરવાનું કામ. ૧

ખખખા ખોટતણો વ્યાપાર, અનર્થ આ ગાળે અવતાર ;
પાપથકી પાછો નવ વળે, પંચવિપય નહિ પ્રભુમાં પળે ;
સમજ્યો નહિ તું સારાસાર, ખખખા ખોટતણો વ્યાપાર. ૨

ગગ્ગા ગરથ ગાંઠનું ગયું, હું-મમતામાં આવીરે રહ્યું ;
સ્ત્રી, ધન માન્યું મુખનું ધામ, પાપપુગ્ગ^૩ જોનો પરિણામ ;
પુણ્યપદારથ^૪ પૂરું થયું ગગ્ગા ગરથ ગાંઠનું ગયું. ૩

ધધ્ધા ધોર અંધારી રાત, લોભ-લભૂના મારે લાત ;
માયા-અભ્ર^૫ આવરે ઘાટ, વિવેકવિદ્યુત^૬ સૂચવે વાટ ;
માયા બગથી પડે પછાત, ધધ્ધા ધોર અંધારી રાત. ૪

ચચ્યા લક્ષ્યોર્ચાશી વાર, બટક્યો ભૂલ્યામાં નિરધાર ;
જન્મમરણ અંધારો દુર્ગ^૭, મનુષ્યદેહ નિકળવા માર્ગ ;
ખજવાળ્યામાં^૮ ખોશે દાર, ચચ્યા લક્ષ્યોર્ચાશી વાર. ૫

છછછા એમ છટ્યો બહુ વાર, જો ચેતે તો થા તૈયાર ;
ખજવાળ્યાનું નોહું^૯ કામ, દહતાથી ધારી હિય^{૧૦} હામ ;
માર્ગ શોધીને નિકળ બહાર, છછછા એમ છટ્યો બહુ વાર. ૬

૧. એકહું કરેહું ધન. ૨. હું-મમતા એટલુંજ ગર્થ રહ્યું. ૩. પાપનો દગલો.
૪. પદાર્થ=વસ્તુ. ૫-૬-૭. કોટ ૮. એકજ બારણાવાળા કોટમાં આંધળો હાથ ફેરવી બારણું ચોધતો ચાલતો હોય, ને બારણા આગળ આવતાં ખજવાળવામાં હાથનો ઉપયોગ કરે કે બારણું વટી જાય તે પ્રમાણે. ૯. નોચ-ન હોય. ૧૦. હિયે-હૃયે=હૃયામાં.

જનન જોર નકામું કરે, ઉત્તરધાપમાં નિશ્ચિન કરે;
 ભુક્તિથી તું જાઓ ધણો, જય બાળ્યો નહિ કાળજતણો;
 જમ આગળ ભુક્તિ નવ સરે, જનન જોર નકામું કરે. ૭
 ઝંઝા જળ આ ઝંઝવાંતણાં, પાન^૧ ગણી પિડાયા ધણા;
 સમજ્યા જે કા પાછા વળ્યા, પાનાતુરના પ્રાણજ પળ્યા;
 મંદલાગ્ય એમાં શી મણા, ઝંઝા જળ આ ઝંઝવાંતણાં. ૮
 ટટા ટીલાં-ટપકાં કરે,^૨ કાર્ય ક્યાંથી તા^૩ સુધરે;
 ઊપરથી આડબર^૪ ધરી, ખોજ નહીં જ્યાંસુધી ખરી;
 ડોળ થકી નવ ઇશ્વર ડરે, ટટા ટીલાંટપકાં કરે. ૯
 ઠંઠા ઠાઠ સૌ ઠપકા કાજ, રમતથકી નવ રીઝે રાજ;^૫
 ઠાઠથકી ઠીઠાળી^૬ થાય, મળવા કરતાં બમણું જાય;
 સાદવટે સાચવ મૂળ સાજ, ઠંઠા ઠાઠ સૌ ઠપકા કાજ. ૧૦
 ડડા ડોળ ડહાપણનો કરે, મિથ્યા ફાંફાં મારી મરે;
 કે'ણી રે'ણીમાંજ કવાણ, પાખંડજ મોટે પાપાણ;
 કોટે પા'ણને ક્યાંથી તરે, ડડા ડોળ ડહાપણનો કરે. ૧૧
 ઢઢા ઢાલ-ધર્મ નહિ કને, મિથ્યા મદ્દ શું કરવા બને ?
 મદ્દમાં તું માર્યો જાય, રક્ષણ^૭ વિણ રણજીત ન થાય;
 એને તો એતાવું તને, ઢઢા ઢાલ-ધર્મ નહિ કને. ૧૨
 તત્તા ત્રિવિધ ટળતાં તાપ, માયાબળનું જડશે માપ;
 અંકારો તે આવી અડે, રહી દાળમાં લેશ ના નડે;
 ઝોળખ થાશે આપોઆપ, તત્તા ત્રિવિધ ટળતાં તાપ. ૧૩
 ચૂથ્યા થોથાંથી નહિ થાક, આયુષ આગળ આડો આંક;
 થોથાં વાંચે^૮ થાકી જશે, ધાર્યો કરતાં ઉલટું થશે;
 જ્યમ ફરશે ત્યમ ચઢશે ચાક,^૯ ચૂથ્યા થોથાંથી નહિ થાક. ૧૪

૧. પીવાનું-પાણી. ૨. કચે. ૩. ડોળ. ૪. રાજ-ઇશ્વર. ૫. મરજી. ૬. પત્થર. ૭. રક્ષણ કરનાર. ૮. થોથાં વાંચે=પુસ્તકો વાંચ્યાથી. ૯. ચાકે.

દહદા તું દિલમાં નવ ડરે, જેમ ફરે તેમ ભારજ ભરે;
 અનેક સંચિત^૧નું જે આગ, પુરૂષપ્રપત્ને તે તું ટાળ;
 સંચિત રહે^૨ સ્વાર્થ ના સરે, દહદા તું દિલમાં નવ ડરે. ૧૫
 ધધા ધીરજ ધાર્યું કમ, જાશે આખર આગ્યો જેમ;
 આતુર થેને આગળ ચાલ, શું કરવાનું તે સંભાળ;
 આગસમાં રહે એમનોએમ, ધધા ધીરજ ધાર્યું કમ. ૧૬
 ન-ના નવધા ભકિત^૩ વડે, ઇશ્વરપદ સુધી તું ચડે;
 પછી થતાં તેમાં તદરૂપ, થૈ અદ્વૈત જે આપસ્વરૂપ;
 મોક્ષમાર્ગ એમ જુગતે^૪ જડે, ન-ના નવધા ભકિત વડે. ૧૭
 પપ્પા પૂર્ણ થવા જે ચકાય, શાસ્ત્રક્રમે તું ચાલ્યો જાય^૫;
 ક્રમે ક્રમે ચઢતાં સૌ ચડે, ફૂંદવા જાય તો પાછો પડે;
 સમયે સૌ આપાપે^૬ થાય, પપ્પા પૂર્ણ થવા જે ચકાય. ૧૮
 ફફડા ફાંફાં મારે ફોગ, હું મમતાનો મો'ટો રોગ;
 માયા ટળતાં મૂળજ અજે, જ-મમરણનું જોખમ ટળે;
 એ ઉપરમ^૭નો કરે ઉલ્લોગ, ફફડા ફાંફાં મારે ફોગ. ૧૯
 અખ્યા અધનનો જે એદ, ઇવ-ઇશ્વરનો જ્યાં લગ એદ;
 કોહ કરતાં કરતાં શોધ, તત્ત્વમસી^૮નો થાશે ભોધ;
 ખોજ કરતાં^૯ ટળશે એદ, અખ્યા અધનનો જે એદ. ૨૦
 ભજના એ વિધ ભાંગે ભૂત, આતમતા^{૧૦} પામે અણમૂલ્ય;
 'અહ' પ્રહા^{૧૧} એમ થાતાં ભાસ, હુંપદ આપે^{૧૨} પામે નાશ;
 થે રહેશે જે છે તે મૂળ, ભજના એ વિધ ભાંગે ભૂત. ૨૧

૧. એકઠાં થયલાં કર્મ. ૨. રહે-રહ્યાથી. ૩. નવ પ્રકારની ભક્તિ (જેતું-ટીકા). ૪. જુક્તિએ-યુક્તિએ. ૫. જાય=જ. ૬. આપ-આપે=પોતાની મેળે. ૭. ઉચ્ચ દશાએ પહોંચવું તે. ૮. યુક્તિ. ૯. 'તે તું છે' એ ઉપદેશવચન. ૧૦. કરતાં=કરતાં. ૧૧. આત્મતા—પોતાપણું-પ્રકારસ્વરૂપ. ૧૨. 'હું (પોતે) પ્રહા હું' એ ઉપદેશવચન.

મમ્મા મો'દું મો'દું કહે, લક્ષ કરે તો સહજે લહે ;
 પચિકૃત^૧ કરતાં પરખાય, લાગત્યાગથી સધળું જાય ;
 સધળું જાતાં સત્યજ રહે, મમ્મા મો'દું મો'દું કહે. ૨૨
 ચચ્યા ચમથી જો તું ડરે, આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ધમ કરે ;
 રથૂળ^૨ સૂક્ષ્મ^૩ જ્યાં જૂદાં પડે, કારણ^૪ કારણમાં જૈ અડે ;
 અલરૂપ થૈ અલો લજે, ચચ્યા ચમથી જો તું ડરે. ૨૩
 રરરા રંગ તે મૂળ અનૂપ, સત-ચિત-આનંદ^૬ શુદ્ધ સ્વરૂપ ;
 અન્ય રંગથી મેલજ અઢે, જેમ અઢે તેમ જૂદો પડે ;
 રખે કાઠતાં બને કુરૂપ, રરરા રંગ તે મૂળ અનૂપ. ૨૪
 લલ્લા લોહ-ગ્રહ^૭ પારશ ધર્યો, આવરણે તેને આવર્યો ;
 પારશ સ્પર્ષ^૮ ન થાએ એમ, લોહ બને સુવર્ણજ કેમ ?
 આત્મજ્ઞનો ઉપાય ન કર્યો, લલ્લા લોહ-ગ્રહ પારશ ધર્યો. ૨૫
 વળા વિષય-વાસના^૯ જેહ, આત્મ-પારશી^{૧૦} આત્મજ્ઞ એહ ;
 ટળતાં પારશ સ્પર્ષ^૮ થાય, લોહ-કાય કાગ-ચન બની જાય ;
 છવ શિવ જૂદાઈ એહ, વળા વિષય-વાસના જેહ. ૨૬
 શશશા શાસ્ત્રની સવળી વાત, સદ્ગુરૂથી સમજે સાક્ષાત ;
 વળસમજે^{૧૧} વિપરીત અનુભવે, જયમ પોપટ મુખરામજ લવે ;
 ગુરૂગમ^{૧૨} વળુ એ ગર્ધવલાત, શશશા શાસ્ત્રની સવળી વાત. ૨૭
 ધપ્પા ષટ્દર્શન^{૧૩} શું કહે, મતવાદી મતભેદજ લહે ;
 ગતિ જેટલે તે ત્યાં જાય, આખર જૈને અટકે ત્યાંય ;
 સમતોલે^{૧૪} તો સારજ ગ્રહે, ધપ્પા ષટ્દર્શન શું કહે. ૨૮

૧. (જેહું પા૦). ૨. (જેહું પા૦). ૩. ૪. ૫. (જેહું પા૦).
 ૬. ઈશ્વરનું મૂળ આનંદરૂપ સ્વરૂપ. ૭. લોહાનું ધર.—લોહાના ધરમાં પારશમણિ
 મુકેલો છે ૮. તેને પડદાએ ઢાંકેલો છે, એટલે લોહાને તેનો સ્પર્ષ થતો નથી.
 ૯. પંચેન્દ્રિયના પંચવિષયના ભોગવિલ્લસની ઈચ્છા. ૧૦. આત્મારૂપી પારશ-
 મણિના ઉપર. ૧૧. વળસમજે=સમજ્યા વગર. ૧૨. ગુરૂએ આપેલી સમજ.
 ૧૩. ૭ શાસ્ત્ર—(જુઓ પા૦). ૧૪. સરખાવી જુઓ.

સસ્સા સુન્દર વેશ વિશેષ^૧, લોતિક^૨ એ તારો નહિ દેશ ;
 વૈખરી^૩ આદિ જે વરણુવે, અન્ય દેશ એને અનુભવે ; જે છે તે તું તારો દેશ-
 પરા^૪માંહી કરતાં પરવેશ^૫, સસ્સા સુન્દર વેશ વિશેષ. ૨૬
 હુહા હોહા^૬ મિથ્યા કરે, પોકારે પ્રભુપદ દૂર પળે ;
 શંકા કરતાં વાધે શૂળ,^૭ વિરમે^૮ વિચારતાં દશ્ય સ્થૂળ^૯ ;
 મૂળ રૂપમાં સહજે મળે, હુહા હોહા મિથ્યા કરે. ૩૦
 ક્ષકાર ક્ષાર સમુદ્રે ગળે, કાર્ય કારણે સહજે મળે ;
 સ્વરૂપ શોધતાં થાશે લીન, તદાકાર નહીં ભાસે ભિન્ન ;
 અહરૂપ તે અહરે ભળે, ક્ષકાર ક્ષાર સમુદ્રે ગળે. ૩૧
 ક્ષકાર જ્ઞાન મોક્ષનું દ્વાર, અન્ય સાધનો ગૌણજ^{૧૦} ધાર ;
 બંધ-મોક્ષ એ મનના ઘાટ, કર્મ-ભક્તિ સાધનને માટ ;
 અંતરશુદ્ધિ મૂળ આધાર, ક્ષકાર જ્ઞાન મોક્ષનું દ્વાર. ૩૨
 અક્ષર^{૧૧} અક્ષસ્વરૂપજ તુંય, માયામાં મા'રૂં ને હુંય ;
 ક્ષિપ્રજાએ એ સાથે મળ્યો, તદાકાર થે તેમાં ભળ્યો ;
 ઉપરમ થે જાણે એ શુંય, અક્ષર અક્ષસ્વરૂપજ તુંય. ૩૩
 હ, અ, જી, ણ-અક્ષર તો ક્ષર^{૧૨} હૃયાં, શબ્દાદિ^{૧૩}થી આપેં ખર્યા ;
 ચાર શરીરો^{૧૪} તે પણુ તેમ, ક્ષરરૂપ આપેં ખરશે એમ ;
 અનુભવી અક્ષર આપેં રહ્યા, હ, અ, જી, ણ-અક્ષર તો ક્ષર થયા. ૩૪
 ભાગ્યવાન ભગવાનજ થાય, કરવાનું જો કાર્ય કરાય ;
 ભૂલી ભમી પાછો નવ પડે, શોધી સીધે મારગ^{૧૫} ચઢે ;
 આત્મસ્વરૂપે આપ સમાય^{૧૬} ભાગ્યવાન ભગવાનજ થાય. ૩૫

૧. વિશેષ વેશ=સ્થૂળ તેમજ સૂક્ષ્મ, ને કારણથી તદ્દન જૂદો. ૨. પંચભૂતનું
 બનેલું શરીર-સ્થૂળદેહ. ૩. ૪. ૫. પ્રવેશ. ૬. હોકારો. ૭. કાંટો-
 ભોકનારી વસ્તુ=અડચણ. ૮. સમી જાય, શાન્ત થાય. ૯. દેખીતું સ્થૂળ
 શરીર. ૧૦. ઉત્તરતા. ૧૧. અવિનાશી અક્ષસ્વરૂપ. ૧૨. નાશવંત. ૧૩. શબ્દની
 શરૂઆત-આધાર. ૧૪. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ વગેરે. ૧૫. સીધે માર્ગે-
 ખરે રસ્તે. ૧૬. અક્ષસ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય=પોતે અક્ષસ્વરૂપ થઈ રહે.

ગીતિ.

ગુરુ ગોવિન્દજ સાથે, થાએ અપરોક્ષ^૧ આવી નિજ સદને,^૨
 ગોવિન્દથી ગુરુ જાહે, ધટેજ પ્રથમે નમવું ગુરુપદને. ૧
 ગુરુગમત્રિણુ ગોવિન્દજ, ફલ્લિલ દિસે શાસ્ત્રપુરાણુ રટે;^૩
 પ્રસાદ ગુરુગમ મળતાં, કીટજંગવત^૪ તતક્ષણુ સ્થિતિ પલટે. ૨

ગુરુસ્તુતિ.

વસંતતિલકા.

અત્મા ગુરુ ને, ગુરુ વિષ્ણુ જાણો,
 મહેશ્વરાર્દિ, ગુરુ એ પ્રમાણો ;
 ગુરુ પરિઅત્ત-સ્વરૂપ ન્યારો,
 ગુરુ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૧
 હે દીનબંધુ, શુભ્ણી દીન વાણી,
 અલ્પાયુ^૫ અજ્ઞાન અનાથ જાણી ;
 ત્રિવિધ્ય^૬ તાપે તપતાં ઉગારો,
 ગુરુ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૨
 તપેલ આલોક-ઉપાધિ-તાપે,^૭
 સકંપ દુર્દૈવતણા પ્રકાપે ;
 હે નાથ, શરણાગતને^૮ ઉધારો,
 ગુરુ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૩
 સંસાર આ દુસ્તર વારિધિમાં,^૯
 વે'તાં ન દેખું કેદી ક્યાંહિ સિમા ;
 પાણી^{૧૦} ગ્રહી પાર પ્રભુ ઉતારો,
 ગુરુ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૪

૧. પ્રત્યક્ષ-નજર આગળ આવેલાં. ૨. ઘરમાં. ૩. કહે. ૪. ભમરાનાં
 ચટકા દેવાથી કીટો બદલાઈને ભમરો થઈ જાય છે તેમ. ૫. થોડા આયુષ્યવાળો.
 ૬. ત્રિવિધિ=ત્રણ પ્રકારના. ૭. આ દુનિયાની ઉપાધિના તાપે કરીને.
 ૮. શરણે આવેલાં. ૯. સમુદ્ર. ૧૦. હાથ.

કરે ધસારો બહુ મોહ-વારિ,
 વો'માં^૧ જતાં કાણુ શકે ડિગારી,
 માયાતણો બંધ બુરાડનારો,
 ગુરૂ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૫
 બુદ્ધિ-વિતર્કી^૨ બહુધા પ્રમાદ,^૩
 ભવાબ્ધિનૌકા^૪ ગુરૂનો પ્રસાદ^૫;
 અન્યોપચારે નહિ પામું આરો,
 ગુરૂ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૬
 વાણી-સુધાએ વધુ શાન્ત પાડો,
 યોગૌષધિ^૬થી મળ દૂર કાઢો,
 સદ્બોધ સંસ્કાર સુધારનારો,
 ગુરૂ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૭
 વિભ્રાન્તિ^૭ જન્માન્તરની વિદારી,
 ટાળો ભયો જે ભગવાન ભારી;
 આ કર્મરેખા પર મેખ ભારો,
 ગુરૂ કૃપાળુ, કર શિર ધારો. ૮

સદ્ગુરૂ.

શાદ્દલવિકીડિત.

પદ્સંપત્તિસુયુક્ત^૧ આત્મનિગ્રહી,^૨ તત્ત્વજ્ઞ યોગાશ્રયી,
 વેદાધ્યાયો ચતુર્થ^૩-આશ્રમસ્થિતિ, આરૂઢ જેની ગતિ;
 પ્રિતે પામર ભૂમિ પાત્ર કરવા, સર્વત્ર સંબોધતા,
 અદ્વૈતાત્મસ્વરૂપ^૪ પૂર્ણ ગુરૂને, વંદી નમું કોટિધા. ૧

૧. વહો=પાણીનો ભેસ. ૨. બુદ્ધિના સંકલ્પવિકલ્પ. ૩. અભિમાને ચઢી જવું તે. ૪. સંસારસમુદ્રમાંથી તરવાની હોડી. ૫. કૃપા. ૬. યોગરૂપી ઓસડ. ૭. વિશેષપણે શ્રમ થયેલો તે.

૧. છએ સંપત્તિ જેને પ્રાપ્ત છે એવો. ૨. મનને દાળમાં રાખનારો. ૩. સંન્યસ-
 આશ્રમ ધારણ કરેલો એવો. ૪. બ્રહ્મરૂપ થયેલો.

વંદું એ ગુરુદેવ વેદ વિભુતિ,^૧ તેજેમથી આકૃતિ,
 યોગાનંદ નિમગ્ન નિત્યનિયમી-વાણી સુધા સીંચતી ;
 નિઃસ્વાર્થી સમભાવી શિષ્ય સમુદ્ધે, વાંચિતસિદ્ધિપ્રદા,^૨
 અદ્વૈતાત્મસ્વરૂપ પૂર્ણગુરુને, વંદી નમું કૌટિધા. ૨

નિર્માની નિજ નિત્યનિર્મલ વપુ, વૃત્તિ સદા સાત્ત્વિકી,
 આવિર્ભાવ^૩ ન લેશ મોહમમતા, નિસ્શંક સર્વે કૃતિ ;
 યોગાદ્રામૃતપાન^૪ નિત્ય કરીને, આનંદમાં માલતા,
 અદ્વૈતાત્મસ્વરૂપ પૂર્ણગુરુને, વંદી નમું કૌટિધા. ૩

સંસારાગ્નિવિતપ્ત^૫ વિદ્વંસ જીવો, શાન્તિ ન ક્યાં દેખતા,
 તૃપ્ત્યર્થેજ અનામ્બુ-સ્થાન^૬ વિચરી, મૂઢો વ્યથા વેદતા ;
 અદ્વૈતામૃતવાદિ^૭ એલ જનને, સંમુખ દર્શાવતા,
 અદ્વૈતાત્મસ્વરૂપ પૂર્ણગુરુને, વંદી નમું કૌટિધા. ૪

જ્ઞાનારૂઢ અખંડ-ધન્વિન્દ્રજીત જે, યોગીન્દ્ર આ કાળના,
 સ્વાનંદામૃતપૂર^૮ સ્નાન કરતાં, નિત્યે રહે નિર્મળા ;
 ભાવેથી ભગવાન શિષ્ય^૯ ધરીને, પાદામ્બુજે સર્વથા,
 અદ્વૈતાત્મસ્વરૂપ પૂર્ણગુરુને, વંદી નમું કૌટિધા. ૫

દોહરો.

હિર-અજ્ઞાન અલગ કરી, વદી યોગ્ય વરદાન ;
 કૃતાર્થ કર ધારી કરો, ભાગ્યશાળી ભગવાન. ૧

૧ વેદ એજ જેનું દૈવત છે એવો. ૨. ઇચ્છેલી સિદ્ધિને આપનારો. ૩. વૃત્તિ થતી-માયાનું જરા પણ આવરણ નહિ એવો. ૪. સમાધિમાં થતા આનંદરૂપી અમૃતનું પાન. ૫. સંસારના અગ્નિથી તપેલો. ૬. ખાણી વગરની જગ્યા. ૭. અદ્વૈત-અમૃતરૂપી જલ. ૮. પ્રહસવરૂપના આનંદરૂપી અમૃતની રેલ.

જીવને શિવનો ઉપદેશ.

કવિત.

દેહ તો માનુષ્ય ધરી, દુઃખ તું ન મચ્છે જરી,
 દુઃખમાં કુખેસો તે તો, દિલ નથી જાણતો ;
 સુખ શું સંસારમાં છે, અસારની વસ્તુ એ છે,
 સુખ સુખ કરી સદા, મિથ્યા સુખ માણતો ;
 માટે ધરી હિય હામ, પરહરી મોહકામ,
 મોક્ષની મતિ તું મૂઠ, શે' ન ઉર આણતો ;
 સોહમ^૧નો સજી સંગ, આવરણ કરી લંગ
 ભગવાન ભણે વદે-વાક્ય એ પ્રમાણ તો. ૧

અરેરે અભાગી અંધ, આવણ^૨ના આંધ્યા અંધ,
 અંતરે છે અજવાળું, આંખ ન ઉઘાડતો ;
 મૂખ^૩ મતિહિલુ થઈ, અક્ષય ક્યાં ગિડી ગઈ,
 છોકરવાદે^૪ તું છેક, શે' ન છંદ છાંડતો,
 પકડ્યો પથર પાણી,^૫ પટકીને પ્રેમ આણી,
 પટાન્તરે પારથ તે, પકડી ન પાડતો ;
 આજથી કરીને સાદ, શોધવાની બૂલી યાદ,
 ભગવાન ભૂંડ પેઠે, અવરથા આડતો. ૨

અનધડતી એ યારી, ખોટમાં ખમે ખૂવારી,
 ફાગટ ફૂલાઈ ફાંફાં-મારી ફંદે ફસ મા ;^૬
 'હું, તું,' બમે^૭ રહ્યો મોહી, તેથી તું ન જૂદો કોઈ,
 અંતરમાં ગણું જોઈ, ખ્યાલ કદા ખસ મા ;^૮

૧. સોહમ-(સં:=તે+અહં=હું-તે હું હું) આપણે જ્યારે ઉચ્ચ શ્વાસ લઈએ ત્યારે સો જોવા ઉચ્ચાર થાય છે, અને નીચો મૂકાએ ત્યારે હમ જોવા ઉચ્ચાર થાય છે. એ સોહમ ને અજપાલપ કહે છે તે. ૨. અજ્ઞાનનો પડદો. ૩. નાદા-નીમાં. ૪. પાણીમાં=હાથમાં. ૫. નહિ. ૬. હું અને તું જૂદા છઈએ એવો ભૂલાવો.

વિષયને વિષ ગણી, વિશેષ ત્રિવેદી બણી,
વાસનાને વેગે હણી, વાળ વૃત્તિ વશમાં ;^૧
આત્મસુ^૨વૃત્તિસંબંધ, આત્માકાર થાતાં અંધ,
ભગવાન ભવબંધ, ધૂટશે નિમિષમાં^૩.

૩

કવિત.

કઇ શુકસું^૪ રામમુખે લવતા, નવ રામની ઝોળખ એમ જડે,
કઇ વેશધરી વસતા વનવાસ, ન આશ કદી યમ પૂરી પડે ;
કઇ ટેક અનેક ધરી અવની પર, આમ્રહોં થૈ રઝળે રવડે,
કઇ ધ્યાન ધરી અગલા બની આસન વાળી અહોનિશ નિત્ય અડે^૫ ;
કઇ આપત વેડી અટે બહુ તીરથ, જય વલા મળના^૬ વળમાં,
કઇ મૂખથકી નિજને નિત્ય^૭મુક્તજ, માન ધરી બકતા બળમાં ;
નવ એમ લવે લવલેશજ લાલ, આલજ આવતું ઝોંડળમાં,
ભગવાન ભલે ભટકો ભવમાં, ભવપાર ન એમ લહો પળમાં. ૧

કઇ રનાન ને દાનમાં માન ગણી, બૂલી ભાન ભક્તો તીરથો ભટકે,
કઇ મૌન્ય^૮ધરી નિજ હેતુ ન દા-ખર્ચો આલુ ધરી સ્થળમાં અટકે ;
ખુશ વધારીજ પંચકેશ ધરી કંઈ અંગ અહોનિશ ભસ્મ^૯ ધરે,
કઇ શીત વૃષા અને તાપ સહી, નિજ કાય બની કૂર કૂપ^{૧૦} કરે,
કઇ વેશ વડો ટરી વૈભવનો, તુલસીતણી માલજ કંઈ ધરે,
કઇ તાલ પખાજ વિણાદિક વા-ધ^{૧૧}સુ ગોવિન્દનાં ચુલુગાન કરે ;
નવ અંતરવૃત્તિ વળ્યા વણુ લા-ભ ન આલજ આવતું ઝોંડળમાં,
ભગવાન ભલે ભટકો ભવમાં, ભવપાર ન એમ લહો પળમાં. ૨

૧. અંકુશમાં-કબજમાં. ૨. આંખનો પલકારો-આંખ મીચીને ઉધાડીએ તેટલી વારમાં. ૩. શુકસું=શુકપે-પોપટની પેઠે. ૪. અડીજીને બેસે. ૫. પાપના વમળમાં. ૬. નિત્યમુક્ત-હમેશને માટે મોક્ષપદને પામેલો. ૭. મુનિવૃત-બોલવું નહિ તે. ૮. વિશુતિ-લીશુતિ. ૯. સુકાર્ષ ગએલી. ૧૦. વાનિત્ર સાથે.

હિતશિક્ષા

[૫૬ ૧૬].

(જન્મળી જીવડા, મુક્તિની જૂગીત ન જાણી—એ રાહ.)

ઓ અંધ અભાગિ, કાં નથી જોતો તું જાગિ;

આખર વેળા આવી તોયે, તજણા નવ તું ત્યાગિ રે; ઓ અંધ. ૮૬.

જડરાગિની જલતો જ્યારે, કાસ^૧ બહુ ત્યાં કાઢા;

માત-ઉદરથી અલગા થાતાં, સર્વે વીસારી દિધા રે. ઓ અંધ. ૧

બાકપણે તું માતપિતાના, લાકનમાં બહુ માહલ્યો;

ખાઈ પીધ મસ્તાનો થૈને, માથે માથે ચાલ્યો રે. ઓ અંધ. ૨

જીવાતીને જોરે દોડ્યો, જે દીકું તે લેવા;

હુમમતા ને મોજશોખને, માતી તેં મિટા મેવા. ઓ અંધ. ૩

મોટપણે તું મોહપાશની, લાકચમાં લકચાયો;

ધામ, ધરા ને ધન મેળવવા, અનેક ધંધે ધાયો રે. ઓ અંધ. ૪

રાતદીવસ રણિયાત રહિને, યત્ન કરે સૌ એવા;

ચૂકે નહિ ચાટ્યું^૨ કરવાને, આજ આંડળમાં લેવા રે. ઓ અંધ. ૫જર્જરીભૂત^૩ થયો તું જ્યારે, દાસિ લક્ષ શું કરવા;

આખર વેળા અંતર સુજ્યું, ધધ્ધને ઓળખવા રે. ઓ અંધ. ૬

કાયા કંપે જીવ ન જંપે, મન મુઝવણ નહિ માતી;

ધધ્ધરની ત્યાં ઓળખ કેવી, એમ કરવાથી થાતી રે. ઓ અંધ. ૭

એમ ઉંધ ને આગસમાં તેં આયુષ ખોયું સાઈ;

મરતાં સુધી મામ ન મુકી જીવ જંપે ‘હું માઈ.’ ઓ અંધ. ૮

ઉલટે રસ્તે આમ આપડ્યો તું, લહે પ્રભુની નવ લાગી;

જન્મમરણનું જોખમ પાછું, મુખ લીધું તેં માગી રે. ઓ અંધ. ૯

મોઘો મનુષ્યાદેહ મળ્યો તે, યમ એજે તેં ખોયો;

ભણે ભયુ ભવજંધનનો તેં, ભય નવ જાંખી જોયો રે. ઓ અંધ. ૧૦

- પરપંચી દુનિયા, પાપમાં રહે છે પચેલી,
 નેક ટેકને અળગા મૂકી હું મમતામાં મચેલી. પરપંચી. ટેક.
- જીવંતણી તું જાળ પાયરી, ફાંદામાંજ ફસાવે,
 દયાવ તો બહુ દીન જનોને, દીલ દયા નહિ લાવે. પરપંચી. ૧
- મોઢે મીઠો મનમાં કાતી, કરતો નહિ જે કે'તો ;
 આહુંઅવળું સમજાવિ મિજ સ્વાસ્થ સાધી લેતો. પરપંચી. ૨
- દાખવતો ડાલો થૈ ડહાપણ, જાણે સાધુ સાચો ;
 અંતરમાં તું રાખે આંટો, ખાય ન તેમાં ખાંચો. પરપંચી. ૩
- ગરિબ રાંકડા રીજાવીને, પેટ ભર્યામાં પૂરો,
 સગાં સહોદરને સંતોષી, થૈને સૌમાં શરૂ રે ; પરપંચી. ૪
- જાગ ફાવને લુચ્યાઈમાં તું, લેશ ન ખામી રાખે ;
 અણુસમજીને ઉલટ થાપ દઇ, તરતજ ઉંધા નાખે રે. પરપંચી. ૫
- મનમાં આશા મ્હોટી મ્હોટી નિર્ભીંમી થઇ કરતો ;
 કામ કારમાં કરવામાં નવ, ઇશ્વરથી તું ડરતો રે. પરપંચી. ૬
- આઘો પાછો આમતેમ તું, આડોઅવળો મ્હાલે ;
 મનમાન્યું મળતે જરીએ નહીં, જંપીતે નવ ચાલે રે. પરપંચી. ૭
- ભડાક દઢને પડતો ફૂદી વાત પડે કંઈ કાને ;
 મનનું ગમતું મળે તોય પણ, મન તા'ફે નવ માને રે. પરપંચી. ૮
- પાર ન આવે પ્રપંચનો ને પુજુજ પાપના થારો ;
 ભણે ભગુ એમ આવાગમનમાં, અથડાયો તું જાશે રે. પરપંચી. ૯
- આ લવ તો તેં એમ અગાડ્યો, જાશે જ્યમ તું આવ્યો ;
 અવર જન્મના બંધનનો તું વિચાર નહીં મન લાગ્યો રે. પરપંચી. ૧૦

[રાહ ઉપર પ્રભાણે.]

સોમાં થઈ શુરો, સાન તું શાને ગુમાવે;
 નવ પૈસેથી પૂરો તોએ, સૂકામાં નાવ ચલાવે રે—સોમાં—ટેક. ૧
 ડરકુ થઈને નિડરપણાની, ડોળે મિથ્યા બબડે;
 એમ કર્યાથી જાણે નહિ શું, ગાડું ક્યાં લગી ગબડે રે—સોમાં. ૨
 આમ ઘણાઓ આ દુનિયામાં, અજાને અટવાતા;
 નાહક? નાકરે ગુમાવીને નિજ, ખાલી ગોથાં ખાતા રે—સોમાં. ૩
 આપત્તિમાં બને આંધળો, તોલ કશુંજ ન તોલે;
 આપ ગુમાવી આપતણું તે, નામજ બાપનું બોળે રે—સોમાં. ૪
 ગરથ નહિ કંઈ ગાંઠ, લાંઠમાં નામ પડ્યું છે પૂરું;
 બાલ્યું ન રહેશે બંધુવર્ગે, હોએ શું એથકી બૂરું રે—સોમાં. ૫
 બાલ્યું ત્હાડું ન ગમે કાઈને, બકવા મિથ્યા કરતો;
 કાંકાં મારી ફોગટ પુલી, ફક્કડ થેને શું ફરતો રે—સોમાં. ૬
 યમ અવતાર ગુમાવે એળે, આયૂષ પૂરું કરતો;
 આલ્યો તેવો જરૂર જવાનો, એથી લાલ શું નરતો રે—સોમાં. ૭
 બાથડીયાં તું બધે મારતો, લાથ કશું નહિ આવે;
 જ્યાં ત્યાં પાછો પડતો ત્યાં તું, અહાનાં બહુ બતલાવે રે—સોમાં. ૮
 સ્વજન સહોદર સાથ સર્વ નહિ—પૂઠું પૂરે તુજ કાંઈ;
 આંગળીએ ઉરાડે યમ સૌ જૂગતે જાણી-જોઈ રે—સોમાં. ૯
 બૂજ ગણાઈ નહીં આ ભવમાં, બલ્યો જલ્યો તું જાણે;
 ભણે ભગુ યમ અકળાએ શું, થાવાનું તે તો થાશે રે—સોમાં. ૧૦

તૃતીય વિલાસ—ભાગ ત્રીજો

આઉપયોગી કાવ્યકૃત.

ઈશ્વરપ્રાર્થના.

પ્રભાત.

ઓ પ્રભુ, ઈષ્ટ તું સકળ સૃષ્ટિતણા,
અબળ હું અદ્યપ્રમતિ બાળ તહારું ;
રાત્રિવિષે પૂરા ઊંધ-અજ્ઞાનમાં,
જળવ્યું બચકડી અંગ મહારું.— ૧

ઓ દયાનાથ, એ તુજ દયા દેખીને,
જાન થાતાં દયા-દાન મારું ;
જે વડે કાર્ય કરવાતણું તે વિષે
ઊર આળસ તણ ઝટ જાગું.— ૨

શરીરમાં શક્તિ તે અંશ છે તાહેરો,^૧
તે વડે તન-મને રાખ શુદ્ધિ ;
નીતિ ભક્તિ દઈ જળવા સ્ત્રીરીતિ,
પૂર્ણ પાતિવ્રતે પ્રેર બુદ્ધિ.— ૩

જન્મી આ જન્મમાં જીવન સાર્થક કરું,
પ્રભુ તવ ચરણનું શરણ પામી ;
જન્મજન્મમાં અંધ થઇ નવ દુઃખ,
જન્મ ને મરણ આ જાય વામી.^૨— ૪

ભાવિ ભગવાન નિત નિપજે નિર્ભયું,
સણ સદાચાર અજ્ઞાન વામું ;
બેદબુદ્ધિ ટળી, તુજ રૂપે ભળી,
શુદ્ધ સ્વરૂપ થઇને વિરામું.— ૫

(હિન્દ મહારાજાશ્રીના રાજ્યાભિષેકનો કન્યાશાળાઓ માટે ગરબો.)

(રાહ—પૂનેમ ચાંદની + +, ખી + + + લી પૂરી + અહીં રે—)

રૂડો આજનો, દિન રણિયામણો રે,
શોભે રાજ્યાસને, હિન્દના મહારાજ,
લેઓ આનંદે એ—તાતનાં એવારણાં રે—ટેક—
વર્ષાઋતુ આ, ગાજી રાજી ચર્ધ રે,
દિસે પંખીડાં સૌ, ડાલતાં એપાસ—
વેગે વાદળાં છે, બહેતાં લૈ વધામણાં રે—

સાખી—લહેકે સરિતા લહેરથી, જાણે હરખી મંન,
પવન વહે ધુનકારતો, શબ્દ કરી ધનધન—
દશેા દિસે જાણે ગેખી ધટો ગાજતા રે,
પ્રાણીમાત્ર પ્રેમે, દિસતાં પ્રસન્ન—લેઓ આનંદે
સાખી—પ્રજા જની સૌ પ્રેમથી, રાજ્યરતિમાં લીન,
અભિવંદી ભગવાનને, ચઢતી ધ્રુવે મંન—
રાજ્યભક્તિતણા રાગ સૌ અલાપતાં રે
ધન્યવાદ-ધોષે, ગજવે ગંગન—લેઓ આનંદે
શી સોહામણી, શોભા આજે જની રે,
દિલ્લી-આસને છે, રાજ્ય—અભિષેક,
રૂડા એડવર્ડશ્રી હિન્દના મહારાજને રે—
શાન્તિકારી આ, શીતળ શિશિરમાં રે,
સૃષ્ટિસૌંદર્ય સૌ, દિસે શોભામાન,
દિપે દિગંત^૧ તે, દિવ્ય દેખાવે ભર્યું રે—

સાખી—અવની અંગ ઓખી રહી, ધારી વસ્ત્ર સુવેશ,
આનંદા ઉર વનતરૂ, ખીલ્યો ક્ષેત્ર-પ્રદેશ—

શિથ નમાવીને, દિસે સહુ ડાલતાં રે,
જડ સૌ વસ્તુઓમાં સહજ જણાય,
રાજ્યભક્તિતણી ભાવના^૧ અંકુરતી રે—

૧ ૯ ૦ ૩ ૧૧

સાખી—ભૂમિ-ખંડ, ખં-ભુવનમાં, જીવાત્મા હરખાય,
ભાગ્યશાળી ભૂપાણનું, રાજ્યારોહણ થાય—
રાજ્યસેવાતણા, રંગે રંગિયાત છે રે,
ભરે ઉલટયો છે આનંદ-પ્રવાહ,
પૂરા ઉત્સાહી આ, ઉમંગ-પ્રસંગમાં રે—

સાખી—સકળ સ્થળોમાં શોભતું, દિવાળીસમ પર્વ
વક્ષાદારી વર્ષાવવા, મળતું મહાજન સર્વ—
થઈ રાજી રાજી ગર્વે દિસે ગાજતાં રે,
વદે વ્હાલકેરાં, વિમળ વચન,
ધન્ય ધન્ય-વાદ્યો, ગગન ધ્રુમાવતાં રે—

સાખી—પ્રજા પૂર પ્રેમે ભજે, પરમપૂજ્ય એ રાજ,
તપો પુણ્ય ગાદીતણું, રહે અચળ શિરતાજ—
કાજ કીર્તિતણાં કાટિક, એથી થજે રે,
જોડે આ-લોકમાં, નિર્ભય નિશાન,
માન મહીપોમાં, સર્વથી મ્હોટાં મળે રે—

સાખી—ચક્રવર્તી ચિર જીવજે, નૃપવર રીતિ-નીતિમાન,
રાજ્યરિદ્ધિરસ ભોગવો, ભય હરજે ભગવાન,
સ્થાન સકળમાં શ્રેષ્ઠપદ થાપજે રે—
સુખ શાન્તિ હજે કુશળ કલ્યાણ,
૩૬ એકવડ શ્રી હિન્દના મહારાજનં રે—

ભણવાના ઉપદેશની ગરબી—૨ લી.

(ઓ લક્ષ્મણજી—મઠ લંકામાં જરૂર હમારે જવું—એ રાહ.)

સખી સાંભળજો, શિખ દઉં હું અભણપણું ઉતારવા,
આ યુગમાંહી, અબજાની સંસારસ્થિતિ સુધારવા—ટેક.

સંસારે સુખિયાં હોય થવું,
તો ભાવ ધરી ભણવુંગણવું,
નથી એમાં કરવું કાંઈ નવું.—સખી સાંભળજો ૧

બહુ ખાળાઓ પૂર્વે ભણતી,
નીતિભક્તિ લહી નિપુણ બણતી,
નિજ જનના બહુ દોષો હણતી.—સખી સાંભળજો ૨

સતીમંડળમાં જે શોભી સહુ,
ભણવાથી બુદ્ધિ પામી બહુ,
હતી તે પણ માતા-સાસુ વહુ.—સખી સાંભળજો ૩

અતિ અભણ સ્ત્રીઓ દિસે કૂવી,
લડતી વડતી કૃત્યા જેવી,
ગણો દયાપાત્ર અબજા એવી.—સખી સાંભળજો ૪

ગૃહશિક્ષણ એનું એવું ગણો,
શો દોષ લહો એ અજ્ઞાતણો,
એ ટળવા વિદ્યાપાત્ર બણો.—સખી સાંભળજો ૫

ભણવું એ જૂલજ સુધરવા,
ભણવું નિજ ખામી પરહરવા,
ભણવું તે વિનય-વિવેકી થવા.—સખી સાંભળજો ૬

ભણી ભાણુભાવ સધજો રાખે,
દિલ પ્રેમ-દયા દીનને દાખે,
ભગવાન ભવિષ્ય બહુ ભાખે.—સખી સાંભળજો ૭

સીદ્ધિતશિક્ષા.

ખડૂ વશીકરણ.

(રાહ ઉપર પ્રમાણે.)

સુણો સાહેલી, વશીકરણવિદ્યા કહું તમને પ્રીતે,
મન શિખ ધરો, વશ થાશે ભરથાર ખરે એ રીતે—ટેક.

જે દિનથી જાવું સાસરીએ,

દીઠો ધરધંધો આચરીએ,

કહ્યાં સાસુ-નણુંદનાં નિત કરીએ.—સુણો સાહેલી. ૧

નવ જાંબર મેલી નિસરવું,

નવ કામ લવના પરધેર જવું,

નિત ધરમાં મ્હોંલાજે રહેવું.—સુણો સાહેલી. ૨

નવ ફરવું ઉધાડે માથે,

નિત રહેવું સાસુ-નણુંદ સાથે,

નહીં ભળવું જૂઝાં સંગાથે.—સુણો સાહેલી. ૩

નવ નખજાની સોખત કરવી,

નવ શિખ અવર શ્રવણે ધરવી,

પરધન પરનિન્દા પરહરવી.—સુણો સાહેલી. ૪

બહુ દ્રેષી હોય ધણી નારી,

સહુ વાત પૂછે વારી વારી,

નવ કહેવી તેને નિજ ધારી.—સુણો સાહેલી. ૫

કંઈ નારીને બહુ કલેશ ગમે,

ધર ભંજવ્યામાં મન રમે,

બહુ બાળા-બુદ્ધિ એમ ભમે.—સુણો સાહેલી. ૬

કોઈ ધરની વાત કરે પૂરી,

નહીં ભળવું તેમાં થૈ શરી,

નવ વધવું ટાપસીઓ પૂરી.—સુણો સાહેલી. ૭

નવ ધરની વાત અવર કહેવી,
સહુ પેટ સમાવીને દેવી,
પર વાત પૂછી પેરે લેવી.—સુણો સાહેલી૦ ૮

કદી નણુદી મ્હેણું દૈ ભાંડે,
કદી સાસુ નહીં મ્હોડું માંડે,
કદી ત્હેનું જોઈ સ્વામી છાંડે.—સુણો સાહેલી૦ ૯

હોય પાપ પિયરીઆનું ઘોતાં,
કદી નાક પુલાવી નિત જોતાં,
દુઃખ માની પાર નહીં રેતાં.—સુણો સાહેલી૦ ૧૦

નવ આવી વાતો ઉર ધરવી,
નવ પ્રીત પતિસુ પરહરવી,
નિત રાવ નહીં પતિને કરવી.—સુણો સાહેલી૦ ૧૧

નવ ઊંચ સ્વરે સામું લડવું,
નવ ખીજાં આગળ બડબડવું,
નિત કામતણું કામણ કરવું.—સુણો સાહેલી૦ ૧૨

બહુ બહેનપણી બાળી ભોળી,
કંઈ વાત કરે ચાંદું ચોળી,
તે માટે તજવી તે ટોળી.—સુણો સાહેલી૦ ૧૩

નવ સૈયર આપણું દુઃખ હરે,
નવ કહેવાથી કંઈ કામ સરે,
ઉલટું વિષ એમાંથી નિસરે.—સુણો સાહેલી૦ ૧૪

હોય દુઃખ સહુ સાંખી રહીએ,
નવ પિયરમાં કાને કહીએ,
નવ નબળું કો કહેવા દઈએ.—સુણો સાહેલી૦ ૧૫

- બહુ બોલ્યાથી બહેકી જાશે,
 વળી કુખ-જનેતા ભંડાશે,
 સહુ સુખ સભુરીથી થાશે.—સુણો સાહેલી૦ ૧૬
- સંસારતણી રીતો એવી,
 બહુ ડાહ્યાજન નિન્દે તેવી,
 નહીં આપણે તે લક્ષે લેવી.—સુણો સાહેલી૦ ૧૭
- સાસુનાં ગમતાં નિત કરીએ,
 નવ હોડ નણુંદ સાથે ધરીએ,
 તો સહજ પીડ એ પરહરીએ.—સુણો સાહેલી૦ ૧૮
- સ્વામીને નિજ ઇશ્વર ગણવા,
 હોય ભૂંડા તોય લલા બંણવા,
 કંઈ પેર કરી દોષો હણવા.—સુણો સાહેલી૦ ૧૯
- પતિ કહે તે આધીન થૈ કરવું,
 નવ ચઢીડ કરીને ચડભડવું,
 થઈ નીચાં નમણાં ચિત હરવું.—સુણો સાહેલી૦ ૨૦
- વળી સાચું ભાવણ નિત કરવું,
 બહુ જૂઠ્ઠાથી બીહીને ફરવું,
 નહીં સુખ અવરનું ઉર ધરવું.—સુણો સાહેલી૦ ૨૧
- સહુ કર્મ પ્રમાણે સુખ લહીએ,
 બહુ તેમાં રાજ થઈ રહીએ,
 નવ દોષ સગાંને શિર દઈએ.—સુણો સાહેલી૦ ૨૨
- બહુ પ્રેમ ધરે એથી સ્વામી,
 દુઃખ સધળું જાય ખરે વામી,
 કંઈ નારી પૂરણ પદ પામી.—સુણો સાહેલી૦ ૨૩

સખી, આનો સાર મહો સારો,
 વશકરણીવિદ્યા એ ધારો,
 નથી જન્મનંત્ર વશ કરનારો.—સુણો સાહેલી૦ ૨૪
 દુનિયામાં ડાહ્યાં કહેવાશે,
 નિજ સંસારે સુખિયાં યાશે,
 ભગવાન મોક્ષધામે જાશે.—સુણો સાહેલી૦ ૨૫

શિયળવ્રત.

(રાહ ઉપર પ્રમાણે.)

સખી, શાણું થૈ શિયળવ્રત સમજને સુખમાં મ્હાલો,
 અતિ આગ્રહથી, પૂરણુ પ્રેમ ધરીને પનિવ્રત પાળો—ટેક.

નિજ પતિને પ્રભુભાવે ભજવા,
 શણુગાર શિયળવ્રતના સજવા,
 દુષણુરૂપ દુરગુણને તજવા—સખી, શાણું થૈ૦ ૧
 પતિસેવામાં આતુર કરવું,
 નહીં આવું ને તેવું કરવું,
 પરપુરૂષ વિષે નવ ચિત ધરવું—સખી, શાણું થૈ૦ ૨
 ગુણ સ્વામીના ચિત્તમાં ધરવા,
 ગમતાં તેહેનાં નિત આદરવાં,
 નિત તે પગલે પગલાં ભરવાં—સખી, શાણું થૈ૦ ૩
 નહીં ઉલટા ગુણુ કશે ધરવો,
 સ્વામીને મળતો ગુણુ કરવો,
 દોષ દોષ પરસ્પર પરહરવો—સખી, શાણું થૈ૦ ૪
 પતિવ્રતનો મહિમા કાણુ કહે,
 સહુ તીર્થ વ્રત તે માંહિ રહે,
 નવ શિવ બ્રહ્માદિ પાર લહે—સખી, શાણું થૈ૦ ૫

પતિવ્રતનો પ્રતાપ ન જાય કલ્યો,
 બ્રહ્મ બાલક અગ્નિથી ન બળ્યો,
 જુઓ સિમંતણીનો* સ્વામી મળ્યો—સખી, શાણું થૈં ૬

નારીને સ્વામીવ્રત મ્હોડું,
 છે બીજું સહુ એથી છોડું,
 એ વિણ જે કરવું તે ખોડું—સખી, શાણું થૈં ૭

નવ સેવે સ્વામી પ્રભુભાવે,
 પતિ ઉપર રોપ કશે લાવે,
 નહીં અન્ય વ્રત આડે આવે—સખી, શાણું થૈં ૮

જે નારી સ્વામીવ્રત છાંડે,
 નહીં છાનું રહે તે સંતાડે,
 ચણાળ કહી ભોકા ભાંડે—સખી, શાણું થૈં ૯

તે નારીને સ્વામી ત્યાગે,
 માઆપકુળે લાગ્ન લાગે,
 નરકે જન્મદૂતના દંડ વાગે—સખી, શાણું થૈં ૧૦

જે નારી શિયળલંગ યશે,
 મનુષ્યાદે' આત્મે તેમ જશે,
 બહુ પાછળ પસ્તાવાનું યશે—સખી, શાણું થૈં ૧૧

એ માટે સમજ નિત ચાલો,
 સજી સદ્ગુણ શિયળવ્રત પાળો,
 લગવાન અભયપદમાં મ્હાલો—સખી, શાણું થૈં ૧૨

સતી-ધર્મનીતિ-નિરૂપણ

(એડો બાઈ ખૂટતો તારો રે, અંખે આઈ પાર ઉતારો રે—એ રાહ)
 સતીધર્મ આવા કહીએ રે, હૃદમાં તે રાખી રહીએ રે—ટેક.

* બ્રાહ્મણનો છાકરો હોત્રાગ્નિમાં પડયા છતાં બળ્યો નહિ.

પાર્વતી માતાએ પ્રેમ ધરીને, હૃદે રહી રણિયાત,
સંભળાવી શિવભોગી પ્રત્યે જે, સતી રીતિ સાક્ષાત—સતી ધ૦ ૧

સતી સ્ત્રીને નિજ સ્વામીજી જ્ઞાલો, અંતર આત્મારામ,
પતિ વિષે પ્રભુભાવજી ધરતી, પતિવ્રતા તેનું નામ—સતી ધ૦ ૨

પ્રાતઃકાળે નિજ પતિ પહેલાં તે, ઉઠતી ઉમંગભેર,^૧
નમન કરી નિજ નાથને પહેલું, પ્રભુ સમરે શુભ પેર—સતી ધ૦ ૩

વાળી ઘેળીને સાફ કરી ધર, જળમાર્જન દે સાર,
મુખશુદ્ધિ કરી વાળ હોળ્યા વિણ, મુખ ન કાઢે ગ્હાર—સતી ધ૦ ૪

પ્રાતઃસામગ્રી તે પતિને સાફ, પહેલી કરે તૈયાર,
સ્નાન કરી પછી શુદ્ધ હૃદયથી, સમરે વિશ્વાધાર—સતી ધ૦ ૫

રહેળે રહી કરે સાંતડું સંધુ, ધીરજથી રહી શાન્ત,
પાક સહુ તૈયાર કરે, જે પ્રમુદ્ધિજાએ પ્રાપ્ત—સતી ધ૦ ૬

અતિથી દેવ નિવેદ ધરાવીને, સ્વામી જમાટે સુસ્વાદ,
અર્પાને તામ્બુલ આશા લે પછી, પોતે ગ્રહે તે પ્રસાદ—સતી ધ૦ ૭

હેતે રહે નિત હાથ જોડી સતી, ઊભી પતિની પાસ,
પોતાનું સર્વસ્વ સ્વામીને માને, અન્ય નહિ અભિલાશ—સતી ધ૦ ૮

વસ્ત્ર-આભૂષણ અંગ સજે-પતિ, રીઝવા પ્રાણ-આધાર,
અન્ય જનો રમે આળ કરે માટે, જાય નહીં ધર ગ્હાર—સતી ધ૦ ૯

પ્રીતિનાં ભાષણ પ્રેમ ભરેલાં તે, સ્વામી સંગાથેજ થાય,
યોગ્ય સમય વિણ પતિ સાથે પણ, નિર્ભજ નહિ થવાય—સતી ધ૦ ૧૦

ધર્મ નિયમ વ્રતરે દેવ ને દહરે તે, સ્વામીની આજ્ઞાએ થાય,
જપ તપ તીર્થ^૨ જાત્રા ને વ્રત સહુ, સ્વામીસેવામાં સમાય—સતી ૦ ૧૧

પતિ પોતાનો ન ધેર હોએ ત્યારે, ધારે નહીં શણગાર,
દૃઢ મનથી ધરી વૈરાગ્ય ઊરે, સમરે સરજનહાર—સતી ધ૦ ૧૨

૧. ઉમંગભેર=ઉમંગભરી. ૨. મંદિરોમાં દર્શન કરવા જવું તે. ૩. તીર્થ.

સ્વામીનું આયુષ્ય વધવાને તેનું, નામ કરે ન ઉચ્ચાર,
 નાથને નામે નામ અવરનું તે, લેતાં લાગે સતીનાર—સતી ધ૦ ૧૩
 સંધ્યાની પૂર્વે સન્માજન^૧ કરે, ધૂપ દીપ ધરમાંથી,
 સંધ્યાવંદન સ્વામી કરે ત્યારે, પોતે પ્રભુગુણ ગાય—સતી ધ૦ ૧૪
 સ્વામી પોતાડીને પોતે સુએ, નિત સેવામાં રે' તૈયાર,
 કથા વારતા બોધવચન સુણી, નિદ્રા લહે સુખકાર—સતી ધ૦ ૧૫
 સ્વામીનું દિલ દુભાએ ન જેથી, પૂરણ ધારતી પ્રીત,
 એવું અહોનિશ વર્તન સતીનું, એજ અનાદિ રીત—સતી ધ૦ ૧૬
 ભાવે ભગે ભગવાન ભણે એમ, ભામિનીઓ ભરથાર,
 દેવત પોતાનું પતિ ગણે નિજ, તેજ પતિવ્રતા નાર—સતી ધ૦ ૧૭

સતિ નીતિ સ્નેહથી પાળો રે, શાણી સ્ત્રી તે સમજી ચાલો રે—ટેક.

સ્વામીને ગમતાં સતી સ્ત્રીએ નિત, કરવાં સધળાં કામ,
 સ્વામીની સેવા તે શ્રેષ્ઠ પરમપદ, સ્વામી સકલ સુખધામ—સતીની ૧
 મુખશુદ્ધિ માટે સમજી સ્ત્રીએ નવ, ઓટલે જઈ બેસાય,
 પ્રાતઃસમે પ્રભુધ્યાન ચૂકી જેથી, મિથ્યા ન વાણી વદાય—સતીની ૦ ૨
 વસ્ત્ર વિના નવ ન્હાવું કદાપિ, હોય ભલે એકાન્ત,
 અવર જનો નિજ અંગ ન દેખે, રાખવી એવી ખાંત—સતીની ૦ ૩
 હૃદયપ્રદેશ^૨ ન દે દેખાવા તે, પહેરે પાની પર્યંત,
 કપાળી મુઘી કેશજ ઢાંકીને, અંગ ઢાંકે અત્યંત—સતીની ૦ ૪
 કાછ^૩ કશીને ખહાર ન નીસરે, સતી મુલદાણવંત,
 સહેજ સહેજમાં હસે ન ખડખડ, નવ દેખડાવે દંત—સતીની ૦ ૫
 કૌતુક વણુ હસવું નવ આવે, ભાવે^૪ નહિ બકવાદ,
 સસરા, સાસુ ને વડીલવર્ગે, બોલે ન ઉચે સાદ—સતીની ૦ ૬

જુદું ભાષણ નિર્લજ વાતો તે, ધર પરધેર ન થાય,
 ઉંચે આસને ચઢીને સ્ત્રીથી, ક્યાંએ નહીં બેસાય—સતીની૦ ૭
 ખાંડણીઓ, મૂશળ, સાવરણી ને, ઉંચર કે પાપણુ,
 તે ઊપર સતી નાર ન બેસે, શાસ્ત્રે એજ પ્રમાણુ—સતીની૦ ૮
 લોભ લાલચને વશ નવ વર તે, કરે નહીં કદી ક્લેશ,
 અન્ય પુરુષ પર અવધમાં પણુ, નાંખે ન નેત્રનિમેશ^૧—સતીની૦ ૯
 ઊંધી સમજણુ ઉર નવ ધારે ને, રાખે સંતોષ સદાય,
 શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ જ્યાં વર્તન દિસે ત્યાં, સતી ન મૂકે પાપ—સતીની૦ ૧૦
 પાર્વતીએ જેમ શિવને પૂજ્યા ને, રૂકિમણીએ ધનરયામ,
 સાવિત્રીએ જેમ બ્રહ્મા સંતોષ્યા ને, સીતાએ સેવ્યા રામ—સતીની૦ ૧૧
 રત્નાદેએ રવિની રૂપ રાખીને, રાહિણીને જેમ ચંદ્ર,
 તારાએ વાળી વાંદર જેમ વેડ્યો, મંદોદરી દશસ્કંધ^૨—સતીની૦ ૧૨
 અરૂંધતી વશ વશિષ્ઠને, વળી ગૌતમ અહલ્યા નાર,
 પાન્યાલીએ જેમ પાણ્ડવ પૂજ્યા, દમંતિએ નળ સાર—સતીની૦ ૧૩
 હરિશ્ચંદ્ર ને તારામતિ જેમ, જેની કીર્તિ પૂરાણે ગાઇ,
 પતિતણું પણું^૩ પાળવાને પોતે, પુત્ર સહિત વેચાઇ—સતીની૦ ૧૪
 શાસ્ત્ર પૂરાણે છે સાખજ જેહની, અંબરિષકેરી નાર,
 પતિનું વાયક પાળવા વેડ્યું, અસહ્ય દુઃખ અપાર—સતીની૦ ૧૫
 સર્વ કાર્યમાં સતી સ્ત્રીઓ રહે, સ્વામીને નિત્ય સહાય,
 માયિક સુખદુઃખ મિથ્યા માને, ધાર્યું પ્રભુજીનું ધાય—સતીની૦ ૧૬
 ભાવે ભજે ભગવાન ભણે એમ, ભામિનીઓ ભરથાર,
 ચારે પદાર્થ પતિ નિજ પેખે, તેજ પતિવ્રતા નાર—સતીની૦ ૧૭

બાળમાતાને શિખામણ.

જૂનંગી છંદ.

અતિ બાળ-આકંઠ દુસ્સણ દિસે,
મતિહીન માતા હશે જોઇ હિંસે ;
ન જોડા તદા જુક્તિ એ બાળ ખોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૧

જુઓ જીવ એનું અરેરે ગળું શું !
લઘુ વેશ તો જ્ઞાન હોએ હજી શું !
તદા જાળવો જીવને જનન^૧ જોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૨

અરે શું તમે માગણી એની જાણો,
નહીં એહનાં ચિહ્ન પૂરાં પ્રમાણો ;
કદી યોગ્ય વેળા મળે પાન^૨ તો વા;^૩
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૩

અરે સર્વથી શ્રેષ્ઠ તો વાત એ છે,
જરા ઊં કરી શબ્દ કાને પડે કે ;
કરો કાળજી સત્વરે પાન^૪ સ્થોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૪

હશે આંખમાં નિન્દા તો સ્તન ચૂમો,^૫
ન લે મૂખ તો ક્રોધમાં સદા ધૂમો ;
કરો કૂર એ કામ નાદાનીં જોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૫

૧. મોટો થએલો. ૨. ધાવડું. ૩. વાહવા-આનંદ. ૪. પાન સ્થોવા =
ધવડાવવાને. ૫. મ્હોંડામાં ધાલો.

જુએ જાગતે બાળ આતૂર પાને,
વળી કોધથી પાન ના હોય થાને ;
જુઓ દોષ એ બાળનો છે કશો વા !
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૬

કરે મગણી પાન ના લાન હોતું,
ચઢે રાઢમાં રુઢ તે રોતું રોતું,
પછી પાનનો ખ્યાલ પ્હાનોજ^૧ ખોવા
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૭

બલુ રોગ રોવાયકી સઘ થાએ,
અતિ દુઃખથી તે નસો કૂઝી જાએ ;
કદી એટલેથી પતી જાય તો વા ;
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૮

લઘુ પિણ્ડ એને અતિ દુઃખ થાશે,
કંઈ વાર મોટે થયે તે પિણ્ડશે ;
થશે ભંગ આશા ન ખામી તજો આ,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૯

જુઓ યોગ^૨-અજ્ઞાનથી બાળ માટે,
કરો વ્રત બાધા ધરો સુખ સાટે ;
કરો એલ જુ બાળને મૃત જોવા !
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૧૦

કરો ચાલતું રીત એ શાસ્ત્ર સાખે,
પછી ભાવિ ભૂંડું ભણ્યું જકત આખે ;
છૂટા ગાળમાંથી લલે દૈવ લો વા !
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રોવા. ૧૧

ચહો ને પનોતાં^૧ થવા પુત્રયોગે,
સહુ સુખ કારે ધરે તેજ જોગે ;
બહુ બુક્તિ જોડા રૂડો^૨ જોગ જોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રાવા. ૧૨

બીજી વાતમાં બુદ્ધિશાળી બનો છો,
બહુ ડાહ્યું ડાહ્યું મુખેથી લણો છો ;
પ્રસંગે હડીત્રાં બનો હાનિ જોવા,
અરે બાળમાતાં, ન દો બાળ રાવા. ૧૩

તજો હટ જૂડી લહું થાય બેનું,^૩
સહો દુઃખ પડે ચહો સુખ એનું ;
કરો યુક્તિએ કામ એ બાળ રહોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રાવા. ૧૪

ધણું શું કહું બુદ્ધિ છે પાદપાની,^૪
રૂડું એજ ને ચાત્રવું શીખ માની ;
વિના ટાળે દોષ શું આંસુ^૫ ધોવાં,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રાવા. ૧૫

ન કો માવડી એ શિશુશાપ લેતાં,
ભયે ભાવથી કહે રખે દોષ દેતાં ;
ન દો ખોડ ખોટીથી જાતિ વગોવા,
અરે બાળમાતા, ન દો બાળ રાવા. ૧૬

૧. પુત્રવાળા, પુત્રવાન. ૨. સારો વખત નજરે જોવાને માટે. ૩. બે=બેથનું.
બેહનું. (સંઠ ઉમય.) ૪. પગની પાટલીએ. ૫. આંસુ ધોવા=આંસુ પાડવાં-રડવું.

૫૬૨ તિથિ

ગુરુગમ—ગરબી

(રઘુવંશી રામ રૂઢેમાં રહેળે રે—એ રાહ)

ગુરુગમની ગતિ અતિ ન્યારી રે

ગુરુબોધતણી બલિહારી—ગુરુગમની૦ ૧૬૬.

ગોઠ્યું ગુરુગમમાં મન માફ રે,

ટલ્યું અંતરકેરું અંધારું રે,

ચુલુ ગુરુજના શા શા સંભારું—ગુરુગમની૦ ૧

મનગમતું ગુરુજએ કીધું રે,

શુદ્ધ જ્ઞાન પૂરણ પ્રીતે દીધું રે,

જીવ્યું જગમાં સફળ કરી લીધું—ગુરુગમની૦ ૨

ગુરુ પોતે પૂરણ બ્રહ્મરૂપ રે,

ઓળખાવતા આત્મસ્વરૂપ રે,

સુણો ગુરુજ પ્રતાપ અનૂપ—ગુરુગમની૦ ૩

પ્રભુ પડવે તે પહેલું ટાળું રે,

સદગુરુજનું આવ્યું આણું રે,

દુઃખ વામી વાયું સુખવહાણું—ગુરુગમની૦ ૪

ખીજે બોધ ગુરુજએ દીધા રે,

મોક્ષસાધન—મારગ સીધા રે,

ઓળે અટવાતાં ઉગારી લીધા—ગુરુગમની૦ ૫

ત્રીજે તાપ ત્રિવિધિના ટાળ્યા રે,

બહુ જન્મના બોજ ઉતાર્યા રે,

ઉપદેશ—સુધા સીંચી ઠાર્યા—ગુરુગમની૦ ૬

- ચોથે ચંચળ ચિત્તને તાણ્યું રે,
 અટવાતું આકર્ષીને આણ્યું રે,
 અંતરે તે ઉતારીને નાણ્યું^૧—ગુરૂગમની૦ ૭
 પાંચેમે પાંચેંદ્રિ વશ કાધી રે,
 આડવાટેથી અંતર લીધી રે,
 નિજ કાર્યમાં ઉતારી સીધી—ગુરૂગમની૦ ૮
 છઠે પરિપુને છંછેજા રે,
 તરછોડીને આધે તેડયા રે,
 મારી ખાસડાં દૂર ખસેજા—ગુરૂગમની૦ ૯
 સાતેમે સત્ય વચનજ કહે છે રે,
 વામે વાંસનારે વસમું એ છે રે,
 મૂળ જન્મમરણતણું જે છે—ગુરૂગમની૦ ૧૦
 આવી આડમ આનંદકારી રે,
 થઇ અલગ અજ્ઞાન-અધારી રે,
 સુખી સ્વાત્મસદનતણી ખારી—ગુરૂગમની૦ ૧૧
 નોમે શાસ્ત્રનીતિ સમજાવી રે,
 ભવઅંધન ટળવા તે ભાવી રે,
 જૂઠી જગતની મમતા મૂકાવી—ગુરૂગમની૦ ૧૨
 દશેમે દાસદોષ નિવાર્યો રે,
 મસ્તાનો મન-માતંગ^૨ માર્યો રે,
 જીવભાવનાભેદ^૪ સંહાર્યો—ગુરૂગમની૦ ૧૩
 એકાદશીએ જે આત્મસ્વરૂપ રે,
 શુદ્ધ, નિત્ય, અક્રિય, ચિદરૂપ રે,
 એળખાણ્યું તે આપ અનૂપ—ગુરૂગમની૦ ૧૪

૧. દોરડાંએ ખાંધ્યું. ૨. મનની ઉર્મીઓ. ૩. મનરૂપી હાથી. ૪. જુદાપણ.

પ્રભુ, બારસે બંધન છૂટ્યું રે,	
ઉરે આત્મજનું ^૧ પદ તૂટ્યું રે;	
સ્વસ્વરૂપનું અંકુર ^૨ ફૂટ્યું—ગુરૂગમની૦	૧૫
આણ્યો તેરશે તિત્ર વિરાગ રે,	
આશા તૃપ્તિાતણો થયો ત્યાગ રે;	
ભાંગી ભ્રમણા કર્યો મહાભાગ ^૩ —ગુરૂગમની૦	૧૬
ચિત્ત ચૈતન્ય ^૪ ચૌદશે પામ્યું રે,	
અહં-મમતાનું વિભ્રમ ^૫ વામ્યું રે,	
નિગ્ગનંદતણું જડ ^૬ ઝામ્યું—ગુરૂગમની૦	૧૭
પ્રેયો પુનેમે પરમાનંદે રે,	
સ્વસ્વરૂપને વળી વળી વંદે રે,	
ઉર ઉભરાયું પૂર્ણાનંદે—ગુરૂગમની૦	૧૮
અમાવાસ્યા એ પર્વ મહાન રે,	
પર્વ પુનિત મંગલમય સ્થાન રે,	
અખંડાનંદનું અભિધાન—ગુરૂગમની૦	૧૯
પામી પૂર્ણ પ્રસાદીનું દાન રે,	
સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ નિદાન રે,	
બ્રહ્માનંદે ભજે ભગવાન—ગુરૂગમની૦	૨૦

૧. પડદો. ૨. પીલો. ૩. મોઠા ભાગ્યશાળી. ૪. પ્રહરસ્વરૂપનું જ્ઞાન.
૫. વિશેષ ભ્રમણા. ૬. મૂળ બાજનું.

શ્રી-ઉપયોગી ભાગવતસાર—દશમસ્કંધ

કૃષ્ણજન્મસંબંધ-જન્મખંડ

(પહેલા ચાર અધ્યાયનો સાર)

(લાળ—ધ્રુવજીના આખ્યાનનો—ચાલ ચંદ્રાવળાની)

આદિ નિરંજન નારાયણને, લાચું હું પ્રથમે પાય,
કૃષ્ણકૃપાથકી આદરૂં, શ્રી ભાગવતનો મહિમાય ;
ભાગવત મધ્યે દશમસ્કંધ, પૂરણ મોક્ષતણો સંબંધ ;
પ્રજ્ઞે પરિક્ષિત જોડી પાણી, શુકદેવજી તવ બોલે વાણી.

જય જય જય જોવિન્દ. ૧

હરીરસ અમૃત ઘૂંટડો, પીતાં કોષ ન તૃપ્તજ થાય,
વિરામે કૃષ્ણકથાથકી, નરદેહ તે કેમ મનાય,
દહ તુજ ભક્તિકેરો ટેક, કથાશ્રવણનો એજ વિવેક,
નવે સ્કંધ તે સૂણ્યા રાજ, અવતરતા પ્રભુ નિજ જનકાજ. જય૦ ૨

અધર્મ અનિશે વ્યાપિયો, થયો પૃથ્વીને પરીતાપ,
ભારે થઇ ભૂ આકળી, ત્યારે આવરિયું નિજ આપ,
ગૌ થઇ ચાલ્યાં બ્રહ્માપાસ, બ્રહ્મા લઇને જાય કૈલાસ ;
શિવે વિરંચી, ને સૂરનો સાથ, લઇને ચાલ્યાં ધરણીમાત. જય૦ ૩

ક્ષીર સમુદ્ર તીરે જઇ, પછી આરાધ્યા ભગવંત,
સ્તુતિ કરી સ્થીર ચિત્તથી, ત્યારે રીઝયા કમળાકંત,
અંતરીક્ષથી કાઢી વાણી, હું છું એ સર્વેનો જાણી,
સૂરવર્ગ હું કહું તે કરો, યાદવમાં જઇને અવતરો. જય૦ ૪

યાદવમાં જઇ અવતરો, ધરી આપ આપનો અંશ,
પાછળથી પ્રગટું અમો, દળું^૧ દુષ્ટ અસૂરનો વંશ,
દુષ્ટ દળી ઉતાડું ભાર, વર્તાવું જગમાં જયકાર,
વાણી સુણીને વિસ્મય^૫ થાય, શિવ બ્રહ્માદિક લાગે પાય. જય૦ ૫

૧. પાણી=હાથ. ૨. બ્રહ્મા. ૩. યાદવમાં જન્મ લેઓ. ૪. સંહાર કરે.
૫. વિસ્મય=ચક્રીત થાય.

- મોલ્યા બ્રહ્મા પછી દેવસું, થઇ આકાશે જે વાણ,
પ્રભુવચન પાળો પ્રેમસું, થાઓ નદવ સૌ નિરવાણ,
સુરસ્રીઓ પણ એમજ કરો, પ્રભુસેવા માટે અવતરો,
વસુદેવ-દેવકીકરે અવાસ, શેષસહિત પ્રભુ થાય પ્રકાશ. જ્ય૦ ૬
- શેષ પ્રથમ ત્યાં પ્રગટશે, કરી ધારણ હળધર વેષ,
વિપ્લુની આજ્ઞાથકી, કરે માયા ત્યાંહિ પ્રવેશ ;
દેવકીનો તે ગર્ભજ લઇ, રેહિણી-કેદર ધારે સહી,
પ્રગટશે પછી પોતે ત્યાંય, ઉછરશે પ્રભુ ગોકુળમાંહ. જ્ય૦ ૭
- વિરંચીની વાણી સુણી, સહુ દેવને શાન્તિ થાય,
વંદી પછી વિાધ દેવને, સૂરવર્ગ થયો છે વિદાય ;
પ્રજ્ઞપતિ એમ પ્રેમજ ધરી, આશ્વાસન અવતીનું કરી,
પૂરણ બ્રહ્મને કરી પ્રણામ, શિવ-બ્રહ્માદિક સાધ્યા ધામ. જ્ય૦ ૮
- સૂર સહુ પછી અવતરે, ધરી આપ આપનો અંશ,
સુરસેનની નગરી વિષે, એમ વાધ્યો નદવવંશ ;
આ નદવ સૌ કોને ત્યાંય, તેડ્યા સુરસેને મથુરાય,^૧
થાતાં દેવતણે ત્યાં વાસ, મથુરામાં હરિલકિતવિલાસ. જ્ય૦ ૯
- મથુરામાં ઉગ્રસેનકરી, સૂતા દેવકી બાળ,
પરણાવ્યાં વસુદેવસું, શુભ મેળવી વેવિશાળ,
માનુની કરતી મંગળગાન, ગજ-રથનાં આખ્યાં બહુ દાન,
કનકરત્ન આખ્યાં છે રાય, કરતાં દેવકીને વિદાય. જ્ય૦ ૧૦
- સજ્જ કરી રથ જોતર્યો, ત્યારે દેવકીકરો બાત,
કંસ બેઠો થઇ સારથી, નવ માની તે કામની વાત,
હાંક્યો રથ ને વાણી થઇ, મૂઠ કંસ, તું ચેતે નહિ,
ગ્રહેન તારીનો આહમો બાળ, નિશ્ચે જાણુ તે તારો કાળ. જ્ય૦ ૧૧
- સાંભળતાં વિદૂંજ થયો, તે પાપી કંસ નરેશ,
રથ રાખી ઝટ ઉતર્યો, સાધ્યા દેવકીકરો કેશ,

- એંચી ખડગ કહે માઈ સહી, વસુદેવે ત્યાં વાણી^૧ કહી,
અરે રાય, અણુધટું થાય, બહેનતણી કરે સ્ત્રીહત્યાય. જય૦ ૧૨
- દૃષ્ટાંત ત્યાં આપે ધણાં, સ્તુતિ કરતા શ્રીવસુદેવ,
પુણ્યે પાપ ઠેલાય છે, નવ પાપથી આવે છેલ.^૨
પાપે પુણ્ય પાંગળું થાય, લખ્યો દિવસ નવ આધો જાય,
તોએ ન સમજ્યો પાપી જન, વસુદેવે તવ આપ્યું વચન. જય૦ ૧૩
- આળક આઠમો મારશે, એવી વાણી થઈ આકાશ,
તે માટ પ્રત્યેક આળને, હું લાવીશ ત્હારી પાસ,
આઠે ગર્ભ તું હણજો એમ, તો પછી મૃત્યુ થાશે કેમ,
ત્યારે પામ્યો કંસ વિરામ, શાંત થઈ ચાલ્યો નિજ ધામ. જય૦ ૧૪
- શાન્તિ વળી આમ કંસને, ત્યારે દેવકી-દેવ સુધીર,
પાડ પ્રભુજનો માનતાં, પછી પહેલ્યાં નિજ મંદીર;
કાળગમન કરતાંજ વિલાસ, દેવકીને નહિ ઉર ઉલ્લાસ,
સત્યવાસનાથી ગુણવંત, દેવકીને આગ્યું સીમંત. જય૦ ૧૫
- પહેલો પુત્રજ જનમતાં, દૃઢ મન થઈ તતકાળ,
સત્ય પોતાતાણું પાળવા, જઈ આપ્યો તે કંસભૂપાળ;
સાચું લાડી વસુદેવનું મન, આતુર કંસ વદે છે વચન,
ન હોય પુત્ર એ મ્હારો કાળ, માટે પધારો લેઈ એ આળ. જય૦ ૧૬
- પુત્ર તમારો આઠમો, તે કહેવાયો મુજ કાળ,
માટે હણીશ હું તેડને, તે જનમતાં તતકાળ;
સત્ય છે એમ વદીને ત્યાંય, વસુદેવજી નિજ મંદિર જાય,
કંસવચનનો શો વિશ્વાસ, ઊર વિષે નવ લેશ ઉલ્લાસ—જય૦ ૧૭
- તવ નારદે મન વિચારિયું, આ તો અણુધટું નિરધાર,
શાન્તિ રહે આમ કંસને, તો તો ઉતરે કયમ બૂલાર;
કંસ વિષે જે કૂરતા નહોય, શાન્તિથકી નહીં કારજ હોય,
કંસ વિષે નહોય ક્રોધ ને રીસ, અપરાધવિણ કેમ હણશે ધશ—જય૦ ૧૮

મથુરા વિષે ઝટ આવીયા, એમ ધારીને નારદમુન્ય,
કંસને કોપ ચઢાવવા, વહે મુખથી આમ વચન ;
વૃજમાં નંદાદિક નરનાર, વૃષ્ણી^૧ વિષે વસુદેવજ સાર,
મિત્ર સહોદર જે તુજ પાસ, પ્રગટયા દેવ એ કરવા નાશ—જય૦ ૧૯

એમ કહી જ્યારે કંસને, મુનિ પામ્યા તે અંતરધાન,
કંસ તે લાગ્યો દેખવા, સહુ સૃષ્ટિ દેવ-સમાન ;
દેવકીનો જે પહેલો બાળ, તે પણ દેખવા લાગ્યો કાળ,
દેવ-દેવકીને બાંધી બંધ, કારાગ્રહ પૂર્યાં કોધાન્ધર— જય૦ ૨૦

પહેલો પુત્ર એ મારીઓ, પછી જે જે પુત્રજ થાય,
કાળતણી શંકા કરી, કરે પ્રત્યેકની હત્યાય ;
પૂર્વ વેરનો પામી બોધ, જાદવ સાથે માંડ્યો વિરોધ,
સગાં-સહોદર જે નિજ જન, પીડવા લાગ્યો સર્વ^૩ રાજન—જય૦ ૨૧

પછી પિતાને પાછળ કરી, લીધું રાજ્ય પોતાંતણે હાથ,
કોધે ચઢ્યો કંસ કારમો, હણવા સહુ જાદવસાથ,
પ્રલંબ ચાણુર, આદિ અસુર, પ્રેર્યા નરક આદિ જે કુર,
કેશી, બકાસુર, કારમાં રૂપ, પ્રેરી પુતના કાળસ્વરૂપ— જય૦ ૨૨

વળી આશ્રય લઇ જરાસંધનો, જાત્યા જાદવ જે તે સર્વ,
ચક્રવર્તી પોતે થયો, મહા પ્રબળ પૂરણ-ગર્વ ;
જાદવ સરવે વ્યાકુળ થયા, જે જ્યાં ફાગ્યું ત્યાં જઈ રહ્યા,
અકુર આદિએ લીધું શર્ણુ,^૪ કંસ સેવી કરે પોપણ-ભર્ણુ— જય૦ ૨૩

દુષ્ટતાણું દળ ઉલટી, કરે જાદવમાં બહુ કેર,
વેદનાએ વિદ્વંસ થકા, સહુ નાસતા એણી પેર ;
કંસ કુર એ કૂડો કાળ, દેવકીના માર્યા પદ બાળ,
સાતમો ગર્ભ ઉદર અભિરામ, પૂરણ અંસ શેષ-બળરામ— જય૦ ૨૪

ઉદર વિષે ગર્ભ આવતાં, દિસે દેવકી હર્ષિત મન.
કંસનો કેર સંભારીને, વળી શોકમાં થાતાં લીન ;

૧. વૃષ્ણિકુળમાં. ૨. કોષિ આંધળો અએલો. ૩. સર્વ=સઘળાને.

૪. તેનું શરણું લીધું=તાએ ધધને રહ્યા.

અંતરજ્ઞમીએ જાણી વાત, દુઃખ ધરે છે દેવકી માત, યોગમાયાને તેડી હરી, વાત કહી વિવેચન કરી—	જય૦ ૨૫
જાઓ, દેવી, મૃત્યુલોકમાં, કહું કરવાનું એક કામ, દેવકી-ઉદર ગર્ભ જે, છે શેષજ મ્હાડું ધામ ; તે લઇ રોહિણીને તન ધરો, નંદ ^૧ -વધુ-ઉદર સંચરો, પુત્રી થઇ અવતરશે ત્યાં, એથી આગળ ધાર્યું થાય—	જય૦ ૨૬
મૃત્યુલોકે માન પામશો, દેવી, પૂજારો રૂડી પેર, અનેક નામથી ધ્રુવરી, ચાશે સ્થાપન ઘેરેઘેર, મહામાયા દુર્ગા અભિરામ, ચંડીકા અંબા સુખધામ, નામ સરસ્વતી કૃષ્ણા ધરો, પામરની પીડા પરહરો—	જય૦ ૨૭
પ્રદક્ષણા પ્રભુની કરી, દેવી ઉતર્યાં ધરણીમાંલ્ય, ગર્ભ ઉપાડીને દેવકી, ^૨ ધરીઓ રોહિણી-કાય ; ગર્ભ ગળ્યાની ^૩ ચાલી વાત, કંસને મન થાતો ઉતપાત, ગોવિન્દજીએ ગમતું કર્યું, આપતેજ વસુદેવે ધર્યું—	જય૦ ૨૮
પૂરણ અંશ પ્રતાપથી, વસુદેવજી સૂર્ય-સ્વરૂપ, તેજોમય તન હર્યાથી, દિસે મૂરતી મંગળરૂપ ; મંગળરૂપ થઇ વસુદેવ, અખોં ગર્ભ પત્નિ તતખેવ, ઉદરમાં હરિનો હોય વાસ, આનંદરૂપ અતિ ઉલ્લાસ—	જય૦ ૨૯
કારાગ્રહમાં કૃષ્ણજનો, થાતાં ગર્ભ પ્રવેશ, દેવકી દિસે દેવસમ, નવ કષ્ટ લહે લવલેશ ; દેવકીરૂપ નિદાણી કંસ, ખાલ્યો મનમાં આણી ડંસ, નવ રૂપ આ લગ્નિ નિરધાર, એ મુજ પ્રાણુતણો હણુનાર—	જય૦ ૩૦
નિશ્ચે એ હણુવા મુજને, કીધો હરિએ હાંએ પ્રવેશ, દેવકીદેહ દીઠો નહીં, તેજ મૂર્તિ કદી આ વેષ, શો કરવો હાવે ઉપાય, સગર્ભ સ્ત્રીહત્યા નવ થાય, અંગોઅંગ થયો ઉચ્ચાટ, કૃષ્ણ-જનમની જોતો વાટ.	જય૦ ૩૧

૧. નંદવધુ = જશોદા. ૨. દેવકીનો. ૩. ગર્ભ ગળ્યાની = બાળક અધુરે
ગયું એવી વાત ગામમાં થવા લાગી.

વિષ હળાહળ વ્યાપીજિં થયો આકુળવ્યાકુળ ભૂપ,
દશો દિશા લાગ્યો દેખવા, સહુ કારમું કૃણુસ્વરૂપ ;
હરિની માયા અપરંપાર, દેવને હર્ષજી હોય અપાર,
સ્તુતિ કરી કીધા નમસ્કાર, વસુદેવ દેવકી ભુગદાધાર— જ્ય૦ ૩૨

શ્રાવણ માસ સુશોભતો, રૂઢું રોહિણી નક્ષત્ર સાર,
કૃણુપક્ષકેરી અષ્ટમી, ઋતુ વર્ષા શાન્તાકાર ;
મધ્યરાત્રિ વિષે ધનધોર, પ્રભુ જનમ્યા યદ્ય કૃણુ કિસોર,
જન્મમરણ જેને નવ હોય, અકળ કળા નવ જાણે કાય— જ્ય૦ ૩૩

પૃથ્વી ઉપર જે પધારીઆ, હરિ નારાયણ સાક્ષાત,
અમર સહુ અંતરિક્ષથી, કરે પુષ્પતણો વરસાદ ;
દુન્દુભી વાગ્યાં દેવજતણાં, ગાનરે અપ્સરા કરતી ધાણાં,
મંદ સુગંધિત વાયુ વાય, ઝરમર ઝરમર વૃષ્ટિ થાય— જ્ય૦ ૩૪

પ્રસુતચિક્ષુ ન પેખતાં, દેવ-દેવકી આકસ્માત,
તેજોમયી હરિરૂપ ત્યાં, દાદા જગતપતિ સાક્ષાત ;
શ્રીવત્સ-લાગ્ન-હન કોસ્તુભ-માલ, પીનામ્બર શુભ નિલક લાળ,
ચતુરભુજ છે આયુધ ચાર, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મજ સાર—જ્ય૦ ૩૫

મેઘશ્યામ હરિ શોભતા, મણિમુકુટ કુણ્ડલ કાન,
કટિતરંગ અનુપમ મેખળા, શોભે મેરખી કંકણ પાણ ;
શ્રી હરિ દેખીને દિવ્ય વદન, વસુદેવ વિસ્મય પામ્યા મન,
કૃણુતણો નિત્રે અવતાર, આપીશ ગાય હું દશ હજાર— જ્ય૦ ૩૬

અયુત^૧ ગોદાનજ આપવા, કીધો સંકલ્પ શ્રીવસુદેવ,
પુત્રભાવ પછી છાંડીને, સ્તવ્યા શ્રી દેવાધિદેવ ;
સચ્ચિદાનંદ તું આત્મારામ, કેવળ અનુભવ-આનંદ-ધામ,
કારણ સર્વનો અભરવરૂપ, કાર્ય વિષે પણ કારણરૂપ— જ્ય૦ ૩૭

એહવો પ્રભુ આ લોકના, તું દુઃખજ દાળવા માટ,
મ્હારે અવાસે અવતર્યો, તું ચૈદ ભુવનનો નાથ ;

પાપીષ્ટ કંસ જો જાણે વાત, જોણે હણ્યા તુંજ ભાણુ સાત,
 જન્મ સુણી આવે થઈ કાળ, તે માટે, હરિ, તું સંભાળ— જય ૦ ૩૮
 વળી દેવકીજી દેખી રૂએ, પરિશ્રમ આ પૂરણ તેજ,
 સ્તુતિ કરે કર જોડીને, પ્રભુ ઓળખીઆ મેં રહેજ ;
 વસ્તુતઃ તું પૂરણ બ્રહ્મ, નિરાકાર નિર્ગુણ એ મર્મ,
 તે વિગળ તું વ્યાપક દીપ, બિંબો આ રૂપે મુજ સમીપ— જય ૦ ૩૯
 ભક્તને ધ્યાનજ યોગ્ય આ, તુજ રૂપ તું સદૃશ સંતાડ,
 ચર્મ-ચક્ષુ હવ દેહને, નવ આમ તું એ દેખાડ ;
 મુજ ઉદર જનન્યો એ અંત્ર એમ કરો નવ જાણે કંસ,
 કંસનો ભય તુજ માટે લણું, અળખા જાત અધીરી રહું— જય ૦ ૪૦
 વળી દેવકી કહે હરિ, મુજને ભાસે સંદેહ જેવું એહ,
 આ રૂપ કેમ દેખાડીયું, વસી ગર્ભે ધરવો દેહ ;
 ઉદર વિષે તું આગ્યો નાય, શા ત્યારે આ ચારજ હાથ,
 લોક હસે સહુ મુજને તાંન, શરીર કરો આ સંકેચન^૧— જય ૦ ૪૧
 સ્વયંભુ મન્વન્તરે હતી, કહે હરિ તું પ્રશ્ની માત,
 વસુદેવ સુતપા નામથી, હુતા પ્રગ્નપતિ સાક્ષાત ;
 બ્રહ્માએ જવ આજ્ઞા ક્રાધ, સૃષ્ટિ નિપાવા શિષ્યજ દીધ,
 તપ કયું થઈ દન્દ્રહત, કાંટે સહ્યાં વ્રયા, તડકા, શીત— જય ૦ ૪૨
 દુર્ધટ તપ તમે આચર્યું, માતા પામવા શ્રી ભગવંત,
 શ્રદ્ધા ભક્તિ જોઈ તમતણી, થયો આજ રૂપે હું પ્રસંત ;
 વર માગો મેં આજ્ઞા કરી, મુજ માયામાં મોહજ ધરી,
 મોક્ષતાળું ભૂલીને ભાન, માગ્યો પુત્રજ મુજ સમાન— જય ૦ ૪૩
 આળક તમને હતું નહીં, માટે કુત્સિત^૨ માગ્યું વચન,
 હું સરખો પુત્ર માગીઓ, ત્યારે વિચારિયું મેં મન ;
 સકલગુણ હું સરખા રહોય, નવ એવો કો બીજો હોય,
 પ્રગટ્યો પુત્ર હું પૂરણકામ,^૩ પ્ર^૨નીગલ^૩ મ્હારું ત્યાં નામ— જય ૦ ૪૪

૧. સંકેચન=સમાવી દેઓ. ૨. નકારે—અયોગ્ય ૩. કામ પૂરણ=
 ઈચ્છા પૂરી કરનાર.

પછી બીજે જન્મ પ્રગટયાં તમે થઈ અદિતિ-કશ્યપ રૂપ,
ત્યાં મેં ધર્મ તુજ ઊદરે, માતા વામનજનું સ્વરૂપ ;
મનુષ્યરૂપે અવતરતાં માત, પૂર્વ જનમની ન સાંભરે વાત,
માટે દેખાડ્યું આ આવું સ્વરૂપ, થઈશ હવે હું બાળકરૂપ— જય૦ ૪૫

અહરૂપે ભજતાં મુને, માતા રાખતાં પુત્રનું હેત,
ચિન્તવતાં અહનિશ મુને, થશે હું રૂપ એજ સંકેત ;
ઉપદેશી માતને બોલ્યા વાણ, વસુદેવને કહે છે નિરવાણ,
કંસતણા ભયથી બે ડરે, તો હું કહું તે યુક્તિ કરે— જય૦ ૪૬

ગોકૂળ જઈ મુજને ધરે, જસોદાજીકરી પાસ,
જન્મી ત્યાં માયા કન્યકા, તેને લાવો તમારે અવાસ ;
એમ કહી વયુકાયા? કરી, દેવકીએ દિલ માયા ધરી.
વસુદેવને કહે ઝટ એ કરે, લઈ કન્યાને વેગે વળે— જય૦ ૪૭

જવાને જ્યાં તત્પર થયા, હરિમાયાનો નહીં પાર,
લોહ-સાંકળ અંધન થકાં, આકુણ્ણીએ? ઉધડ્યાં દ્વાર ;
દારપાળની શક્તિ હરી, નિદ્રાવશ નવ બળે ફરી,
સૂર્ય વિષે તમનો નહીં વાસ, અડચણ સહુ તેમ પામી નાશ— જય૦ ૪૮

વસુદેવ મારગ સંચરે, લઈ મૂર્તિ આ બાળમુકુન્દ,
ધન્વન્તે આનંદ ઊલટયો, ધનવૃષ્ટિ કરે મંદમંદ ;
વસુદેવને જળ લાગ્યું શરીર, બાળક કાજ કરે તદબીર,
રક્ષણ કરવા શેષે તત્ર, સહસ્રંજીવનું ધરીયું છત્ર— જય૦ ૪૯

જમના તટે થંબ્યા જઈ, વહે હહેરે સરિતાતીર,
વાતવૃષ્ટિ જળ ઊછળે, કરે ગંભીર ગર્જના નીર ;
અમરાદિ કરતા બહુ શોર, બે કાંઠા વહે છે ભરપૂર,
વેકું?નાથનો અડતાં પાગ, જમુનાજીએ દીધો ભાગ— જય૦ ૫૦

જમુનાવિષે થઈ સંચર્યા, વસુદેવજી લઈને બાળ,
ગોકુળમાં મધરાત્રિએ, સહુ કિંધતા ગોપગોવાળ ;

- નંદતણા ધરમાં સંચરી, લીધી કન્યા સુતને ધરી,
જસોદાજીનું ટાલ્યું જ્ઞાન, પુત્રપુત્રીનું બૂલવ્યું જ્ઞાન— જય૦ ૫૧
- યોગમાયા લેછ આવીને, મેલી દેવકી સોડમાં તેમ,
નિગડ^૧ ભોગળ સરવે થયું, હતું આગળ અંધજ જેમ ;
બેડી અંધનને હતું તેમ ધર્યું, માયાએ રડવું જારી કર્યું,
બાળરૂદન સુણીને તત્કાળ, ઝબકીને જાગ્યા રખવાળ^૨— જય૦ ૫૨
- સજ થઈ ધાયા સેવકો, જઈ જગાડ્યો કંસ ભૂપાળ,
શું સુતો નિદ્રાવશ થઈ, આવ્યું બહેનને આઠમું બાળ ;
સુણતાં વાત સૂકાયું નર, બેબાકજો^૩ ધાયો કંસ અસૂર,
પડતો આથડતો છૂટે કેશ, દેવકીને કહે કંસ નરેશ— જય૦ ૫૩
- ઝટ લાવો બાળ બહાર એ, મુજ તલપી રહી તલવાર,
કાળ મ્હારો કુર કૃષ્ણ એ, ક્યારે કાપું એને નિરધાર ;
તલપતો જોઈ કુર-વદન, દેવકી કહેતાં દીન વચન,
નોય કૃષ્ણ ત્હારો આ કાળ, પુત્રી એ મુજ આઠમું બાળ— જય૦ ૫૪
- બહાર કરો, અંધુ, બહેનીની તમો છત્રપતિ નરભૂપ,
કન્યાનો કાળ કરો તમે, તવ લાજશે રાજસ્વરૂપ ;
કન્યા કયમ કરશે તુજ ધાત, બાળસ્ત્રીહત્યા હલકી વાત,
પુત્ર હોત તો પ્રાણજ લેત, મ્હોટો થઈ તુજને દુઃખ દેત— જય૦ ૫૫
- સુન્દર બાળ સોહામણા વીરા, સર્વ હણ્યા તુજ હાથ,
અન્યાય નવ ગણું તાહેરો, મુજ દૈવગતિનો બાધ ;
દીન વચન મ્હારું આ માન, આપ મને આ એક સંતાન,
પુત્રી તમારી ગણો એ વીર, કલ્યાણી હો તુજ શરીર— જય૦ ૫૬
- એમ કહેતાં કાંપી દેવકી, લેછ હૃદયસું ચાંપી બાળ,
તોય દયા નહીં દેત્યને, મારી કંસે તે કારમી ફાળ ;
ઝૂંટવી બાળને પકડ્યા પાય, શીલા સાથ પછાડવા જાય,
છટકી બાળ તે જ્યોતપ્રકાશ. ઉડી ગઈ દેવી આકાશ— જય૦ ૫૭

૧. બાશણને બંધ કરવાની આડી. ૨. રખવાળ—(સં રક્ષવાઙ્ગ) =
રખેવાળ. ૩. બેબાકજો—(સં વ્યાકુલ) = ગભરાયેલો.

આકાશે અજબુજ થઈ, દીધું દેવીએ દર્શનદાન,
ત્રિશુલ દિસે કર કારમું, ધર્યાં આધુધ જન્મવલમાન ;
દિવ્યાભૂષણ ક'ઠે માળ, તીલક ચંદન ચર્યાં ભાળ,
સૂરવંદ્ય^૧ માયા નિરવાણ, અંતરીક્ષથી બોલી વાણ— જય૦ ૫૮

કંસ કુબુદ્ધિ નાય તું, મુજ મારે શું કાદે સાર,
કાળ અદ્યા તુજ કારમો, તેજે ક્યાંય ધર્યો અવતાર ;
દેવીતાણું આ ચુણી વચન, વણપાવકરે પ્રજવલતો મંત્ર,
દુષ્ટ મનિ ટળી પામ્યો આધ, કાઢી નાખ્યો તુત^૨ વિરોધ—જય૦ ૫૯

વસુદેવ-દેવકાને નમ્યો, ઝડાની પામીને કંસ ભૂપાળ,
બંધનથી ક્યાં મોકળાં, જહેન બનેવીને તતકાળ ;
બેડુ કર બેડી કહેતો સત્ય, અણધરું મેં આચર્યું કૃત્ય,
માયાં તમારાં મેં ન્દાનાં બાળ, થાશે હવે કેવા મુજ હાલ—જય૦ ૬૦

બાળહત્યા મેં કીધી ઘણી, દીધું નિર્દોષને બેડુ દુઃખ,
કર્મગતિ કેવી માહરી, મુને ક્યાંથી હોએ હવે સુખ ;
સત્યવાદી તમ બેડુ સાધ^૩, હમા કરો મ્હારો અપરાધ,
એમ કહીને મૂડ્યું ધીર^૪, બેડુ લેત્યને વહેતાં નીર— જય૦ ૬૧

કીધાં પછી દેવ-દેવકાને, બંધનમાંથી કી દૂર,
આકાશવાણી ખરી ગળી, થયો ભયભીત કંસ અસુર ;
ભયભીત થાતો દેવજ દુષ્ટ, કાયાએ પામ્યો બેડુ કષ્ટ,
લજ્જત પામી પડતો પાય, વસુદેવે સંતોખ્યો રાય— જય૦ ૬૨

વસુદેવ બહાલ ધરી કહે, અદ્યા સાંભળો કંસ ભૂપાળ.
હર્ષ-શોક મિથ્યા ખરો, મ્હાઈ ત્હાઈ એ આળપંપાળ ;^૫
કર્તા હતાં જુગદાધાર, માણસ મિથ્યા લે શિર ભાર ;
મિથ્યા મનને કરવો કલેશ, સંતોખ્યો એમ કંસ નરેશ— જય૦ ૬૩

આમ વિરામી વિરોધથી, થયો કંસજ ત્યાંથી વિદાય,
રત્નિ વટી દીન ઉગતાં, તેડ્યા નિજ પ્રધાનને ત્યાંય ;

૧. દેવોએ વંદવાને યોગ્ય. ૨. વગર અગ્નિએ. ૩. સાધ=સાધુ=
પવિત્ર. ૪. પોતાની ધીરજ છોડી દીધી. ૫ નકામું જીવું.

યોગમાયાની અકળીત વાણ, દૈત્યોને તે કીધી જાણ,
રાયવચન સુણી દૈત્યો વદે, દ્વેષ દેવ પર ધરતા હૃદે— જય ૦ ૬૪

દ્વેષ ધરી દુષ્ટ બેલતા, શિશુરૂપ છે આપનો કાળ,
તો હજો ગામેગામનાં, સહુ ન્હાનાં મ્હોટાં બાળ;
ઝટ એ આજા દીજે રાય, જીઓ કરે શું દેવો સ્થાય,
દુર્બળ દેવને નિત્ય ઉદ્વેગ, શું સહુશે તે ત્હારો વેગ— જય ૦ ૬૫

અઝાણ ભાંજે ધરે, વિપણ કરતો તે વિભવવિલાસ,
શિવ સંન્યાસી તે શું કરે, વિપધારી વસે વનવાસ;
મન્દ્રતાણું બળ જાણો અદ્ય, શો કરવો સંકલ્પવિકલ્પ,
તોપણ તે અસૂરોને જાળ, મટે હણવાં તેનાં મૂળ— જય ૦ ૬૬

ગો, આત્મણુ ને વિપ્ર જે, વળી પુનિત તીર્થ સુપર્મ,
યજ્ઞ યાગ તપ વ્રત જહાં, દિસે વર્તતો વિપ્લવર્મ;
ધર્મીતણાં આવાં જે હામ, કરો નિકન્દન^૧ તેનાં નામ,
વેદવિદિત સાધુજન જેહ, તે સરવેનો આણો છોહ— જય ૦ ૬૭

સંતસાધુઓને પીડવા, એમ પ્રેયાં તે કંસે અસૂર,
ગોવધ અઝહત્યા કરે, માની પ્રાકૃમ એમાં પૂર;
બાળ બહુના લેતા પ્રાણ, જાણે કાળતણી હોય હાણ,
નિર્દયતાએ ન રાખે નૃત્ય, કંસતાણું પરવારે પુન્ય— જય ૦ ૬૮

એમ કંસે તે કેર ચલાવીઓ, જાંડી મનથી છેકજ મ્હેર,
ધર્મીતાણું મૂળ ફેડવા, જેને વ્યાધું તે ઝાઝું ઝેર;
વાગી હાક ત્યાં કંસજતણી, રંક પ્રજા રંજતી ઘણી,
મથુરામાં આ કારમો કેર, ગોકુળમાં શી થાતી પેર— જય ૦ ૬૯

હવે ગોકુળમાં શ્રીનંદને, ધર મંગળ ઓચ્છવ થાય,
પુત્રજન્મ સુણી વૃજવિષે, સહુ આનંદ ઉર ન માય;
હખે તોરણ બાંધ્યાં બાર, મંગળગાન કરે વૃજનાર,
નોખત શરણુધ વાજે સાર, વેદ ઉચ્ચારે વિપ્ર અપાર— જય ૦ ૭૦

ଜନକକର୍ମ^୧ ବିଧିବଡ଼େ, କ୍ରୀଡ଼ି ନଂଢ଼ୁ ନିଜ କୁମାର,
 ସନ୍ତୋଷ୍ୟା ସବୁ ବିପ୍ରନେ, ଦୀଧାନ୍ ଦାନ ଥାନ୍ ଅପରଂପାର ;
 ବେଦବାଦୀ^୨ ବଦତା କଥାଉ, ଧର୍ମଦିନନ ଯୋଗେ ଜ୍ୟବାଉ,
 ଗୋପ-ଗୋପୀନେ ଭାରେ ଗର୍ବ, ଶର୍ପେ ଶେଳାନ୍ ଦିସେ ସର୍ବ— ୪୧୦ ୭୧

ପଣ୍ଡା ଯାଣି ବଧାମଣ୍ଡା କାରଣେ, ସବୁ ଗୋପିକା ଆନନ୍ଦ ଅଙ୍ଗ,
 ବସ୍ତ୍ର ଆଭୂଷଣ ଶୋଭାନ୍, ଧର୍ମାନ୍ ନାନାବିଧ ନବ ରଙ୍ଗ,
 ଯାଣି ଯନ୍ତ୍ରାନ୍ ନଂଢ଼ୁଦ୍ବାର, ହେଁସେ ଧରଣୀ ଶର୍ପ ଅପାର,
 ଆଶିଷ ଦେଣି ସରବେ ନାର, ଗିରଂଗୁଣୀ ହୋ ନଂଢ଼ୁକାର— ୪୧୦ ୭୨

ପୁରବାସୀ ମନ୍ୟା ପ୍ରେମଥୀ, ଦଧି-ଘୋଷ୍ଟବ ମାନସୁକନ୍ତ,
 ଦଧିଦୂତ ଶୁଣନ୍ତେ ମେଣସୀ, ସବୁ ଛାଣେ ପରପର ତନ୍ତ ;
 ଐକ ଐକନେ କରନ୍ତାନ୍ ଶାସ, ମାଧ୍ୟାୟନା ମୁଖ ଉପର ପାଶ^୩,
 ବାଞ୍ଛିତନା ନାନାବିଧ ନାହିଁ, ମୁଖ୍ୟଥୀ କରନ୍ତା ମୁଁଗଳବାଦ— ୪୧୦ ୭୩

ଗୋକୁଳ ଶେଷୁଁ ଦିଶନ୍ତୁ, ସବୁ ପୁରଣ ଉପ ଉତ୍ତରାସ,
 ଶତ୍ରୁମାନାଥ ପଦାରତାନ୍, କ୍ରୀଡ଼ା ଶତ୍ରୁମୁଖେ ପୂଜାମାନ୍ ବାସ ;
 ପ୍ରଭୁଣୀ ମାୟା ଅପରଂପାର, ପୂଜାପୂର୍ବକ^୪ ଦିଶେ ନିରନ୍ଧାର,
 ତୋରଣ ସାଧିଆ ଘେରଘେର, ପୂଜାମାନ୍ ଦିଶେ ଶିଳାହର— ୪୧୦ ୭୪

ପଣ୍ଡା ନଂଢ଼ୁ ଜନା ମଥୁରା ବିଷେ, କଂସନେ କର ଆପବା କାଞ୍ଚ,
 ନିଜ ଗାଣକନେ ସଞ୍ଚାଣବା, ଗେଲ୍ୟା ଗୋପ ଘଣ୍ଟା ମହାରାଜ^୫ ;
 କଂସନେ ଜନ୍ମନେ ଆପ୍ୟୁଁ ଘାଣ୍ଟି, ବସୁଦେବନେ ଥିଲେ ତେଣି ଗାଣ୍ଟି ;
 ଉତ୍ତରା ମଣବାନେ ନିଜ ବୀର, ନଂଢ଼ୁନିବାସେ ଯାହା ଧୀର— ୪୧୦ ୭୫

ବସୁଦେବ ଜନ୍ମ ନଂଢ଼ୁନେ ମନ୍ୟା, ଉତ୍ତରା ଆସନଥୀ ନଂଢ଼ୁରାୟ,
 ଆଶିଷଦିନ କର୍ତ୍ତୁ ହେତଥୀ, ଶ୍ରେଣିସାଗର ଉତ୍ତରାୟା ଥାନ୍ତ ;
 ଶେଷା ତେ ଭ୍ରାତ ଶେଷୁ ଆସନ୍ତ, ପୂଜା କୁଶଳ ଅନ୍ୟୋଅନ୍ୟ,
 ପୁତ୍ର ବିଷେ ଛେ ଜେନୁଁ ମନ୍ତ, ବସୁଦେବଣ୍ଡ ତେ ଗୋପା ବନ୍ଧନ— ୪୧୦ ୭୬

ପ୍ରଭୁ ଘଟପଣ୍ଡାମାନ୍ ତମୋ ପାମିଆ, ପୁତ୍ରବିଧିଜ୍ଞ ହୋଇଁ ଧନ୍ତ,
 ଚାନ୍ତିନେ ଶତନ ଶାନ୍ତିପଣ୍ଡ, ତୋ କରଣେ ଯୋଗ୍ୟ ଜନ୍ତନ ;

୧. ଜନ୍ମ ବ୍ୟତୀ କିଆ. ୨. ବେଦବାଦୀ କରନାରାୟା-ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ରନାରାୟା.

୩. ଶାସ. ୪. ମହାରାଜେ = ନଂଢ଼ୁଅ.

વાત વિચારીને બોલ્યા વાણ, ગ્રહસ્થાશ્રમ તુજ સફળ પ્રમાણ,
અભાગીઓ હું જે આઠે બાળ, કંસે તે સર્વનો આપ્યો કાળ—જય૦ ૭૭

સંસારચક્રે હતો ચઢ્યો, ભાષા ભ્રમણામાં મુજ દેહ,
મહાભાગ્યે આવી મળ્યો, મિત્ર તે સમયે તું જેહ;
મિત્રમેળાપે થયું મુજ સુખ, દૂર થયું સહુ દોહેલું દુઃખ,
તુજ મેળાપથી નિશ્ચે જાણ્યું, મૃત આ દેહમાં આવ્યો પ્રાણ—જય૦ ૭૮

વસુદેવજી વળી બોલીયા, એક સાંભળો બીજી વાત,
વૃજમાં જે રોહિણીપુત્ર છે, તે માનતો તમને તાત;
માતસહિત તે વૃજમાં રહે, તમ વિણ આથા^૧ ન કાની લહે,
પુત્ર ગણી કરજો પાળન, માયસ્થાવ ધરીને મન—જય૦ ૭૯

પછી નંદ પોતે વસુદેવને, કહે ધરશો ન ઉર ઉચ્ચાટ,
કંસે કરી બહુ ક્રૂરતા, એ છે અદૃષ્ટ કરી વાત;
પુત્રમરણનો મિથ્યા શોક, પ્રાપ્તિ થયે કૂઝાવું શોક.
જીવીતને સહુ આવી મળે, પુત્ર-અપ્રાપ્તિ તે પણ ટળે—જય૦ ૮૦

જરા શાન્ત થયા વસુદેવજી, પણ માયાનો મ્હોટો વેગ,
નંદને કહેતા સંકેતથી, ધરી ઉરે અતિ ઉદ્વેગ;
કંસે ક્રૂર ધાર્યું વિપરીત, જે સમજે તો ચેતો ચિત,
વાર ધણી થઈ કરતાં વાત, હોય રખે વૃજમાં ઉતપાત—જય૦ ૮૧

કંસે દોડાવ્યા છે દુષ્ટને, સહુ બાળનો કરવા નાશ,
કાળ એનો કહીં એ મસે, જાણે પામે તે સદા વિનાશ;
દેવ માયા વે અકળ સ્વરૂપ, નવ ઓળખાએ તેનાં રૂપ,
ઝટ તે માટ પધારો ઘેર, બાળક જનણવો રૂડી પેર—જય૦ ૮૨

વસુદેવની વાણી સુણી, થયું નંદનું ધીરજ લોપ,
શકટ જેડીને સજ થયા, તવ સત્વર નંદજી ગોપ;
વેગે વળ્યા ગોકુળની વાટ, ઉર વિષે ઉપજે ઉંચ્ચાટ,
વસુદેવજીની સાચી વાત, વૃજમાં હોય રખે ઉતપાત—જય૦ ૮૩

વસુદેવ-નંદસમાગમે,^૧ થયા પૂરણ પાંચ અધ્યાય,
કૃષ્ણજન્મતણી એ કથા, કહી પૂરણ ઇષ્ટ કૃપાય ;
ઇષ્ટ-કૃપાએ પૂરણ હોય, દોષ દિને નવ લેશી કાપ,
નરનારી સહુ નેહે કરી, સમરો ભાવ ધરી શ્રીહરિ— જય૦ ૮૪

કૃષ્ણજન્મતણી એ કથા કહે પરિક્ષિતને શુકદેવ,
મનવાધિજીત-કૃત્તદાયિની, હરે અંતરનો અહમેવ ;
અંતરનો અહમેવજ હરે, તાપ ત્રિવિધને દૂરજ કરે,
પદ્મશયુ જ્યાં મૂકે મામ,^૨ પૂરણ મોક્ષતણું એ ધામ— જય૦ ૮૫

વળી ગાય, શિખે ને સાંભળે, જોલ પ્રેમે કરે નિત પાડ,
સુખ-શાન્તિ પામે સદા, મટે જન્મ-મરણ-ઉચ્ચાટ ;
મનુષ્યાદેહનું સાર્થક જોલ, હું-મમતા ટળી મળશે તેલ,
પૂરો પ્રભુજી પૂરણ કોડ, ખોલો જયજય શ્રીનૃણકોડ— જય૦ ૮૬

સૂર્યદેહાતટ શોભતું, સ્થળ રાજનપુર^૩ જે રંક,
વાસ ત્યાં કવિપદ્મજતણો, છે કક્ષાભટ અવટંક ;
ઉદ્વિગ્ધસહસ્ર જ્ઞાત અભિરામ, શિવશંકરકૃં કુળનામ,
ભાગ્યવાન હોએ ભગવાન, કૃષ્ણ કથારસ કરતાં પાન— જય૦ ૮૭

શ્રી કૃષ્ણ આલમ્બરિત્ર.

પુતના વધનો ગરબો.

[હારે જમુનાને તીરે મ્હારે બહારો—એ રાહ]

(હારે) આળમ્બરિત્રતણો મહિમાય

પૂછે શુકલને પરિક્ષિત રાય રે—આળ૦ ટેક.

જાણ્યું જન્મ્યા તે આળમુકુન્દ,

થયો ગોકુળમાંહી આનંદ,

પૂર્ણ ભાગ્ય તે જશોદાનંદ રે—આળ૦ ૧

ગોપગોપીને હંષ ન માય,

નંદ ઘેર વધામણી જાય,

જાતકર્મ કયું નંદરાય રે—આળ૦ ૨

પછી નંદજી મથુરા જાએ,

કર આપવાને કંસરાયે,^૧

મળ્યા વસુદેવ આવી ત્યાંયરે—આળ૦ ૩

અહોભાગ્ય તમે ગોપતંન,

પામ્યા અમૂલ્ય પુત્રતંન,

ધણું જાળવી કરજો જાતંન રે—આળ૦ ૪

એમ વસુદેવ કરતા વાત,

બહુલા ગોકુળ જાઓની બ્રાત,

રમે પુત્રને હોય ઉત્પાત રે—આળ૦ ૫

કંસે ફેરવી દૈત્યમાં આણુ,

આળમાત્રની કરવા હાણુ,

તમે દિસો છેક અજાણુરે—આળ૦ ૬

૧. કંસરાયને—સંખંધાર્યે ચતુર્થી ૨. અણુઅણુ હોય તેવું.

આવું સાંભળી થઇ ચિન્તાય,
 વેગે નંદજી ચાતા વિદાય,
 એવે ગોકુળમાં શું થાય રે—આળ૦ ૭
 કંસે પૂતના કરી જે તૈયાર,
 કલ્પું મારવા આળકુમાર,
 મોહરૂપ ધરી ચાલી નાર રે—આળ૦ ૮
 ધર્મા શોભતા સૌ શણગાર,
 પાયે અંઝરનો અણકાર,
 રૂપ રૂપતણો ભંડાર રે—આળ૦ ૯
 દિસે હોય દેવાહ્નના ભારી,
 સ્તન મધ્યે હળાહળ ધારી,
 પેડી વજ્રમાં તે કારમી નારી રે—આળ૦ ૧૦
 દેખી મોહ્યા તે ગોપગોપાળ,
 નવ રોકી કાણે તે નાર,
 જઇ પ્હોંચી તે નંદને દ્વાર રે—આળ૦ ૧૧
 બહુ મન વિષે મલકાતી,
 ફૂટ્યું કર્મ ફેગટ તે ફૂટાતી,
 થઇ પોતાની? ધરમાં જાતી રે—આળ૦ ૧૨
 પેડી મંદિર ધરી અભિમાન,
 ખોળે લીધા તે શ્રી ભગવાન,
 માંડ્યું કરાવવા પયપાન રે—આળ૦ ૧૩
 જોઇ જસોદાજી વિરમે ચાતાં,
 હશે એહ કે હું ખરી માતા,
 પ્રભુ પૂરણ ભારે ચાતા રે—આળ૦ ૧૪

પાન કરતાં તે ચૂસ્યું રૂધીર,	
લાગ્યું પીડવા પુતના-શરીર,	
ઢેવા લાગ્યાં છે નેત્રે નીર રે—આળ૦	૧૫
પાડી ચીશ ને પડતી તે ધર્ણ,	
પામી રાક્ષસીરૂપે તે મર્ણ,	
રમે ઊરે અશરણા શર્ણ રે—આળ૦	૧૬
દોડ્યાં માત ગોપીઓની સંગે,	
લીધો આળને ઝટ ઓછંગે,	
દેખી વિપરીત કંપ્યાં અંગે રે—આળ૦	૧૭
ધવડાવી આલિંગન કીધાં,	
આંખ આંજી ઓવારણાં લીધાં,	
આંધી નજર ને પોઢાડી દીધા રે—આળ૦	૧૮
હરિ હાથે હયાં જેના પ્રાણ,	
થયું પુતનાનું આત્મકલ્યાણ,	
પામી સહગતિ સ્વર્ગપ્રયાણ રે—આળ૦	૧૯
વદે સર્વ મુખે ધન ધન્ય,	
દેવદુન્દુભી વાગ્યાં ગગન,	
પુષ્પટ્ટિ કરે તે પાવન રે—આળ૦	૨૦
દેખી પુતના ભયંકર તન,	
નંદ વિસ્મય પામતા મન,	
કહ્યાં વસુદેવે સત્ય વચન રે—આળ૦	૨૧
પિતા-માતનું લહી અભિમાન,	
નંદ જસોદા જૂલ્યાં ભાન,	
એવા દેવાધદેવ ભગવાન રે—આળ૦	૨૨

તૃતીય વિલાસ—ભાગ ચોથો.

પ્રચલિત રાહની પ્રાસંગિક સંગિતકૃતિઓ.

રાગ ધનાશ્રી.

- દેવ દેવેશ દયાળ,
સ્મરૂં નિત દેવ દેવેશ દયાળ ; ટેક.
આદિ નિરંજન અકળ સ્વરૂપે,
વિવિધ ધર્મો અવતાર. સ્મરૂં—૧
- મન્મથ કન્મથ વરાહસ્વરૂપે,
કહાડી પૃથ્વિખ્દાર. સ્મરૂં—૨
નૃસિંહસ્વરૂપે પ્રહલાદ તાયો,
અસુરનો આણ્યો કાળ. સ્મરૂં—૩
- વામનરૂપે પૃથ્વિ યાચી,
બળા ચાંપ્યો પાતાલ. સ્મરૂં—૪
પરશુરામ થઈ પરશુ ધરીને,
ક્ષત્રીનો કાપ્યો સંહાર. સ્મરૂં—૫
- રાવણુ રોહ્યો રામજન્મ લઈ,
દીપાબ્યું દશરથદ્વાર. સ્મરૂં—૬
મથુરામાં વસુદેવ દેવકી,
કુબ્જ ધર્મો અવતાર. સ્મરૂં—૭
- ઉછરીઆ પ્રભુ નંદધામમાં,
કરવા અસુર સંહાર. સ્મરૂં—૮
કંસ દળીને ધર્મતણી તે,
પુનઃ કરી પ્રતિપાળ. સ્મરૂં—૯

ભાવિમાં લેશો કલિયુગમાં,
 બુદ્ધતણો અવતાર. સ્મરૂં—૧૦
 ભવ ભય હરજો દાસ ભયુનો,
 મટવા જગતજંજળ. સ્મરૂં—૧૧

ગણપતિની સ્તુતિ.

(રાગ હિપર પ્રમાણે.)

કરીએ પ્રથમ પ્રણામ,	
ગણપતિ, કરીએ પ્રથમ પ્રણામ.	ટેક.
માત ભવાની તાત શ્રીશંકર,	
ગળનન ગુણગ્રામ.	ગણ૦ ૧
મુષક વાહન મોદક અહારીન,	
આનંદરૂપ અભિરામ.	ગણ૦ ૨
સિદ્ધિ બુદ્ધિ બે, ઉત્તર દક્ષણ,	
લક્ષ્યાલ કુલ નામ.	ગણ૦ ૩
શુભ પ્રસંગે સર્વ કાર્યમાં,	
જપતું જગત તમામ.	ગણ૦ ૪
વિધનહરણ સુખકરણ શરણજન,	
શાન્તિપ્રદ સુખધામ.	ગણ૦ ૫
મનવાંછિત મેળવવા માટે,	
પ્રેરે ભગ્તને હામ.	ગણ૦ ૬
સેવક જન ધરી પૂજ્ય ભાવના,	
સ્તવતા આઠે જામ.	ગણ૦ ૭
રાખે નિત રણિયાત રહીને,	
શરણાગતની મામ.	ગણ૦ ૮

આસ્તિક જનની આશ પૂર્ણ કરી,

આપે આશિષ આમ.

ગણ ૯

દાસ ભગુની વિનતિ શ્રવણ કરી,

દેખે અવિચળ ધામ.

ગણ ૧૦

શારદાસ્તુતિ.

(ચાલ ભુજંગીની.)

નમી શારદામાતને પાય લાગું,
થવા વાણિ મુજ વિમળ વરદાન માગું;
મનકામનાપુરણ માત્ર મયાળ,
કરો દિવ્ય મુજ દેવ દેવી દયાળ. ૧

રહો રાજી આ રંકપે રાતદહાડો,
નહિ કારણ તે ચરણથી દૂર કહાડો,
કમળ ભૂતણી કન્યકા છો કુમારી,
સદા સર્વદા બાળ તું બ્રહ્મચારી. ૨

સિંચીને સુધા, વાણી ને સુદ્ધવાળો,
રખા દોષ તેમાં દિશે દૂર ટાળો;
કરોની કૃપા દીનને દાસ બાણી,
પુરો વાસના અંતરે દાઝ આણી. ૩

ચતુર્વેદ પિતાત્રીથી પ્રાપ્ત કીધા,
વિષ્ણુપુસ્તકો માળ કરમાંહી લીધાં,
શિખીરૂઢ થેને કરો સુરધામે,
તુજ દર્શને પ્રસન્નતા પૂર્ણ પામે. ૪

ધર્યાં શ્વેત વસ્ત્રો રૂડાં અંગરાજો,
મણીરત્ન આભુષણો કિરિટ છાજો,
મહિમાનણાં મહિતજો ગાન ગાયો,
ભાતુભાવથી નિત્ય તુંજ ભક્તિ ચાહો. ૫

સસક્ષીલા

મારે ઘેર આવજો રે હો માવા—એ રાહ	
ગૌધેન ચારતા રે હરિવંનમાં,	
વેણુનાદ ગાજી રહ્યો છે ગગનમાં.	ગૌધેન. ૮૬.
જમુનાને તીરે રમે હરી રંગે ;	
ગોપગોવાળા તે વાછરૂ સંગે.	ગૌધેન. ૧
એકદિ રાત્રી રહ્યા ત્યાં સાથમાં ;	
તાન એ તાળી દમ્પ હરી હાથમાં.	ગૌધેન. ૨
મોહ ભરી વાંસળી વિહલે વગાડી ;	
ગોકુળમાં ગોપિકા સધળી જગાડી.	ગૌધેન. ૩
વિદ્યુત વેશે વનિતાઓ જાગી ;	
ઉડી ઝટ અકળાઇ બાળતાળ ત્યાગી.	ગૌધેન. ૪
ભાન ભૂલી દીસન્તી સહુ નારી ;	
ચાલી અંગ આભુષણ અવળાં ધારી.	ગૌધેન. ૫
હરીરાસ રમિયા ત્યાં વનની માંઢ ;	
ગોપીઓને આનંદ ઉર ઉભરાય.	ગૌધેન. ૬
ગોપસંગ કાજ કછે વનમાળી	
અન્યોઅન્ય લે છે હરીકર તાળી.	ગૌધેન. ૭
આમ લીલા પ્રભુજની પ્રેમે નરખે ;	
અંતરીક્ષ અમર અંતરમાં હરખે.	ગૌધેન. ૮
અહ્માદિક વેગે વિમાન ચઢી આવે ;	
પ્રભુજને પ્રેમથી પુણે વધાવે.	ગૌધેન. ૯
ધન્ય ગોપગોપી ને ગોકુળ ગામ ;	
જ્યાં હરીલીલા કરે સુખધામ.	ગૌધેન. ૧૦

ભગવાન ભાવે બળે નિત નામ ;

લેખે પ્રભુ, શરણે પૂરણ કામ.

ગોધિન. ૧૧

કાનડો દરબારી

ગિરિન્નસુત ગણપતિદેવા—ગિરિન્નસુત૦—ટેક.

સુખદ શાંતિકર, દુખહર દીનજન,

દેવતણા અધિદેવા—હેજ દેવતણા૦—ગિરિન્નસુત૦ ૧

(ધ્રુવપદ)—સંકટે મહાયકારી, ભવભય ભારી હારી,

વિધન વિદારીકારી—

(દાદરો)—ઐકદંત મુખકસ્વારી સકળ સૃષ્ટિ શાન્તિકારી,

ભાગ્ય ભગુનું સુધારી—

દેઓ મુક્તિપદ મેવા—હેજ દેઓ૦—ગિરિન્નસુત૦ ૨

હુમરી—ખમાચ—ત્રિતાલ

જય વિઘ્નહરન વરદાયક તું—(૨) જય વિઘ્નહરન૦—

વરદાયક તું, ગણનાયક તું

જય૦—ટેક.

ગિરિન્નસુત ગજવદન લંબોદર, સેવક સુખપદદાયક તું—જય૦ ૧

મંગળકારી મનોરથપૂરણ, ત્રિશ્વ સકળ, વિભુ, વ્યાપક તું—જય૦ ૨

જગતજનન-જન્મજનો ભારી-ભય ભગવાન ઉથાપક તું—જય૦ ૩

હુમરી—ખમાચ—ત્રિતાલ

ચંચળચિત ચોદશ બટકી રહ્યું—(૨) ચંચળચિત૦

ચિત બટકી રહ્યું હેજ બટકી રહ્યું—ચંચળચિત૦—ટેક.

મર્કટ તરવરશાખ ચઢી જયમ, ડાળડાળ પર લટકી રહ્યું—(૨)—ચં૦ ૧

વિપયથકી નથી ક્ષણભર વળતું, જઈજઈને ત્યાં અટકી રહ્યું—ચં૦ ૨

મોહવાણી મદથી છાકી, ફાગટ ફૂલી ફટકી રહ્યું—ચં૦ ૩

કાય-કથીરમાં લોભે લપટી, કંચન પારસ પટકી રહ્યું—ચં૦ ૪

સત્ય વસ્તુને શોધ ન કરતું, ધૂળ-ધૂમાડો ઝટકી રહ્યું—ચં ૫
ભક્તિસુધા ભગવાન બૂલીને, વિષ-વિષયારસ ગટકી રહ્યું—ચં ૬

(રાહ—આજ તો હમારે આયુ', ભોલા શંભુ આયે.)

સાયુ' શ્રીહરિનું નામ, કાયુ' સર્વ કાષ્ટ—સાયુ' ૦—ટેક.

માતતાત બ્રાત ભગિની, પુત્રપુત્રી દારા,^૧

સુખના સંગાથી સરવે (૨), અંત સમે ન્યારા-હરહર અંત-સાયુ' ૦ ૧

હય હાથી હીરા મોતી, નાવે કાષ્ટ કામ,

ધનધામ ધારા સરવે (૨), પડ્યું રહે કામ-હરહર પડ્યું ૦—સાયુ' ૦ ૨

કહે ભયુ ભજવા હરિ મૂકી મન-મેલ,

સુકૃત કરો તો થારો (૨), સ્વર્ગે જાવું રહેલ-હરહર સ્વર્ગે—સાયુ' ૦ ૩

(રાહ—કાહેકુ દેહ ધરી હો મનવા, કાહેકુ દેહ.)

એળે ગયો અવતાર, ભજન વિના—એળે ગયો અવતાર.

જાણ્યા ન જગદાધાર, ભજન વિના—એળે ગયો અવતાર—ટેક.

મૂખ થઇ મતિમંદ અભાગી, જોયો ન સારાસાર ;

દશ્વરની નહીં ઝોળખ કીધી (૨), અજ્ઞાન ઉરમાં અપાર—ભજન વિના

એળે ગયો અવતાર— ૧

વિશ્વંભરને^૨ દીધો વિસારી, ભક્તિ ઉપર નહિ પ્યાર ;

નારાયણના નામતણી તુંને (૨), લાગી ન લગતી લગાર—ભજન વિના. ૨

જન્મમરણનું જોખમ ભારી, પૂરણ પારાવાર ;

મનુષ્યાદેહ ઉગરવા-વારી (૨), તેનો ન જરીએ વિચાર—ભજન વિના. ૩

ભણે ભગુ એ આળસ ખોટું, મ્હોટું માથે આળ ;

ભવસાગરનું ભ્રમણું જ ભારી (૨), પામે ન પ્રભુવિણ પાર—ભજન વિના. ૪

૧. સ્ત્રી-ધણીઆણી. ૨. વિશ્વંભરને—(વિશ્વ=દુનિયાને=ભર-સુધા=ભરણપોષણ કરનાર), દુનિયાને પાળનાર. ૩. દુનિયાડી દરિયામાં ભટકતું ધણું જોખમ ભરેલું છે.

(રાહ છેડાનો.)

- હો ભૂંડા ! ભૂતી ગયો તું ભગવાનને રે—હો ભૂંડા ૦—
- હો ભૂલ્યો ભૂલ્યો—અનિહારે—ભૂલ્યો ભૂલ્યો
- તું વચનકેરૂં ભાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો તે ભગવાનને રે—૨૬.
- જોને કીધા તેં કાલ ગર્ભવાસમાં રે—હો જોને ૦
- હો ધૂરો! યાવા—અનિહારે—ધૂરો યાવા
- તેં માગ્યું કૃપાદાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૧
- યાતાં ધૂરો જહર-મળમૂવથી રે—હો યાતાં ૦
- હો અડતાં અવની-અનિહારે-અડતાં અવની
- તુંને આગ્યું અભિમાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૨
- મ્હારૂં ત્હારૂં તું માની લાગ્યો રીઝવા-રે—હો મ્હારૂં ૦
- હો શિશુવયમાં—અનિહારે—શિશુવયમાં
- તેં માન્યું મન માન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૩
- આ છવનબહાણું વાહું વ્હાણાંના વિનોદમાં રે—હો છવન ૦
- હો ચઢતે પ્હોરે—અનિહારે—ચઢતે પ્હોરે
- તેં આગ્યું પ્રીતિપાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૪
- મધ્યકાળે મચ્યો તું મોહનનળમાં રે—હો મધ્ય ૦
- હો ત્રીજે પ્હોરે—અનિહારે—ત્રીજે પ્હોરે
- તું તાનમાં ગુન્નતાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૫
- અસ્તકાળે તું દિસે અકળાયલો રે—હો અસ્ત ૦
- હો આખરવેળા—અનિહારે-આખરવેળા
- શું અર્થે આવી સાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૬
- લાળી ભય ભગવાન ભટક્યો રહે રે—હો લાળી ૦
- હો હૈયાફૂટા—અનિહારે—હૈયાફૂટા
- શેં ગણાણું હેવાન રે નાદાન—ભૂતી ગયો ૦ ૭

જીવને ઉપદેશ.

૫૬ ૧ હું.

(શીખ સંધુજી દે છે રે શિષ્યો સહુ શ્રવણે ધરે—એ રાહ.)

જીવ, જોની તું જાગીરે, સુતો શું તું સોડ^૧ કરી ;
 મનુષ્યદેહ મોઘો રે, મળે નહીં ફરી રે ફરી. ટેક.
 દેવને પણ દુર્લભ રે, મેળવવાને મથન કરે ;
 કાણુ પુણ્યે તું પામ્યો રે, મુરખ ના તું મન ધરે ;

જીવ૦ ૧

લક્ષ્યોયાંશી કરતાં રે, ભવ ભવ અટવાયો ;
 ભાન તોય ન આવ્યું રે, ગોવિંદચુલ ના ગાયો ;

જીવ૦ ૨

જગડાયો તું જગજગર રે, જગતજંગળ મહીં ;
 મર્યો હું-મમતામાં રે, બીજું કાંઈ સુઝે નહીં.

જીવ૦ ૩

મર્યો ધરકામમાં રે, હરાયોરે તું ઢોર થઈ ;
 આખર થવા આવી રે, તોયે કાંઈ ચેતે નહીં.

જીવ૦ ૪

યમ એળે ગુમાવ્યો રે, અમુલખ ચિંતામણી ;
 મતિ મંદ તું થેને રે, ભાગ્યહીણા મૂખ બણી.

જીવ૦ ૫

અધ્યા, આમ શું બેઠો રે, અવળી તું વાટ ચઢી ;
 ક્યાંથી યમ શિખ્યો રે, કણે ત્હારી બુદ્ધિ ધડી.

જીવ૦ ૬

૧. સોડ=ચાદર મેં પર તાણીને માથે ઓઢવી તે. ૨. હરાયો=મસ્તિએ ચઢેલો.

આશાતૃપ્ત્યાનું રંગેર^૧, રાતદિ તું રટણ કરે;
શિખ સંત સાધુતણી રે, જરીએ ન શ્રવણે^૨ ધરે.

જીવ૦ ૭

કંઈ કર્મસંજોગે રે, પરા^૩ પરીતાપ કરી;
સુખરાશીનું શરણું રે, ધારી લેને સ્નેહ ધરી.

જીવ૦ ૮

થશે જન્મ સાર્થક રે, ભવિષ્ય ભલું ભજશે;
ભાવે ભગુ કહે છે રે, પ્રભુપદમાં મળશે.

જીવ૦ ૯

૫૬ ર જી.

(રાહ આગળ પ્રેમાણે.)

જીવ કાયાને કહે છે રે, માયા ત્હારી મોહભરી;
સ્નેહ સખળ સંધાયો રે, જીદાઈ ન જાણું જરી. ટેક.

રસબસ રહી તેમાં રે રમે રૂડી રંગરેલી;
અહોનિશ ઉભરાએરે, આણુંદની ઉર અહેલી^૪. જીવ૦ ૧

પ્રેમધેલીનું દેખી રે, અંતર અભિમાન ધરું;
પાડ પ્રભુજનો માનીરે, નમી નમી નિત્ય સ્મરું. જીવ૦ ૨

વારંવાર હું વદતો રે, લીલા પ્રભુની ન્યારી;
જોડું જીગતે તે જોડું રે, દીધી મુને પ્રાણપ્યારી. જીવ૦ ૨

કરું રટણ હું રાતદિ રે ઉરે અભિલાષ ધરી;
અન્ય કાંઈ ન સુઝેરે, જાંખું જાણે ફરી રે ફરી. જીવ૦ ૪

પ્રેમપાસમાં પુરો રે, મચી મચી ખૂબ રહ્યો;
શત જોજન છેડું રે, લાન એ કાં બૂલી ગયા. જીવ૦ ૫

૧. રંગેરે=આનંદમાં છપીને. ૨. શ્રવણે=કાને. ૩. પરા=દૂર. ૪. રંગરેલી=દુનિયાદારીનો વૈભવ. ૫. અહેલી=પરજન્યધારા.

કાણુ હું ને એ કાણુ છે રે, મારે એને સગપણુ શું ?
 આંખે બાંધી અંધારી રે, મુરખ નવ દેખું કશું. જીવ૦ ૬
 મલકાતો હું મહાકું રે,^૧ ફરું બની મદમાતો ;
 એકી નજરે હું ન્યાળું રે, હોંસ ભરી હરખાતો. જીવ૦ ૭
 ધિરધારી ધરું હું રે, ધ્યાન ધરણીધરનું ;
 સદા સુખ શાંતિપ્રદરે, પ્રભુપદનું શરણું. જીવ૦ ૮
 કરી અલગ ઉપાધિઓ રે, મુળમાં હું જઈને મળું ;
 ભગુ ભાવિ બાળી ભલુંરે, બ્રહ્માનંદ^૨ માંહી ભળું. જીવ૦ ૯

ઈન્દિયની અકળ કળા.

(રાગ આશાવરી).

અકળ કળા અતિ ન્યારી—

પ્રભુ, તારી અકળ કળા અતિ ન્યારી—ટેક.

સૂર્ય ચંદ્ર મહ ગોળતણી ગૂઢ,

રચના રચી તેં વિચારી—પ્રભુ તારી અકળ૦ ૧

મહાસાગર, નદી, પહાડ, પર્વતો

વૃક્ષલતા બલિહારી—પ્રભુ તારી અકળ૦ ૨

ઉદ્ભિજ^૩ સ્વેદજ,^૪ અંડજ^૫ આદિ,

ઠાક કર્યો ઠીક ધારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦ ૩

પ્રાણી, પદાર્થો યમ નાનાવિધ,

નિમ્યા નર ઉપકારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦ ૪

પંચ ભૂતનો પ્રપંચ-ચંમ રચી,

દોરી તેં નિજ કર ધારી—પ્રભુ તારી અકળ૦ ૫

૧. આનંદ ભોગવું. ૨. બ્રહ્માનંદ=મુળસ્વરૂપનો આનંદ. ૩. જમીનમાંથી ઉગતાં-એટલે-વનસ્પતિ. ૪. પરસેવાથી ઉત્પન્ન થતા જીવો. ૫. ઈંડાંમાંથી નીકળતાં-એટલે પક્ષીઓ.

ભૂમંડળ અદ્ભુત અગમ ^૧ ગતિ,	
બ્રમણ ન લાંગે એ ભારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦	૬
બ્રહ્મા સરખા ભેદ ન પામ્યા,	
હામ બેઠા સહુ હારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦	૭
મનુષ્ય માત્ર મમતામાં મચેલા,	
હુંપદહય ^૨ અસવારી ^૩ —પ્રભુ, તારી અકળ૦	૮
અભિમાને લહી હું ને મા'ર,	
આખર થાય ખુવારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦	૯
શરણાગત તુંજ થાઉં સવેળો,	
લય લગવાન સંભારી—પ્રભુ, તારી અકળ૦	૧૦

રામવિયોગ—ભરતવનવાસ

(રાહ લાવણીની)

ક્યોં શો કેર મા તું મારી, બળી એ રાજગાદી ત્હારી.
મંથરા મૂઠ મનિ નારી, કપટનું કૃત્ય કયું^૧ કારી.
માતપિતાની કરી પેર શી શો વર્તાવ્યો કેર,
આણી અયોધ્યા પર શી આકૃત, કરી બહાલાંમાં વેર.

ઝેરી આ દષ્ટિ શી ન્યારી,

વત્યું^૨ શું વિપરીત આ ભારી—ક્યોં શો.

૧

સૂત્ર બ્રાત મમ પ્રાણુ રામને, આ સમયે વનવાસ.
સુમિત્ર સીતા સાથ સંચર્યાં, મુજ મન પામ્યું ત્રાસ,
આશ તજી હામ ગયો હારિ,
કપટ જોઈ ધૂટે કંપારી—ક્યોં શો.

૨

૧. અગમ-અગમ્ય=જાણી-સમજી ન શકાય એવી. ૨. હુંપદહય-હુંપાણું એ રૂપી થોડો. ૩. અસવારી—

ગુરૂવચન હું શીશ ચઢાવું, પ્રજા પાળવા કાળ,
પાદુકા પૂજી પધરાવું, રામતાણું એ રાજ,
કાજ સૌ મંત્રીકર ધારી,
થાય, ભગુ, ભરત બ્રહ્મચારી—કયો શો. ૩

ગુર્જર ભાષાનું ગૌરવ વધારનાર મહુર્મ કવિશ્રી નર્મદાશંકર લાલશંકરના સ્વર્ગવાસ સમયે તેમની સાથેના સંબંધને લીધે લાગણી થઈ આવવાથી તે પ્રસંગે આ નીચે આપેલો લલિત છંદ રચાયો. એને કવિશ્રીની પ્રસાદી ગણીને જેમજ પહેલી કૃતિ હોવાને લીધે કાવ્ય રચવા તરફ અભિરૂચી ઉત્પન્ન થઈ, જેથી કવિશ્રીના રમરણાર્થે આ પુસ્તકમાં એ કૃતિ લીધી છે.

લલિત છંદ

[ભાષાદેવીનો વિલાપ.]

અરર	ઓ	પ્રભુ,	ગજબ શોકયો;	
શરણુ	માહેરૂં,	નર્મ	કાં હયો!	
સુખ	સમૂળયું,	આજથી	ટળ્યું;	
ભવિષ્ય	માહેરૂં,	ધૂળમાં	મળ્યું.	૧
વિરસે	ભર્યા,	પ્રેમમાં	ગળ્યા,	
ગુણ	વિરૂદ્ધ	એ,	રહેજ થે ભળ્યા,	
રસિક	સંગમાં,	રંગોલી	બની	
નિરમળા	છતે,	શોભતી	ઘણી.	૨
વિવિધ	ભૂષણે,	દીપવી	તને	
રસ	સિંચી	કરી,	ફાંકડી	મને
લલન	કાડથી,	થે	હું ગર્ભિણી,	
સુધડ	સંતતી,	પ્રાપ્ત	થે ઘણી.	૩

૧. જુદા જુદા ભાષાલંકાર વગેરે. ૨. તને=શરીરે. ૩. રસ-ભાષા. રસ-નવે રસ. ૪. છાકરાં એટલે સારાં સારાં પુસ્તકો.

પિતૃતણા સદા, ગુણ એ ભજે,
 અવર દોષ જે, રહેજ તે તજે;
 ફરીર વિદેશમાં, માન મેળવે,
 કવણુ આશરે, તેહને હવે. ૪
 ભવિષમાં લખ્યું, શું હશે થવું,
 કવણુ આશરે, માહરે જવું,
 નિરમ્યું ભાવિ જે, તે ક્યમે મટે,
 અબળ રીબવી, નર્મ ના ધટે. ૫
 વિનવું હે યદુ, નાથ તુજને
 તનુજ સાજ જે, જળવે મને
 અધિક યોગ્યતા, પૂર્ણ એ છટે,
 પતિ તું મેળવે, પ્રીડ આ મટે. ૬

ભાષાદેવીને સાન્ત્વન—દોહરા.

ઈંદ્રાણી પતિ ઈંદ્ર તે બહુ વેળે બદલાય,
 પણ સો યજ્ઞ પૂરા કરે, તો તે યોગ્યજ થાય; ૧
 ત્યમ તુજ પતિ નર્મદ પડયો, તો નિરમ્યો કા વીર,
 પુણ્ય પૂરે આવી મળે, કે' લગુ ધરવી ધીર. ૨

લલિતરચના.

[લક્ષ્મિત લક્ષણે શોક ભાસતો,
 હૃદય બેદોને ઝ્ઞાનો પામતો;
 રસ અતિશયે દીપતો ભગુ,
 નરર આર્ણીને અંતમાં લગુ

આ છંદની રચનામાં અગિયાર અક્ષર આવે, એ ગણમેળ અથવા
 અક્ષરમેળ છંદ છે. એની દરેક લીટીમાં ૧ નગણ, ૨ રગણ, અને છટે
 લ, ગુ, (—અથુ ગુર) આવે.]

૧. એ-સંતિ=પુસ્તકો. ૨. ઠામ ઠામ પ્રસ્તાર પામીને. ૩. કાનો આશરો
 હતો. ૪. ભવિષ્યમાં=ભાગ્યમાં. ૫. ડોકરાં.

ચતુર્થ વિલાસ.

ભોજાનાથનું ભાવિ

અને

વિજ્યા-વિજયરંગ.

—એક સામાજિક કુચાલદર્શક કલ્પિત વાર્તા—

દોહરા.

- પૂર્વે આર્યોવર્તમાં, સંસ્થાનો બહુ નેટ;
વિપ્રપૂર તેમાં વડું, સર્વ સ્થળોમાં શ્રેષ્ઠ. ૧
વસે વિપ્ર તેમાં વડા, માંડી આશ્રમ-કામ;
વેદ વિધિ-વર્તન સદા, અન્ય નહીં કંઈ કામ. ૨
રાજ્યતણા આશ્રયથકી, ચાલે સહુ^૧ નિર્વાહ;
નિજ આશ્રમ નિયમતણો, પૂરમાં વહે પ્રવાહ. ૩
નિત્ય કર્મ નિત આદરે, વેદાધ્યયનેર મગ્ન;
યજ્ઞન-પૂજન-ઉત્સાહમાં, રહેતા નિત્ય નિમગ્ન. ૪
અગ્નિહોત્ર ધરધર સજે, પાળે વૈદિક ધર્મ;
શુદ્ધ ક્રિયા કરવે નિપુણ, કરે ન અવિહિત^૨ કર્મ. ૫

ચોપાઇ.

સશસ્ત્ર^૩ છે સહુના આચાર,
અધર્મનો નવ લેશ પ્રચાર :^૪
કલીસત્તા બલવત્તર^૫ સહી,
બ્રહ્મ બુદ્ધિ કોઈએકની થઈ. ૧

૧. સહુ = સહુનો. ૨. વેદ બહુવાને. ૩. ઉલટું (શાસ્ત્રથી). ૪. શાસ્ત્ર પ્રમાણે. ૫. ફેલાયો. ૬. વધારે બળવાન (અન્યસાપેક્ષ વલ્લના).

પાપ એકનું સહુને નડ્યું,
 અગ્નિહોત્રમાં વિધનજ પડ્યું;
 કલીએ એમ કર્યો સંચાર,
 પામ્યું બહુપણુંજ પ્રચાર. ૨
 પાપરૂપ^૧ એ જ્યાં ત્યાં નડે,
 નીતિનિયમમાં પાછા પડે;
 જેમ જેમ અવિહિત થાતો ભાવ,
 દુષ્ટ કલીનો ફાવે દાવ. ૩
 રાજસૌરે વૃત્તિમાં મન ધરે,
 અન્ય વર્ણસમ તે આચરે;
 વ્યવહારે તે વેધતા ગયા,
 ટળી વિપ્ર ને વિભવી થયા. ૪
 વેદવિધિ^૩ જે રહ્યા નિપુણ,
 નવ કીર્તિમાં પામ્યા ન્યૂન^૪;
 જાંચ ફળ એવાં કોઈ રહ્યાં,
 અન્ય નીચ વૃત્તિમાં ગયાં. ૫

દોહરા.

વિપ્રપુર એમાં વળી, નામે ભોળાનાથ;
 વસે એક આત્મણુ વડો, નિજકુળવર્ગજ સાથ. ૧
 જાંચ કુળે જન્મેલ એ, અતિ અભિમાને પૂર;
 વિદ્યાએ વાંધો વડો, નહિ આત્મણું નર. ૨
 અંગે અતિશે શામતા, કંઈ ધરતો માળ;
 ભસ્મે ભાગ્ય દિપાવતો, વરણાગીમાં વાળ. ૩

૧. પાપ જેણું-અપવિત્ર કરનારૂં. ૨. દુનિયાદારીના વૈભવ તરફનું વળણ.

૩. વેદવિધિ=વેદવિધિએ (સપ્તમી). ૪. ન્યૂન=ન્યૂનતા-ઓછાપણું.

માતપિતાને એકનો-એક હતો એ પુત્ર;	
સાધારણ સંપત્તિથી, શોભતું ^૧ ધરમ્ન.	૪
સદગૃહસ્થોની રે'મથી, બીખે ભરતાં પેટ,	
કડછીનું કામણ કરી, નાણાં સંચય નેટ,	૫
ખરચ નહીં ઝાઝો ધરે, નહિ માણસનું જોર;	
જૂજ જથે જર જોડીયું, તણ પચ્ચીનો ^૨ દોર.	૬
દુર્માંગે એને હતી, દુર્મતિ નામે નાર,	
સાસુના સંતાપથી, જોડતી ^૩ સુખ જર—	૭
ઉમ્મર સોળાણો થયો, જ્યારે ભોળાનાથ;	
દુર્મતિ વર્ષ ^૪ અઢારની, સોહતી ^૫ તે સાથ.	૮
‘જાંચ કુલે એમાં કશું, અચરજ જેવું હોય,	
ઉંચ જાતિ કુલિન ધરે, કેમ કજોડાં ન્હોય?	૯
ધણો ખરો નિર્મૂલ થતો, ફૂચાલ એ દેખાય;	
તોપણ અસલ વિચારના, કેા ધર અઘપિ થાય.’	૧૦
અવસર રૂડો આવીઓ, દુર્મતિનું સીમંત;	
હર્ષ દિવાળી જેટલો, હોંસ ધરે અત્યંત.	૧૧
ઉચ્ચ પ્રજા ઉપજે, ^૬ સરે ધર્મ, અર્થ ને કામ	
પણ શાસ્ત્રીય સંસ્કારનું, ^૭ નહીં દેવું કંઈ નામ.	૧૨
ભાવે ભોજન ન્યાતને દીધું છૂટી ધાર; ^૮	
પુત્ર પ્રસવવાથી પ્રસન્ન, થાતી દુર્મતિ નાર.	૧૩
પુત્રપતોતી ^૯ જ્યાં થઈ, જાતે ઓછું ^{૧૦} પાત્ર;	
ગણે ન સસરા-સાસુને, ભોળો તે કોણ માત્ર.	૧૪

૧. શોભતું હલું. ૨. સાધારણ પૈસો. ૩. જોડતી (હતી). ૪. સુખ-જર-
જરસુખ—વ્યભિચાર. ૫. સોહતી=સોહતી—શોભતી (હતી) ૬. ઉપજે=
ઉપજ્યે (ભૂં ૬૦). ૭. શાસ્ત્રમાં કહેલા સંસ્કારો. ૮. છૂટી ધારે=છૂટાં ધી
પીરસીને. ૯. પુત્રને લીધે સપગલાંની. ૧૦. હલકું,

ભોળો સહુ સમજે ખરો, પણ નહિ ઉમ્મર પૂર ;	
૨ંક સ્વભાવે દુખીઓ, નહિ પોતામાં શર :	૧૫
વળી થોડે દહાડે થયો, માતપિતાનો કાળ ;	
ભોળો આવ્યો બીડમાં, મનમાં મ્હોટી ફાળ.	૧૬
કરજ કરીને ખર્ચ તો, માતપિતાના કાષ ;	
દુર્મતિને ડાહી થવા, શિખામણ બહુ દીધ.	૧૭
ધર સમજું માથે પડ્યું, નહી ઉઘમે મર્દ,	
પેટ ભરે જોરાવરી, દુર્મતિને નહિ દર્દ.	૧૮
પચ્ચીશ વર્ષે પ્હોંચતાં, પાંચ થયાં સંતાન ;	
પુત્રી ચાર ચતૂર ને, પુત્ર એક કપિતાન.	૧૯
પુણ્ય દિવસ પરવારીઓ ^૧ પ્રગટી પાપી રાત,	
ગબડયો ઘોર અધારીએ, નિર્મળ ભોળો નાથ.	૨૦
માથે દુઃખ દેવાતણું, ઘરમાં સ્ત્રીનું સાત્ર ;	
નહિ છાંટો જ્યાં સુખનો. ભોળાના શા દાલ !	૨૧
દુઃખે દૂર થવા કરે, બહારજ રે'વા ચલાય ;	
વિદ્વાનોના વ્યૂહમાં, મૂખે ક્યાં બેસાય ?	૨૨

ભોળાના પશ્ચાત્તાપનો ચિતાર.

શાદ્દલવિક્રીડિત.

માઆપે મુજને ન ભાવ ધરીને, વિદ્યા શિખાવી^૨ કરી,
 બાળ્યાથી ભવ મૂજ બાળ-જગને^૩ મૂઓ નકામો કરી ;
 ધારીને ધૂળ-ગર્વ-કાળગૃહમાં નાંખ્યો શું ન્હાની વયે,
 ખૂલીને નિજ ધર્મ માતપિતૃ, ઓ, ધૂટું હું યત્ને કયે ! ૧
 સંસારે સિંચીને ધર્યો શું ધિક્કતો અગ્નિ અવિદ્યાતણો,
 આ પ્રાણાન્ત અસદ્ય દુઃખ અતિશે,^૪ દાહું હું દાહું ધણો ;

૧. પરવાર્યો=પૂરો થયો. ૨. સમૂહ—સમુદાય. ૩. શીખવી. ૪. લગ્ને.

૫. દુઃખ અતિશે—અતિશય દુઃખે (તૃતીયા).

શા પાપે જનમ્યો હું ઊંચ ફૂળમાં, સિદ્ધિ શી વિમાસવે,
કમોનાં ફળ ભોગવીશ ભવ આ, છટ્ટીશ ખીજે ભવે. ૨
નિચે નકરુંથકી અધિક ગણના, ખૂરી ઊંચા ફૂળની,
નકરુંથે રહ્યારે ઘટે ન જન જે, જન્મે ખરે એ બની;
નીચાં કર્મ હશે અતિ અધમ જે ફૂડા અનથો કળો,
ઊંચા ને અવિચારી ફૂળ-વરગે^૩ જન્મી સહે તે ફળો. ૩
પૂર્વે ઊંચ હરેલ જેનો ગણના, વિદ્યા વડે તો ખરે,
પૂઠેથી ગણી નામનીજ ગણના, કારે ધરી તે અરે!
વિદ્યા નાશ થતે હુંભાવ ધરતે, જૂઓ ગતિ કેવી આ!
થે^૪ પૂર્વોરથ^૫ હીન ફેગટ ફરે, નામે કશી આશ ત્યાં? ૪

વસંતતિલકા.

હું પડિતોની વચમાં બકરૂપ ભાસું,
કાગે^૬ ઘટે નિજ સમૂહ રહેલું ખાસું;
ભાવિ ભણેલ વિધિનું નહિ કેદી નાશે,^૭
કાટી ઉપાય કરતાં, નવ તે હણાશે.

દોહરા.

એમ લહી ભોજો પછી, દૂર કરવા નિજ દુઃખ;
કાળ-ગમન મિથ્યા કરે, દુર્મતિને તે સુખ. ૧
પાડોશી સમજી હતો, દે ભોળાને શીખ;
કાળે ઘેરો ખલાવશે, અમૃત માને વિખ^૮. ૨
મિત્ર મળ્યા સહુ મુરખા, દુર્વ્યસનોમાં પૂર;
ભોજો ગાંજ-ભાંગમાં, રાતદિવસ ચકચૂર. ૩
ધરમાં નહિ સંતોષસુખ, સ્ત્રીથી થાતાં લેશ;
વ્યસનોના વિરામથી, વળતી આશાએશ. ૪

૧. નરક. ૨. રહેવા. ૩. વર્ગ. ૪. થઇ. ૫. પુરુષાર્થ. ૬. કાગે-કામને
૭. નાશે—નાશ પામે (ક્રિયાપદ). ૮. વિખ=વિખને (દ્વિતિયા).

કૂળ-સ્વધર્મે ભમ તો, જે કન્યાનાં કીધ ;
 ગૃહસ્થના આશ્રયથી, જ્ઞાતિભોજન દીધ. ૫
 ધારી કન્યાદાનનું, શુભ શ્રેદાયક^૧ કર્મ ;
 મદદ કરી નિજ બંધુએ, માનીને કૂળ-ધર્મ. ૬
 વાત વિહવા^૨ કપિતાનની, ઘેરેઘેર ગવાય ;
 જિંચ કૂળે પુત્રો હજી, ઝોળીમાં^૩ ઝડપાય. ૭
 ભોળો કંઈ બોલે નહીં, દુર્મતિનું પ્રાધાન્ય ;
 માગાં પાછાં વાળતી, નહિ રાખે કેા માન્ય. ૮
 વધતો માગે વાંકડો, બોલે ગર્વી બોલ ;
 અહાવું ને તહેવું કરે, નહિ આ વરને તોલ. ૯
 તો પણ મિથ્યા માનને—ખસતર ખોટી ખંત ;
 તત્પર એકેકે અધિક, ધન દેવા અત્યંત. ૧૦
 સાધારણ પંક્તિતણા, જનને ખોટી બેહોંસ ;
 જિંચ કૂળે નિજ પુત્રીને, પરણાવાની હોંસ. ૧૧
 એમાં માની આખરૂં, દીકરીઓને સઘ ;
 બાંધે મૂરખ-પાલવે,^૪ બહુ ઉચ્ચ જ્ઞાતિ અઘ. ૧૨
 અસલી આ વિચારનો, વિપ્ર એક અભિરામ ;
 વસતો ત્યાં નજદીકમાં, અવિચારીભર નામ. ૧૩
 સુમતિ સ્ત્રી તેને ધરે, વિનય-વિવેક પૂર ;
 કૃશળ ઇશ્વરભક્તિમાં, પતિવ્રતાનું નર. ૧૪
 વૃદ્ધાવસ્થાએ થઈ, પુત્રી એક રતન ;
 વિજ્ઞા નામ ધરાવિયું ચારૂ^૫ ચંદ્રવદન. ૧૫
 ધાયું આ અવિચારીએ, કરવા પુત્રીલગ્ન ;
 કપિતાને કૂળ દીપવા, ચાતો મનમાં મગ્ન. ૧૬

૧. શ્રેયદાયક—કલ્યાણ કરનાર. ૨. વિવાહની વાત. ૩. ઝોળીમાં
 સુતાં—ન્હાનાં બાળકનો વિવાહ થાય. ૪. મૂઠની સાથે પરણાવે. ૫. સુન્દર.

પરણાવું ઊંચ ફૂળમાં, આપું માગ્યું દામ ;
 મ્હેટો ભરીને વાંકડો, દીપાવું ફૂળનામ. ૧૭
 ચોપાઇ.

સુમતિ કહે સુણજો સ્વામિન,
 અરજ એક મુજ આણો મન;¹
 આપણને છે પુત્રી એક,
 પુત્રતણો નવ સંભવ છેક. ૧

પુત્રી એ આપણુ ધરસૂત્ર
 નહીં હોય એકાપિ પુત્ર;
 પુત્રીની જ્યાં વિહવા² વાત,
 પ્રથમે જોવાં મા ને તાત. ૨

હોય કદી વિદ્યા ત્રિવેક,
 પુત્રે પ્રગટે તેવો ટેક;
 દુષ્ટા દુર્મતિ જારીખોર,
 મનમાં રાખે ખોટો તોર. ૩

ભોજો વ્યસની દૂંકી જુદ,
 ક્યાંથી હોએ ધરની શુદ્ધ;
 પુત્રતણી ઉત્પત્તિ જાર³,
 ખીજુંજુણુ પ્રગટે તે સાર. ૪

મકંડ.કંઠે બાંધો રતન,
 ક્યમ કરી હોએ તે જતન!
 મિથ્યા ફૂળ-અભિમાને જોય,
 કાગે હંસમતિ ક્યાં હોય? ૫

ઊંચ ફૂળ અભિમાની ધણાં,
 અનર્થ નીચ નિન્દા તેતણાં,

૧. મને-મનમાં (સખતી). ૨. વિવાહની વાત. ૩. જાર=જારથી (પંચમી).

બ્રહ્મ ઊલટા સહુ આચાર.
 ખાલી મોટમનો નહીં પાર. ૬
 મિથ્યા કૂળ-મણના કોણ માત્ર,
 વિદ્યા વિનયે શોભે ગાત્ર; ૧
 માટે શોધો સરખો જોઈ,
 પાછળથી નવ નિન્દે કોઈ. ૭
 પાળો રાખી આપણે ઘેર,
 શીખાવો વિદ્યા શુભ પેર;
 જેથી પુત્રીભવ સુધરે,
 પૂન્યે પિતૃઓ ઉદ્ધરે. ૮
 સુણતાં આ અભિચારી ભટ્ટ,
 લીધી હસ્તે લાકડો ઝટ;
 જેવો તાડન કરવા જાય,
 મિત્ર એક આવ્યો છે ત્યાંય ૩. ૯
 અરે ભાઈ, આ શો ઉત્પાત,
 સુમતિએ કહી સીધી વાત;
 ‘નિત્યાનંદ હતો એ સુત.
 નિત્ય રહે આનંદ મગન.’ ૧૦
 જરા વિચારી જો ધરી ટેક,
 નામ પ્રમાણે વર્તે છેક,
 સાંભળ વાત કહું એક સાર,
 ખંત ધરી ઉરમાં ઊતાર. ૧૧
 મિથ્યા મહતા કાઢી નાખ,
 સદ્બુદ્ધિ સદ્વચન રાખ;

શાસ્ત્રતણી ધર શ્રવણે વાણી,

અનુભવીનાં સાચાં પ્રમાણ.

૧૨

છાપા.

‘હોય મહત્ત્વે પૂર, મૂખ મોટમ નવ આણે,
રંક અને ધનવાન, બેહુ સામાન્ય પ્રમાણે,
ધરમાં વહુ-દીકરી, બેહુ સરખાં લેખાએ,
ધશ્વર ઉપર ભાવ, નિત્ય જ્યાં ઉત્સવ થાએ,
વળી વર્તન જ્યાં વહુ-દીકરી, નિત્યે મ્હોંલાળે ધરે,
ભગવાન સાર્થક જનમ્યું ખરું, અહાવે ધર જે અવતરે. ૧

વળી નહી જે નામ, પિણ્ડ-પોષકમાં લેખું,
અતિથીકરું માન, નિત્ય ધર જેને દેખું,
ધરકેરાં સહુ જનન નીતિ-ભૂષણથી આપે,
પુત્ર આદિ ધરસૂત્ર, વૃદ્ધમર્યાદ ન લોપે,
વળી આ ચરણે ઉજવલ દીસે, સંપે થૈ સુખિયાં ઠરે,
ભગવાન જનમ સાર્થક ખરો, અહાવે ધર જે અવતરે. ૨

રંક અધિકો હોય, કદી બ્હોળો પરિવારે,
ભરે ઉઘમે પેટ, નીચ શ્રુતિ નવ ધારે,
વહુઓએ નહિ વેર, કદી ફૂડું નવ ભાંડે,
નહીં ધરમાં સ્ત્રીચલણ, ક્રેશને દૂરોરે છાંડે,
વળી આશ સદા ધશ્વરતણી, નિત્યે મન ધણે ધરે,
ભગવાન જનમ સાર્થક ખરો, અહાવે ધર જે અવતરે. ૩

જાતે સુકું ખાય, પ્રીતથી આવ્યો^૩ પોષે,
નવ સંતાડે મૂખ, નહીં આવ્યો જોષ રોષે,

નહીં રોટલે? રડી, વહુ પૈએર પધારે,
સરખો ધારી સંપ, માન મોટેમ વધારે,
નળી થે નીચાં નમણાં ફરે, ઇર્ષા નવ કાથી કરે,
સગવાન જન્મ સાર્થક ખરો, અહાવે ધર જે અવતરે. ૪

શિખરિણી.

સજે આ સદયુણો, જનમી જન આ મેદનો વિષે,
ખરે વિદ્યા-પાત્રો, ખની ખડુજ જે લાયક દિસે,
અરે એની શ્રેષ્ઠ, ઘટિત ગણના ધારવી ખરી,
કહ્યું શાસ્ત્રે સાચું ગણવું પરમાર્થે મતિ ધરી.

ચોપાદ.

વિચાર આ દહ ઠરી ધારવા,
જે હોય એકાતેર તારવા;
સદાનંદકરં ધર ભવ્ય,
નહિ જેને ધર દીકરો-દ્રવ્ય. ૧

ધર દીસે બ્રહ્મોગો પરિવાર,
સંપે સુખિયો છે સંસાર,
શુભ આચરણે વર્તે નીત,
દુર્બુદ્ધિ નવ ધારે ચિત્ત. ૨

વિદ્યા-વ્યસને શોભે વાન,
પંડિત-વર્ગે પૂરણ માન,
સાધારણ સુખ લક્ષ્મીતાણું,
ખરો શ્રેષ્ઠ એને હું ગણું. ૩

એને તન એક વિદ્યાનંદ.

બાળવયથી વિદ્યાનો છંદ;

૧. રોટલાને માટે રડીને-પૂરે ખાવાનું નહિ મળવાથી. ૨. કહ્યું-કહેલું તે (સૂબંદો નામ). ૩. ચિત્ત = ચિત્ત-ચિત્તમાં (સપ્તમી),

પુત્રગુણ લાસે પારણે,
 બાળચિહ્ન શુભ લાવિ^૧ લણે. ૪
 જો સાઈ પુત્રીનું ચ્હાય,
 થોડા ખરે વર એ કહેવાય ;
 લગ્ન ખરું એ કરવું ધટે,
 પાછળથી પસ્તાવું મટે. ૫
 બાળહિત માબાપોજ જીવે,^૨
 ભેદ દીપ કેમ નાંખે કૂવે ;
 બળતામાં જાણી જોઈ પડે,
 નિશ્ચે દુઃખ દાવાનજ^૩ નડે. ૬
 પામે દુઃખી તનુજ જોઈ દુઃખ,
 દુઃખદરિયે જોએ શું સુખ ;
 અભિમાને લે માથે આળ,
 મોટપણે પુત્રી દે ગાળ. ૭
 દોહરો.

અવિચારી કહે એ બધી, આજે અક્ષત હોય ;
 કુળ-ગણના છે અઘાપિ, ધરડાં ગાંડાં નહોય.

ચોપાઈ.

અરે લાઈ, એ સત્ય વચન,
 નહિ માને તોએ મુજ મન ;
 શું ખીજો કાઈ મુજથી ચઢે,
 ધન મારા પર પાણી ફરે. ૧
 શું ખીજા મુજથી જે રંક,
 ઝડપે એ વર પાડી અંક ;^૪

૧. શુભ લાવિ = સાઈ લવિખ્ય-સાઈ નશીબ (દ્વિતિયા). ૨. જીવે = જીએ.
 ૩. દવના આગ જોવું. ૪. વાંકડાનો આંકડો પાડીને.

માટે લમ કંઈ એ પેર,
 પાળું પુત્રીને મુજ ઘેર. ૨
 કયાંથી મ્હાં એવું ભાગ્ય,
 એ વરનો આ ધરમાં પાગ;¹
 વાંકા-ચૂકા પણ નહીં મૂલ્ય,
 નહીં ખીજાં ધર એને તૂલ્ય. ૩
 બળ્યો બળ્યો પણ ધર્મનો ઘાટ,
 અન્ય ન ચાલે તેને સાટ;²
 હીરામાણક રત્ન અમૂલ્ય;
 કાચકણિકા કાં તે તૂલ્ય. ૪
 સોનું તે મોનું કહેવાય,
 લોહ સુવર્ણ કેમ ગણાય;
 સુવર્ણને કાં લાગે શામ³;
 લોહ ધરે નહિ કંચનનામ. ૫

દોહરા.

મિત્ર કહે મત તાહેરો, નહિ હસતો મુજ બુદ્ધ,⁴
 વિવેકથી જોતાં હરે, અનુભવથીજ વિરૂદ્ધ. ૧
 વળે સુવર્ણ શામતા, ભળતાં નરતો બેળ;
 લોહ શુદ્ધ સોનું બને, થાતાં પારસમેળ. ૨
 વિવિધ વસ્તુ-સંધાનથી, સારા નરતા ઘાટ;
 પલટે એ વિધ જન સહુ, ઊંચનીચ તે માટ. ૩
 ઊંચ ન પલટે નીચમાં, નીચ ઊંચ નવ થાય;
 અસ્તોદય નિશ્ચય નિયમ, ખોટો તે થઇ જાય. ૪

૧. પગ. ૨. સાટે-બદલે. ૩. શ્યામ = શ્યામતા. ૪. બુદ્ધ = બુદ્ધ-
 બુદ્ધિમાં (સંપત્તિમાં).

વળી પૂર્વે ધારી જુઓ, વણાંશ્રમ-વિચાર ;	
આહારણું, ક્ષત્રી, વૈષ્ય તે, કર્મતણે અનુસાર ?	૫
એ વિધ અઘાપિ ગણો, શાસ્ત્રતણી એ સાખ ;	
સદાયરણુથી હુદ્રને, અહાં ગણીને ભાખ.	૬
આહારણુ થૈ મદિરા પીએ, જે દોષિત નહિ થાય ;	
તો તો ઊંચ મટી કદી, નીચ નહીં પલટાય.	૭
નીચ ભણેલો ^૨ -શાસ્ત્ર શું, શાસ્ત્રી નવ કહેવાય ;	
ઊંચે ઉપજ્યો મૂર્ખ તે, પંડિત કદિએ થાય !	૮
ઊંચ અઘટતું જે કરે, શું નહીં શિક્ષા હોય ?	
પૂણ્યશીલ નીચ પંડિતમાં, શું શુભફળ તે ખોય ?	૯
તેમજ નીચે ઊંચ ગુણ, ઊંચ પદ્ધિને પાત્ર ;	
વિદ્યા-વિનયે શ્રેષ્ઠતા, દૂલ-ગણના કાણ માત્ર.	૧૦
એ વિધ પૂર્વ વિચારતાં, ઊંચ નીચ નહીં કાય ;	
વ્યય, વિદ્યા, વિનય વડે, પદવી પામ્યા હોય.	૧૧
સદ્વિદ્યા, સદ્ગુણ સજી, પાત્ર પ્રતિષ્ઠાવાન ;	
ઊંચ દૂષીનની ચોગ્યતા, પામ્યા લઘ પ્રાધાન્ય.	૧૨
ઊંચ પંડિતમાં એ ગણ્યા, અન્ય રહ્યા તે નીચ ;	
શ્રેષ્ઠ કનિષ્ઠ વિભાગ આ, એ વિધ પજાજી ઉચ્ચ. ^૪	૧૩
એકે વખતે એટલા, નહીં પામ્યા એ પદ ;	
એક પછી એકજ વધ્યા, માનો એ રીતિ સઘ.	૧૪
માટે કાલ-કમણ ચક્રી, હાનિ-વૃદ્ધિ સિદ્ધાન્ત ;	
દ્વેષે હદ બાંધી કરી, આણ્યો તેનો અંત.	૧૫
આગળ એથી માનજો, ખાશો નિશ્ચે માર ;	
દ્વેષે દ્વેષ વધ્યો જશે, નહિ કાઢો કંઈ સાર.	૧૬

કાળક્રમણુ છેદી કર્યું, આદિ નિયમે આળ;	
કાળે ^૧ કાળ થયા તમે, કેમ છોડશે કાળ.	૧૭
ભોજકૂળે જન્મેલ જે, ભોજ ગણો એ જૂલ;	
ભોજતણા ગુણુ જે સજે, તો તે ઉપમા તૂલ્ય.	૧૮
સદ્વિદ્યા સદ્ગુણતણા, મળતાં લાવી જોગ;	
પૂરણ પામી પાત્રતા, બને ઉચ્ચ પદ યોગ્ય.	૧૯
બાળહિત-બુદ્ધિ ગૃહી, મે'લી મિથ્યા માન;	
ન્યાયચક્રી લાયક ગણો, દૈ ^૨ વિદ્યા પ્રાધાન્ય.	૨૦

મંદાકાન્તા.

રે, રે, રે, ઓ, નહિ કર કદી હામ એ વાત-વિહ્વા^૩;
કાદું^૪ જે એ વચન મૂખથી, થાય દોષિત જિહ્વા.
કીધું^૫ કેદી નહિ પુરવજો,^૬ થાય શું મુજ હાથે;
ધારું^૭ પુત્રીલગન^૮ જ પ્રીતે, એ કપિતાન સાથે.
હાવે આવી ન કદી લણુશો, વાત એ મ્હારી આગે,
જનકી જે હું ભરમી કદોજ તો કૂળકાળાશ લાગે.
થાશે ખૂરું^૯ ભવિષ તનુજ^{૧૦} અન્નના જે દુકાળા;
પૂરો પેસે નહિ કદી હું પોષતાં ઘેર બાળા.

દોહરા.

તરછોડયો એમ મિત્રને, પળિયો તે નિજ ઘેર;	
શુભ શિક્ષા હિણુબુદ્ધિને, લાગે કડવી ઝેર.	૧
કહેનારા ધૂરે કહી, નહીં પકડે કોઇ હસ્ત;	
અવિચારે અવળું ^{૧૧} કરી, ભાર ભરે નિજ મસ્ત. ^{૧૨}	૨
અવિચારી ઝટ ઉઠિયો, તેડયા ભોળાનાથ;	
નિજ પુત્રીવિવાહની, ભણતો ભાવે વાત.	૩

૧. કાળની બાળતમા. ૨. દૈ=દેવ. ૩. વિવાહ. ૪. પૂર્વજો.
૫. લગ્ન. ૬. તનુજનું. ૭. મસ્ત=મસ્તે.

ભોભો કરતો લાયકી, તમે હજુ ગુણગણ;	
વહોનાં પૂણ્યે હજુ, ગણો હમારૂં માન.	૪
કૃપા કરીને વાત એ, નાખો મુજ સ્ત્રી-કાન; ^૧	
નહિ તો કલેશ કરે વળી, નવ રાખે મુજ માન.	૫
દુઃખ મ્હારું તે હું લઈ, કે'તાં આવે લાજ;	
ભોભો ભોળપણે કહે, કે'વે સરે ન કાજ.	૬
ભોભો લઘ અવિચારીને, ચાલ્યો નિજ મંદીર;	
દુર્મતિને અવિચારીએ, ભેદ લણ્યો તદ્દખીર. ^૨	૭
કહેતાંમાં ફૂદી ઘણું, બોલી મૂખ મરોડ, ^૩	
કન્યા એ ધરની નહીં, સોહે મુજ તન જોડ. ^૪	૮
નહિ આ વર એ ભાગ્યમાં, શું આપે એ વિત્ત,	
નવ એથી પૂરી પડે, આપણી જે કુળરીત.	૯
જેમતેમ જોરાવરી, મનચું તેનું મન;	
ભારે પરણ્યો વાંકડો, સાડીના સો અન્ય.	૧૦
લગ્ન કર્યાં બહુ દાઢી, સંતોષ્યા નિજ ભોંક;	
મૂર્ખ પ્રશંસા સાંભળી, ફૂલાતો બહુ ફોક.	૧૧
દુર્મતિ દુભાતી રહી, અમુક અમુક કરી મિષ;	
નરકોરાં ફૂલાવતી, વદતી વાણી વિષ. ^૫	૧૨
‘અઘાપિ ઉચ્ચ કુળમાં, એ રીતિ છે જીજ્ઞાસ,	
ફોકટ ફૂલાલી કરે, નહીં ખાધાની પેર.	૧૩
કાળક્રમે ફૂલાલ એ, પામે થોડે નાશ;	
તોપણ અન્ય અધિક રીતિ ઊપજાવે બહુ ત્રાસ.	૧૪
પ્રભુજી કરજો પ્રેરણા, ફરવા મૂળ વિચાર,	
કાળ પ્રમાણે બુદ્ધિ તું, કરજો જીગદાધાર.’	૧૫

પૈસેથી મ્હોં પૂરિયું, દુર્મતિનું દષ દામ ;
પ્રસન કરી વોળાવિયાં, વરવધુને નિજ ધામ.^૧ ૧૬

ઓપામ.

લઈ વહુવર નિજ મંદીર^૨ જાય,
દુર્મતિને ઉર^૩ હૃષ^૪ ન માય ;
સાસુ થાતાં વાધ્યું શર,
સ્વર્ગ રહ્યું દ્વિઅંગુલ દૂર. ૧
વહુ ઉપર દેખાડે જ્હાલ,
લઈ ઓવારણ^૪ કરતી ન્યાલ.
મુખ-માઝ્યું ખાવા આપતી,
પ્રાણ સમી લેખી થાપતી. ૨
‘આખર મુધી અહાલું હોય,
નવ સાસુને નિન્દે કાય.
પણ પાછગથી લાગે ભોગ,
સાસુ સાથે શત્રુ-જ્નેગ. ૩
સાસુ ખૂરી સાખ ગણાય,
સાસુ મ્હોટું સાલ મનાય ;
દુરાચરણનો ખૂરો પાસ,
હોય ગળી જેવો કાળાશ. ૪
પૂર્વે પડતાં નળણી છાપ,
નિન્દાયે સાસુનું આપ ;^૫
અનાચાર આ પામ્યો નાશ,
હાલ હશે થોડે ઘર વાસ. ૫

૧. ધામે (સપ્તમી). ૨. મન્દિર. ૩. ઉર=હરે-હરમાં (સપ્તમી).

૪. ઓવારણાં. ૫. શરીર-ભત.

તો પણ સાસુ હલકું નામ,
 નબળી વહુ નિન્દે દષ ડામ;^૧
 સાસુ રાખે સધળું હેત,
 રહેજ બૂલથી થાય ફળેત. ૬
 કે'તા લોકા જાણે વેદ,
 “રાખે વહુ પુત્રીમાં ભેદ;
 વહુએ વે'રા-વ'ચો કરે,
 પુત્રીએ પૂરણતા ધરે.” ૭
 પણ એથી શું સિદ્ધિ સરે,
 નહિ પુત્રીથી પિતૃ તરે;
 નહાનપણે પુત્રી વહુ એક—
 ગણવાં ધારી શું ભ વિવેક. ૮
 મ્હોટપણે પુત્રી^૨ નવરખ,
 જેથી નહિ નિન્દાયે ફૂંખ;
 પુત્રી તે તો ધર પરતણું
 વહુએ ધર શોભે આપણું. ૯
 પાળો પોષો આપો હામ,
 જેથી રહે આગળ ધરનામ;
 પેરે વહુના ટાળો દોષ,
 પાડો આગળ ધારી હોંસ. ૧૦
 બૂલાવવો માતાનો પ્રેમ,
 સોષએ તેથી અદકી^૩ રહેમ;
 કરવું પરને પોતાતાણું,
 નવ હોએ એ રહેલું ધણું. ૧૧

૧. ડામ દઈ-ટાણાં મારીને. ૨. પુત્રીએ-પુત્રીમાં લાગણી. ૩. અધિક=વધારે.

વડુએ બહાલ વિશેષજ ધરો,
 મોભો પાડી આગળ કરો ;
 ધારો સઘળા સારા ગુણ,
 વડુથી ટળશે પિતૃરુણ. ૧૨
 હાલ દિસે દુર્ભતિ^૧ આ રીત,
 લાડ લડાવે રાખી પ્રીત ;
 પછી છોડિ મિલન શુભ પેર,^૨
 વળાવિયાં વડુને પૈએર. ૧૩

દોહરા.

લગ્ન-રીત પૂરી થતે, ગઠ વિન્યા પિતૃધામ ;
 સાધારણ વિદ્યા શીખી, નહિ હોતે^૩ ધર કામ. ૧
 દિન દિન પ્રતિ સોહે ઘણા, પુત્રી ગુણ અનૂપ ;
 કળા પ્રતિ વધતું ગયું, શુક્લ-ચંદ્રપે^૪ રૂપ. ૨
 કાળ ગમન કરતી સદા, આનંદે પિતૃ ધેર ;
 આગળ પડશે આપદા, શું જાણે તે પેર. ૩
 બાલ્ય-અવસ્થે બાપડી, મમતાએ મન પૂર્ણ ;
 આશ સરવ^૪ કેવી થશે, શોક-શીત્તાથી ચૂર્ણ. ૪

ચોપાઇ.

રહી વાત એ તો એટલે,
 આગળ ભોળાની શી વલે ;
 પુત્રતાણું આવ્યું જે દામ,
 થોડા દિવસજ ચાલ્યું કામ. ૧
 વરસ એકમાં ખાલી થયાં,
 બહીલે મ્હોડે બેસી રહ્યાં ;

ભોળો બીખે ભમતો ફરે,
 લઈ^૧ પૈસા ને કેફળ કરે. ૨
 દુર્મતિ જારે જોડે લક્ષ,
 તોય ન પૂરો પડતો ભક્ષ;^૨
 પાપી પૈસો પેરે જાએ,
 અન્ન-અભાવ^૩ ન આધો થાએ. ૩
 નહિ ભોળો કંઈ ઉદ્યમ કરે,
 ઘેર અન્નનાં સાંસાં^૪ પડે;
 પુત્ર-પુત્રી બહોળો પરિવાર,
 વળી જે ઘરમાં વસતો જાર. ૪
 નહિ જ્યાં લેશ નીતિમાં મંન,
 ક્યાંથી ઇશ્વર આપે અંન;
 દુર્મતિ દે નિજ પુત્રે^૫ શીખ,
 મોકલતી નિત કરવા બીખ. ૫
 બાળવયે ભિક્ષાની આશ,
 ક્યાંથી જોસે વિદ્યા-પાશ;
 સરખી વયના બાળક બહુ,
 જાય નિત્ય નિશાળે સહુ. ૬
 જે જોતાં કપિતાન મુઝાય,
 તેની સોખત કરવા ચ્હાય;
 માતાની ભિક્ષાએ રૂખ,
 દઈ ચ્હોંટી અમળાવે કુંખ. ૭
 બીખ માગવી આપણું કામ,
 નોકરીયાકરી નફરત નામ;

૧. પૈસા લઈને. ૨. ખાવાનું. ૩. અન્ન નહિ મળવું તે. ૪. વાંધા. ૫. પુત્રે=પુત્રને.

રાતદિવસ મંગાવે ભીખ,
મૂરખ દેતી અવળી શીખ. ૮

જો નહીં નિક્ષા કરવા જાય,
લેઇ લાકડી ઊભી થાય;
કાળે? ઉમિર પામી નાશ.
ભીખતણો એટો ઘટ પાશ. ૯

અન્ય અલણની સોખત કરે;
રખડી રઝળી પેટજ ભરે,
ભાંડ ભવાઇએ રચતો ફંદ,
ન્હાનપણે સધળાજ કુછંદ. ૧૦

ચાડી-ચોરી ભૂંડી લત,
તંબાકુ તાણ્યામાં મસ્ત;
ગાંજ-ભાંગે ભાવે ભજે,
નહીં વારનાર કો મજે. ૧૧

દુર્મીત ધરતી જરે બુદ્ધ,
પુત્ર-પુત્રીની ક્યાંથી શુદ્ધ;
જ્યેષ્ઠ પુત્રી જે ભેઝાતણી,
નીતિ-ભૂષણથી શોભે ધણી. ૧૨

નિજ બંધુનું ધરતી દુઃખ,
પુત્રીને પૈયરની રખ;
પણ તેના સ્વામી બહુ કુર,
જાંચ-ફળ-અભિમાને પૂર. ૧૩

કદી હોય કંઈ વિદ્યાવાન,
રાખે કંઈ એક સ્ત્રીનું માન;

સાસરિયાં જાણી લાચાર,
 રાખે કપિતાને કંઈ પ્યાર. ૧૪
 પણ મગરૂમે પૂરા હોય,
 નહિ તે સામું ઝાંખી જોય ;
 શીખામણ સરખી નવ કહે,
 તો ખીજું દુઃખ ક્યાંથી લહે.^૧ ૧૫
 વળી દુર્મતિમાં ખૂરો લક્ષ,
 પુત્રીથી નવ થાએ^૨ પક્ષ,
 નવ લેવાય પિયરનું નામ,
 સ્વામીએ તજવ્યો^૩ તે કામ. ૧૬
 દુર્મતિને હજુએ નહિ નડે,
 જરા નાક નવ નીચું પડે ;
 પ્રાણ પ્રકૃતિ સાથે જાય,
 સમય-સૂચક મૂરખ કેમ થાય. ૧૭

નારાય છંદ.

જરૂર જેહ જન કાળવર્તમાન લાજશે,
 ભણોજ એહને ધિમાન કાળજેઘ ચાલશે ;
 ન કાળને અનુસરીજ સાવધાન રે' બહી,^૪
 ખરે અનેક જન એહ મૂખના શિરોમણી.

ચોપાદ.

નિરૂપાય જેઘ નિજ ગતિ,
 દુષ્ટમતિ ધારે દુર્મતિ ;
 પુત્રા બે કુંવારી હતી,
 કરવા વિકૃત^૫ મન ધારતી. ૧

૧. જાણે-સમજે. ૨. પક્ષ થાય—તરફેણ ખેંચાય. ૩. તજવ્યો. ૪. રહે
 બહી=બની રહે—થઈ રહે. ૫. વેચાણ-કન્યાવિક્રય.

અનાચારમાં અહાવા લાલ,
 નીચે ધરતી ઊપર આલ;
 આખર થાતી અહાવી ગતિ,
 દીકરી-દ્રવ્યે ધારે મતિ— ૨
 શાસ્ત્ર પુકારી એ'વું ભણે,
 અતિશ અધમમાં એને ગણે;
 દીકરીને પૈસે જે ન્યાલ,
 ગણવું તે ધરને ચંડાળ. ૩
 ચંડાળજ રીતિએ આચરે,
 પરમાંસે વિત પેદા કરે;
 નીચ એથી વિકૃતીની જાત,
 સ્વમાંસ વેચી રે' રળિયાત. ૪
 ઘેર પાપ નાનાવિધ જેહ,
 પ્રાયશ્ચિત્તે પામે છેહ;
 પણ કન્યાવિકૃત્યનું પાપ,
 વજ્રલેપ નહિ છૂટે છાપ. ૫
 અનજન એ ધર કાં લેવાય?
 એળો પડતામાં અભડાય;
 જે ભૂલે મુખ દારે પડે,
 દેહશુદ્ધિનું પાતક નડે; ૬
 અહાવું અતિશય નીચું કામ,
 દુર્મતિ તેણે ધરતી હામ;
 રાત્રે ભોળો આવ્યો ઘેર,
 સંભળાવી તેને સહુ પેર. ૭

૧. કન્યાવિકૃતી. ૨. પાપથી મુક્ત થવા માટે જે કરવું તે. ૩. તેણે= તે ઉપર-તેમાં.

સૂણતામાં બહુ દુખિયો થયો,
 ધડીએક વિસ્મિત થઈ રહ્યો;
 ખણે વ્યસનની વેળા થઈ,
 વૃત્તિ ચલમે ચ્હોટી રહી. ૮
 ચ્હોડ કરી કે'તો ચંડાળ,
 તું ત્હારું લાગ્યું સંભાળ;
 મ્હારે લેવુંદેવું નહીં,
 મ્હારે શું કરવું છે અહીં. ૯
 નવ કાઢે કાઢ મ્હારો વાંક,
 લૂટાયા પૂઠે શો ધાક;
 મ્હારું તો સહુ સાથે ગયું,
 નહિ એકાએક? બાકી રહ્યું. ૧૦

દોહરા.

ભોળો ખ્હાર ગયા પછી, આણી મન ઉલ્લાસ,
 ન્યાલ પુત્રી-પૈસે થવા, ધરતી પૂરણ આશ. ૧
 મંન વિચારી તેડીઆ, એક કુટુંબી-જન;
 મ્હોડેથી બહુ મીઠંડો, વિષ હળાહળ મંન. ૨
 કુટુંબવરગે? કારમો, બહુ ખટપટનાં કામ,
 કરતો રાતદિવસ સદા, કપટીશંકર નામ. ૩
 આવ્યો પ્રેમે ડોલતો, મનમાં માઠો લક્ષ;
 જાગ્યું સોપે કામ કંઈ, મળશે મ્હોટો લક્ષ.^૧ ૪
 દુર્મતિને કહે ડાળથી, ક્યમ બેડાં છો આમ;
 કહો, જાબી, ક્યમ તેડીઆ, શું અમ સરખું કામ. ૫
 મનમાં સહુ સમજે તમો, જાણો સધળું દુઃખ;
 દુઃખ લખાવી લાવીયાં, ક્યાંથી હોએ સુખ. ૬

ખાધાનાં સાંસાં પડે, હોય હવે શું હામ ;
 માગનાર જ'પે નહીં, નહીં દરવાનો ઠામ. ૭
 દીકરી બે પરણાવવી, નવ સૂઝે કંઈ પેર,
 અંતે એ આની રહ્યું, ખાવું પડશે ઝેર. ૮
 નામ પ્રમાણે આપણા, કરવી પડશે ન્યાત ;
 રૂઝ્યો-ફૂઝ્યો^૧ શોધવો, નવ જાણે કોઈ વાત. ૯
 કહે કપટી ડરવું નહીં, એ બંદાનું કામ ;
 સમજ્યો મનની વાત હું, રાખો હૈયે હામ. ૧૦
 છે વર મારી લાળમાં, સુખિયા પૈસાદાર ;
 નહીં મ્હોટી કન્યા હતી, રંડાયા તે વાર.^૨ ૧૧
 અસલે ગણના ઊંચમાં, રહેલા વર કે'વાય ;
 પૈસા તે આપે ખરા, હાથ^૩ બાળવા જન્ય. ૧૨
 ત્રીજી વીશી^૪માં પડ્યા, નિત રાંધ્યાનું દુઃખ ;
 જો આપણ તે શોધીએ, રાખે આપણી રૂખ. ૧૩
 ઊલટી આપે આબરૂ, માને મ્હોટો પાડ^૫ ;
 દીકરી તુજ દુબે નહીં, પૂરણ પામે લાડ— ૧૪
 જો જન અહાવી ધારતા, શુદ્ધ બુદ્ધિએ વાત :
 જન્મ સફળ સંસારમાં, ધન જનમ્યો જે માત.^૬ ૧૫
 પ્રસન્ન પિતૃઓ તેમના, જગમાં મ્હોટી ખ્યાત ;
 સ્વર્ગે સુખ પામે ઘણું, તરશે પેટી સાત. ૧૬
 પણ આમાં નહિ આબરૂ, નહિ પરમાર્થ^૬ લેશ,
 સ્વારથથી થઇ આંધળાં, મ્હોંડે ચોળે મેં'શ. ૧૭
 સ્વારથથી કપટી લણે, ધરવા કૃણ કાળાશ ;
 ડાળ કરે પરમાર્થનું, ક્યાંથી પૂરણ આશ ?^૭ ૧૮

૧. રહી ગયેલો ; ખુણે પડેલો. ૨. વારે. ૩. જતે રાંધવું. ૪. આળીશ ઉપર.

૫. માત=માતા. ૬. પરમાર્થ.

—કહે મ્હોટાં ઘર આપણાં, નવ ઝાઝું મંગાય ;
 ખર્ચ જાતિભોજનતણો, તેને શિર નંખાય. ૧૯
 નહિ એમાં કંઈ દોષ ને, કૃણને ખાપણુ હોય ;
 કપટીશંકરનું કપટ, નવ તે જાણે કાય. ૨૦
 મનમાં કહેતો “કીક છે, લેવું એનું નામ ;
 એને જ્ઞાને આપણું, કરવું પેરે કામ.” ૨૧
 મનમાં મલકાતો ધણું, કરતો કૃડાં તક ;
 મૂરખ મન જાણે નહીં, પડવું રૌરવ નક. ૨૨

રૂચીરા છંદ.

મેદનીના જન, જે નિર્મળ મન, રાખી ઉર પરમાર્થ ધરે,
 કષ્ટ નિવારી, ભવમય ટાળી, રહેજે તે ભવસિન્ધુ તરે ;
 જીવ-હિતાર્થક, જન્મયુ સાર્થક, જન્મમરણને દૂર કરે,
 દુઃખ વિરામે, અંતે પામે, અવિચળ ઇશ્વરધામ ખરે.
 પેટ પ્રપંચી, દુષ્કૃત સંચી, દુષ્ટ મતિ ધારી કરતા ;
 અંતરમાં મળ, વિષ હળાહળ, કાળાં કર્મે નહિ કરતા ;
 દંભ બતાવે, હિતને ભાવે, ઇશ્વરને ઈગવાનું કરે,
 પાપ પુકારે, જીવતર હારે, આખર નર્કનિવાસ ખરે.

મનહર છંદ.

કપટી કરી કપટ, ડાહ્યો ત્યાંથી ઝપટ,
 હિમ્મતથી ધરી હટ જીત્યો જન્મ માનતો ;
 મલકાતો દિસે મન, તર્કથકી તાતું તન,
 અંતે ટળે ખાવા અંન, ઉર નથી આણતો.
 પ્રપંચનાં ખેરી વસ્ત્ર, અધર્મનાં ધારી શસ્ત્ર,
 અનાચાર ચાપ-અસ્ત્ર, જાણે જંગલ માંડવો ;

આદિ નીતિનું ઉલંઘ,^૧ ધર્મ ધ્વજતણો ભંગ,
જગપતિ સામો જંગ, નથી આવો લાડવો!^૨

દોહરા.

- કપટી ચાલ્યો કાડથી, કરતો કૂડ વિચાર ;
વસતા જ્યાં આહાલુ ખલુ, દૂર ગાઉ દશઆર. ૧
- ધંધો ભિક્ષાવૃત્તિનો, ભોંય પસાતે ખાય ;
રાજ્યતણી સેવા કરે, વતનદાર કે'વાય. ૨
- પૈસે પલુ પૂરા ખરા, નહીં રોટલે રાંક ;
આવ્યો પોષે પ્રેમથી, વાળે આડો આંક. ૩
- વિવેકમાં વાંધો નહીં, ભાવતણો ભંડાર ;
આવ્યાને આદરથકી, ખલુ કરતા સંકાર. ૪
- વસતા ત્યાં બે વિપ્રજન, રોટલી અપરંપાર ;
દુર્ભાગ્યે ગતપ્રાણુ^૩ થઇ, કાલયતણી ધરનાર. ૫
- ભાંગ્યું ઉતરતી વયે, બેહુતણું ધરસૂત ;
બેમાંથી કાઢને નહીં, પાછળ એકે પુત્ર. ૬
- પૈસેથી પૂરા ખરા, નહિ ચાલે ઉપાય ;
કન્યા કગરે^૪ કાં મળે નવ મ્હોડે મંગાય. ૭
- કંઈક વેળા બે મિત્ર એ, મળી દરતા એકાન્ત ;
નિન્દા ન્યાતિરિવાજની કરતા ધારી ખાંત. ૮
- ઉત્તરવયમાં આપદા, કન્યા નાપે^૫ કાય ;
જ્યમત્યમ જીવન ગાળવું, શ્વાનસમું તે હોય. ૯
- એ જન્ને બેઠેલ જ્યાં, કરતા વિવિધ વિચાર ;
ત્યાં આવી કપટી વદે, નમસ્કાર ઉચ્ચાર.— ૧૦
- આદરથી ઉઠ્યા ઉભય 'સકલ ભાગ્ય અમ આજ ;'
અંતર પ્રેમ ધરી વદ્યા, 'નમસ્કાર, મહારાજ.' ૧૧

આસન પર પધરાવીને, દધિ કપટીને માન ;
 ‘ધન્ય દિવસ ધન આ ધડી,’ ઉભય વધા ત્યાં વાણુ. ૧૨
 “રંક પરે રીઝયા તમો, હથ્થર આપોઆપ ;
 પતીતને પાવન કર્યો, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૩
 રંક ગ્રામવાસી અમે, નહીં માણસમાં લેખ ;^૧
 નગ્રવાસી છો દેવતમ, ઉપમા જોગ વિશેષ.^૨ ૧૪
 ભલે ભૂદેવ પધારિયા, કરણા કીધી આજ,
 કૃતાર્થ સેવકને કર્યો, કહો અમ સરખું કાજ.” ૧૫
 ધનભટ ને ભૂલાદેવે ઉભયતણી મુણી વાણુ ;
 કપટી કપટે ખોલતો, પ્રપંચ વાયક-આણુ. ૧૬
 “વતનદાર મ્હોટા તમે, નવ ખાધા-પરવાર ;
 ક્યાંથી એ લાયગ^૩ અમો, પાવન સેવકદ્વાર. ૧૭
 કામતણો કાંઠો નહીં નવરાની એ પેર ;
 દેવોને દુર્લભ તમો, ક્યાં આવો અમ ઘેર. ૧૮
 તમ સરખા રૂડા જનો, ભૂષણ આઠાણુ જ્ઞાત ;
 થોડે દિવસે મન ચહે, મળીને કરવા વાત. ૧૯
 માસે બે માસે ખરે ચાએ મળવા લક્ષ ;
 દંભ લાભ-દર્શનતણો, ચુરમા ઉપર ચક્ષ.^૪ ૨૦
 અંદરખાનેથી ખરો, હેતુ કંઈ એક સ્વાર્થ ;
 હગવા ભોળાને વદે, મુખથી મળવા અર્થ. ૨૧
 અસલે ઉદ્વિચ્ચ શહેરના, ધરતા આવી ખંત,
 બહાર જતા મળવા મિષે, સળકે જ્યારે દંત.” ૨૨
 ભોળા ગ્રામજનો પ્રતિ, કરતા મ્હોટી વાત ;
 શબ્દયુક્તિએ આંજીને, વદતા ખોટી ખ્યાત. ૨૩

૧. લેખ. ૨. વિશેષ. ૩. લાયગ. ૪. ચક્ષ=ચૂરખું ખાવા પર નજર-

બહુ મિથે બહીવાડતા, ગ્રામજનોને એહ ;
 કાઠી લેતા કપટથી, કામ આપણું જેહ. ૨૪
 પછી ભોજન કરી, તણ્ણો મળીને જ્યાંય ;
 વાતે વાતજ નિકળી, વિવાહકરી ત્યાંય. ૨૫
 કહે ધનભટ ભૂલાદેવે, નવ ઠેકાણું^૧ જોય ;
 ન્યાતે નહિ કંઈ ઢંગ ત્યાં, સારાસાર શું હોય. ૨૬
 સૂકામાં^૨ સૌ જઈ પડે, અમસરખા રહે છેક ;
 ખાધે જ્યાં નહિ ખોટ કંઈ, નવ ન્યાતે વિવેક. ૨૭
 શું ધાર્યા કશિયા અમો, નહિ ફૂળે નીચ કામ ;
 વિનય વ્યયે પૂરા વળી, નહિ ઘર દીકરી-દામ. ૨૮
 મ્હોટામાં જે જે ગણે, ખોટાં સધળાં કર્મ,^૩
 નહિ કરવાનું તે કરે, મૂકીને ફૂળ-ધર્મ. ૨૯
 પણ ગાંડી ગુજરાત આ, ગાડરિયોજ પ્રવાહ ;
 એક કરે તે અવરને, નહિ જોવો કંઈ રાહ.^૩ ૩૦
 તવ મ્હોં મલકાવી વદે, કપટી કાળીનામ ;
 'દીક વાત આવી મળી, રૂડો આવ્યો લાગ. ૩૧
 એમાં દોષ શું અમતણો, કહ્યું ન કદિ કામ ;
 કહો તો લાવે દાસ આ, સૌ કન્યા આ ઠામ.' ૩૨
 'સોને શું કરીએ અમો, એ કન્યાનું કામ ;
 ગુણ કદિ નવ ભૂલીએ, જો ચાલે કંઈ લામ.' ૩૩
 'એ કન્યા તો રહેજમાં, કહો તો લાવું કાલ.
 ખુદ કર્તા ત્યાં હુંજ છું, મુજ શિર છે એ લાળ.' ૩૪
 પ્રથમ મને દો^૪ પાંચસો, પછી મેળાવો ન્યાત ;
 સૌ દીઠે બેઠવા કરૂં, કાય ન જાણે વાત. ૩૫

૧. સાડે ઠામ. ૨. ગરીબને ત્યાં. ૩. ખરો રસ્તો.

૪. ભાજવણી-સોંપણ. ૫. દો—આપો.

જાણે અહિંયાં જેટલા, અવર ન જાણે લેશ ;
 ગૌહત્યાદિ પાપ છે, શું કહેવું વિશેષ. ૩૬
 મન માને તો ઝટ કરો, જુઓ વિચારી દિલ ;
 શ્રેય વિષે વિમ્મજ ધણાં, ઘટે ન એમાં ઢીલ.' ૩૭
 જિલય વિપ્ર વિદ્વાન એ, સમજીમાં કહેવાય ;
 પણ સ્વારથથી? આંધળા, શાસ્ત્ર ઉપર દે પાય. ૩૮
 કૃષકીતારે જે કન્યકા, નવ પત્નિને પાત્ર ;
 પ્રાપ્ત પ્રજા જે તેતણી, પ્રજા નામની માત્ર. ૩૯
 નહીં પિતૃ તેથી તરે, પિણ્ડદાન નવ સ્હોય ;
 પુત્ર પુત્રીના જે હકો, લેશ ન તેને હોય. ૪૦
 સ્વારથ આગળ શાસ્ત્રને, મેલ્યું બીજે દામ ;
 તુરત ગણ્યા ત્યાં બેહુએ, પાંચ પાંચસો દામ. ૪૧
 ધનભટ કે? 'આ કંઈ નહીં, પાછળ વાળું પાડ ;
 ગુપ્ત કરો એ ઝટ દધ, કરો પછી સગવાડ.' ૪૨
 —ગરજતણા ગળપણ વિષે, ગરક ધણા અપવાદ ;
 શાસ્ત્ર-જિલ્લંધન પાન-વિષ, તે પણ લાગે સ્વાદ.— ૪૩
 ગાંઠે ગરથજ આંધીને, બોલ્યો કપટી તુત્ત ;
 'સ્વજન પાંચ બેગાં કરો, માંગલીક છે મુક્ત.' ૪૪
 ધનભટ ને ભૂલાદવે, હોતે સ્નેહી મિત્ર ;
 રાખી ધનભટને ઘરે ઉભયનો ચંદ્રકરીત. ૪૫
 સ્નેહી સહોદર સૌ મળી, ન્યાતે તેડાં દીધ ;
 શાન્તિ સમક્ષજ કપટીએ, ચંદ્રકવિધિ? ત્યાં કીધ. ૪૬

શ્રી વગરના ધનભટના ધરની સ્થિતિ.

છપ્પા.

ઉમર આગળ ખાડ, કૂતરે ખોદ્યો ભારી,
ઠોકરથી પટકાય, ધસે કાંઈ જિંદગી ન્યાળી,
જળાંકેડું જૂથ, પવનથી વળગે આવી,
જાણે ઝાઝું હેત, પુષ્પથી લેય? વધાવી,
વળી જમને ધર અંદર જુઓ, બેઠાકામજ નહિ જડે,
લગવાન ભણે કહેણી ખરી, ધરની શોભા સ્ત્રી વડે. ૧

નહીં ભોંય લીપેલ, છાણનો હાય ડકાળો,
સાવરણીએ છેલ, વેર વર્ષોનું ભાળો,
ઢગલીઓમાં ધાન્ય, ખુણામાં નાંખ્યું દિસે,
ચેંણ, કાંદર ને કાળ, હડીઓ? કરતાં દિસે,
વળી જીંત ખીટીઓ ખોળતાં, જળ કરોળિયણી અડે,
લગવાન ભણે કહેણી ખરી, ધરની શોભા સ્ત્રી વડે. ૨

જળપાત્રો પર કાટ, આંખ જોતાં તે લાજે,
વાવ કૂવામાં કાળ, પાણીના ધંટાં વાજે,
રહ્યું ડહોળું કંઈ નીર, જંતુ જોઈ ખંતજ જાગે,
અણગાળ્યું અપવિત્ર, હોડ જોઈ આધા ભાગે,
વળી ખાલી વાસણ ખૂબ ત્યાં ખૂણે ખૂણે ખડખડ,
લગવાન ભણે કહેણી ખરી, ધરની શોભા સ્ત્રી વડે. ૩

નહિ પવિત્રમનો પાર, રસોડું રંગીત મેશે,
પડી પતેલે ભાત, લોઢીએ લાંછન દિસે,
નહિ રાંધ્યાના ઢંગ, દાળ ને પાણી જૂઠાં,
કંઈ કાચું કંઈ દગ્ધ, છએ રસ સાથે છૂંદ્યા,

૧. વધાવી લે. ૨. હોડતા. ૩. કરોળિયા. ૪. અવાજ કરે.—અર્થાત તેમાં પાણી ખીલકુલ મળેજ નહિ.

વર્ણો જાણુ, અડાયાં, રોટલા, પગપાની નીચે નડે,
ભગવાન ભણે કહેણી ખરી, ધરની શોભા સ્ત્રી વડે. ૪

દાદર આગળ ઢગ, ધૂળ કચરાનો જોતાં,
મેડી મ્હાલ્યા જોગ, ભોગ લાગે જમ સૂતાં,
ભોંય અડતાં પાગ, લાગ જોઈ ચાંચડ ચ્હોટે,
તળાઈ ઉપર તાંત-તાણતા^૧ મચ્છર મ્હોટે,
વર્ણો માકડ મૂછો મરડતા,^૨ જોગ ફરી આ નવ જડે,
ભગવાન ભણે કહેણી ખરી, ધરની શોભા સ્ત્રી વડે. ૫

ચોપાછ.

ગ્રામજનોમાં ચાલી વાત,
કંઈ કપટીની કરતા ખ્યાત^૩,
શહેરોમાં હજી છે ફળવાન,
મૂળ શોધી દે કન્યાદાન. ૧

દેવે અને ભટજીનું ફળ,
સાત પેઢીએ શુદ્ધજ મૂળ;
ખીચન ફળ નામજ લેખાય,
ખરાં શુદ્ધ એ બે કે'વાય. ૨

હજી ખરા ટેકી કો હોય,
ધરડા તોપણ શુદ્ધજ જોય;
મૂળ જોઈ દે કન્યાદાન,
પૂર્વ રીતિનું રાખે ભાન. ૩

એવામાં એક વનિતા વૃદ્ધ,
ખાલી ઉઠી કરીને ક્રોધ;

“શું ડાહ્યા થઇ કરવી વાત,
 નહિ જાણો તમ આજીવજાત.^૧ ૪
 એજ કૂળે છે બીજા વર,
 પણ નવ રે'વા તેને ધર,
 યુવાન વિદ્યા વિનયે પૂર,
 મૂર્તિમાન^૨ નારાયણ-નૂર.^૩ ૫
 હજી વયે વિશ ઉપર ચાર,
 ભાગ્યશાળી થાશે નિરધાર,
 મેગવશે તે માન અપાર,
 ચક્ષાવશે રૂડો સંસાર. ૬
 પણ તે ભારે વિદ્યાવંત,
 કુચાલ ઉપર મ્હોટી ખંત;
 નહિ ત્યાંથી ખાવા લેવાય,
 નવ તે કાદિ ગરજ થાય. ૭
 નહિ એ વાત તમોને હસે,
 જાનું કાળું^૪ કીધું હશે;
 નહિ તો જે શુભ ઇચ્છા ધરે,
 લઇ દીવો ક્યમ દૂવે પડે. ૮
 મડદે મીઠળ બાંધે કાચ,
 નિશ્ચે જેમાં વિધનજ હોય;
 અંતર ઇચ્છા નબળી થાય,
 ગધેવ સાથે બાંધે ગાય. ૯
 મનમાં માઠો જોઈ યત્ન,
 કાગકંઠ લટકાવે રત્ન;

૧. આજીવની ન્યાતને નહિ આજીવો ! ૨. સુંદર સ્વરૂપવાન. ૩. ઇશ્વરી
 પ્રતાપવાળો—દેવાંશી. ૪. પૈસા લીધા હશે.

કપટીનું એ અસલજી કામ, કંઈક કલંકી કીધા આમ. ^૧	૧૦
નવે કાને એનો વિશ્વાસ, સુઝાજનો તો પામે ત્રાસ; બાઈ ^૨ બાબલામાં એ ફરે, તેમાં એનું કામજ સરે.	૧૧
ભાંધી અક્કલ આપી હો, નહિ કાનો વાયો તે હો; નવ કાપનું એ વાંચે લલું, ધશ્વર તે સાંખે કેટલું.	૧૨
પાપે પૈસો પેદા કરે, નહિ કો વાવરનાઈ ^૩ મળે, કંઈક રંકને રંચ્યાં ^૪ ખરાં, કલંકને શિર નાખ્યાં નરાં.	૧૩
પાછળથી સૌકા પસ્તાય, પણ પહેલાં પળમાં પટકાય; દુર્ભતિને છે જે દીકરી, સગવાડજ આ તેની કરી.	૧૪
અનાથ એ નહિ કાની આશ, કપટીનો કીધો વિશ્વાસ; નહિ અક્કલનો છાંટો એક, ખોટી બહેંસ ધરે વિશેષ.	૧૫
નવ પોતાની વટ ^૫ નું જાન, આમ ભોળવાએ ^૫ નાદાન;	

૧. આ રીતે. ૨. સ્ત્રી અને ગરીબડાંઓમાં. ૩. દબાવીને—શાર મૂકીને
પૈસા લીધા. ૪. ટેક. ૫. ભોળવાય.

એસ અચ'ઓ શું મન વશે !"

પાછળથી સૌ પ્રગટજ થશે.

૧૬

દોહરા.

ચંદ્રક કરીને ચાલીઓ કપટી નિજ મંદીર ;

કરવાને કહેતો ગયો, પદ્માંની તદખીર.

૧

મનમાં મલકાતો ઘણું, માર્યો ભારે તાલ ;^૧

પણ જોશો પાછળથી, થાશે ખૂરા હાલ.

૨

ચોપાદ.

.કપટી માર્ગે ચાલ્યો જાય,

ચોર એક આગ્યો છે ત્યાંય ;

તૃપાતૂર અમથી તે થયો,

બ્રાહ્મણ જાણી ઊભો રહ્યો.

૧

પાણી પાવાની હાલેણી ;

પેરે વાત કઢાવી ઘણી ;

હજારેકની લૂટજ ખરી,

લાવ્યો ચોરજ ચોરી કરી.

૨

હિમ્મતનું કીધેલું કામ,

દિવસે લઇ નાહ્યો દામ ;

કપટીની બદદાનત થઇ,

પોટલી ઉપર દટ્ટિ ગઇ.

૩

કૂવે ચોરને લઇને ગયો,

પાણી પાવા તત્પર થયો ;

પાછળથી પટકયો દઇ લાત,

કીધ ચોરને નીચો^૩ ધાત.

૪

૧. તાલ માર્યો—સારા પૈસા કઢાવ્યા. ૨. હા કહી. ૩. નીચપણે મારી નાખ્યો.

વિપ્ર જાણી વિશ્વાસે રહ્યો,
પડતામાં ગતપ્રાણજ થયો ;
કપટીનું ત્યાં ભાગ્યજ^૧ ભળ્યું,
હજારેકનું બીજું મળ્યું. ૫

મનમાં ધરતો બહુ હંકાર,
અહેવે પાછળ આવી વહાર ;^૨
પહેલો એજ મળ્યો એમ ગણી,
ઝાળી ખોળી કપટીતણી. ૬

જેતાં મુદ્દો લાગ્યો હાથ,
ખાંધી લીધો મુદ્દા-સાથ ;
જઠને બંધનગૃહમાં ધર્યો,
જેરબંધ^૩ ત્યાં જરૂરી કર્યો. ૭

સધળી વાત કઢાવી લીધ,
અમલદારને આધીન કીધ ;
અમલદારને બહુ વિનવ્યા,
બ્રાહ્મણ જાણી કીધી દયા. ૮

ઉથલપાથલ કીધું કામ,
સ્વરૂપ ગુ-હાનું બદલ્યું આમ ;
બ્રાહ્મણ થઇને છૂટી ગયા,
દામ ગાંઠના ઝોછા થયા. ૯

માલદારનો દીધો માલ,
જૂઠું ખોલી કાઢ્યું સાલ ;
પાપી પૈસો આમજ જાય,
થાતું^૪ આવ્યું તેમજ થાય. ૧૦

દોહરા.

- કપટી પૂરથી નીકળી, જાતાં ચાલી વાત ;
 વાએ વાતજ ફેલવી, દુર્મતિ ખૂરી ખ્યાત. ૧
- ઠામઠામ સૌ કો કહે, આ શી બીડી^૧ લ્હાય ;
 નહીં દીકું સૂણું કદિ, પુત્રી ક્યમ વેચાય. ૨
- કળીનો ફર થયો ખરો, બ્રાહ્મણ જેવા શુદ્ધ ;
 રે કન્યાવિક્રય કરે, ધારે નબળી બુદ્ધ. ૩

ત્રોપાઇ.

- સૂણીને કહેતાં સર્વે જન, રે
 દુર્મતિ દુઃખ ધરે બહુ મન ;
 દીકરી વેચ્યાનું બહુ પાપ,
 પડે જાતિમાં ખોટી છાપ. ૧
- પુણ્ય કાટિધા પામે નાશ,
 અંતે નરકતણોજ નિવાસ ;
 નજર નાખતાં ચારે મેર,
 નવ સૂઝે કંઈ બીજી પેર. ૨

દોહરા.

- પાપતણું હું પૂતળું, નવ બીજો ઉપાય ;
 'હેલ ઉપર આ સૂપડું,^૩ થાવાનું તે થાય. ૧
- મહેર ખરી ઇશ્વરતણી, નહિ કંઈ બીજી વાટ ;
 કલંકજ લખ્યાં કપાળમાં, શો કરવો ઉચ્ચાટ. ૨
- અહેવે આવી કપટીએ, કહી ભાબીને વાત ;
 વર શોધ્યા રૂડા અમો, શ્રેષ્ઠજ આપણી જાત. ૩

૧. આજ લાગી—કેલું નબળું થયું. ૨. જનને. ૩. આટલું નબળું ત્યાં એટલું વધારે.

આ, લો આ ત્રણસો તમે, નવ વધુ કંઈ મંગાય,
 ભોજન-ખરચે ચાલશે, પછી પાછળ જ્યમ^૧ થાય. ૪
 હાલ સમય સહુ ઠીક છે, બંધ ગજદરબાર;
 જખ મારે સૌ માગતા,^૨ જટ કરે તૈયાર. ૫
 સામગ્રી સહુ હું કરું, પ્રથમજ કરવું એક;
 વિન્યાને તેડાવવી, રાખી ધરનો ટેક. ૬
 બોલાવ્યો કૂળગોરને, કહે છે કપટી ત્યાંય;
 વિન્યા તેડી લાવવી, જટ કરીને ત્યાંય. ૭
 આજયકી દિન વીશમે, લગ્ન છ્યાં અમ ઘેર;
 બે કન્યા પરણાવવી, જટપટ કરવી પેર. ૮
 ગોર વાડ કહી ચાલિયા, થયો લગ્ન-આરંભ;
 કહે કપટી સત્વર થયું, નવ કરવોજ વલંબ. ૯

ચોપાઘ.

દૂર્ભતિકરાં બાળક જેહ,
 દુર્બળ હાલત સધળાં તેહ;
 કપિતાનની કૂડી જાત,
 વિન્યાની શી કરવી વાત! ૧
 વર્ષ સોળની જ્યારે થઈ,
 ઘટતી વિધા શીખી રહી;
 ભરત સીવવું ઝીણું કામ,
 તે પણ શીખી રાખી હામ. ૨
 વિનય વિવેક વડો આચાર,
 સદ્ગુણ સકળતણે ભંડાર,

ધરધંધો સહુ લીધો હાથ,^૧
 ઇશ્વરભક્તિમાં રળિયાત. ૩

દોહરા.

નિત ઉમિયાપૂજન કરે, બાળા જોજનરંગ;
 મન મમતા હોંસજ ધરે, રે'વા નિજ પતિસંગ. ૧
 પ્રાતઃ સમયે એકદા, વિન્યા વિદ્યેશ વેશ;
 ઉઠી અકળાતી અતિ, નવ સમજે લવલેશ. ૨
 સ્વપ્નભાસે દષ્ટિથકી, દૂર જરા નવ થાય;
 તેડી એકાન્તે તુરત, સુલક્ષણા સખી ત્યાંય. ૩
 (વિન્યા પોતાની સખીને સ્વપ્નની વાત કહે છે)

શાણી સખી, હું શું કહું, આજ સ્વપ્નની વાત;
 મુઝવણ મન માતી નથી, રડીને કાઢી રાત. ૪

સ્વપ્નભાસ—ગરખી.

(રાહ—માડી, મને નીશાળે મુકા, એ લાળ) *

સખીરે થયો સ્વપ્નભાસ મુજને^૩
 કહું શું વાત શાણી, તુજને
 ભારે મન મુઝવણ થાય મને—સખી થયો ટેક.
 મનમાં તો ભ્રમણ વેગ લાધ્યો,
 હાર આ મેં મરકટને બાંધ્યો,
 જાણે ધાર્યો મનસુખો સાધ્યો—સખી થયો ૧
 કુદી બેઠું અણધરતે હામે,
 નાખ્યો તોડી પડિયો તે નીચ ધામે,
 અંતર મ્હાં અતિ પીડા પામે—સખી થયો ૨

સુખડતણી ડબ્બીમાં હું રાખું,
 હાર એ આ કામળ કંઈ નાખું,
 તેને હું ત્યાં રડવડતો ઝાંખું—સખી થયો ૦ ૩
 તે લેવા હું તલપ ઘણી કરતી,
 હૈયામાં હું હાથે? દોડી મરતી,
 પાછી પેલા દુષ્ટથકી ડરતી—સખી થયો ૦ ૪
 આખર તો હું આકળી બહુ થાતી,
 અવકળા ન ઉરમાં સમાવતી,
 ઊડી જંગી ડીબો ચઢ્યો છાતી—સખી થયો ૦ ૫
 સખી એનાં કળ તે કેવાંજ હશે,
 શું હાર આ નીચ હસ્તે ચઢશે?
 શું મુજને તે પાછો નવ જડશે?—સખી થયો ૦ ૬

મુલક્ષણાનું આધ્યાસન.

ગરબી—રાગ ફેર.

(રાહ—મારગડો મૂકાની મોહનલાલજી)

સહિયર સ્વપ્ન ન સાચાં હોય આ કાળમાં,
 શા માટે તું મનડામાં મુઝાય જો;
 વાયુના જોસાથી મન વેગે ભમે,
 સ્વપ્નાવસ્થામાં તે સ્ફૂરણુ? થાય જો.—સહિયર ૦ ૧
 એ તો સહજ અવસ્થા છે આ દેહની,
 અનેક કારમી વસ્તુ પ્રગટજ થાય જો;
 નવ કદિ જો દીકું કે સૂણું હશે,
 તેવું તેવું સ્વપ્નામાં દેખાય જો.—સહિયર ૦ ૨

રંક જઇ એસે છે કહું^૧ રાજ્યાસને,
 કહું રાજા તે જૂંડી માગે બીખ જો;
 કહું પંચુલ તે પૃથ્વીતલ ફેરા ફેરે,
 કહું ગાંડાં તે દે ડાહ્યાને શીખ જો.—સહિયર૦ ૩
 સમુદ્રમાં કહું નગર દિસે છે કારમું,
 કહું નગરો ત્યાં અરણ્ય^૨કેરાં નીર જો;
 કહું સરિતા ત્યાં ધૂળતણા કાટો વળ્યા,
 કહું સ્થળ ત્યાં નવપલ્લવ^૩સરિતાતીર જા.—સહિયર૦ ૪
 વિપરીત એવું સ્વપ્ન વિષે જાણે બહુ,
 ક્યમ કરતાં નવ સાચું તેજ મનાય જો;
 સ્વપ્ન કદિ નવ સાચું ગણવું, હે સખી,
 જાહી દુનિયા તે પણ સ્વપ્ન ગણાય જો—સહિયર૦ ૫

(સ્વગત)—શિખરિણી છંદ.

અરે શું અહાવા આ, ઉચ્ચ કુજે છે ચાલ નખળા,
 કુળાભિમાને તો, અફળ જીવવું રંક અખળા^૧;
 અરે! શું એ જાણે, સ્વપ્ન^૪ પડશે સાચુંજ ખરે;
 કપિક^૫ માળા, અરર! કપિતાને વિજય એ!

દોહરા.

અહુવે ત્યાં આવી રહ્યો, તેડાગર ભૂદેવ;
 ખોલ્યો અવિચારી પ્રતિ, આણી મન અહમેવ.^૧ ૧
 દુર્મતિએ પ્રેર્યો મને, આણું કરવા આજ;
 બાળા એ પરણાવવી, વિજ્યાનું ત્યાં કાજ. ૨
 માટે સિદ્ધે સજ કરો, સાસરવાસો સદ્ય;
 જટ ફરું પાછા અમો, વાધું વેગે અદ્ય.^૩ ૩

૧. કહું=કોઇ કહેણે. ૨. સમુદ્ર. ૩. નવાં પાંદડાંવાળા—લીલાં ઝાડોથી
 બરેલો નદીનો કિનારો. ૪. સ્વપ્ન. ૫. અહકાર. ૬. આજે-હમણાં.

આદરપૂર્વક ગોરને, દીધાં ચોખ્ખા માન;
 ભોજન દધ સંતોષીને, આપ્યાં ફેફળ-પાન. ૪
 તુર્ત કરી તૈયારી ને, માગી શ્રીહરી-રહાય;
 વેગે બહાલ ધરી કરે, વિજ્યાનેજ વિદાય. ૫

વિજ્યા—ગરખી

(રાહ—ચાલો, સખી, નિશાળે જઈએ.)

જઈશ સખી, સાસરિયે હવે હું,
 રહેવા પતિસંગ વયે થઈ છું—જઈશ સખી૦ ટેક.
 કૃળગોર આવ્યા છે હૈ' આણું,
 લગ્નતણું જોઈને શુભ ટાણું,
 સખી, ક્યારે વાય વેગે વહાણું—જઈશ સખી૦ ૧
 યુવાનીનો બાગ રહ્યો બહેકી,
 વસંતવાયે વેલી આ રહી લહેકી,
 ભ્રમરભોગી થૈ બેઠા ટેકી—જઈશ સખી૦ ૨
 વિદા થઈ વેગે હવે જાઉં,
 ટેક તો હું તરતજ મૂકાવું,
 ભોગતણી ભૂરકી^૧માં ભરમાવું—જઈશ સખી૦ ૩
 રૂપ રસે સ્વામી હશે કે'વા,
 અધિર હશે આલિંગન દેવા,
 અધરરસ પ્રેમપાન લેવા—જઈશ સખી૦ ૪
 શરમ મને લાગશે સાહેલી,
 આનાકાની ક્યમ કરવી પહેલી,
 રખે જાએ રખડી એ રંગ-કેલી^૨—જઈશ સખી૦ ૫

કદિ સખી સ્વામી રીસાધ જશે,
 પાછળથકી પરતાવુંજ થશે,
 (હસીને) સંધું મને સુઝ એ ક્યમ પડશે—જઈશ સખી ૦ ૬

સખી— માલિનિ છંદ.
 હસી હસી ક્યમ પૂછે, સુઝ એ સંધો તુને,
 રસ અધિકજ નાણે, વ્યર્થ વ્હાએછું મુને;
 ભણી ગણી નવસિન્ધી, નારી નૌયોવના તું,
 પતિ નિજ પ્રભુ પેખો, એટલી શીખ દોં છું.^૧

(સ્વગત)— સાખી.

મમતા મોહભરી સખી, ભોગવિલાસની આશ;
 સ્વામીના ગૂણ જાણશે, નારી થશે નિરાશ. ૧
 અણજૂગતાં જોડાં બને, ક્યમ અહવાં અવિનાશ;
 ઉચ્ચ કુળે આગળ જતાં, કોપજો શોજ નિનાશ. ૨

સખી સુલક્ષણા—

દોહરો.

માતા^૨ મન મુઝવણુ જાણુ, મંદોડે નવ મોલાય;
 સાંભળ સારી શિક્ષા દઉં, શ્રીહરિ કરશે રહાય.

ગરબી.

(રાદ—સાંભળને તું સજની મદારી, રંગની ૦ ૧૦)
 સાસરિયે સિધાવ તું સજની, પ્રભુને કરીને પ્રણામજ,
 શીખ દઉં તે શ્રવણે ધરજો, રાખવી હંમે દામ—
 સૈયર શાણીજી.

પૂજ્ય પદારથ સામુ સસરા, ગણવાં ધારી પ્રેમજ,
 સ્વામી સહોદર સર્વજકેડું, ઇચ્છવું કુશળ ક્ષેમ—
 સૈયર શાણીજી.

૧. વ્હાય છે—જાણવે છે. ૨. દઈ છું. ૩. તહારી માતાને.

સાસરિયાનું સ્વરૂપ જાળવી, તે રહેણીએ રહેવુંજ,
સૌનું મન સાચવતાં જે કાંઈ, દુઃખ પડે તે સહેવું—
સૈયર શાણીજી.

પતિને નિજ પરમેશ્વર ગણવો, અન્ય પુરૂષ ભાઈ બાપજી,
સ્વામીસેવા સ્ત્રીવ્રત મ્હોડું, અખળાનું એ આપ^૧—
સૈયર શાણીજી.

સારાસાર વિચાર જે સઘળો, સમજણ તુજને ત્હેનીજી,
દુઃખ-જનેતા વખણાએ તવ, જનમ્યું સાર્થક બહેની.
સૈયર શાણીજી.

સખી સુલક્ષણા, શીખજ ત્હારી, રાખું લખી ઉરમાંલે^૨જી,
આલિંગી હવે થાઉં હું અળગી, ઉમિયા કરજે સ્થાય—
સૈયર શાણીજી.

લોખાનાથને ત્યાં લખ્ખને સમારંભ.

દોહરા.

ભોજો કરતો ભોગમાં, ગર્ક ^૧ ખતી ગુલતાન ;	
ધરમાં લેશ લહે ^૨ નહીં, દુર્મતિ આગળ માન.	૧
પુત્ર એકનોએક તે, નિરંકુશ નાદાન ;	
કાળ કુછદે કાઢનો, બાળબુદ્ધિ કપિતાન.	૨
ધરપ્રધાન એક દુર્મતિ, દુર્બુધિ દુષ્ટાનાર ;	
ત્રણસો આવ્યાથી ચઢયો, ત્રમણો મન હંકાર. ^૩	૩
સ્વજન કરે સહુ એકલાં, નિજ સહોદર જેહ ;	
સ્વસુર પક્ષના સર્વને, નવ લેખવતી તેહ.	૪
લગ્નતણી સામગ્રી સૌ, કરતાં હાથોહાથ.	
અહેવે ગોર પધારીઆ, તેડી વિન્યા સાથ. ^૪	૫

૧. સ્વરૂપ—મુખ્ય લક્ષણ. ૨. ઉરમાંહી—માંહે. ૩. લહે=લે. ૪. અહંકાર.

૫. સાથે (ક્રિયાવિષય).

રથ રાખીને બારણે, ઉતરી વિજ્યા ત્યાંહે ;
 લઈ ઓવારણ સાસુએ, તેડી વહુ ધરમાંહે. ૬
 વિજ્યાએ વિનય વડે, વંદન-વિધિ ત્યાં કીધ ;
 પાય પડી નિજ સાસુને, પગેલાગણ^૧ દીધ. ૭
 સગાં સર્વ બેઠેલ ત્યાં, વડીલ, વૃદ્ધ સ્ત્રી જોહ ;
 ઓળખ આપી સાસુએ, પૃથક પૃથક સૌ^૨ તેહ. ૮

ચોપાઇ.

વિજ્યા વર્તી ગઇ મનમાંહે,
 ચતૂર ચિત્તમાં ચેતી ત્યાંહે ;
 પછી સહુને તે પાચે નમી,
 સુસ સગાંને મન તે ગમી. ૧
 સમાચાર પૂછે જે જોહ,^૩
 વિજ્યા વિનય વદી કહે તેહ ;
 રીત જોઇ સહુ રાજી થયાં,
 ચીર સુભાગ્ય સર્વ^૪ ત્યાં કહ્યાં. ૨
 અણસારે ચેતવતાં સહુ,
 ક્યાં સાસુ ને ક્યાં આ વહુ ;
 કાઇક વદે વિસ્મયતા ધરી,
 બિલ્લી રીત વિધાતા ખરી. ૩
 ઇશ્વર ધર અન્યાયજી હોય,
 કાકેકોટ^૫ કાં રતનજી રહેાય^૬ ;
 દુર્ભતિ દેખી બ્હીલી પડી,
 રીસ પાનીથી માથે ચઢી. ૪

૧. પગે લાગીને આપવાની રીતનું જે થાય તે (દીધુ-આપ્યું). ૨. તે સહુની.
 ૩. જે-જેના. ૪. સર્વેએ. ૫. કાકેકોટ. ૬. રોએ.

વહુ વંદાતાં ઊઠ્યું નર,
 ચપટ વળી થાતી ચકચૂર;
 વિન્યા વિનય વિવેક નિધાન,
 કૂળદીપક હોય ધરનું માન. ૫
 સદ્ગુણ સર્વ સજે નિર્વાણ,
 દુર્મતિ દુર્ગુણકેરી ખાણ;
 પાપી દેખી સાધુ વેશ,
 સહજ જેમ પ્રગટે મન દ્વેષ. ૬
 પરિતાપ પ્રગટ્યો તે પેર,
 દુર્મતિને મન વાસિયું? વેર;
 પ્રજવળવા લાગી તે પૂર,
 સહજ શળ જેઠ સીજ્યું ઊર. ૭

સહજવેર—છપો.

વેર સાચને જૂઠું, વેર નીતિ અનીતિને,
 વેર લોભ સંતોષ, વેર વીરત્વ બીતિને,
 વેર બહાલ વિરોધ, વેર સુકૃત દુકૃતને,
 વેર મિત્ર અમિત્ર, વેર પૂનીત પતિતને.
 વળી સહજ વેર એ વિધ લહો, ઉલટા ગુણ દિસે જહાં,
 ભગવાન અસાધુ સાધુને, કેમ બને સાથે રહ્યાં. ૧

સહજ સાલ—છપો.

ધરે નિશાચર નામ, ચંદ્રદર્શન નહિ ગમતું,
 વિષયીને વિષપેર, શાસ્ત્રનું વચનજ દમતું,
 ભોગીને ભયરૂપ, યોગીની આંખજ લાગે,
 કુલટા કૃત્યારૂપ, સતી સ્ત્રી જેતાં ભાગે,

વળી દેવાંશી નર દેખતાં અંતર^૧ ન્યમ બકળાય છે ;
લગવાન સુપાત્ર કુપાત્રને, સહજ શળત્યમ થાય છે.

દોહરા.

શળરૂપ ત્યાં સાસુને, થઈ વિજ્યા તેવાર ;
દશાંવે સહુ^૨ દેખવા, ખોટો ખોટો પ્યાર.
લગ્નતાણું કારણ હતું, મળ્યા સ્વગ્નન સહુ ઘેર,
સહુમાં માનજ રાખવા, ધરતી ખોટી મ્હેર.
૧
૨

ચોમાષ.

દુર્ભતિ જળવવા નિજ સાખ,
મનમાં બળાને થાતી ખાખ ;
વિજ્યાને નવ-વદતી કશું,
દિસે આચરતી સ્નેહસું.^૩
વહુએ ધરતી બહાલજ ધણું,
ખીજને બતલાવા તણું ;
અંતરમાં ધાંકે અંગાર,
ઉપરથી દેખાડે પ્યાર.
દુર્ભતિને એક ઝાંડું દુઃખ,
વડા જમાઈ વગોવે દુઃખ ;
જ્યેષ્ઠ પુત્રી એ પોતાતણી,
નહિ મોકલતા તેના ધણી.
૧
૨
૩

દોહરા.

લગ્ન સમારંભે મળી, બટકબોલી સહુ ન્યાત ;
મ્હેડે મિષ્ટ મનાવતાં, મર્મે કરતાં વાત.
વિક્રમીમાં વ્યાખ્યા પડી, જાની નિન્દા થાય ;
વિજ્યાને હિય^૪ વાગતા, મર્મવચનના ધાય.
૧
૨

૧. ચડાળ. ૨. સહુને દેખવાને-જોવાને. ૩. સ્નેહથી. ૪. હૈયે-હૈયામાં.

લગ્નતણી તૈયારી ત્યાં, થઇ સહુ રૂડી પેર ;
 દુર્મતિને દુઃસહ નહીં, વિન્યાને મન^૧ એર. ૩
 સ્વજન સહુ ખેડે છતે, થવું ગ્રહશાન્તિ વિધાન ;
 અહેવે પૂરની ભાગળે, આવી લાગી જન. ૪

ચોપાઈ

આગળથી આવ્યો કૃળગોર
 ઊભો કરતો શોરખકાર,
 ‘લગભગ આવી લાગી જન,
 નહિ પાથરણાં ને જળવાન. ૧
 સામેયારની સગવડ નહીં,
 સહુ ઢીલું દિસે છે અહીં ;
 નવ કરશે સામેયે વાર,
 ક્યાં સુધી રોકાવું બહાર.’ ૨

દોહરા.

સગાં સહુ આવી મળ્યાં, દુર્મતિ તેજ્યાં જોહ ;
 પણ પુત્રી એ જ્યેષ્ઠ જે, હજી નવ આવી તેહ. ૧
 વર એ જ પુત્રીતણા, હતા કૃળગર્વિષ્ટ ;
 લેખાતા ઉંચ પંકિતમાં, ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં ઇષ્ટ. ૨
 સાસરિયાં હલકાં ગણી, દમતા લેવા દામ ;
 વદાગરી પરદ્યારે વિના, ક્યમ આવે તે ધામ. ૩
 ભોળાનું ધર દુર્બળું, માથે ઝઝું દેણ,
 વિદાયમાં વાંધો પડે, માટે કહાવી કે’ણ. ૪
 અમ આવ્યા શોભું નહીં, નીચ તમારે ઘેર ;
 જૂપણ ક્યાંથી જળવો, પૈસાની નવ પેર. ૫

વળી અમ કરતાં ઊતરે, હાલ-હવેનાં ફૂળ ;
 અરધાવા તે સાથમાં, નહિ અમને અનુકૂળ. ૬
 એમ છતાં ઉર ધારીએ, રંક સગાં પર મ્હેર ;
 આટલી વેળા આવીએ, પચ્ચીસની હોય પેર.^૧ ૭
 પાછળથી પાછી^૨ કરો, જાય અમારું નામ ;
 પચ્ચીસ પચ્ચીસ મોકલો, જો તેજાનું કામ. ૮
 જમ મારીને મોકલ્યા, પચ્ચીસ પચ્ચીસ દામ ;
 ઊભય જમાઇ દીકરી, તવ આવ્યાં નિજ ધામ. ૯
 ઉચ્ચ કુળે અઘાપિ છે, ફૂલિન કંઈક ફૂવાત ;
 તો પણ તે ગમતા ધણા, જમ જેવા જમાત. ૧૦

અહાવા અણ જમાઇઓની આધુનિક ગણના.

(જમાઇ તે દશમો ગ્રહ.)

છપ્પો.

નવે ગ્રહો નવ નામ, અસર જન ઉપર ભારી ;
 મનુષ્યમાત્રને તેહ, ગણ્યા છે પીડાકારી ;
 અમુક અમુક સંયોગ, યોગે ત્યાં તેના નડતા ;
 પૂર્ણ પામીને રીઝ^૩, પ્રસન્ન થઇ પાછા પડતા ;
 પણ એથી અધિકો પીડતો, જ્યમ જ્યમ રીઝ મળે જદા ;
 એ દશમો ગ્રહ દુનિયા વિષે, જમાઇને જાણ્યો તદા. ૧

(જમાઇ તે જમ.)

જમનું ઝાઝું જોર, જીવપર તલપજ તેની ;
 જન સહુને છે બહીક, જગતમાં એકજ એની ;
 તો પણ જાણે સર્વ એકદિ^૪ એ તો લેશે ;
 ઝડપીને ઝટ જીવ, પછી સંતોષો રહેશે ;

૧. આપવાની સગવડ. ૨. હાલી જાઓ=આપો નહિ. ૩. બક્ષીસ-
જપ-પાઠપૂજાદાન વગેરે. ૪. એક દિવસ.

ભગવાન અધિક એથી ગણ્યો, જમાઇને જન સર્વએ;^૧
જે સંતોષે નહીં રીખતાં, દાડ, ચર્મ,^૨ માંસજ જતે.

૨

—પણ પુરૂષની મનુષ્યમાં ગણતી ક્યારે?—

શરીર-સમૃધિ^૩ પૂર, રૂપમાં હોય ન ખામી;
ધર્મશીળ સદ્બુદ્ધ, ગણ્યાએ જગમાં નામી;^૪
વિદ્યા દિનયવિવેક, શર સામર્થ્ય^૫ પૂરો;
સર્વકાળ-સંપન્ન, નહીં કાવિધ અધૂરો;

પણ જનમી જન આ જગતમાં જુગમ^૬ બને નહિ જ્યાં લગી;
ભગવાન ગૃહસ્થ વિષે નહીં, લેખું નરનું ત્યાં લગી.

૩

કવિત.

પિતામાત પાળીપોષી, સર્વ વાતથી સંતોષી,
જેણે ઝાઝી પીડ^૭ શોષી, પૂજ્ય પહેલાં ધારવાં;
દ્વિજવિધિ જેહ કરી, ગુરૂમંત્ર કર્ણ ધરી,
યોગ્યતા આ અંગ ધરી, બીજન^૮ તે વિચારવાં;
અન્ય જેણે કરી સાહ્ય, પુત્ર ગણી ગૃહી બાંધ્ય,
વૃદ્ધિએ યોજ્યા ડોપાય, ત્રીજન^૯ તેઓ^{૧૦} માનવાં;
ગુરૂ, ગુરૂપત્નિ પણ, પૂજવાં ઘટે નિપૂણ,
વિદ્યાવિત્ત ધર્યું જેણે,^{૧૧} ચોથાં એ પ્રમાણવાં.
પણ ધરી પૂર્ણ પ્યાર, સાર્થક થવા સંસાર,
કન્યાતણા જે દાતાર, શ્રેષ્ઠ એને જાણવા;
જોતાં આ જમાઇ નામ, જગમાં ગણાયું આમ,
ટાળવા કરે તમામ, છૂટો એ અદાપથી
ગણાઇને સુતજન, પાળી શાસ્ત્રનાં વચન,
સાસુસસરાને અન્ય, ગણો ન માળાપથી;

૧

૧. સર્વએ. ૨ તન્દુરસ્તી ૩. નામવાળો-પ્રખ્યાત-જાણીતો. ૪. જોડું=પત્નીવાળો-પરણેલો ૫. પીડા. ૬. તેઓ=તેઓને (દ્વિતીયા). ૭. જેણે. ૮. દુઃખ.

ધુતતુલ્ય ગણે જેહ, પિતામાતા ખરાં તેહ,
કહે બચુ શો સદેહ, કટાક્ષ આમાં નથી. ૨

દોહરા.

સ્વજન સહોદર સૌ મળ્યા, દુર્મતિકરે ધામ ;
નિર્વિદ્ને પૂરણ થયાં, લગ્નતણાં સહુ કામ. ૧
લગ્ન રીત પૂરી થઇ, જન થઇ વિદાય ;
આવ્યાં^૧ સહુ આજ્ઞા લઇ, નિજનિજ મંદીર ગય. ૨
દુર્મતિ દિલ દુઃખી ધણી, આપદથી અકળાય ;
માગનાર જાપે નહીં, હરનિશ ફેરા ખાય. ૩
વિજ્યાની પાસે હતી, હલકો જણસો જુજ ;
તે પર નજરજ દોડવી,^૨ ધારી મનમાં સુઝ. ૪
પણ તેથી પતશે નહીં, ક્યાંથી આવે પાર ;
આગળ એ ખપ લાગશે, એમ કર્યો વિચાર. ૫
વિજ્યાને પુછ્યું નહિ, તે વેળા તે માટ ;
બહુ ખૂઝાતી આપડી, સુઝે નહિ કંઈ ઘાટ. ૬
એવે થઇ ફરિયાદી ને, જપતી આવી શેર ;
રાયરચીકું, ધર સહુ, જપ્ત થયાં એ પેર. ૭
ગ્રામજનોમાંથી મળ્યા, દયાવંત કા વીર ;
લાડાનું ધર ભાળવી, કરી આપી તદખીર. ૮
ધર્મટીપ કરી મેળાયાં, નાણાં મૂકી લાજ ;
વસાવિયાં તે માંહેથી, વાસણ ને ધરસાજ. ૯
દુર્જી આ દુર્મતિતાણું, ગળડ્યું ગાડું હાલ ;
પણ તેને દુષ્કર્મમાં, વિજ્યા મ્હોટું સાલ. ૧૦
સપડાઇ તે સામટી, બોલે તો બે^૩ ખાય ;
જ્યમ ત્યમ જળવતું પડે, મૂઝાતી મનમાંજ. ૧૧

૧. આવેલાંઓ. ૨. દોડાવી. ૩. બેવડો માર પડે.

વિન્યા આ વિપત્તિમાં, ધરતી હૈયે હામ;
 સાસુને ઉપદેશતી, કંઈક મસે દહ ઝામ. ૧૨
 કુલક્ષણે સર્વે^૧ કયો, કપિતાનમાં વાસ;
 વિન્યા જાંડી આપદે, રહે અત્યંત ઉદાસ. ૧૩
 જોખન દમતું જોરમાં, નહીં સ્વામીમાં ઢંગ;
 યુવા અવસ્થે થઈ-અરિ, અદાપતોજ અનંગ. ૧૪
 તો પણ સમજી શાણી તે, ક્યમ છોડે મન ધીર;
 પતિત પતિને સુધરવા, રચતી બહુ તદબીર. ૧૫

ચોપાઈ.

માસ ઉભય એમ જાતાં વહી,
 ‘પડતાં પર પાડું’ ગતિ થઈ;
 અકરમાત ને અણચિન્તવ્યું,
 જોણાનું મૃત્યુ ત્યાં થયું. ૧
 દુર્મતિને નહિ તેનું દુઃખ,
 સાલ જતાંમાં પામી સુખ;
 પતિ જતે શું હતું શું ગયું?
 એક પેટ તો ઓછું થયું. ૨
 પણ દેખાઈતો ધરતી શોક,
 રોધ માત્ર રીઝવવા લોક;
 પડી પેટમાં પહેલી ફાળ,
 ઉત્તરક્રિયાતણી તત્કાળ. ૩
 જવા બેડી તે સમૂળી જાય,
 સૂઝે ન શું કરવો ઉપાય;
 સાધન નવ કંઈ પૈસાતણું,
 અકળાતી તે ઉરમાં ધણું. ૪

કપડીને કહાવી ત્યાં કહેણ,
પણ નહિ માંડયું મ્હોડું તેણ;
જરા આવીને ચાલ્યો જાય,
નહિ દુર્મતિની ધરતો ખાંલ^૧. ૫
વિજ્યા પાસે જણસો જેહ,
નવ મ્હોડે મંગાએ તેહ;
વાતે વાત વદી દુર્મતિ,
વિજ્યા સમજી તેની ગતિ. ૬

દોહરા.

વિજ્યા વદી વિવેકથી, સાસુજી શા માટ;
અકળાવું અહાવું અરે! જ્યાં નહિ ચાલે ધાટ^૨. ૧
થાવાનું કરશે થયા, ભાગ્યતણે અનુસાર,
જે કાળે જે જે પડે, સહેવું તે નિરધાર. ૨
સુખદુઃખ હાનિવૃદ્ધિ તે, સંચિતનો સંયોગ;
કર્મતણાં ફળ કા કહે, જેને જેવો જોગ. ૩
મિથ્યા મોટમ માનમાં, ખાઈએ ખાણી^૩ માર;
પસ્તાવો પાછળ રહે, પૂરણ પારાવાર^૪. ૪
સોડ પ્રમાણે સાથરો, શક્તિ તેવી ચાલ;
ઉછાળી પગ ભાંગતાં, લઈએ લોક^૫ ગાળ. ૫
શા માટે ચિન્તા ધરો, લો આ જણસો આજ;
પૈયરની તે પણ લીઓ, જે સરતું હોય કાજ. ૬
વિજ્યાના વિવેકની પેડી સાસુ પર છાપ;
ગગળી થઈ લજવાઈને, નીચું ન્યાહ્યું^૬ આપ. ૭ ૧૭

૧. બાંહે ધરતો = હાથ પકડતો અર્થાત્ મદદ કરતો. ૨. ધાટ ચાલે નહિ = ઉપાય ન ચાલે. ૩. નકામો. ૪. દુઃખનો કાંઠો નહિ. ૫. લોકની ગાળજ. ૬. નિહાળ્યું-જેયું. ૭. શરીરને નીચું નાખ્યું અર્થાત્ તે નીચીનમણી થઈ ગઈ.

વિજ્યા ક'ઠે વળગીને, છાતી સરસાં લીધ ;
 સાન્તવન દધસાસુ પ્રતિ, આશ્વાસન બહુ કીધ. ૮
 ગદ ગુજરી ગણવી નહીં, ગાંડાં ગણશે લોક ;
 આવી પડી એ વેઠવી, અકળાવું એ ફાક. ૯
 થાણપણું સમજ્યાં નહીં, વાંઠાવ્યો સંસાર ;
 આખર લોક હસાવવા, શું એમાં હોય સાર. ૧૦
 મનની રાખો મન વિષે, સમજો અંતરમાંજ ;
 ફર કરો દુર્ગુણ સહુ, શ્રીહરિ કરશે સહાય.^૧ ૧૧

ચોપાઈ.

ગદગદ ક'ઠે દુર્મતિ વદે,
 રૂદન નહીં રાખ્યું રહે હદે ;
 અધમમતિ હું અવળી બુદ્ધ,
 નવ રાખી કંઈ ધરની શુદ્ધ. ૧
 વણસમજે વણસાડ્યું સહુ,
 શું મ્હોડે તુજ આગળ કહું ;
 કર્યાં હાથનાં વાગે હીએ,^૨
 જાણીજોઈ જે ઝેરજ પીએ. ૨

દોહરા.

વિજ્યા કહે સમજું સહુ, ઘટેજ પશ્ચાત્તાપ ;
 નવ ખોલ્યામાં ગુણ ધણા, શિદ બિધાડો આપ.^૩ ૧
 પછી પોતે આગળ પડી, વેચી વસ્તુ સાર ;
 કપિતાને કાબુ ધરી, જાળવિયો વહેવાર. ૨
 સસરાની ઉત્તરક્રિયા, કીધી રૂડી રીત ;
 શ્રાધ કરી સંતોષિયા, પિતૃપૂરણ પ્રીત.^૪ ૩

પછી પરવારી સર્વથી, ધરતી છટે ધ્યાન ;
કળે કળે લેવા કર્યું, કાળુમાં કપિતાન. ૪
પણ દુર્વ્યસને દુઝળો, શું દુનિયાની બુદ્ધ,
વિન્યા વિનય-વિનોદમાં, શાની તેને શુદ્ધ. ૫
હાવ હાવ હેતે ધરી, કરતી પૂરણ પ્રીત,
સમજે શું કપિતાન તે, રમા-રંગની રીત. ૬
વિવિધ યુક્તિઓ યોજતી, નવ હારે હિયહામ ;
અનંગાગ્નિ ધિક્કો રહે, અંતર આઠેનમ. ૭

(સ્વગત) વિન્યાની અંતરવેદના.

ગરબી

(રાહ—મહિયારી મળી ચાલીરે મહી વેચવા—)

અંતરજીમી અરજ મુજો અખળાતણી,
શે પાપે આ બાળ્યો મુજ અવતાર જો ;
અહાલું લવિધ્ય તે લાવિ^૧ અહાર^૨ ક્યાં બણ્યું,^૪
અંતર ધીકે અનંગનો અંગાર જો—અંતરજીમી ૧
મિથ્યા મોટમ માની ડૂળ-અભિમાનમાં,
અણ પિતાએ લગ્ન કરી ધરી આગ જો ;
ધર્મ હટે ઘેરી લોહ-સંકલના^૫ જડી,
નવ તોડી તે નિકળવાનો લાગ જો—અંતરજીમી ૨
માતા મહારી મુજને લાડ લડાવતી,
ચ્હાતી મનમાં થાવા મુજને સુખ જો ;
હાંસે કીધાં વસ્ત્રાબ્રણ બહુ ઓપતાં,
તે ખેરી હું બહાર શું કાદું મૂખ જો—અંતરજીમી ૩

૧. સમજણ. ૨. આઠે પહોર. ૩. હે ભાવિ !—હે વિધાતા.

૪. બણ્યું—નિર્માણ કર્યું. ૫. લોહાની સાંકળ.

સંસારે જનમી શું સુખ વૈભવ લહું,
મૂળ વાંકું ત્યાં કોની કહાણું ચૂક જો;
સાસરીએ નહિ દેખું છાંટો સુખનો,
પૈયરના પૈસા પર પૂજો? મૂક જો—અંતરજનમી ૪

જે નારીને સુખ નહિ નિજ સ્વામીતણું,
જીવતર તેનું જાણો સધળું ફેક જો;
ચાલ ચતુરાઈ આભૂષણ ઓપે નહીં,
ઝિલ્લટા એથી હાસ્ય કરે બહુ લોક જો—અંતરજનમી ૫

વેરણુ થઈ વિધાતાં વાંક વડો કર્યો,
શા વેરે આ લખિયા છટ્ટી-લેખ જો;
ક્યાં જાઉં, શું કરવું, કોને વિનવું,
કોણુ કર્મરેખા પર મારે મેખ જો—અંતરજનમી ૬

જો નિર્માણ નસીબ બૂંડી આવું કર્યું,
તો શા માટે આખ્યાં ચતુરાઈ ચાલ જો;
ગાંડીગબલી રાખી હોતજ મૂળથી,
અણસમજી રહી થાત ન આવા હાલ જો—અંતરજનમી ૭

મદનતણે મદ મ્હોડે ક્યમ જાએ કહ્યો,
અંતર ધિક્કયો અગ્નિ કેમ અહોભાય જો;
પજળી પજળી પૂરણ મહાપ્રલય કરે,
આંચે રીખાતાં અંતે જીવજ જાય જો—અંતરજનમી ૮

સ્વામીનું સ્વામીત્વ સજડ દળશે નહીં,
અખજાની આ ક્યાંથી દળે અદાપર જો;
તરણુ અવસ્થે યોગ્ય સ્વામી વણુ જીવવું,
કોણુ જન્મનાં પ્રગટ્યાં પૂરણ પાપ જો—અંતરજનમી ૯

અરે પ્રભુ શા પાપે રંકારીઆવવી,
 ઝટ ખૂંચી લે જીવ પડે આ જાત^૧ જો;
 આખર માગું હરિ કરગરી હું એટલું,
 સાત લવે નવ જનમું ઉંચી જાત^૨ જો—અંતરજામીં ૧૦

(સાવધ) ઓ ! પ્રભુ કાં હું ભૂલું ? શુંજ વિમાસવું,
 યત્ન વિષે હજી પ્રેરવી પૂરણ હામ જો;
 સંધાઈ એ સ્વામી ટેકજી જાળવી,
 ભાગ્યવાન કર વિનય^૩ વિલુ, લગવાન જો—અંતરજામીં ૧૧

ચોપાઈ.

અશરણુશરણુ સાધ્ય કર તુંજ,^૪
 રંક બને રંધાયજી શુંય ?
 સમયે કાયર શ્રરા થાય,
 અમળા તે સમળા બની જાય.

દોહરા.

ડબેલ થયલી દુર્મતિ, કાઠી નાખી કલેશ ;
 નીચેથી ઊંચું નહીં મૂખ કરે લવલેશ. ૧
 વિન્યાએ વેગે વળી, લીધી હાથ લગામ ;
 ઘરમાં ઘરઘણી થઈ, પ્રભુએ પ્રેરી હામ. ૨
 પત્ર પાહોયો પિતૃગૃહે, સૂચવી સઘળી વાત ;
 જોઈએ તે મંગાવીને, રાખે સહુ^૫ રંગિયાત. ૩
 પ્રયત્નેજ પૂરણ રહી, તરતી એ તદ્દખીર ;
 પેરે લીધો પાશમાં, સ્વામીને ધરી ધીર. ૪
 પછી વિચારી તેડીઓ પૂવક એક સુકુમાર ;
 દૂળદોષક દૂળવર્ગમાં સદ્ગુણ નામે સાર. ૫

વિનયો વાણી વિનોદથી, વિવિધ કરી વિવેક ;	
વિનતી મુજ શ્રવણે ધરો, રહે તમ કુળનો ટેક.	૬
આતુલાવ હેયે ધરી, દૂર કરી કુળદ્વેષ ;	
બ્રહ્મચુદ્ધ ભરથાર ^૧ મુજ, આપો હિત-ઉપદેશ.	૭
નબળાને નબળી સમજ, સુઝ ન તેવા હોય,	
દુર્જનના ક્રીધા સમું, સજ્જન કદિ ન જોય-	૮
સહચર થઇ રનેહે કરો, શનૈ ^૨ શનૈ સહચાર,	
પ્રતાપથી પાછા લઠે, દુર્ગુણ દુષ્ટાચાર.	૯
આંત્ર ગૃહો બેલી થઈ, ગિરદ જાળવો નામ ; ^૩	
લાજ ગણી લક્ષે લહો, શું નહિ આવે હામ.	૧૦
રંક રહેમ કરો જરા, જાણીને ^૪ જગદીશ ;	
સાર્થ ^૫ નામ સંસારમાં, લો અબળા આશિષ.	૧૧
દુખિયારી વિન્યાતણાં, સુણી દીન વચન :	
સદગુણ હૃદયગલિત થયો, દયા ઊપજી મન.	૧૨

ચોપાઇ.

શાણો તે સમજ્યો મનમાંલ,	
નામતણું શું ગિરદજ જાય ;	
શુદ્ધ દિલે સાધુ ^૫ સહવાસ,	
પૂરણ કંઈ દુર્મતિની આશ.	૧
સદગુણે સહચારજ કર્યો,	
ધીરે ધીરે હાથે ^૬ ધર્યો ;	
કપિતાન પર પડતાં છાપ,	
વળતી વૃત્તિ આપોઆપ.	૨

૧. મુજ બ્રહ્મચુદ્ધ ભરથારને. ૨. ધીમે ધીમે લાઇચારો. ૩. નામનું ગિરદ.
૪. ઈશ્વરને આજ્ઞાપીને. ૫. મૈત્રી કરે. ૬. હાથમાં લીધો-હાથ બેસાડ્યો.

જયમ દુર્ઝીણુ દૂર થાતો જય,
સંક્રાંચે શરમિન્દો થાય :
સહજ રુકુરવા લાગ્યો સાર,^૧
સારાંનરતાંનોજ વિચાર— ૩

‘માતપિતા સ્વચ્છંદે રહે
નિરંકુશ થઈ બાળક વહે
નાદાનીમાં નવ કાંઈ લલ્લો,
દુષ્ટભાવિનો ભોગજ થયો.’ ૪

જયમ વાળ્યો સદ્ગુણ-સહવાસ,
પૂરણ તેનો ખેંદો પાસ.
ધરમાં વિજ્યા ધરતી જ્ઞાલ,
રાખે સર્વ રીતે સંભાળ. ૫

નાચી-નમણી થઈને રહે,
મિષ્ટવચન નિત મુખથી કહે ;
બહાર જતો એમ બંધજ^૨ રહ્યો,
ધરની રૂખે^૩ સાવધ થયો. ૬

હોંસ કરી શીખ્યો સહુ ધામ,
જેથી નિજ કૃણનું રે’ નામ ;
વિજ્યા ઉપર જ્ઞાલજ કરે
ઉપકારજ એનો ઉર^૪ ધરે. ૭

દોહરા.

સદ્ગુણે બાંધજ ધરી, રાખ્યું વિજ્યામાન ;
કુછંદ કાઢીને કર્યો, કૃણાદીપક કપિતાન. ૧

૧. સાર=સારી રીતે (ક્રિયા વિગ). ૨. બહાર રખડવાનું મૂખી દીધું.
૩. ધર તરફ વળણ. ૪. ઉરે-ઉરમાં.

કામકાજ કરતો થયો, રહી ઇશ્વર-આધાર :	
દ્રવ્યપ્રાપ્તિએ દીપવ્યો, દિવ્ય કૃણવ્યવહાર.	૨
દુર્મતિ લાગી દેખવા, પુત્રવધુ પુણ્યવંત ;	
વહાલ કરી વહુને વદી, અંતરથી ' ધન ધન્ય.'	૩
વિજયાએ જો આહવ્યું, હિમ્મતથી ધરી ખંત ;	
શ્રીહરીએ સાલ્વજ કરી, આવ્યો રૂડો અંત.	૪
સખુરી કૃણ સાફ થયું, હામ પડ્યો કપિતાન ;	
વિજયરંગ વિજયાતણો, ધન્ય ભાવિ ! ભગવાન.	૫

તૃતીય વિલાસ—ટીકા.

ભાગ પહેલો—વ્યાવહારિક કાવ્યકૃતિ.

પાનું ૮૯મું—વિમલ થવા દે વાણી મુજ વર તે = મુજ વાણી વિમલ થવા દે.

વર = વરદાન તે તું દે.

આધિન થઇને વાણી મુજ વર તે = મને આધિન થઇને મુજ વાણી વર તે—કામ કરે.

પામર પ્રતિ = જે પામર જીવ તેના પ્રત્યે.

નેતિ નેતિ—(સં. ન + ઈતિ = એ નહિ)—એ પ્રમાણે કહીને.

અન્યથા—(સં.) તદન જુદું જ.

પાનું ૯૦મું—અગમ—(સં. અગમ્ય—અ = નહિ + ગમ્ય = ઓળખાય એવું) નહિ સમજી શકાય એવું.

દેવાંશી—(દેવ = દેવતાં + અંશી = અંશવાળો) ઇશ્વરી અંશવાળો.

પાનું ૯૧મું—ગૌરવ—(ગુરુ = મહત્ત્વવાળું) મોટાપણું.

રોગગ્રસ્ત—(રોગ = વ્યાધિ + ગ્રસ્ત = પકડાયેલું. ગ્રસ ધાતુ) શારીરિક પીડાથી સપડાયેલું.

પાનું ૯૨મું—ભાષે—(ભાષ = બોલવું) મુખથી કહે.

યમ—એમ = એ રીતે.

પાનું ૯૩મું—વિષધર—(વિષ = ઝેર + ધર = ધારણ કરનાર—ધૃ ધા.) ઝેરી પ્રાણી—સર્પ.

અવિન્ધ્ય—(અ = નહિ + વિન્ધ્ય = વિધેલો) નાથ્યા વગરનો.

સોડ પ્રમાણે સાથરો = સોડ ધાલવાની પીછોડી જેવડી હોય તેના પ્રમાણમાં પથારી કરવી,—અર્થાત્—પાસે સાધન હોય તે પ્રમાણે ખર્ચ કરવો.

- પાનું ૯૪મું—સંપન્ન—(સમ=સારી રીતે—અથવા સાથે + પન્ન=આવી પડેલો—પત્ત ધા.) મળેલું.
 મુખ ના માંડે=મ્હોડું માંડે નહિ—માગવું સાંભળે નહિ.
- પાનું ૯૫મું—પૂરણ લક્ષણો—(સં. પૂર્ણ=પૂરેપૂરે + લક્ષણો લક્ષણવાળો) સંપૂર્ણ લક્ષણે યુક્ત.
- પાનું ૯૬મું—ધનને ધાયો=પૈસા મેળવવા તરફ દોડ કર્યા કીધી.
- પાનું ૯૭મું—ઉલ્લંઘીને—(સં. ઉત્ + લંઘ=ઓળંગવું) ઉપરાણ થઈને.
- પાનું ૯૮મું—પ્રેમપય—(પ્રેમ=વલાલ + પય=ફૂંધ) પ્રેમરૂપી ફૂંધ.
 વૃધવૃક્ષે ફળ ચાખે=ધરડાએ મેળવેલાનું ફળ ભોગવે.
 પુણ્યલોક=જેની કીર્તિ દુનિયામાં વખણાએલી છે તેવો.
- પાનું ૧૦૦મું—ઠામ દૃષ્ટિથી ભાગે=પૈસા નજર આગળથી દૂર થાય—જતો રહે.
- પાનું ૧૦૧મું—મોક્ષપદ્ધતી—(મોક્ષ=મુક્તિ + પદ સ્થાન + દાયી=આપનાર) મુક્તિનું સ્થાન આપનાર.
 દિગ્વિજયી—(દિક=દિશાઓ + વિજય=જય મેળવનારા) દશે દિશાઓમાં છત મેળવનારા.
- પાનું ૧૦૨મું—વિપ્ન—(વિ=વિશેષપણે + પ્ન=હન=હણવું) અડચણ.
- પાનું ૧૦૩મું—કરણ કરી=કરણ કાઢીને—કરણ એવું નામ આપીને.
- પાનું ૧૦૪મું—ભીખભેખ=ભીખારનો વેશ લઈને ફરવું તે.
- પાનું ૧૦૫મું—ગૃહસ્થ—(ગૃહ=ઘર + સ્થા=રહેવું) ઘર માંડીને રહેવું અથવા જેને ઘર મૂકીને ઉદરોપોષણનું માટે બહાર જવું નહિ પડે એવો.
- પાનું ૧૦૬મું—ઉડે હોસ=હોસ ઉડી જાય—છવ જતો રહે એમ થાય.
- પાનું ૧૦૭મું—વાળ્યો આડો આંક=આડો આંક વાળ્યો—અમુક બાબતમાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહિ.
- પાનું ૧૦૮મું—ઉંચ હોય=જેઓ ઉંચી વર્ણનાં હોય તે.
- પાનું ૧૦૯મું—નિરખી—(સં.=નિરીક્ષ—નિઃ + ર્ક્ષ=જેવું) ધારી જેવું.

મૂથવે મર્મ કેવો = દુઃખી માણસો બીજા મામતાં
આપણને કેવો છુપો બેદ સમજાવે છે,—અર્થાત્ દયાદાન
દત્તાદિ નહિ કરવાથી અમારી આ જેવી અવસ્થા થઈ
છે તેવી તમે જો કંઈ નહિ કરશો તો તમારી પણ થશે.

પાનું ૧૧૦મું—કલ્પે રહ્યા = કલ્યામાંજ માત્ર મશગુલ રહ્યા.

પાનું ૧૧૧મું—કડછીસમ દિસે ધણા વર્તનમાં વિદ્વાન—ધણા
વિદ્વાનોનું વર્તનું કડછીના જેવું છે—અર્થાત્ કડછી
અમુક અમુક રસોમાં ફરે છે, છતાં તેના સ્વાદની લહેજત
લેતી નથી તેમ. ધણા વિદ્વાનો વાંચ્યા છતાં તેમાંના
રહસ્યને સમજતા નથી.

પાનું ૧૧૨મું—પંજર થાય = પિંજર—હાડકાનું ખોખું અર્થાત્
સુકાઈને સજ વળી જવું તે.

સ્વરૂપમુધારસ—(સ્વરૂપ = પોતાનું અસ્તિત્વરૂપ + સુધા-
રસ = અમૃતના સ્વાદનું પાન) આત્મસ્વરૂપરૂપી અમૃતના
રસનું પાન.

પાનું ૧૧૩મું—ત્રિવિધિતાપ = આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણ
પ્રકારના પગિતાપ.

પાનું ૧૧૪મું—દ્વિજસંસ્કાર—(દ્વિ = બીજી વારનો + જ-જા = જન્મવું.
સંસ્કાર = વિધિપૂર્વક કર્મ) બ્રાહ્મણાદિ પહેલી ત્રણ વર્ણને
બીજી વાર ઉપનયનાદિ સંસ્કાર કરવામાં આવે છે તે.

પાનું ૧૧૫મું—પડ્નકતુ એ ત્રણ કાળ = એ છ ત્રણ કાળની—
એક એકની બે એમ છ ઋતુઓ છે.

આદ્યપદાર્થ = ખાવાની વસ્તુઓ.

પાનું ૧૧૬મું—અવરોધ—(અવ + રુધ ધાન્ = આડે આવવું).

પાનું ૧૧૭મું—જ્ઞાતભૂમિ—(જ્ઞાત = જાણાએલી + ભૂમિ = પૃથ્વી)
જાણવામાં આવેલી—જાણીતી પૃથ્વી.

પાનું ૧૧૮મું—અદ્ભુત (રસ) = આશ્ચર્યતા કે અજાણ્ય બી ઉપજાવે તેવો
રસ.

ખિલતસ રસ = મનને કચવાટ ઉત્પન્ન કરે તેવો રસ.

તૃતીય વિભાસ—ભાગ ૨ જો.

પારમાર્થિક કાવ્યકૃતિ.

- પાનું ૧૨૧મું—પ્રાપ્ત—(પ્ર + આપ્ત = મેળવવું નો ભૂ૦ કૃ૦) મેળવેલું.
 પંડ—(પિણ્ડ = શરીર) પોતાની જાતને.
 સહેજ—(સહ—સાથે + જ = જ-મેલા) જ-મથીજ મળેલા.
- પાનું ૧૨૨મું—વિચર્યો—(વિ = વિશેષે + ચર્ = જવું, ચાલવું) ગયો.
 સંચિત—(સં = સાથે + ચી-ચય = એકઠું કરવું) એકઠું કરેલું.
- પાનું ૧૨૩મું—સાર્થ (સ = સહિત + અર્થ = કરવાનું કાર્ય) કરવાના કર્તવ્ય સહિત.
- પાનું ૧૨૪મું—આણતો—[આ + ની-નય = દોરવવું] લાવતો.
 વિરમરે—(વિ = વિરુદ્ધાર્થદર્શક ઉપસર્ગ + સ્મૃ = યાદ કરવું) ભુલી ગય.
- હરે—(સ્થિર = દૃઢ) નિશ્ચલ થઈને રહે.
- પાનું ૧૨૫મું—પડરિપુ—(પડ = ૭ + રિપુ = શત્રુ) ૭ શત્રુઓ—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર.
 સમૂળું—(સ = સહિત + મૂલ = મૂળિયું) મુળિયા સાથે.
 સંધરે—(સં = સાથે + પ્રહ્ = એકઠું કરવું) ભેડું કરે.
- પાનું ૧૨૬મું—અળગ = અળગી—(અ = નહિ + લગ્ = લાગવું, અડકવું) દૂર, આધું.
 તદ્લીનતા—(તત્ = તે—તેમાં લીન = સંયુક્ત થએલું) તેરૂપ થઈ જવું.
 ભેદબુદ્ધિ—(ભેદ = ભુદાપણું—મિદ્દા + બુધ્ = જાણવું) જુદું જાણવું તે.
- પાનું ૧૨૭મું—સાર—(સં. સર્વ) સધળું.
 શરણું—(શરણ) રક્ષણ તળે જવું.
 મરણું—(મરણ) મરવું તે.

પાનું ૧૨૮ મું—**અવિનાશ**—(અ=નહિ + વિ=વિશેષે + નાશ) વિશેષે કરીને જેનો નાશ નથી એવો—દૃશ્વર.

અવગુણ—(અવ=ઉતરતું + ગુણ=લક્ષણ) નકારે લક્ષણ.

પતિતપાવન—(પતિત = પરંભો—પાપીને + પાવન + શુદ્ધ કરનાર) પાપીને ઉદ્ધારનાર.

પાનું ૧૨૯ મું—**ભવ ભયહારી**—(ભવ=સંસારરૂપી + ભય=ભિહિ-કને + હારી=હરનાર) આ દુનિયાના ભયને હર કરનાર—દૃશ્વર.

આઠે પહોર—(અષ્ટ + પ્રહર) આખો દિવસ અને રાત્રી.

ચરણનિવાસ—(ચરણ = પદમાં + નિવાસ=સ્થાયી થઇને રહેવું) પદમાં વાસ કરવો.

પાનું ૧૩૦ મું—**સંહાર્યા**—(સં=સારી રીતે—સંપૂર્ણ રીતે + હૃ=લઈ જવું) —નો નાશ કર્યો.

અધમ—(સં.) નીચ લલકરી=પાપિણી.

પાનું ૧૩૧ મું—**વૈભવ**—(સં. વિભવ=વિ-વિશેષે + મૂ-મવ્=હોવું થવું) નાના પ્રકારના સુખનો ભોગ.

ભણે=ભોલવું એ અર્થમાં કવિતામાં વપરાય છે.

પ્રેમદા—(પ્રેમ=સ્નેહ, વહાલ + દા = આપવું) સ્ત્રી, પત્ની.

પેખી—(સં. પ્રેક્ષ=પ્ર+ઈક્ષ=ધારીને જોવું) લક્ષ-પૂર્વક જોઈને.

પાનું ૧૩૨ મું—**પશ્ચાત્તાપ**—(પશ્ચાત્ત=પાછળથી + ત્તાપ=તપવું) પસ્તાવો.

તૃણાતરંગ—(તૃણા=દંઝાડૂપી + તરંગ=મોઝા) નાના પ્રકારની દંઝાડૂપી ઝહોડા.

અદકું—(સં. અધિક=વધારે) વધતું ને વધતું.

પાનું ૧૩૩ મું—**અજ્ઞ**—(અ = નહિ + જ્ઞ=જાણનાર-જ્ઞા = જાણવું) અજ્ઞાની.

પડેલા--(સં. પતીત-પત્ = પડવું) પાપી જીવો.

પાનું ૧૩૪ મું—**સહોદર**--(સહ = સાથે + ઉદર = પેટ-એક માતાથી ઉત્પન્ન થનારા) ભાઈભાણુ.

વલખાં--(સં. વિ = વિશેષે + લક્ષ્ = ધ્યાન આપવું) વારે વારે તત્તપ મારવી.

ખાફ--(સં. દ્વાર) ખારણું.

સાંપડે--(સમ = સારી રીતે + પ્રાપ્ત - પ્ર + આપ્ત = મળવું) સારી રીતે મળે.

પાનું ૧૩૫ મું—**સરે**--(સં. સ્વ = સરવું) સફળ થાય, પાર પડે.

પળે--(સં. પલ્લયન = જવું) જાય.

સત્યાસત્યવસ્તુ-વિવેક--(સત્ય + અસત્ય + વસ્તુ = વસ્તુનેા + વિવેક = ગોઠવણી) ખરીખોટી વસ્તુ ઓળખવાની શક્તિ.

પાનું ૧૩૬ મું—**જારી**--(સં. ચારી) વ્યભિચાર.

ઠાઠ ઠાલી=ઠાલી ઠાઠમાં—નકામો ટેળ કરીને.

ધર--(સં. ધુસર = ઝાંસરી) દુનિયાફી ગાડમો બોળે.

તાતો--(સં. તપ્ત = તપેલો) બળ્યો બળ્યો થતો.

પાનું ૧૩૭ મું—**ગઈ મારી**=મારી ગઈ—ઢંકાઈ ગઈ.

રડી રહેશે=આંસુડાં નિચોવીને ખસી રહેશે.

વારી--(સં. વાર = વખત) છુટવાની તક.

પાનું ૧૪૦ મું—**સ્ત્રીધન**=સ્ત્રી અને ધન—પ્રેમદા અને પૈસો.

જથી કડી--માયાફી વાદળાં આખો રસ્તો ઢાંકી દે છે, તેમાં વિવેકબુદ્ધિફી વિજળી રસ્તો બતાવે છે; પણ એનું બળ માયાના બળ કરતાં પાછળ પડે છે=ઓછું પડે છે--કંઈ કરી શકતું નથી.

અબ્જ--(સં. અપ = પાણી + જ = ભરવું) વાદળાં.

પાનું ૧૪૧ મું—**પાનાતુર**--(સં. પાન = પાણી પીવાને + આતુર = અતિશય ઇચ્છાવાળો) પાણી પીવાને તદ્દપી રહેલા.

સાદવટ=સાદાઈ, સાદાપણું.

કવાણુ = વાંધાસાંધા.

પહાણુ = (સં. પાષાણ) પથરો.

પાનું ૧૪૨મું—ઉપરમ = ઊંડા ઊતરીને જ્ઞાનદષ્ટિએ જોવું તે.

કોહું—કસ્તવ (ક : + અહમ્. કસ્ત્વં = ક : + ત્વમ્)

હું કોણ, તું કોણ.

પાનું ૧૪૩મું—અનૂપ—(સં. અનુપમ = અન્-નહિ + ઉપમા—મુકા-
બલો) જેનો કોઈ સાથે મુકાબલો નહિ થાય એવો.

વિપરીત—(વિ = વિશેષ + પરિ = ચારે તરફ + ર્ઈત =
ગએહું) ઉલટું.

પાનું ૧૪૪મું—તદાકાર—(સં. તત્ = તે + આકાર = રૂપ) તે રૂપ-ધર્મ-
રૂપ થવું તે.

અંતરશુદ્ધિ—(સં. અંતઃ = વચ્ચે + શુદ્ધિ = ચોખ્ખું થવું તે)

અંતઃકરણ નિષ્પાપ થવું તે.

પાનું ૧૪૫મું—દુર્દૈવ—(સં. દુઃ = નહિ + દૈવ = ભાગ્ય—દિવ = પ્રકાશવું).
નબળું ભાવિ.

દુસ્તર—(દુઃ = અધર્મ—દુઃખે કરીને + તર—ત્વ =
તરવું) મલામુશકેલીથી પાર જવાય એવો.

પાનું ૧૪૬મું—ભવાબિધનૌકા—(સં. ભવ = સંસારરૂપી + અબ્ધિ = સમુદ્ર—
અપ = પાણી + બિ = જથો + નૌકા = હોડી) આ દુનિયા-
રૂપી દરિયામાંથી કાઢનારી હોડી.

સંબોધતા—(સં. સમ્ = રૂડે પ્રકારે + બુધ્ = જાણવું) ઉપદેશ
કરતા.

પાનું ૧૪૭મું—યોગાનંદ નિમજ્ન—(સં યોગ = યોગરૂપી + આનંદ = મોજમાં
+ નિમગ્ન-નિ + મજ્જ્ = ઊંડા જવું) યોગરૂપી આનંદમાં
તત્ક્ષીન થએલા.

પાદાભ્યુજે—(સં. પાદ = પગ + અંબુજ = કમળ—અંબુ =
પાણીમાં + જા = જન્મવું) ચરણરૂપી કમળમાં.

પાનું ૧૪૮મું—પરહરી—(સં. પરિ = ચારે તરફ + હૃ = હરવું) બધી
મેરથી લઈ લઈને-ત્યાગ કરીને.

પડાન્તરે—(સં. પત=પડદો + અંતરે=છેટે) પડદાની બહાર.

અવરથા—(સં=એનો અહીં અર્થ નથી + વૃથા = ફેાકટ) નકામો.

પાનું ૧૪૯મું—આસન—(સં. આસ્=એસવું) બેઠક કરીને.

અહોનિશ—(સં. અહઃ=દિવસ + નિશા=રાત્રી) દહાડો અને રાત.

આપત—(સં. આપત્તિ-આ=મર્યાદાદર્શક ઉપસર્ગ + પત્=પડવું) દુઃખ.

તૃતીય વિલાસ—ભાગ ૩ જો.

સ્ત્રીઉપયોગી કાવ્યકૃતિ.

પાનું ૧૪૪મું—લૈ વધામણાં રે=વધામણાં રાધને—(સં. વર્ધમાન = વધવાનું—ચઢતી થવાની આશિય).

ગેળી ધટો ગાજતા=ઉંડાણમાં ધટ વાગતા હોય તેવી રીતે છુપી ગર્જનાની પેઠે અવાજે થતા.

ધન્યવાદ-ધોષ=ધન્ય ધન્ય એવા વચનના શબ્દો— અવાજો.

પાનું ૧૪૫મું—વફાદારી વર્ષાવવા=રાજ્યસંક્રિતાનાં ચિહ્નો દર્શાવવાને.

પાનું ૧૪૭મું—સહુ વાત પૂછે વારી વારી=ઉલટાવી ઉલટાવીને ઘણી ઘણી વાતો કહાવી લે.

પાનું ૧૪૮મું—પાપ પીયરિયાનું ઘોતાં=પીયરિયાનું પાપ ઘોતાં— પીએરનાં સગાંઓનું ભુંડું બોલતાં.

કંઈ વાત કરે ચાંદું ચોળી=કંઈ વાતને લંબાવી લંબાવીને ઘણુંજ મોટું રૂપ આપે.

પાનું ૧૪૯મું—હાડ...ધરીએ=હરિકાઈ કરીએ.

પાનું ૧૬૨મું—સાંતરે = રસોઈને માટે જોઈતી વસ્તુઓ એકઠી કરી એક જગ્યાએ મુકવી તે.

પાનું ૧૬૩મું—પહેરે પાની પર્યંત—પગની પાટલી સુધી તે પર પડતું રહે એવી રીતે ળુગડું પહેરે.

પાનું ૧૬૪મું—ન મુકે પાય = પગ મુકે નહિ—જઈને ઉભા રહે નહિ.

પાન્યાલી = પાંચાલ દેશના રાજાની કુંવરી—દ્રૌપદી.

પાનું ૧૬૫મું—જરા ઉં કરી શબ્દ કાને પડે કે = ઉં ઉં એવો અવાજ કાને પડે અર્થાત્ રડતું સંમળાય કે તુરત.

પાનું ૧૬૬મું—પાન ના હોય થાને—(થાન—સં. સ્તન) સ્તનમાં દૂધ હોય નહિ.

કરો ચાલતું—ચાલતું કરો = ખનતા પ્રયત્ન કરો.

ભલે દૈવ લો વા = અથવા તો ભલે ભાવિ એ આજ પોતાને માથે લો—લેઓ.

પાનું ૧૬૮મું—ઓળે અટવાતાં ઉગારી લીધા = વારંવાર જન્મવાનાં દુઃખ દૂર કરીધાં—મોક્ષપદ આપ્યું.

પાનું ૧૬૯મું—વસમું—(સં. વિશમ) વશ કરવી અધરી.

અજ્ઞાન—અંધારી = અજ્ઞાનરૂપી આંખે બાંધેલી અંધારી—દોગની આંખે અંધાય છે તે.

સ્વાત્મસદન = પોતાના સ્વરૂપનું ભાનરૂપી ઘર = મોક્ષનું સ્થાન.

પાનું ૧૭૧મું—આવરિયું નિજ આપ = પોતાનું રૂપ બદલ્યું.

પાનું ૧૭૩મું—વસુદેવે ત્યાં વાણી કહી = તે વખતે વસુદેવ તુરત બોલ્યા.

પાનું ૧૭૫મું—નંદ-વધુ-ઉદર સંચરો = નંદની સ્ત્રી જશોદાના ગર્ભમાં જઈને રહો.

તેજ મૂર્તિ કદી આ વેષ = આવે રૂપે તેજસ્વી મૂર્તિ દેવકીની કદી જોઈ નથી.

પાનું ૧૭૬મું—આકસ્માત = અકસ્માત—(સં. અકસ્માત—અ=નહિ +

કસ્માત=શા માટે) શા કારણથી એવો સવાલ કરી નહિ
શકાય તેવું—અર્થાત્ એકાએક, અચિતવ્યું.

પાનું ૧૮૧મું—જાણે કાળતણી હાથ હાણુ = જાણો કે જીવ લેનારનો
નાશ થયો.

પાનું ૧૮૨મું—રોકને રત્નજ સાંપડયું = ગરીબને ઘેર અમૂલ્ય પુત્રરૂપી
રત્ન પ્રાપ્ત થયું—(સાંપડયું—સં. સંપ્રાપ્ત).

પાનું ૧૮૩મું—મૃત આ દેહમાં આવ્યો પ્રાણુ = મરી ગએલા જેવો
થએલો તે પાછો જીવતો થયો.

પાનું ૧૮૫મું—વધામણી—(સં. વર્ધમાન) શુભ સમાચાર.
આણુ—(સં. આજ્ઞા) = હુકમ.

પાનું ૧૮૬મું—શણુગાર—(સં. શૃંગાર) = આબુપણુ.

પાનું ૧૮૭મું—ધણુ—(સં. ધરણી ધૃ. ધાતુ) પૃથ્વી.

સ્વર્ગપ્રયાણુ = સ્વર્ગમાં જવું. પ્રયાણ, યા = જવું
ધાતુ ઉપરથી.

તૃતીય વિલાસ—ભાગ ૪થો.

પ્રચલિત રાહની પ્રાસંગિક સંગિતકૃતિઓ.

પાનું ૧૮૯મું—ગજનન—(સં. ગજ = હાથી + આનન = ખોઢું) હાથીના
જેવું મુખ છે જેનું એવા—ગણપતિ.

પાનું ૧૯૧મું—ઉભરાય = (સં. ઉત્ = ઉંચે + મૃ = ભરવું) ઉંચે ઉછળવું.

પાનું ૧૯૫મું—અમુલ્ય = (સં. અમૂલ્ય) = કિંમત વગરનો—જેની કિંમત
ન થાય એવો.

પાનું ૧૯૮મું—શરણાગત = (સં. શરણ = રક્ષણ તળે + આગત =
આવેલો) શરણે આવેલો તે.

ચતુર્થ વિલાસ—ટોકા.

ભોજાનાથનું ભાવિ અને વિજ્યા-વિજયરંગ.

પાનું ૨૦૧ શું—નિર્વાહ—(સં. નિઃ=વિશેષપણે + વહ=વહેવું) ઉદરપોષણ.
અવિહિત—(સં. અ=નહિ + વિહિત=વેદે કહુંલી તે)
વેદમાં કહ્યા કરતાં ઉત્તરું.

પાનું ૨૦૨ શું—પ્રચાર—(સં. પ્ર=આગમ + ચર=જવું—ચાલવું) ફેલાવું.
વાંધા વડો=ભણવાગણવાને નામે આરતી કહેવાય
છે તેવું.

પાનું ૨૦૪ શું—પ્રગટી પાપી રાત=પુન્ય પૂરું થતાં પાછગથી પાપ
ભાગવવાનો વખત આવ્યો.
કૃણગર્વ-કાળગૃહમાં=કૃણાભિમાનરૂપી મોતના ઘરમાં.
આપ્રાણાન્ત—(આ-મર્યાદાદર્શકે ઉપસર્ગ + પ્રાણાન્ત =
જીવગીતના છેડા) મરતાં મુખી.

પાનું ૨૦૫ મું—ખડાવરો—(સં. ક્ષિવલ) =એઆકળો-ગભરાએલા જેવો.
પાનું ૨૦૬ મું—ઝડપાય=નાના બાળક હોય ત્યારથી વિવાહ થાય તે.
પાનું ૨૦૮ મું—મહોંલાભે—(સં. મુક્તજ્જા) મોં ઢાંકીને લાજ કાઢવી તે.
નીતિ-ભૂષણ—(નિતિ=સદ્વર્તનરૂપી + ભૂષણ=ધરેણું)
સારી વર્તણૂકરૂપી આભુષણ.

પાનું ૨૧૦ મું—પૈએર=પહિયેર—(સં. પિતૃગૃહ) આપને ઘેર.
વિદ્યાવસને શાભે વાન =વિદ્યારૂપી વ્યસનથી જેનું શરીર
શાભે છે—નિત્ય ભણવામાંજ જે મચેલા રહે છે.

પાનું ૨૧૧ મું—ધન મહારા પર પાણી ફેરે=મારી શ્રીમંતાઇ બળથી
ઢંકાઇ જાય.

પાનું ૨૧૨ મું—અસ્તોદય નિશ્ચલ નિયમ =સૂર્ય ઉગે અને આયમે એમ
ચાલુ નિયમ પ્રમાણે થયાજ કરે.

પાનું ૨૧૩ મું—પદ—(સં. પદ=પદવી) ઉંચું સ્થાન-અધિકાર.

પાનું ૨૧૪ મું—અત્રના દુકાળા—(દુકાળા = સં. દુઃકાલ) પૂરું ખાવાનું
ન મળે.

પાનું ૨૧૫ મું—જુગદાધાર—(સં. જગદાધાર) દુનિયાને આધારરૂપ
પરમેશ્વર.

પાનું ૨૧૬ મું—શત્રુજોગ—(સં. શત્રુયોગ) દુશ્મનની ગરજ સારે.

પાનું ૨૧૭ મું—જાણે વેદ = જાણે કે વેદનું વચન હે.યની તેમ.

પાનું ૨૧૮ મું—શોકશીલા—(સં. શોક-શુચ ધા. = દિલગિરીરૂપી +
શીલા = પથ્થર) શોકરૂપી પથ્થરથી.

પાનું ૨૨૦ મું—જ્ઞાનપણું—(સં. = લઘુક - લદાન = નાનું) ખાલ્યા-
વસ્થામાં.

પાનું ૨૨૧ મું—નાક નવ નીચું પડે = અભિમાન મૂડીને નીચીનમણી
થાય નહિ.

મૂર્ખના શિરોમણી = મૂર્ખના માથાના માણી-
મૂર્ખોમાં શ્રેષ્ઠ.

પાનું ૨૨૬ મું—ભાવતણા ભાંડાર = ઘેર આવે તેના ઉપર ભાવ
રાખવામા કોઈ રીતની ન્યુનતા રાખે નહિ એવા.

પાનું ૨૨૭ મું—કૃતાર્થ—(સં. કૃત = કરાયલું-પાર પડેલું + અર્થ =
કામ) ધારેલું કામ જેનું પાર પડેલું છે તેવા.

નવ ખાધા પરવાર = જેને ખાવાની સરખી પણ
નવરાશ મળતી નથી એવા.

સળકે જ્યારે દાંત = જ્યારે દાંત ચળવળે અર્થાત્ સાફ
સાફ ખાવાની વૃત્તિ થાય.

પાનું ૨૨૮ મું—કપટી કાળીનાગ = કાળીનાગના જેવો ઝેરી કપટીશંકર.
મુજ શિર છે એ ભાળ = મારે માથે એ સપુરત છે.

પાનું ૨૨૯ મું—શાસ્ત્ર ઉપર દે પાય = શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતના ઉપર
પગ મૂકે અર્થાત્ તેને ગણે નહિ.

ગરક બણા અપવાદ = ગરજમાં ધણું ધણું ખોટું
કહેવાયું એ દંકાઇ ગએલું છે.

પાનું ૨૩૦ મું—પાણીના ધંટા વાજે = પાણીના ધંટા ગગડે-ખીંટકુલ-
પાણી મજે નહિ.

હોઠ જોઇ આધા ભાગે = તે જોઇને હોઠ દૂર ખસી
જાય અર્થાત્ પાણી પીવાનું મન કરે નહિ.

લોઢીએ લાંછન દીસે = તવા ઉપર કાટ ચઢીને પોપડા
વળેલા દેખાય.

પાનું ૨૩૩ મું—વાંચે ભલું = ભલું વાંચે-કોઇનું સાફ ઇચ્છે નહિ.

પાનું ૨૩૪ મું—ખદ્દાનત—ખદ્દ = નહારી + દાનત = બુદ્ધિ.

પાનું ૨૩૫ મું—જેરખંધ ત્યાં જરી કયો = ચાખકાનો માર મારવો
શરૂ કર્યો..

પાનું ૨૩૬ મું—હેલ ઉપર આ સુપડું = પાપરૂપી ઘાસનું મોટું ગાફું
ભરેલું તેમાં આટલું સુપડા જોટલા વજનનું એક નાનું
સરખું પાપ વધારે.

પાનું ૨૩૭ મું—ખંધ રાજદરબાર = હવડાં કોરટેમાં ખંધ રગ્ગ
પહેલી છે.

પાનું ૨૩૮ મું—ધરધંધો સહુ લીધો હાથ = ધરનું સઘળું કામ પોતે
જાતેજ કરવાનું ઉકાવી લીધું.

પાનું ૨૩૯ મું—હું હાથે દોડી મરતી = મનમાં અકળામણથી દોડાદોડ
કરતી.

ડીબો ચઢ્યો છાતી = છાતીએ ડીબો ચઢ્યો-છાતીમાં
ડ્યુરો ખાજ્યો, છાતી અંધ થઈ ગઈ-ખાલાયું નહિ.

પાનું ૨૪૦ મું—અરેર કપિતાને વિજય એ = અરેરે આ કપિતાનની
સાથે એ વિજયાનું જોડાવું તે માકડાની કોટે રત્ન જેવું છે.

પાનું ૨૪૧ મું—અધરરસ પ્રેમપાન લેવા = અધરામૃતરૂપી પ્રેમનું
પાન કરવાને.

પાનું ૨૪૨ મું—નૌયોવના—(સં. નવયૌવના) તાજી જોખનમાં આવેલી.
ઉપજે શોજ વિનાશ = કવી રીતનો નખજો પરિણામ
નિપજે.

પાનું ૨૪૭ મું—પૈસાની નવ પેર=જોઈએ તેટલા પૈસા આપવાની કાંઈ સગવડ નહિ.

પાનું ૨૪૯ મું—વૃદ્ધિએ યોજ્યા ઉપાય=દુનિયામાં વધારવાને માટે જોઈતા પ્રયત્નો કીધા.

પાનું ૨૫૦ મું—લાળવી=શોધી કઢાવીને.

પાનું ૨૫૧ મું—કંઈક મસે દધ ડહામ=કંઈ કંઈ બાને ટાણે મારીને. અદાપતોજ અનંગ—(સં. અનંગ—અન્=નહિ + અંગ=શરીર-શરીર વગરનો, કામ) કામ પીડા કરતો હતો.

પડતા પર પાડુ ગતિ થઇ=પડવાની પીડા અને તેના પર પાછી લાત તેવી લાલત થઇ.

પાનું ૨૫૨ મું—પણ નહીં માંડયું મહોડું તેણુ=પણ તેણે મહોડું માંડયું નહિ—તેની વાતને ગણુકારી નહિ.

પાનું ૨૫૩ મું—કપિતાને કાણુ ધરી=કપિતાનને સ્વાધીન લેવાનું કરીને.

પાનું ૨૫૪ મું—ધરતી છુટે ધ્યાન=પોતાના ધરતું સારું, થવા પર લક્ષ આપતી.

રમારંગની રીત=સ્ત્રીના વિવાસની કેવી રીત છે તે.

પાનું ૨૫૭ મું—બાંધે શુદ્ધો બેલી થઇ=મદદગાર થઇને હાથ પકડો—સહાય કરે.

બિરદ જાળવો નામ=નામની યોગ્યતા જાળવો.

શું નહીં આવે ઠામ=શું તે ઠેકાણે નહિ આવે ?

